

ความเป็นกลางของรัฐกับเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อ

โดย

นางสาวศุภณัฐ บัวกลาง

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร

นิติศาสตรมหาบัณฑิต

สาขากฎหมายมหาชน

คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

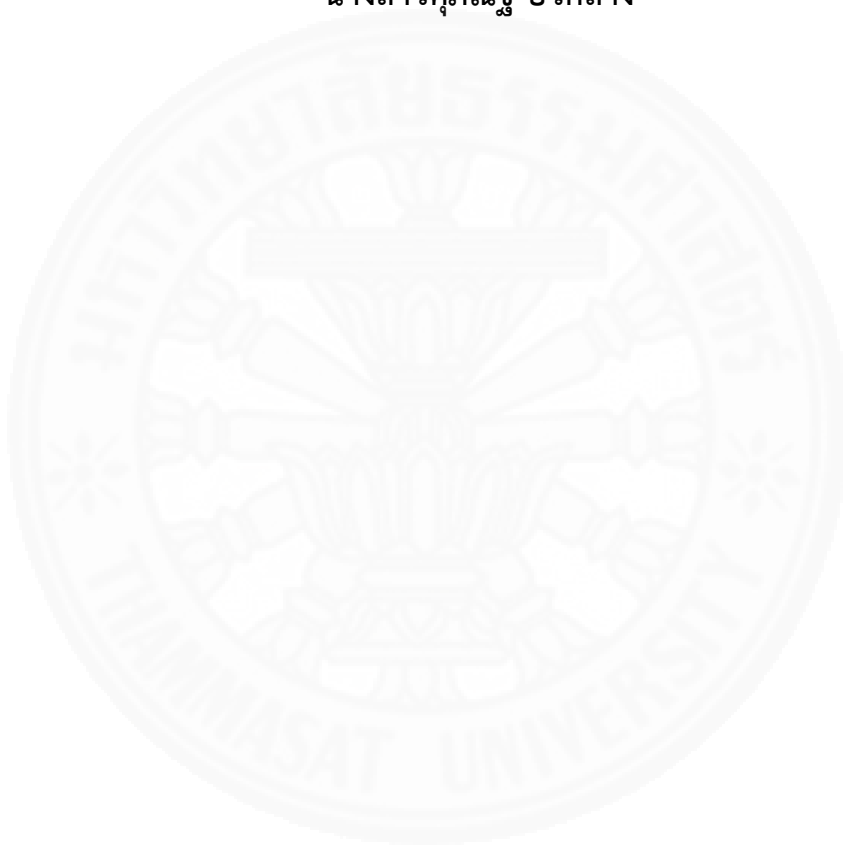
ปีการศึกษา 2559

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ความเป็นกลางของรัฐกับเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อ

โดย

นางสาวศุภณัฐ บัวกลาง

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร

นิติศาสตรมหาบัณฑิต

สาขากฎหมายมหาชน

คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ปีการศึกษา 2559

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

STATE NEUTRALITY AND FREEDOM OF RELIGION AND BELIEF

BY

MISS SUPANUT BUAKLANG

A THESIS SUBMITTED IN PARTIAL FULFILLMENT OF THE REQUIREMENTS
FOR THE DEGREE OF MASTER OF LAW

PUBLIC LAW

FACULTY OF LAW

THAMMASAT UNIVERSITY

ACADEMIC YEAR 2016

COPYRIGHT OF THAMMASAT UNIVERSITY

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

คณะนิติศาสตร์

วิทยานิพนธ์

ของ

นางสาวศุภณัฐ บัวกลาง

เรื่อง

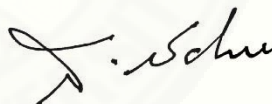
ความเป็นกลางของรัฐกับเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อ

ได้รับการตรวจสอบและอนุมัติ ให้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร

นิติศาสตรมหาบัณฑิต

เมื่อ วันที่ 15 สิงหาคม พ.ศ. 2560

ประธานกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

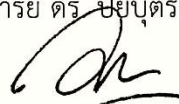
(รองศาสตราจารย์ สมยศ เชื้อไทย)

กรรมการและอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์

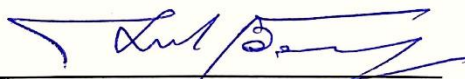
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ปิยะบุตร แสงกนกกุล)

กรรมการสอบวิทยานิพนธ์

(ศาสตราจารย์ ดร. วรเจตน์ ภาคีรัตน์)

กรรมการสอบวิทยานิพนธ์

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. จันทจิรา เอี่ยมมยุรา)

คณบดี

(ศาสตราจารย์ ดร. อุดม รัฐอมฤต)

หัวข้อวิทยานิพนธ์	ความเป็นกลางของรัฐกับเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อ
ชื่อผู้เขียน	นางสาวศุภณัฐ บัวกลาง
ชื่อปริญญา	นิติศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชา/คณะ/มหาวิทยาลัย	กฎหมายมหาชน นิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์	ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ปิยะบุตร แสงกนกกุล
ปีการศึกษา	2559

บทคัดย่อ

โดยทั่วไปมนุษย์ย่อมมีเสรีภาพทางความคิดซึ่งเป็นสิทธิธรรมชาติที่มนุษย์มีติดตัวมาแต่กำเนิด โดยเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อก็เป็นเสรีภาพทางความคิดอย่างหนึ่ง ซึ่งประกอบด้วยหลักการสำคัญ 2 ประการ ประการแรก เสรีภาพในการนับถือศาสนาหรือความเชื่อ ซึ่งโดยสภาพแล้วเป็นเสรีภาพภายในจิตใจ รัฐไม่อาจใช้อำนาจแทรกแซงเสรีภาพดังกล่าวของประชาชนไม่ว่าโดยทางตรงหรือทางอ้อม ประการที่สอง เสรีภาพในการปฏิบัติตามหลักศาสนาหรือความเชื่อ ซึ่งมีได้มีลักษณะบริบูรณ์ดังเช่นเสรีภาพในการนับถือศาสนาหรือความเชื่อ แต่เป็นเสรีภาพที่อยู่ภายใต้เงื่อนไขข้อจำกัดของรัฐ เนื่องจากเป็นที่ยอมรับว่าทุกคนมีเสรีภาพอย่างเท่าเทียมกัน ดังนั้น ในสังคมที่มีความหลากหลายทางศาสนา รัฐจึงมีบทบาทสำคัญในการรับรองและคุ้มครองเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อแก่ประชาชน ในขณะเดียวกันรัฐก็ต้องตระหนักที่จะเคารพในความแตกต่างทางศาสนาและความเชื่อของประชาชน จึงส่งผลให้รัฐต้องมีความเป็นกลางทางศาสนา เพื่อเป็นหลักประกันว่าประชาชนทุกคนไม่ว่าจะนับถือศาสนาหรือความเชื่อใด ย่อมได้รับการรับรองและคุ้มครองอย่างเสมอภาคกัน ด้วยเหตุนี้แนวคิดเกี่ยวกับความเป็นกลางของรัฐกับเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อซึ่งถือกำเนิดขึ้นในสังคมตะวันตกจึงได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางในหลายประเทศ และนำไปสู่การบัญญัติหลักสำคัญทั้ง 2 ประการ ได้แก่ หลักความเป็นกลางทางศาสนาของรัฐ และหลักการรับรองเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อ ไว้ในรัฐธรรมนูญซึ่งถือเป็นกฎหมายสูงสุดของประเทศ

เมื่อพิจารณาความเป็นกลางของรัฐกับเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อของไทยพบว่า แม้ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยจะมีบทบัญญัติที่สะท้อนว่าประเทศไทยมิใช่รัฐศาสนา โดยการไม่กำหนดศาสนาประจำชาติ และมีบทบัญญัติที่แสดงถึงการรับรองเสรีภาพในทางศาสนาและ

ความเชื่อแก่ประชาชน แต่จากการศึกษากลับพบว่ามิบบัญญัติบางมาตราที่สะท้อนว่ารัฐไทยไม่ได้เป็นกลางทางศาสนา โดยการแสดงออกถึงการที่รัฐส่งเสริมและสนับสนุนพระพุทธศาสนาเป็นพิเศษหลายประการ ทั้งนี้ เนื่องจากความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรกับศาสนจักรที่มีลักษณะอุปถัมภ์ค้ำจุนซึ่งกันและกันตั้งแต่ในอดีตและดำรงอยู่เรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน ประกอบกับประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศเป็นพุทธศาสนิกชน แต่อย่างไรก็ดี เพื่อที่จะแสดงให้เห็นว่ารัฐตระหนักถึงเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อของประชาชนซึ่งมีความหลากหลาย จึงมีการบัญญัติรับรองเสรีภาพดังกล่าวไว้ในรัฐธรรมนูญ แต่ยังคงประสบปัญหาในเรื่องนิยามและการตีความคำว่า “ศาสนา” รวมถึงปัญหาความไม่ชัดเจนเกี่ยวกับขอบเขตและข้อจำกัดของการใช้เสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อ กรณีดังที่กล่าวมานี้เป็นข้อบ่งชี้ว่ารัฐไทยไม่มีความเป็นกลางทางศาสนา ส่วนการรับรองเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อก็มีลักษณะไม่ครอบคลุมชัดเจน ปัญหาเช่นนี้ยังสะท้อนออกมาให้เห็นในลักษณะของความไม่เป็นกลางของรัฐในการให้การศึกษา และปัญหาเกี่ยวกับการจำกัดเสรีภาพในการแสดงออกประการอื่น ๆ ด้วยเหตุผลทางศาสนา

แม้การรับเอาแนวคิดเกี่ยวกับความเป็นกลางของรัฐกับเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อของตะวันตกมาใช้ในประเทศไทยจะมีความแตกต่าง ซึ่งสาเหตุส่วนหนึ่งมาจากการที่ประเทศไทยไม่ได้มีภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ในการถูกกดขี่ข่มเหงทางศาสนาอย่างยาวนานดังที่ปรากฏในสังคมตะวันตก จนทำให้เกิดการตระหนักและเรียกร้องให้มีการเคารพในเสรีภาพทางศาสนาและความเชื่อแก่ประชาชน แต่ด้วยความจริงที่ว่า เสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อเป็นสิทธิธรรมชาติของมนุษย์ที่รัฐไม่อาจบีบบังคับหรือเข้าแทรกแซงได้โดยปราศจากเหตุผลที่จำเป็นและสำคัญอย่างยิ่งเพื่อประโยชน์ส่วนรวม การพยายามที่จะบีบบังคับให้ประชาชนต้องยอมรับความเชื่อใดความเชื่อหนึ่งที่รัฐปรารถนา นอกจากจะเป็นไปไม่ได้โดยสภาพแล้ว ยังจะนำมาซึ่งความแตกแยกทางศาสนา แม้ว่าความเชื่อนั้นจะเป็นความเชื่อที่สอดคล้องกับคนส่วนใหญ่ในประเทศก็ตาม ดังนั้น การใดก็ตามที่รัฐเข้าเกี่ยวข้องกับศาสนา รัฐต้องแสดงให้เห็นว่าการนั้นเป็นการจำเป็นและได้กระทำขึ้นเพื่อประโยชน์ส่วนรวมและเป็นการเคารพในเสรีภาพของประชาชนทุกคนไม่ว่าจะนับถือศาสนาหรือไม่อย่างเท่าเทียมกัน อย่างไรก็ตาม โดยที่ความเป็นกลางของรัฐไม่ได้หมายถึงการที่รัฐปฏิเสธบทบาทของศาสนาในสังคม เนื่องด้วยความจริงที่ว่าศาสนายังคงเป็นส่วนหนึ่งในวิถีชีวิตของประชาชน การยอมรับศาสนาในฐานะสถาบันที่มีบทบาททางสังคม แต่ปราศจากการสถาปนา สนับสนุน หรือให้อภิสิทธิ์กับศาสนาใดศาสนาหนึ่งเป็นพิเศษ และการรับรองเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อแก่ประชาชนทุกคนอย่างชัดเจนและเสมอภาคกัน จึงเป็นสิ่งจำเป็นต่อการอยู่ร่วมกันในรัฐเสรีประชาธิปไตยที่มีความหลากหลายทางศาสนา

คำสำคัญ: ความเป็นกลางของรัฐ, เสรีภาพ, ศาสนา, ความเชื่อ

Thesis Title	STATE NEUTRALITY AND FREEDOM OF RELIGION AND BELIEF
Author	Miss Supanut Buaklang
Degree	Master of Laws
Department/Faculty/University	Public Law Law Thammasat University
Thesis Advisor	Assistant Professor Piyabutr Saengkanokkul, Ph.D.
Academic Years	2016

ABSTRACT

Everyone is entitled to freedom of thought, which is the natural right that all human beings are born with. Freedom of religion and belief, which is closely linked to freedom of thought, consist of two main principles: First, freedom to have or adopt a religion or belief of one's choice. These freedoms are protected unconditionally, as is the right of everyone to hold opinions without interference from the state either directly or indirectly. Second, freedom to manifest or practice any religion or belief. These freedoms do not have the full protection such as freedom to have or adopt a religion or belief. The State is under the obligation to prohibit some acts to protect public safety, order, health or morals, or the fundamental rights and freedoms of others. Since it is widely accepted that everyone has equal liberty, so the state plays an important role in ensuring and protecting freedom of religious and belief for the citizen, especially in a pluralistic society. Moreover, the state must also be aware of religious and belief differences in society so the state must have a religious neutrality to guarantee freedom of religious and belief to all citizens. This is why the concept of state neutrality and freedom of religion and belief are widely recognized in many countries, especially in western societies and lead to asserting the two important principles: the religious neutrality of the state and the freedom of religion and belief in the Constitution, which is the highest law in the country.

When considering the state neutrality and freedom of religion and belief in Thailand, it was found that even there are none provision in the Constitution of Thailand stated that Thailand is a religious state by not defining national religion and there are provisions that guarantee freedom of religion and belief to the citizen. However, the study found that there are certain provisions reflect that the state of Thailand does not have the principle of religious neutrality of the state by expressing the state's special promotion and support of Buddhism due to the relationship between the kingdom and the temple for a long time. Besides that, the majority of the country is Buddhist. However, in order to show that the state recognizes the freedom of religion and belief to all people, the Constitution guarantees such freedom, nevertheless, there are some problems in the definition and interpretation of the term "religion" as well as the uncertainty about the scope and limitations of religious freedom. These problems are also reflected in the religious neutrality of education and other restrictions on freedom of expression for reasons related to religion.

Although the adoption of the concept of state neutrality and freedom of religion and belief which comes from western societies is different here in Thailand due to the historical background. However, it is undeniable that freedom of religion and belief is the fundamental human right that is inherent by virtue of human nature. The state cannot compel or intervene without reason prescribed by law that necessary to protect public safety, order, health or morals, or the fundamental rights and freedoms of others. Whenever the state trying to force people to accept any religion or belief, it can contribute to religious conflict as causes of war. For this reason, the state must be neutral when involving with religion and guarantees freedom of religion and belief by the Constitution apply equally to all people since it is essential for coexistence in liberal democracy state.

Keywords: State Neutrality, Freedom, Religion, Belief

กิตติกรรมประกาศ

ดิฉันขอใช้โอกาสในการเขียนกิตติกรรมประกาศนี้ในการแสดงความขอบคุณและชื่นชมต่อผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ปิยะบุตร แสงกนกกุล อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ของดิฉัน หากปราศจากความดูแลและช่วยเหลือของอาจารย์ วิทยานิพนธ์เล่มนี้คงไม่สามารถสำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี ในช่วงที่ดิฉันกำลังจัดทำวิทยานิพนธ์เป็นช่วงเดียวกันกับที่อาจารย์ได้รับทุนไปค้นคว้าและวิจัยที่ประเทศฝรั่งเศส เมื่ออาจารย์กลับมายังประเทศไทย ก็ได้รับภาระการสอนในหลายวิชา กล่าวได้ว่าอาจารย์ต้องทำหน้าที่หลายอย่างในช่วงที่ผ่านมา นอกจากการเอาใจใส่กับการทำหน้าที่อาจารย์ในมหาวิทยาลัยแล้ว อาจารย์ได้ทุ่มเทกำลังความสามารถในการถ่ายทอดความรู้ออกไปสู่ภายนอกมหาวิทยาลัยด้วยเช่นกัน แต่อาจารย์ก็แบ่งปันเวลาอันมีค่ามาให้คำแนะนำแก่ดิฉันเสมอ ขอขอบคุณกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ทุกท่านที่ให้ความกรุณาสละเวลามาเป็นกรรมการและให้ข้อคิดเห็นต่าง ๆ อันเป็นประโยชน์อย่างยิ่งในการทำวิทยานิพนธ์ นอกจากนี้ ขอขอบคุณเพื่อน ๆ ทั้งที่เรียนมาด้วยกันและเพื่อนในที่ทำงานที่คอยถามไถ่ให้กำลังใจ และและให้ความช่วยเหลือแก่ดิฉันทุกครั้งที่มีโอกาส สุดท้ายนี้ ดิฉันขอกราบขอบพระคุณบิดามารดาและครอบครัว ซึ่งเปิดโอกาสให้ได้รับการศึกษาเล่าเรียน ตลอดจนคอยให้กำลังใจและสุขทุกข์ไปพร้อมกับดิฉันเสมอมาจนสำเร็จการศึกษา

หากวิทยานิพนธ์เล่มนี้มีข้อบกพร่องประการใด ดิฉันขอน้อมรับไว้เพื่อปรับปรุงแก้ไขในการศึกษาครั้งต่อไป

นางสาวศุภณัฐ บัวกลาง

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	(1)
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	(3)
กิตติกรรมประกาศ	(5)
บทที่ 1 บทนำ	1
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	1
1.2 วัตถุประสงค์ของการศึกษา	6
1.3 ขอบเขตของการศึกษา	7
1.4 ระเบียบวิธีการศึกษา	7
1.5 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	7
บทที่ 2 ข้อความคิดว่าด้วยความเป็นกลางของรัฐกับเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อ	8
2.1 สาระสำคัญของเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อ	8
2.1.1 เสรีภาพในการนับถือศาสนาหรือความเชื่อ	13
2.1.2 เสรีภาพในการปฏิบัติตามศาสนบัญญัติหรือความเชื่อ	14
2.2 แนวคิดและพัฒนาการเกี่ยวกับความเป็นกลางของรัฐกับเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อ	15
2.2.1 ก่อนกำเนิดรัฐเสรีประชาธิปไตย	15
2.2.1.1 สมัยคลาสสิก	16

2.2.1.2 สมัยกลาง	21
(1) การปฏิรูปศาสนา	29
(2) สงครามสามสิบปี	32
2.2.1.3 สมัยใหม่	34
2.2.2 รัฐเสรีประชาธิปไตย	39
2.3 ความสำคัญของการรับรองหลักความเป็นกลางของรัฐกับเสรีภาพในทางศาสนา และความเชื่อในรัฐธรรมนูญเสรีประชาธิปไตย	45
บทที่ 3 ความเป็นกลางของรัฐกับเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อของต่างประเทศ	48
3.1 การรับรองหลักความเป็นกลางของรัฐกับเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อ ตามรัฐธรรมนูญต่างประเทศ	48
3.1.1 ประเทศสหรัฐอเมริกา	50
3.1.1.1 หลักการห้ามสถาปนาศาสนา (The Establishment Clause)	53
(1) หลักการนำบัญญัติแห่งสิทธิ (Bill of Rights) บางส่วนมาใช้บังคับ ในมลรัฐและท้องถิ่น (Incorporation Doctrine)	53
(2) หลักการแบ่งแยกอย่างเด็ดขาด (Separationism)	55
(3) เกณฑ์การตรวจวัดความเป็นกลางของรัฐ (Lemon Test)	57
(4) เกณฑ์การตรวจวัดการบังคับเกี่ยวกับศาสนา (Coercion Test)	58
(5) เกณฑ์การตรวจวัดการรับรองศาสนา (Endorsement Test)	60
(6) หลักความเป็นกลางทางศาสนาของรัฐ (Neutrality)	62
3.1.1.2 หลักว่าด้วยการใช้สิทธิเสรีภาพทางศาสนา (The Free Exercise Clause)	65
3.1.2 ประเทศฝรั่งเศส	70
3.1.2.1 หลักความเป็นกลางทางศาสนา (Laïcité)	75
3.1.2.2 หลักการรับรองเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อ	79
3.1.3 ประเทศเยอรมนี	85
3.1.3.1 หลักความเป็นกลางทางศาสนา	89
3.1.3.2 หลักการรับรองเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อ	93

3.2 ลักษณะเฉพาะและความแตกต่างระหว่างความเป็นกลางของรัฐกับเสรีภาพ ในทางศาสนาและความเชื่อของประเทศสหรัฐอเมริกา ประเทศฝรั่งเศส และประเทศเยอรมนี	97
3.2.1 ลักษณะเฉพาะของความเป็นกลางของรัฐกับการรับรองเสรีภาพในทาง ศาสนาและความเชื่อในประเทศสหรัฐอเมริกา ประเทศฝรั่งเศส และประเทศเยอรมนี	98
3.2.1.1 การแบ่งแยกอย่างเกื้อกูล (Accommodation): ประเทศสหรัฐอเมริกา	99
3.2.1.2 การแบ่งแยกอย่างเด็ดขาด (Separationist): ประเทศฝรั่งเศส	99
3.2.1.3 การแบ่งแยกที่ร่วมมือ (Cooperation): ประเทศเยอรมนี	100
3.2.2 ความแตกต่างของความเป็นกลางของรัฐกับการรับรองเสรีภาพในทาง ศาสนาและความเชื่อในประเทศสหรัฐอเมริกา ประเทศฝรั่งเศส และประเทศเยอรมนี	100
บทที่ 4 ปัญหาความเป็นกลางของรัฐกับเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อของไทย	103
4.1 พัฒนาการเกี่ยวกับความเป็นกลางของรัฐกับเสรีภาพในทางศาสนาและ ความเชื่อของไทย	103
4.1.1 ก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครองในปีพุทธศักราช 2475	104
4.1.2 ภายหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองในปีพุทธศักราช 2475	110
4.2 ปัญหาความเป็นกลางของรัฐกับเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อของไทย	114
4.2.1 ปัญหาเกี่ยวกับความเป็นกลางทางศาสนาของรัฐ	115
4.2.1.1 การรับรองสถานะของพระพุทธศาสนาเป็นพิเศษ	116
4.2.1.2 การสนับสนุนพระพุทธศาสนาโดยรัฐ	120
4.2.1.3 การกำหนดหน้าที่ของบุคคลในการพิทักษ์รักษาชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์	123
4.2.1.4 ความเป็นกลางของรัฐในการให้การศึกษา	125
4.2.1.5 ปัญหาในการจำกัดเสรีภาพในการแสดงออกเพื่อปกป้อง คุ้มครองนักบวชในพระพุทธศาสนา	129

4.2.2 ปัญหาเกี่ยวกับการรับรองเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อ	132
4.2.2.1 การรับรองเสรีภาพในการนับถือศาสนาและความเชื่อ	139
4.2.2.2 การให้หลักประกันการใช้เสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อ	141
4.2.2.3 เงื่อนไขในการจำกัดเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อ	141
4.2.3 ปัญหาการจำกัดเสรีภาพในการแสดงออกด้วยเหตุผลทางศาสนา	142
 บทที่ 5 บทสรุปและข้อเสนอแนะ	 146
5.1 บทสรุป	146
5.2 ข้อเสนอแนะ	156
 รายการอ้างอิง	 159
 ประวัติผู้เขียน	 167

บทที่ 1

บทนำ

แนวคิดเกี่ยวกับเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อ ประกอบด้วยหลักการสำคัญ 2 ประการ ได้แก่ ประการแรก เสรีภาพในการนับถือศาสนาหรือความเชื่อเป็นสิทธิตามธรรมชาติของมนุษย์ทุกคน เป็นเสรีภาพภายในจิตใจ รัฐไม่อาจใช้อำนาจแทรกแซงเสรีภาพดังกล่าวของประชาชน ประการที่สอง แม้เสรีภาพในการนับถือศาสนาหรือความเชื่อไม่อาจถูกจำกัดไม่ว่าโดยทางตรงหรือทางอ้อม แต่การใช้หรือการแสดงออกซึ่งเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อย่อมไม่อาจกระทบกระเทือนต่อเสรีภาพของผู้อื่น หรือส่วนรวม เนื่องจากทุกคนมีเสรีภาพอย่างเท่าเทียมกัน ดังนั้น ในสังคมที่มีความหลากหลายทางศาสนา รัฐจึงมีบทบาทสำคัญในการรับรองและคุ้มครองเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อแก่ประชาชน ในขณะที่เดียวกันรัฐก็ต้องตระหนักที่จะเคารพในความแตกต่างทางศาสนาและความเชื่อของประชาชน ด้วยเหตุนี้ รัฐจึงต้องมีความเป็นกลางทางศาสนา เพื่อเป็นหลักประกันว่าประชาชนทุกคนไม่ว่าจะนับถือศาสนาหรือความเชื่อใด ย่อมได้รับการรับรองและคุ้มครองอย่างเสมอภาคกัน เมื่อรัฐมีความเป็นกลางทางศาสนาควบคู่ไปกับการรับรองเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อแก่ประชาชน ประชาชนก็จะสามารถอยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างสงบสุข

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

โดยทั่วไปมนุษย์ย่อมมีเสรีภาพทางความคิดซึ่งเป็นสิทธิธรรมชาติที่มนุษย์มีติดตัวมาแต่กำเนิด โดยเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อก็เป็นเสรีภาพทางความคิดอย่างหนึ่ง เมื่อมนุษย์ยอมรับนับถือและเชื่อมั่นในศาสนาหรือความเชื่ออย่างใดอย่างหนึ่ง มนุษย์ก็พร้อมที่จะปฏิบัติตามหลักศาสนาหรือความเชื่อนั้น และเมื่อมนุษย์มาอยู่รวมกันเป็นสังคม รัฐจึงเข้ามามีบทบาทในการจัดความสัมพันธ์ระหว่างประชาชนด้วยกันเอง และกับรัฐ และเพื่อเป็นหลักประกันเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อของประชาชนผู้อยู่ภายใต้การปกครอง จึงต้องมีการใช้อำนาจตามกฎหมายของรัฐในการรับรองเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อแก่ประชาชน นอกจากนี้รัฐจะมีหน้าที่ในการอำนวยเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อแก่ประชาชน โดยระมัดระวังไม่ให้การดำเนินการปกครองกลายเป็นการควบคุมและปิดกั้นต่อเสรีภาพดังกล่าว ในขณะที่เดียวกัน

รัฐก็ย่อมไม่อาจกระทำการใด ๆ อันเป็นการรอนสิทธิหรือให้สิทธิพิเศษแก่บุคคลเนื่องด้วยความแตกต่างทางศาสนาหรือความเชื่อ ด้วยสาเหตุนี้จึงมีการเรียกร้องให้รัฐเป็นกลางทางศาสนาเพื่อความเสมอภาคในสังคมควบคู่ไปกับการรับรองเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่ออันเป็นสิทธิธรรมชาติของมนุษย์ทุกคน

ในอดีตหลังจากสังคมตะวันตกผ่านความขัดแย้งทางศาสนา ประชาชนต่างได้รับความเดือดร้อนจากการถูกกดขี่ทางศาสนา อาณาจักรและศาสนจักรต่างขัดแย้งเกี่ยวกับที่มาของอำนาจซึ่งยึดโยงกับศาสนา จนในที่สุดเกิดสงครามทางศาสนาในคริสต์ศตวรรษที่ 16-17 เหตุการณ์ดังกล่าวทำให้อำนาจของฝ่ายอาณาจักรถูกยกให้อยู่เหนืออำนาจของฝ่ายศาสนจักร เพื่อคุ้มครองสันติภาพภายในอาณาจักรซึ่งเป็นเรื่องที่สำคัญที่สุดของภารกิจทางการเมืองในเวลานั้น อย่างไรก็ตาม การที่ฝ่ายศาสนจักรตกอยู่ภายใต้อำนาจการควบคุมของฝ่ายอาณาจักรก็กลายเป็นการละเมิดต่อเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อของประชาชนเช่นกัน ซึ่งทางแก้ก็คือ การแบ่งแยกศาสนาออกจากรัฐ และนำไปสู่การร่างรัฐธรรมนูญเพื่อเป็นหลักประกันเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อของประชาชนที่จะไม่ต้องถูกบังคับด้วยอำนาจใด ๆ จากการใช้อำนาจตามอำเภอใจของรัฐ และเพื่อเป็นหลักประกันแก่อาณาจักรและศาสนจักรว่าทั้งสองฝ่ายต่างต้องแยกบทบาทออกจากกัน ซึ่งแสดงให้เห็นว่ารัฐตระหนักถึงเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อของประชาชน และปฏิบัติต่อเสรีภาพนั้นอย่างเท่าเทียมกัน โดยรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างศาสนจักรและอาณาจักร และการรับรองเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อแก่ประชาชน ย่อมแตกต่างกันไปตามภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ของแต่ละประเทศ แต่โดยทั่วไปแล้วต่างยอมรับว่า อาณาจักรและศาสนจักรต่างแบ่งแยกออกจากกัน ไม่มีการสถาปนาศาสนาประจำชาติ เสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อไม่อาจเป็นเสรีภาพของศาสนาหรือความเชื่ออันหนึ่งอันใด แต่เป็นสิทธิธรรมชาติของมนุษย์ทุกคน และถือเป็นรากฐานของศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ รัฐจึงต้องมีความเป็นกลางทางศาสนา นอกจากนี้ ผลจากความขัดแย้งทางศาสนาที่ยาวนานของสังคมตะวันตกส่งผลสำคัญอีกประการหนึ่ง คือ การเรียนรู้ที่จะมีขันติธรรมต่อกันในความแตกต่างทางศาสนาและความเชื่อ ซึ่งถือว่าประสบความสำเร็จในการสร้างสันติภาพเพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข

ด้วยเหตุที่ความเป็นกลางของรัฐกับเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อมีแนวคิดมาจากประวัติศาสตร์ของสังคมตะวันตก โดยเกิดขึ้นหลังจากสังคมตะวันตกเกิดความแตกแยกทางศาสนา จึงมีการต่อสู้เพื่อให้เกิดการยอมรับในความแตกต่างทางศาสนาและความเชื่อ จนนำไปสู่การเคารพในเสรีภาพดังกล่าวอย่างเสมอภาคกัน เมื่อไม่สามารถปฏิเสธผลดีของแนวคิดเกี่ยวกับความเป็นกลางของรัฐกับเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อได้ จึงต้องพิจารณาว่าความเป็นกลางของรัฐกับเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อในระบบกฎหมายไทยเป็นไปในลักษณะใด อย่างไรก็ตาม แนวคิดเกี่ยวกับความเป็นกลาง

ของรัฐกับเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อเมื่อนำมาใช้กับประเทศไทยซึ่งไม่ได้ผ่านประสบการณ์ความขัดแย้งระหว่างฝ่ายอาณาจักรและฝ่ายศาสนจักรดังเช่นที่ปรากฏขึ้นในสังคมตะวันตก ในทางตรงกันข้ามฝ่ายอาณาจักรและฝ่ายศาสนจักรต่างมีความสัมพันธ์กันอย่างแน่นแฟ้นในลักษณะอุปถัมภ์ค้ำจุนซึ่งกันและกันยิ่งไปกว่านั้น ฝ่ายศาสนจักรอาจอยู่ในฐานะเป็นเครื่องมือสร้างความมั่นคงของฝ่ายอาณาจักรอีกด้วย ดังนั้น จึงย่อมจะมีปัญหาบางประการในการใช้และตีความเกี่ยวกับความเป็นกลางของรัฐกับเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อในประเทศไทย

หากพิจารณาจากรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ซึ่งเป็นกฎหมายสูงสุดที่ใช้ในการปกครองประเทศ จะพบว่า รัฐธรรมนูญได้เริ่มมีการบัญญัติเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับศาสนา ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2475 โดยในมาตรา 1 วรรคสอง บัญญัติให้ความคุ้มครองประชาชนอย่างเสมอภาคกันว่า “ประชาชนชาวสยามไม่ว่าเหล่ากำเนิดหรือศาสนาใด ย่อมอยู่ในความคุ้มครองแห่งรัฐธรรมนูญนี้เสมอกัน” และได้บัญญัติรับรองเสรีภาพในการนับถือศาสนาของประชาชนไว้ในมาตรา 13 ว่า “บุคคลย่อมมีเสรีภาพบริบูรณ์ในการถือศาสนาหรือลัทธิใด ๆ และย่อมมีเสรีภาพในการปฏิบัติพิธีกรรมตามความเชื่อถือของตน เมื่อไม่เป็นปฏิปักษ์ต่อหน้าที่ของพลเมืองและ ไม่เป็นการขัดต่อความสงบเรียบร้อยหรือศีลธรรมของประชาชน” จึงถือเป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญในการวางหลักการว่า รัฐจะไม่เข้าไปก้าวก่ายหรือแทรกแซงในเรื่องศาสนาของประชาชน แต่ในขณะเดียวกัน รัฐธรรมนูญฉบับดังกล่าวยังได้บัญญัติความเชื่อมโยงอย่างใกล้ชิดระหว่างระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์และสถาบันศาสนาไว้ในมาตรา 4 ว่า “พระมหากษัตริย์ต้องทรงเป็นพุทธมามกะและทรงเป็นอัครศาสนูปถัมภก” การบัญญัติเช่นนี้จึงเป็นการแสดงออกโดยนัยว่าศาสนาพุทธเป็นศาสนาหลักของประเทศ โดยรัฐธรรมนูญฉบับต่อมาก็ได้บัญญัติเรื่องเกี่ยวกับศาสนาในแนวทางเดียวกัน จนกระทั่งในช่วงของการร่างรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 ได้มีองค์กรชาวพุทธเรียกร้องให้บัญญัติศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติไว้ในรัฐธรรมนูญ ซึ่งถือเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญในการบัญญัติให้เรื่องศาสนาเป็นแนวนโยบายพื้นฐานแห่งรัฐไว้เป็นครั้งแรก แม้จะมีได้มีการบัญญัติให้ศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติไว้ในรัฐธรรมนูญโดยตรง แต่บทบัญญัติในมาตรา 73 ที่กำหนดให้รัฐต้องให้ความอุปถัมภ์และคุ้มครองพระพุทธศาสนาและศาสนาอื่น ส่งเสริมความเข้าใจอันดีและความสมานฉันท์ระหว่างศาสนิกชนของทุกศาสนา รวมทั้งสนับสนุนการนำหลักธรรมของศาสนามาใช้เพื่อเสริมสร้างคุณธรรมและพัฒนาคุณภาพชีวิต ก็แสดงให้เห็นถึงการที่รัฐได้เน้นย้ำถึงพระพุทธรูปศาสนาไว้เป็นพิเศษในรัฐธรรมนูญ จนกระทั่งในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ฉบับปัจจุบัน ปีพุทธศักราช 2560 ได้บัญญัติรับรองสถานะของพระพุทธรูปศาสนาบางนิกายเป็นพิเศษอย่างชัดเจนเป็นครั้งแรกไว้ในมาตรา 67 วรรคสอง ว่า

“ในการอุปถัมภ์และคุ้มครองพระพุทธศาสนาอันเป็นศาสนาที่ประชาชนชาวไทยส่วนใหญ่นับถือมาช้านาน รัฐพึงส่งเสริมและสนับสนุนการศึกษาและการเผยแผ่หลักธรรมของพระพุทธศาสนาเถรวาทเพื่อให้เกิดการพัฒนาจิตใจและปัญญา และต้องมีมาตรการและกลไกในการป้องกันมิให้มีการบ่อนทำลายพระพุทธศาสนาไม่ว่าในรูปแบบใด และพึงส่งเสริมให้พุทธศาสนิกชนมีส่วนร่วมในการดำเนินมาตรการหรือกลไกดังกล่าวด้วย” ดังนั้น แม้จะมีได้มีการบัญญัติให้ศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติไว้ในรัฐธรรมนูญโดยตรง แต่การบัญญัติในรัฐธรรมนูญซึ่งเน้นย้ำให้รัฐต้องให้ความอุปถัมภ์และคุ้มครองพระพุทธศาสนา ก็สามารถบ่งบอกได้ว่า รัฐได้ให้การรับรองสถานะของพระพุทธศาสนาอย่างเป็นพิเศษยิ่งกว่าศาสนาหรือความเชื่อใด ๆ ซึ่งขัดต่อหลักความเป็นกลางทางศาสนาของรัฐ นอกจากนี้ หน่วยงานของรัฐยังมีความพยายามผลักดันร่างพระราชบัญญัติอุปถัมภ์และคุ้มครองพระพุทธศาสนา พ.ศ. โดยร่างพระราชบัญญัตินี้ดังกล่าว มีสาระสำคัญในการอุปถัมภ์และคุ้มครองเฉพาะพระพุทธศาสนา และยังมีการบัญญัติบทลงโทษทางอาญาแก่ผู้ที่กระทำการให้กระทบต่อความศรัทธาของพระพุทธศาสนาอีกด้วย ในขณะที่การรับรองเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อในรัฐธรรมนูญก็เป็นไปอย่างไม่ชัดเจนทั้งในการตีความนิยามคำว่า ศาสนา และข้อจำกัดในการใช้เสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อที่บัญญัติให้รัฐใช้อำนาจจำกัดเสรีภาพดังกล่าวได้อย่างกว้างขวาง โดยไม่มีบทบัญญัติว่าด้วยการห้ามรอนสิทธิหรือทำให้ประชาชนเสียประโยชน์อันควรมีควรได้เพราะเหตุศาสนา โดยในมาตรา 31 บัญญัติแต่เพียงว่า “บุคคลย่อมมีเสรีภาพบริบูรณ์ในการถือศาสนาและย่อมมีเสรีภาพในการปฏิบัติหรือประกอบพิธีกรรมตามหลักศาสนาของตน แต่ต้องไม่เป็นปฏิปักษ์ต่อหน้าที่ของปวงชนชาวไทย ไม่เป็นอันตรายต่อความปลอดภัยของรัฐ และไม่ขัดต่อความสงบเรียบร้อยหรือศีลธรรมอันดีของประชาชน” ซึ่งไม่มีการกล่าวถึงนิกาย ลัทธิ หรือความเชื่ออื่น ๆ ที่แตกต่างจากศาสนาเดิม และได้เพิ่มเงื่อนไขในการจำกัดเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อว่าจะต้องไม่เป็นอันตรายต่อความปลอดภัยของรัฐ ซึ่งยากจะกำหนดขอบเขตที่ชัดเจนของเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อ นอกจากนี้ ยังมีบทบัญญัติในมาตรา 66 ที่กำหนดให้ปวงชนชาวไทยมีหน้าที่รักษาไว้ซึ่งชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ กล่าวโดยเฉพาะถึงการบัญญัติให้มีหน้าที่พิทักษ์รักษาไว้ซึ่งศาสนา คำว่า ศาสนา ในบทบัญญัตินี้ดังกล่าวของรัฐธรรมนูญแท้จริงแล้วย่อมหมายถึงศาสนาพุทธโดยเฉพาะ เนื่องจากอิทธิพลของสถาบันทางศาสนาในอดีตซึ่งยังคงมีบทบาทในการเป็นศูนย์รวมของความสามัคคีของประชาชน และเป็นแหล่งที่มาของอุดมการณ์ร่วมกันของชาติมาจนถึงปัจจุบัน การใช้ศาสนาเพื่อวัตถุประสงค์ทางการเมืองโดยไม่คำนึงว่าประชาชนชาวไทยทุกคนไม่ได้นับถือศาสนาพุทธทั้งหมด แสดงออกถึงการเข้าแทรกแซงเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อของประชาชนโดยปราศจากเหตุผลอันสมควรอย่างยิ่ง เนื่องจากเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อเป็นสิทธิเด็ดขาดของแต่ละบุคคล เมื่อเลือกนับถือ

ศาสนาใดศาสนาหนึ่ง บุคคลนั้นก็ย่อมมีสิทธิปฏิเสธที่จะไม่นับถือหรือสนับสนุนหรือเข้าข้องเกี่ยวกับศาสนาอื่น ดังนั้น แม้ในทางทฤษฎี รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยจะไม่มีการสถาปนาศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติ และมีบทบัญญัติรับรองเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อแก่ประชาชน แต่หากพิจารณาบทบัญญัติในมาตราอื่น ๆ โดยตลอดกลับพบว่า มีบทบัญญัติบางมาตราที่ไม่สอดคล้องกับหลักความเป็นกลางทางศาสนาของรัฐและหลักการรับรองเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อแก่ประชาชน อีกทั้งในทางปฏิบัตินั้น รัฐไทยกลับประสบปัญหาจากการดำเนินการปกครองโดยยึดโยงกับอิทธิพลจากศาสนาพุทธซึ่งเป็นศาสนาที่คนไทยส่วนใหญ่นับถือ โดยมีแนวคิดว่าการแสดงออกซึ่งการสนับสนุนศาสนาพุทธเป็นพิเศษย่อมสอดคล้องกับความนิยมของประชาชนส่วนใหญ่ในประเทศ หรือแม้กระทั่งการปลูกฝังให้ประชาชนตระหนักและเห็นถึงคุณค่าของสิทธิ เสรีภาพ และความเสมอภาคทั้งของตนเองและผู้อื่น ก็เป็นไปอย่างมีอุปสรรคเนื่องจากความไม่เป็นกลางทางศาสนาของรัฐในการให้การศึกษา ท้ายที่สุดรัฐและประชาชนยังคงมองว่า การที่พระพุทธศาสนาได้รับการอุปถัมภ์เป็นพิเศษจากรัฐ ไม่ถือเป็นการขัดต่อเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อ เนื่องจากไม่ได้มีลักษณะเป็นการบังคับให้ประชาชนที่นับถือศาสนาอื่นหรือไม่นับถือศาสนาต้องได้รับผลร้าย แต่แท้จริงแล้ว การกระทำดังกล่าวย่อมถือเป็นการบีบบังคับโดยอ้อมให้บุคคลที่ต้องการได้รับการสนับสนุนเป็นพิเศษจากรัฐต้องนับถือศาสนาพุทธ ทั้งที่เสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อย่อมหมายความว่าความรวมถึงเสรีภาพที่จะไม่ถูกบังคับโดยรัฐไม่ว่าโดยทางตรงหรือทางอ้อมให้ต้องได้รับผลกระทบจากความเชื่อที่ตนไม่ศรัทธา เช่นเดียวกับเสรีภาพที่จะนับถือและแสดงออกในสิ่งที่ตนนับถือศรัทธาได้อย่างอิสระ จึงอาจแสดงให้เห็นว่าแท้จริงแล้วรัฐไทยไม่ได้มีความเป็นกลางทางศาสนา และประสบปัญหาหลายประการในการรับรองเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อแก่ประชาชน รวมถึงปัญหาในการจำกัดเสรีภาพในการแสดงออกประการอื่น ๆ ซึ่งถูกจำกัดโดยกฎหมายที่กำหนดโทษทางอาญาในความผิดเกี่ยวกับศาสนา

จากกรณีดังกล่าวจึงทำให้เกิดความสนใจที่จะศึกษาเกี่ยวกับความเป็นกลางของรัฐกับเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อของไทยว่า รัฐไทยมีความเป็นกลางทางศาสนาหรือไม่ การรับรองหลักความเป็นกลางทางศาสนาของรัฐและการให้หลักประกันเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อแก่ประชาชนเป็นไปในลักษณะใด เหตุใดจึงมีความจำเป็นที่รัฐต้องมีความเป็นกลางทางศาสนาและให้การรับรองเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อแก่ประชาชน เพื่อใช้เป็นแนวทางในการทำความเข้าใจเกี่ยวกับการวางตัวเป็นกลางของรัฐอย่างสมเหตุสมผลเพื่อรับรองเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อแก่ประชาชน และเป็นข้อเสนอแนะเพื่อนำไปสู่การปรองดองกันระหว่างการเคารพเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อของปัจเจกชนและการรักษาประโยชน์ของประชาชนส่วนรวม โดยรัฐยังคงมีความเป็นกลาง

ทางศาสนา ซึ่งจะเป็นการรักษาบทบาทของการเป็นรัฐเสรีประชาธิปไตย แต่อย่างไรก็ดี โดยที่การศึกษาในเรื่องความเป็นกลางของรัฐกับเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อของประเทศไทยปรากฏแนวคำวินิจฉัยของศาลไทยในเรื่องดังกล่าวน้อยมาก เนื่องด้วยประชาชนส่วนใหญ่ได้รับประโยชน์จากการเป็นพุทธศาสนิกชน ส่วนประชาชนที่นับถือศาสนาอื่นหรือไม่นับถือศาสนาก็ยังไม่มีข้อเรียกร้องในเรื่องความเป็นกลางของรัฐกับเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อเท่าที่ควร ดังนั้น การศึกษาในเรื่องดังกล่าวจึงจำเป็นต้องศึกษาควบคู่ไปกับความเป็นกลางของรัฐกับเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อของประเทศสหรัฐอเมริกา ประเทศฝรั่งเศส และประเทศเยอรมนี ซึ่งถือเป็นประเทศที่ได้มีการพัฒนาแนวคิดว่าด้วยความเป็นกลางของรัฐกับเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อมาโดยตลอด และได้ยอมรับพร้อมทั้งนำหลักความเป็นกลางของรัฐและหลักการรับรองเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อแก่ประชาชนไปบัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญ ซึ่งรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยได้รับอิทธิพลส่วนหนึ่งมาจากแนวคิดดังกล่าวเช่นกัน

1.2 วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1.2.1 ศึกษาเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อและขอบเขตการใช้เสรีภาพดังกล่าวตามบทบัญญัติของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยและกฎหมายอื่นที่เกี่ยวข้อง

1.2.2 ศึกษาบทบัญญัติของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยในส่วนที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับศาสนา

1.2.3 ศึกษาเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อ ขอบเขตการใช้เสรีภาพดังกล่าว และความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับศาสนาตามบทบัญญัติของกฎหมายต่างประเทศ

1.2.4 ศึกษาสภาพปัญหาเกี่ยวกับความเป็นกลางของรัฐกับเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อในระบบกฎหมายไทย

1.2.5 เสนอแนวทางนำไปสู่การปรองดองกันระหว่างการรักษาเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อของปัจเจกชน การรักษาประโยชน์ของประชาชนส่วนรวม และความเป็นกลางทางศาสนาของรัฐ

1.3 ขอบเขตของการศึกษา

ศึกษาเกี่ยวกับความเป็นกลางและบทบาทของรัฐต่อเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อของประชาชน ในด้านกฎหมาย การให้การศึกษา และเสรีภาพในการแสดงออกประการอื่น ๆ เกี่ยวกับศาสนา ทั้งนี้ ไม่รวมถึงบทบาทด้านการจัดองค์กรสงฆ์ โดยศึกษาเปรียบเทียบกับประเทศสหรัฐอเมริกา ประเทศฝรั่งเศส และประเทศเยอรมนี

1.4 ระเบียบวิธีการศึกษา

วิทยานิพนธ์นี้เป็นการศึกษาค้นคว้าและวิจัยเอกสาร (Documentary Research) โดยจะศึกษาค้นคว้ารวบรวมข้อมูลจากเอกสาร ตำรา วารสาร บทความ วิทยานิพนธ์ รายงานการวิจัย คำวินิจฉัยของศาล และสิ่งพิมพ์ต่าง ๆ ทั้งของประเทศไทยและต่างประเทศ แล้วทำการประมวลข้อมูลและวิเคราะห์ (Descriptive and Analytical Method) พร้อมทั้งหาข้อเสนอแนะเพื่อนำไปสู่ความสมดุลระหว่างเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อของประชาชนและความเป็นกลางทางศาสนาของรัฐ

1.5 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1.5.1 เข้าใจเกี่ยวกับเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อและขอบเขตการใช้เสรีภาพดังกล่าวตามบทบัญญัติของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยและกฎหมายอื่นที่เกี่ยวข้อง

1.5.2 เข้าใจเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับศาสนาตามบทบัญญัติของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย

1.5.3 เข้าใจเกี่ยวกับเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อ ขอบเขตการใช้เสรีภาพดังกล่าวและความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับศาสนาตามบทบัญญัติของกฎหมายต่างประเทศ

1.5.4 ทราบถึงสภาพปัญหาเกี่ยวกับความเป็นกลางของรัฐกับเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อในระบบกฎหมายไทย

1.5.5 ทราบแนวทางในการรับรองเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อแก่ประชาชนอย่างเหมาะสมสอดคล้องกับความเป็นกลางทางศาสนาของรัฐ

1.5.6 เพื่อให้ผู้ที่สนใจใช้เป็นแหล่งข้อมูลอ้างอิงในการศึกษาเรื่องความเป็นกลางของรัฐกับเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อต่อไป

บทที่ 2

ข้อคิดว่าด้วยความเป็นกลางของรัฐกับเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อ

ในการพิจารณาข้อคิดว่าด้วยความเป็นกลางของรัฐกับเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อ ผู้เขียนได้แบ่งหัวข้อในการศึกษาออกเป็น 3 หัวข้อ คือ หัวข้อแรก สารสำคัญของเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อ ศึกษาเกี่ยวกับหลักทั่วไปของเสรีภาพและการจำแนกลักษณะการใช้เสรีภาพที่เกี่ยวกับเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อ เพื่อให้เกิดความเข้าใจในความหมายของเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อที่ใช้อยู่ในปัจจุบัน จากนั้นหัวข้อที่สอง ศึกษาเกี่ยวกับแนวคิดและพัฒนาการเกี่ยวกับความเป็นกลางของรัฐควบคู่ไปกับเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อ เพื่อให้ทราบถึงที่มาและวิวัฒนาการการยอมรับความแตกต่างทางศาสนาจนนำมาสู่การเรียกร้องให้รัฐรับรองเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อในปัจจุบัน ต่อมาในหัวข้อที่สามจะได้พิจารณาถึงความสำคัญของการรับรองหลักความเป็นกลางทางศาสนาของรัฐและเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อในรัฐธรรมนูญในฐานะที่เป็นหลักการสำคัญประการหนึ่งในรัฐเสรีประชาธิปไตย

2.1 สารสำคัญของเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อ

คำว่า “เสรีภาพ” ได้มีการให้ความหมายไว้โดยนักวิชาการหลายท่าน ดังเช่น ศาสตราจารย์ ดร.เกรียงไกร เจริญธนาวัฒน์ ได้ให้ความหมายว่า เสรีภาพเป็นอำนาจในการกำหนดตนเอง บุคคลสามารถเลือกได้ด้วยตนเองว่าจะกระทำหรือไม่กระทำก็ได้¹ ศาสตราจารย์ ดร.วรพจน์ วิสสุตพิชญ์ ได้ให้ความหมายว่า เสรีภาพ หมายถึง สภาวะการณ์ของมนุษย์ที่ไม่อยู่ภายใต้การครอบงำของบุคคลอื่น มีอิสระที่จะกระทำการหรือดเว้นกระทำการ² ศาสตราจารย์ ดร.สมคิด เลิศไพฑูรย์ ได้ให้ความหมายว่า เสรีภาพ หมายถึง การที่

¹ เกรียงไกร เจริญธนาวัฒน์, หลักกฎหมายว่าด้วยสิทธิเสรีภาพ, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์วิญญูชน, 2547), น. 24.

² วรพจน์ วิสสุตพิชญ์, สิทธิและเสรีภาพตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์วิญญูชน, 2543), น. 22.

บุคคลจะกระทำการใดโดยใจสมัคร อันปราศจากการบังคับหรืออยู่ภายใต้อำนาจของบุคคลอื่นหรือรัฐ³ แซลมอนด์ (Salmond) ได้ให้คำนิยามว่า เสรีภาพ หมายถึง ประโยชน์ซึ่งบุคคลได้มาโดยปราศจากหน้าที่ในทางกฎหมายใด ๆ ต่อตนเอง เป็นสิ่งที่บุคคลอาจทำได้โดยจะไม่ถูกป้องกันขัดขวางโดยกฎหมาย และเป็นประโยชน์ที่บุคคลจะกระทำการใด ๆ ได้ตามชอบใจโดยชายแห่งเสรีภาพตามกฎหมายที่ได้แก่ชายแห่งกิจกรรมซึ่งภายในชายกฎหมายนี้ปล่อยให้บุคคลใด ๆ กระทำการไปโดยลำพัง⁴ กล่าวโดยสรุปแล้ว เสรีภาพจึงหมายถึงการที่บุคคลจะกระทำหรือไม่กระทำการได้โดยอิสระตามเจตจำนงของตน โดยไม่อยู่ภายใต้บังคับหรืออยู่ภายใต้อำนาจของบุคคลอื่นหรือรัฐ คำว่า เสรีภาพนั้นมักจะถูกนำมาเขียนหรือพูดกับคำว่าสิทธิเป็นคำว่า “สิทธิเสรีภาพ” แม้การมีสิทธิหรือมีเสรีภาพจะก่อให้เกิดความชอบธรรมในการใช้อำนาจนั้นตามที่กฎหมายรับรองไว้ แต่คำว่าเสรีภาพก็มีความแตกต่างจากคำว่า “สิทธิ” โดยศาสตราจารย์ ดร.หยุด แสงอุทัย ได้อธิบายว่า สิทธิเป็นการก่อให้เกิดหน้าที่แก่บุคคลอื่นในอันที่จะต้องปฏิบัติการให้เป็นไปตามประโยชน์ที่กฎหมายรับรองและคุ้มครองให้ รวมถึงมีหน้าที่ที่จะไม่รบกวนต่อสิทธิหรือหน้าที่ที่จะกระทำการหรือดเว้นกระทำอย่างหนึ่งอย่างใดให้เป็นไปตามสิทธิ ทั้งนี้ แล้วแต่ประเภทของสิทธินั้น ๆ ด้วย⁵ ศาสตราจารย์ ดร.วรพจน์ วิศรุตพิชญ์ อธิบายว่า สิทธิ คือ อำนาจที่กฎหมายรับรองให้แก่บุคคลในอันที่จะกระทำการเกี่ยวข้องกับทรัพย์สินหรือบุคคลอื่น เป็นอำนาจที่กฎหมายรับรองให้แก่บุคคลหนึ่ง ในอันที่จะเรียกร้องให้ผู้อื่นอีกคนหนึ่งหรือหลายคนกระทำการบางอย่างบางประการให้เกิดประโยชน์แก่ตนหรือให้ละเว้นกระทำการอย่างใดอย่างหนึ่ง⁶ เสรีภาพจึงมีความแตกต่างจากสิทธิ เนื่องจากสิทธิเป็นอำนาจที่บุคคลใช้ในความสัมพันธ์ระหว่างตนเองกับผู้อื่นหรือรัฐ โดยการเรียกร้องให้ผู้อื่นหรือรัฐกระทำการหรือละเว้นกระทำการอย่างใดอย่างหนึ่งให้เป็นประโยชน์แก่ตน แต่การที่กฎหมายรับรองเสรีภาพอย่างใดอย่างหนึ่งให้แก่บุคคล หน้าที่ที่เกิดขึ้นแก่ผู้อื่นหรือรัฐอันเนื่องมาจากกฎหมายรับรองเสรีภาพให้แก่บุคคลคนหนึ่งนี้เป็นแต่เพียงหน้าที่ที่จะต้องเคารพเสรีภาพของเขา ผู้ทรงเสรีภาพคงมีอำนาจแต่เพียงที่จะเรียกร้องให้ผู้อื่นละเว้นจากการรบกวนขัดขวางการใช้เสรีภาพของตนเท่านั้น หากได้มีอำนาจตามกฎหมายที่จะเรียกร้องให้

³ สมคิด เลิศไพฑูรย์, กฎหมายรัฐธรรมนูญ หลักการใหม่ตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2548), น. 47.

⁴ หยุด แสงอุทัย, ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับกฎหมายทั่วไป, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ประกายพรึก, 2535), น. 223.

⁵ หยุด แสงอุทัย, อรรถาธิบายแห่งรัฐธรรมนูญ, น. 224.

⁶ วรพจน์ วิศรุตพิชญ์, อรรถาธิบายแห่งรัฐธรรมนูญ, น. 21.

ผู้อื่นกระทำการอย่างใดอย่างหนึ่งซึ่งมีลักษณะเป็นการส่งเสริมการใช้เสรีภาพของตน หรือเอื้ออำนวยให้ตนใช้เสรีภาพได้สะดวกขึ้นไม่ แต่อย่างไรก็ดี เสรีภาพนั้นก่อให้เกิดสิทธิเช่นกัน กล่าวคือ เสรีภาพก่อให้เกิดสิทธิในการที่จะเรียกร้องมิให้บุคคลอื่นหรือรัฐกระทำการอันเป็นการลดทอนเสรีภาพนั้นได้ และหากมีการลดทอนเสรีภาพ ผู้ทรงเสรีภาพก็ย่อมมีสิทธิในการร้องขอหรือเยียวยาเพื่อให้ยุติการลดทอนเสรีภาพนั้น⁷ เช่น เสรีภาพทางศาสนาซึ่งบุคคลย่อมมีเสรีภาพในการที่จะนับถือศาสนาหรือไม่นับถือศาสนาใดศาสนาหนึ่ง และย่อมก่อให้เกิดความผูกพันต่อบุคคลอื่นซึ่งมีหน้าที่ที่จะไม่ละเมิดการใช้เสรีภาพดังกล่าวของบุคคลนั้น หรือที่เรียกว่า “สิทธิในเสรีภาพทางศาสนา”⁸ ในกรณีที่มีการลดทอนสิทธิและเสรีภาพโดยอำนาจรัฐ ในกรณีนี้ปัจเจกบุคคลผู้ทรงสิทธิย่อมมีอำนาจที่จะเรียกร้องให้รัฐกระทำการหรืองดเว้นกระทำการเพื่อประโยชน์แก่ปัจเจกบุคคลผู้ทรงสิทธินั้น โดยมีลักษณะเป็นสิทธิป้องกัน (status negativus) อันเป็นสิทธิทางมหาชนที่ปัจเจกบุคคลผู้ทรงสิทธิสามารถเรียกร้องให้รัฐงดเว้นการกระทำที่ก้าวล่วงแดนแห่งสิทธิของตน⁹

การเริ่มต้นทำความเข้าใจเกี่ยวกับเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อนั้น จะต้องเริ่มศึกษาจากเสรีภาพทางความคิดซึ่งเป็นสิทธิธรรมชาติที่มนุษย์มีติดตัวมาแต่กำเนิด โดยเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อก็เป็นเสรีภาพทางความคิดอย่างหนึ่งและเสรีภาพดังกล่าวยังถือเป็นบ่อเกิดของเสรีภาพอื่น ๆ อีก เช่น เสรีภาพในการแสดงออก ดังเช่นที่ปรากฏในคำพิพากษาของศาลสูงสุดแห่งสหรัฐอเมริกาในคดี Palko v. Connecticut ความตอนหนึ่งว่า “เสรีภาพทางความคิดเป็นบ่อเกิดและเป็นสิ่งสำคัญที่ขาดไม่ได้ของเสรีภาพอื่น ๆ เกือบทุกรูปแบบ”¹⁰ กล่าวคือ เสรีภาพทางความคิดเป็นเสรีภาพของบุคคลในการมีความคิด

⁷ สมคิด เลิศไพฑูรย์ และกล้า สมทวนิช, รายงานวิจัยการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชน โดยศาลรัฐธรรมนูญ, (กรุงเทพมหานคร : ศูนย์ศึกษาการพัฒนาประชาธิปไตย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2546), น. 4-7.

⁸ ยกตัวอย่างเช่น ข้อ 18 ของกติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมือง กำหนดให้บุคคลทุกคนย่อมมีสิทธิในเสรีภาพทางความคิด มโนธรรม และศาสนา (Everyone shall have the right to freedom of thought, conscience and religion.)

⁹ วรเจตน์ ภาคีรัตน์, คำสอนว่าด้วยรัฐและหลักกฎหมายมหาชน, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร : โครงการตำราและเอกสารประกอบการสอน คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2557), น. 223-224.

¹⁰ Palko v. Connecticut, 302 U.S. 319 (1937).

ความเข้าใจ และการยอมรับ นับถือ เชื่อมมั่นในสิ่งหนึ่งสิ่งใดและพร้อมที่จะปฏิบัติตามสิ่งนั้น โดยไม่คำนึงว่า จะมีเหตุผลที่สามารถพิสูจน์ได้หรือไม่ก็ตาม โดยเสรีภาพทางความคิดเกี่ยวพันอย่างยิ่งกับปรากฏการณ์ทางจิตของมนุษย์ที่เกิดจากการสนองความอยากรู้อยากเห็น จัดว่าเป็นสัญชาตญาณดั้งเดิม เริ่มต้นตั้งแต่ มนุษย์เกิดมาเป็นทารก¹¹ และจากการที่เสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อเป็นเสรีภาพทางความคิด ซึ่งเป็นสิทธิธรรมชาติอย่างหนึ่ง เสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อจึงมีลักษณะเด็ดขาดและได้รับการคุ้มครองอย่างบริบูรณ์ว่าเป็นสิทธิที่ไม่อาจจำกัดตัดทอนได้เช่นเดียวกับเสรีภาพทางความคิด นอกจากนี้ยังมีสิทธิเรียกร้องให้ผู้อื่นละเว้นจากการกระทำที่เป็นการลดทอนเสรีภาพภายในขอบเขตที่ได้รับ ความคุ้มครองนั้นด้วย อย่างไรก็ตาม แม้เสรีภาพทางความคิดและเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อ จะมีลักษณะเหมือนกัน แต่ก็ยังมีข้อแตกต่างในสาระสำคัญ กล่าวคือ เสรีภาพทางความคิดมีความหมาย กว้างกว่าเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อ โดยเสรีภาพทางความคิดบางครั้งก็ไม่ใช่ว่าเกี่ยวข้องกับ ความรู้สึกผิดชอบทางศีลธรรม ในขณะที่ความเชื่อในทางศาสนามักตั้งอยู่บนรากฐานทางศีลธรรม แต่โดยที่ เรื่องความศรัทธาและความเชื่อเป็นกระบวนการตอบสนองความต้องการด้านจิตวิญญาณของมนุษย์ ซึ่งอาจไม่มีลักษณะที่สิ้นสุด การให้ความหมายของเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อจึงเป็นการยากที่จะ ระบุให้ครอบคลุมได้ทั้งหมด จึงไม่มีกฎหมายที่ให้หลักประกันเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อได้ให้ คำนิยามคำดังกล่าวไว้ด้วย อย่างไรก็ตาม คณะกรรมาธิการสิทธิมนุษยชน (Human Rights Committee หรือ HRC) ได้ให้ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับข้อ 18 ของกติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมือง (International Covenant on Civil and Political Rights หรือ ICCPR) ซึ่งว่าด้วยเรื่องสิทธิ ในเสรีภาพทางความคิด มโนธรรม และศาสนา โดยคณะกรรมาธิการสิทธิมนุษยชนได้ให้ข้อคิดเห็นว่า ข้อ 18 ดังกล่าวคุ้มครองความเชื่อว่ามีพระเจ้า ความเชื่อว่ามีพระเจ้า ความไม่เชื่อในเรื่องพระเจ้า เช่นเดียวกับสิทธิที่จะไม่ยอมรับนับถือศาสนาหรือความเชื่อใด ๆ โดยคำว่า ศาสนาและความเชื่อ สามารถ ตีความได้อย่างกว้าง ไม่จำกัดว่าจะต้องเป็นศาสนาแบบดั้งเดิมหรือศาสนาและความเชื่อที่มีลักษณะ สถาบันหรือการปฏิบัติที่คล้ายคลึงกับของศาสนาแบบดั้งเดิมเท่านั้น¹²

¹¹ สุวัฒน์ จันทระจัน, ความเชื่อของมนุษย์เกี่ยวกับปรัชญาและศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุขภาพใจ, 2540), น. 1.

¹² HRC, General comment No. 22 (art. 18), Human Rights Committee 1247th meeting (forty-eighth session) on 20 July 1993, para. 2.

โดยทั่วไปมนุษย์จะมีความเชื่ออยู่ 3 แบบ คือ

1. ความเชื่อแบบศรัทธาปสาทะ (Faith) เช่น ความเชื่อความศรัทธาในศาสนา ในลัทธิ ความเชื่อในพระเจ้า ในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หรือความศรัทธาในตัวบุคคลในองค์ศาสตพยานกรรม ในตัวเจ้าลัทธิ ในวีรบุรุษ ในนักการเมืองนักปกครองที่เขารู้สึกชื่นชอบ บางครั้งก็เป็นความเชื่อที่ไม่สามารถหาคำตอบ อย่างเป็นเหตุเป็นผลมาอ้างอิงได้ เป็นความเชื่อความศรัทธาเพราะว่าอยากจะเชื่อ เป็นความเชื่อที่เกิดจาก อารมณ์แบบอัตวิสัย (Subjective) ที่เกิดจากความจงรักภักดี ความไว้นือเชื่อใจหรือเกิดจากความหลงใหล มั่นใจด้วยความกระตือรือร้นเพราะอยากเชื่อ (Credulity) ความเชื่อที่เกิดจากศรัทธาปสาทะเช่นนี้ถือว่าเป็นสภาพของจิตที่ไม่ต้องการใช้เหตุผล

2. ความเชื่อที่เกิดจากการยอมรับว่าสิ่งหนึ่งมีอยู่หรือเป็นอยู่จริง (Belief) โดยอาศัย พยานหลักฐานและข้อมูลสนับสนุน เป็นความเชื่อที่อาศัยเหตุผล แต่เป็นเหตุผลที่ยังแฝงอยู่กับอารมณ์ ความรู้สึกเป็นความเชื่อแบบอัตวิสัย (Subjective) ร่วมกับความเชื่อในการยอมรับความจริงตามสภาวะ หรือที่เรียกว่า ภววิสัย (Objective) ดังที่ Saint Anselm นักเทววิทยาของยุโรปสมัยกลาง กล่าวว่า “ข้าพเจ้ามีปรรณนาที่จะเข้าใจเพื่อที่จะเชื่อ แต่ข้าพเจ้าเชื่อเพื่อจะได้เข้าใจ” (Fides Quarens Intellectum)¹³

3. ความเชื่อที่เกิดจากองค์ความรู้ (Knowledge) เป็นความเชื่อโดยอาศัยการมีพยานหลักฐาน ที่สามารถพิสูจน์ได้ด้วยประสบการณ์ จากพยานหลักฐานที่เชื่อถือได้ หรือเป็นองค์ความรู้สากลที่มีการยอมรับว่าเป็นความจริง เช่น ความรู้ในทางวิทยาศาสตร์

แต่โดยที่ความเชื่อที่เกิดจากองค์ความรู้ (Knowledge) หรือความรู้ที่เป็นวิทยาศาสตร์ แตกต่างจากความเชื่อแบบศรัทธาปสาทะ (Faith) และความเชื่อที่เกิดจากการยอมรับว่าสิ่งหนึ่งมีอยู่หรือ เป็นอยู่จริง (Belief) ซึ่งมนุษย์อาจมีความเห็นได้หลายแบบในสิ่งเดียวกัน ด้วยเหตุนี้ความเชื่อทางศาสนา จึงสามารถมีได้หลากหลาย ดังนั้น ความเชื่อในทางศาสนาจึงเป็นความเชื่อที่ไม่ต้องการการวิพากษ์วิจารณ์ ว่าศาสนาใดผิดถูกหรือมีค่าควรแก่การเคารพนับถือมากน้อยกว่ากัน เมื่อมนุษย์มีความเชื่อความศรัทธาต่อ สิ่งที่ตนเชื่อว่าเป็นคุณค่าอันสูงส่งนั้น เขาจะปฏิบัติต่อสิ่งนั้นด้วยการให้ทั้งทางจิตใจที่จะมีความจงรักภักดี ทางวาจา เช่น การสวดสรรเสริญยกย่อง และการให้ในทางกายภาพด้วยการกระทำ เช่น การกราบไหว้

¹³ C. Warren Hollister, *Medieval Europe: A Short History*, (New York: John Wiley & Sons Inc., 1982), p. 302.

บูชา ถวายสิ่งของ ฟ้อนรำบูชา เป็นต้น ซึ่งการปฏิบัติดังกล่าวมีหลายรูปแบบและมีรายละเอียด¹⁴ แต่อย่างไรก็ดี อาจพิจารณาสาระสำคัญของเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อ โดยการจำแนกลักษณะการใช้เสรีภาพที่เกี่ยวกับเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อ โดยมีการใช้เสรีภาพที่เกี่ยวข้องอยู่ 2 ประการ คือ เสรีภาพในการนับถือศาสนาหรือความเชื่อ และเสรีภาพในการปฏิบัติตามศาสนบัญญัติหรือความเชื่อ

2.1.1 เสรีภาพในการนับถือศาสนาหรือความเชื่อ

เสรีภาพในการนับถือศาสนาหรือความเชื่อ มีความหมายรวมถึงเสรีภาพที่จะไม่นับถือศาสนาใด ๆ ตลอดจนความเชื่อที่ขัดกับหลักการของทุกศาสนา ซึ่งไม่อาจถือว่าเป็นศาสนาด้วย นอกจากนี้ เสรีภาพในการนับถือศาสนาหรือความเชื่อย่อมรวมถึงเสรีภาพที่จะเลือกนับถือหรือเปลี่ยนไปนับถือศาสนาหรือความเชื่ออื่น รวมทั้งมีสิทธิที่จะคงไว้ซึ่งการนับถือหรือเลิกนับถือศาสนาหรือความเชื่อนั้น¹⁵ เสรีภาพในการนับถือศาสนาหรือความเชื่อเป็นสิทธิตามธรรมชาติของมนุษย์ทุกคน เป็นการใช้สิทธิและเสรีภาพในมโนธรรม (Liberty of Conscience) ซึ่งโดยสภาพแล้วการใช้สิทธิและเสรีภาพเหล่านี้เป็นเรื่องที่อยู่ภายในจิตใจ ไม่ก่อให้เกิดความเดือดร้อนรำคาญแก่ผู้อื่นหรือสังคม จึงเป็นสิทธิเสรีภาพที่สมบูรณ์ (Absolute) รัฐไม่อาจจำกัดสิทธิเสรีภาพดังกล่าวได้โดยสภาพ ในทางตรงกันข้าม รัฐต้องปกป้องเสรีภาพดังกล่าวอย่างไม่มีเงื่อนไข แต่การใช้เสรีภาพในการปฏิบัติตามศาสนบัญญัติหรือความเชื่อนั้น เป็นการใช้สิทธิและเสรีภาพในการกระทำ (Liberty of Action) ย่อมส่งผลกระทบต่อผู้อื่นหรือสังคมไม่มากนักน้อย ดังนั้น เพื่อป้องกันมิให้แต่ละคนใช้สิทธิและเสรีภาพของตนกระทำการใด ๆ ที่จะมีผลกระทบกระเทือนต่อผู้อื่นหรือต่อประโยชน์ส่วนรวม รัฐจึงต้องเข้ามามีบทบาทในการจัดระเบียบการใช้สิทธิเสรีภาพดังกล่าว¹⁶

¹⁴ รียา เต็ดขาด, “เสรีภาพในการถือศาสนาและการเผยแพร่ศาสนาตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย,” (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2546), น. 19.

¹⁵ HRC, *supra* note 12, para. 5.

¹⁶ วรพจน์ วิศรุตพิชญ์, สิทธิเสรีภาพตามรัฐธรรมนูญ, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์วิญญูชน, 2538), น. 37-38.

2.1.2 เสรีภาพในการปฏิบัติตามศาสนบัญญัติหรือความเชื่อ

เสรีภาพในการปฏิบัติตามศาสนบัญญัติหรือความเชื่อเป็นเสรีภาพในการแสดงออกซึ่งการนับถือศาสนาหรือความเชื่อ บุคคลสามารถใช้เสรีภาพดังกล่าวได้โดยลำพังตนเองหรือโดยหมู่คณะร่วมกับบุคคลอื่น ๆ ในที่สาธารณะหรือในส่วนตัว เสรีภาพในการปฏิบัติตามศาสนบัญญัติหรือความเชื่อเป็นเสรีภาพในการแสดงออกซึ่งการสักการบูชา การปฏิบัติพิธีกรรมทางศาสนา การปฏิบัติตามหลักธรรมคำสอน รวมถึงการสอนศาสนา ตลอดจนการกระทำต่าง ๆ ที่มีขอบเขตกว้างขวางในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของการปฏิบัติตามศาสนบัญญัติหรือความเชื่อ เช่น การก่อสร้างสถานที่สำหรับการสักการบูชา การแสดงสัญลักษณ์ทางศาสนา การแต่งกาย การใช้ภาษา และการเลือกผู้นำทางศาสนา เป็นต้น¹⁷ เสรีภาพในการปฏิบัติตามศาสนบัญญัติหรือความเชื่อนี้มิได้มีลักษณะบริบูรณ์ดังเช่นเสรีภาพในการนับถือศาสนาหรือความเชื่อ หากแต่เป็นเสรีภาพที่อยู่ภายใต้เงื่อนไขข้อจำกัด เนื่องจากบุคคลไม่อาจใช้สิทธิและเสรีภาพของตนกระทำการใด ๆ ที่จะมีผลกระทบกระเทือนต่อผู้อื่นหรือต่อประโยชน์ส่วนรวม เช่น การใช้เสรีภาพในการปฏิบัติตามศาสนบัญญัติหรือความเชื่อต้องไม่เป็นปฏิปักษ์ต่อหน้าที่ของพลเมืองและไม่เป็นการขัดต่อความสงบเรียบร้อยหรือศีลธรรมอันดีของประชาชน¹⁸ ซึ่งแสดงให้เห็นว่า การปฏิบัติตามศาสนบัญญัติหรือความเชื่อ ไม่ว่าจะเป็นการกระทำหรือการงดเว้นการกระทำอย่างหนึ่งอย่างใด ย่อมไม่อาจแสดงออกมาขัดต่อเงื่อนไขข้อจำกัดของรัฐ โดยเงื่อนไขข้อจำกัดดังกล่าวย่อมมีสถานะเหนือเสรีภาพในการปฏิบัติตามศาสนบัญญัติหรือความเชื่อ

¹⁷ HRC, *supra* note 12, para. 4.

¹⁸ ยกตัวอย่างเช่น มาตรา 37 วรรคหนึ่ง ของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 ซึ่งบัญญัติว่า “บุคคลย่อมมีเสรีภาพบริบูรณ์ในการถือศาสนา นิิกายของศาสนา หรือลัทธินิยมในทางศาสนา และย่อมมีเสรีภาพในการปฏิบัติตามศาสนธรรม ศาสนบัญญัติ หรือปฏิบัติพิธีกรรมตามความเชื่อถือของตน เมื่อไม่เป็นปฏิปักษ์ต่อหน้าที่ของพลเมืองและไม่เป็นการขัดต่อความสงบเรียบร้อยหรือศีลธรรมอันดีของประชาชน”

2.2 แนวคิดและพัฒนาการเกี่ยวกับความเป็นกลางของรัฐกับเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อ

เมื่อกล่าวถึงสาระสำคัญของเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อแล้ว ย่อมหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะกล่าวถึงแนวคิดและพัฒนาการเกี่ยวกับเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อควบคู่ไปกับความเป็นกลางของรัฐ เนื่องจากเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อเป็นเสรีภาพทางความคิดอย่างหนึ่ง การศึกษาเกี่ยวกับที่มาและวิวัฒนาการการยอมรับว่าเสรีภาพทางความคิดของมนุษย์เป็นสิทธิธรรมชาติที่มีติดตัวมาแต่กำเนิด บุคคลอื่นหรือรัฐจะลิดรอนเสรีภาพดังกล่าวไม่ได้ จนนำไปสู่การต่อสู้เรียกร้องให้รัฐรับรองเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อ มีความเกี่ยวพันกันอย่างยิ่งกับการวางตัวเป็นกลางทางศาสนาของรัฐ ซึ่งจะทำให้การรับรองเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อเป็นไปอย่างเสมอภาคและเป็นธรรม ปราศจากการเลือกปฏิบัติ การศึกษาในส่วนนี้จะต้องเริ่มต้นศึกษาจากประวัติศาสตร์ยุโรป ย้อนไปถึงสภาพการเมืองและศาสนาของชาวตะวันตกนับแต่สมัยต้นกำเนิดปรัชญาซึ่งได้กลายมาเป็นพื้นฐานทางความคิดของชาวตะวันตกเกี่ยวกับสิทธิธรรมชาติ จนสุดท้ายได้เกิดอุดมการณ์เสรีนิยมด้วยแนวคิดที่เชื่อมั่นว่ามนุษย์ทุกคนมีเสรีภาพที่จะนับถือและปฏิบัติตามศาสนาที่ตนนับถือได้โดยอิสระ รัฐจึงต้องมีความเป็นกลางทางศาสนาเพื่อเป็นหลักประกันเสรีภาพดังกล่าว และก่อให้เกิดความเท่าเทียมกันระหว่างประชาชนทุกศาสนา ทั้งนี้ ก็เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ในการอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข ซึ่งเป็นหลักการสำคัญของรัฐเสรีประชาธิปไตย ที่ถือว่าอำนาจสูงสุดเป็นของประชาชน จึงมุ่งคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพของประชาชนอันแสดงถึงอำนาจสูงสุดเป็นของประชาชนอย่างแท้จริง ส่งผลให้รัฐธรรมนูญในรัฐเสรีประชาธิปไตยต้องบัญญัติรับรองและคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพของบุคคลไว้ในกฎหมายสูงสุด

2.2.1 ก่อนกำเนิดรัฐเสรีประชาธิปไตย

ในช่วงก่อนกำเนิดรัฐเสรีประชาธิปไตยซึ่งยอมรับและให้ความคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชน ซึ่งรวมถึงเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อไว้ในรัฐธรรมนูญ ได้มีการกำเนิดแนวคิดธรรมชาตินิยม ซึ่งให้ความสำคัญกับการใช้ความคิดและสติปัญญาอย่างมีเหตุผลในการแสวงหาความรู้ ต่อมาเข้าสู่ยุคสมัยกลางที่ศาสนาคริสต์มีอิทธิพลอย่างมากต่อระบบการปกครองและสังคม ส่งผลให้แนวคิดที่เชื่อมั่นในความคิดของมนุษย์หยุดชะงักลงภายใต้การปกคลุมไปด้วยแนวคิดที่เชื่อมั่นในพระเจ้าและศาสนจักร จนในที่สุดเกิดการฟื้นฟูแนวคิดที่ยืนยันถึงความสามารถและคุณค่าของมนุษย์ การกลับมาเน้นเรื่องของปัจเจกนิยมที่เห็นว่ามนุษย์ไม่ได้มีชีวิตอยู่เพื่อพระเจ้าเท่านั้น เกิดการปฏิรูปศาสนา

และกำเนิดรัฐชาติซึ่งเป็นรัฐสมัยใหม่ที่ผู้ปกครองปฏิเสธอำนาจของศาสนจักร ก่อนจะเข้าสู่การต่อสู้เรียกร้องให้รัฐวางตัวเป็นกลางทางศาสนาและให้มีการรับรองเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อในรัฐธรรมนูญ ซึ่งแยกพิจารณาได้ดังนี้

2.2.1.1 สมัยคลาสสิก

กรีกโบราณมีรูปแบบการเมืองการปกครองแยกย้ายกันอยู่เป็นนครรัฐ (Polis) ไม่ได้รวมเป็นอาณาจักรอันหนึ่งอันเดียวกัน แต่ละนครรัฐมีอิสระที่จะดำเนินนโยบายและตัดสินใจเรื่องต่าง ๆ ด้วยตนเอง โดยนครรัฐที่สำคัญและมีบทบาทอย่างมากในอารยธรรมสมัยคลาสสิก ได้แก่ นครรัฐเอเธนส์ (Athens) ด้วยวิวัฒนาการการปกครองในรูปแบบประชาธิปไตย แม้จะมีการสงวนสิทธิในการปกครองให้แก่พลเมืองชาวเอเธนส์โดยเฉพาะ แต่ก็ถือเป็นรูปแบบการปกครองที่ให้สิทธิเสรีภาพมากในสมัยดังกล่าว พลเมืองทุกคนจะเข้าร่วมประชุมสภาและถกเถียงปัญหาต่าง ๆ ได้อย่างอิสระ โดยไม่ต้องอยู่ภายใต้อำนาจอื่นใด นับถือความคิดเห็นของผู้อื่นโดยใช้เหตุผล ยกย่องศักดิ์ศรีและเสรีภาพของบุคคล ซึ่งถือเป็นรากฐานของระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยของโลก โดยในช่วง 600 ปีก่อนคริสต์ศักราช สังคมกรีกมีสภาพแวดล้อมที่เจริญรุ่งเรือง มีการพาณิชย์ซื้อขายสินค้ากับเมืองอื่นอย่างกว้างขวาง ความเป็นอยู่ที่มั่งคั่งสมบูรณ์ มีบรรยากาศที่เอื้ออำนวยต่อการแสวงหาความรู้ จึงได้ก่อให้เกิดปรัชญากรีก โดยชาวกรีกมีความพยายามที่จะแสวงหาความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับโลกโดยไม่ต้องผ่านการอธิบายเชิงศรัทธาและอำนาจทางศาสนา แต่ด้วยวิธีการที่ผ่านกระบวนการในการใช้เหตุผล¹⁹ ชาวกรีกยึดมั่นอยู่ในหลักธรรมชาตินิยม (Naturalism) ทุกสิ่งทุกอย่างในโลกนี้อยู่ในสภาวะธรรมชาติที่เป็นกฎเกณฑ์แน่นอนตายตัว เมื่อเข้าใจธรรมชาติของสิ่งหนึ่งก็ย่อมเข้าใจในธรรมชาติของสิ่งอื่น นอกจากนี้ ชาวกรีกยังให้ความสนใจในการศึกษาเรื่องราวมนุษย์เป็นสำคัญ เนื่องจากอยู่ใกล้ตัว เข้าใจง่าย และเพื่อเป็นพื้นฐานในการเข้าใจสิ่งอื่น ๆ ด้วยเหตุนี้เอง ชาวกรีกจึงได้ชื่อว่าเป็น นักมนุษยนิยม (Humanists) อีกด้วย²⁰ การที่ชาวกรีกหันมาใช้ความคิดและสติปัญญาอย่างมีเหตุผลในการแสวงหาความรู้ด้วยความเชื่อที่ว่า มนุษย์เป็นผู้ที่มีเหตุผล

¹⁹ อนันตชัย จินดาวัฒน์, ประวัติศาสตร์ยุโรป, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร : ยิปซี กรุ๊ป, 2556), น. 43-160.

²⁰ เพ็ชร สุมิตร, อารยธรรมตะวันตก, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2529), น. 16-19.

เมื่อเชื่อว่ามนุษย์มีเหตุผล มีความสามารถรู้จักผิดชอบชั่วดี จึงทำให้เกิดความเชื่อต่อไปว่ามนุษย์สามารถที่จะทำความเข้าใจหรือค้นหาหลักเกณฑ์ที่มีลักษณะทั่วไปและไม่เปลี่ยนแปลงที่เรียกว่ากฎหมายธรรมชาติได้ด้วย²¹ จึงกล่าวได้ว่าปรัชญาในสมัยกรีกได้กลายมาเป็นพื้นฐานสำหรับนักคิดในสมัยต่อมา

เฮราคลิตุส (Heraclitus) และดีโมคริตุส (Democritus) เป็นนักปรัชญาชาวกรีก ซึ่งมีแนวคิดที่มองจักรวาลในรูปแบบใหม่ต่างจากชาวกรีกทั่วไป เฮราคลิตุสเชื่อในความเปลี่ยนแปลงของจักรวาล ทุกสิ่งทุกอย่างดำเนินไปตามกลางการเปลี่ยนแปลงโดยมีสาเหตุมาจากธาตุแห่งความเปลี่ยนแปลง (Logos) หรือเหตุผลสากลที่เป็นตัวการควบคุมและบันดาลให้สิ่งต่าง ๆ ดำเนินไป ซึ่ง Logos จะแทรกตัวอยู่ในทุกส่วนของเอกภพ การที่มนุษย์มีสติปัญญาจึงทำให้มนุษย์สามารถเข้าใจความเป็นไปของสรรพสิ่งรวมถึงมนุษย์ด้วยกันเอง เนื่องด้วย Logos ที่แทรกอยู่ในตัวมนุษย์ทุกคน²² ส่วนดีโมคริตุสคิดค้นทฤษฎีอะตอมที่เชื่อว่าทุกส่วนที่ประกอบขึ้นเป็นสิ่งต่าง ๆ ประกอบด้วยอนุภาคที่เล็กที่สุดที่ไม่สามารถแบ่งต่อไปได้ ในขณะที่ทุกสิ่งในธรรมชาติเปลี่ยนแปลงไป แต่เบื้องหลังนั้นมีสิ่งที่เป็นนิรันดร์และไม่เปลี่ยนแปลง นั่นคือ อะตอม เฮราคลิตุสและดีโมคริตุสต่างจากชาวกรีกทั่วไปที่เชื่อว่าเบื้องหลังของปรากฏการณ์ต่าง ๆ ในธรรมชาติมีพระเจ้าเป็นผู้สร้าง เป็นผู้กำหนดแผนการสำหรับสรรพสิ่ง แนวคิดดังกล่าวแสดงถึงการมีเสรีภาพทางความคิดในยุคสมัยนั้น และได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของรากฐานแนวคิดเหตุผลนิยม (Rationalism) ซึ่งได้รับการฟื้นฟูขึ้นมาในศตวรรษที่ 17 ผสมเข้ากับทฤษฎีทางฟิสิกส์และเคมี ส่งผลให้เกิดการค้นพบสิ่งต่าง ๆ มากมาย โดยไม่ต้องใช้ทฤษฎีเรื่องพระเจ้าทรงสร้างทุกสิ่งทุกอย่างมาอธิบาย²³

จากการศึกษาธรรมชาติของสรรพสิ่งต่าง ๆ ในโลกและจักรวาล นักคิดกลุ่มโซฟิสต์ (Sophist) ซึ่งได้แก่ ครูผู้จาริกไปตามนครรัฐต่าง ๆ ของกรีก เพื่อสอนศิลปวิทยาการ ได้หันมาเน้นการศึกษาธรรมชาติของมนุษย์ โดยเชื่อมั่นในเหตุผลและสติปัญญาของมนุษย์ในการแสวงหาความรู้และวิพากษ์วิจารณ์สิ่งที่อยู่รอบตัวมากกว่าการยึดติดกับความเคารพศรัทธาในอำนาจเหนือธรรมชาติที่ปราศจากเหตุผล ทำให้ความคิดในทางปรัชญาก้าวหน้าไปมากในช่วงครึ่งหลังของศตวรรษที่ 5 ซึ่งเรียก

²¹ สมยศ เชื้อไทย, นิติปรัชญาเบื้องต้น, พิมพ์ครั้งที่ 16 (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์วิญญูชน, 2556), น. 76.

²² ปรีดี เกษมทรัพย์, นิติปรัชญา, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2541), น. 56.

²³ John Bagnell Bury, A History of Freedom of Thought, (New York: Henry Holt and Co., 1913), p. 25.

ได้ว่าเป็นยุครุ่งเรืองทางปรัชญา (Age of Illumination)²⁴ โดยหนึ่งในนักคิดกลุ่มโซฟิสต์ที่สำคัญ คือ โพรแทกอร์ส (Protagoras) เชื่อมั่นว่ามนุษย์เป็นเครื่องวัดสรรพสิ่ง (Man is the measure of all things) อะไรจริงหรือเท็จขึ้นอยู่กับดุลยพินิจของแต่ละคน ความจริงสำหรับโพรแทกอร์สจึงเป็นอันเดียวกับทัศนะอัตนัย (Subjective Opinion) หรือความเห็นเฉพาะบุคคล ไม่แยกออกจากความจริงแบบปรนัย (Objective Truth) ความรู้เป็นเพียงทัศนะอัตนัยที่แตกต่างไปตามรายบุคคล ทัศนะของแต่ละคนจึงเป็นจริงเท่ากัน ไม่มีทัศนะของใครเป็นจริงยิ่งกว่าทัศนะของผู้อื่น โพรแทกอร์สปฏิเสธความดีสากลอันเป็นที่ยอมรับของคนในทุกสังคม เพราะความดีเป็นเรื่องที่คนแต่ละคนกำหนดค่าให้ อย่างไรก็ตาม การเกิดขึ้นของเสรีภาพทางความคิดย่อมต้องไปกระทบกับความเชื่อที่เป็นที่ยึดมั่นถือมั่นของคนส่วนใหญ่ในสังคม หรือผู้ปกครอง ดังจะเห็นได้จากการที่โพรแทกอร์สเขียนหนังสือเรื่อง ว่าด้วยเทพเจ้า (On the Gods) หนังสือนี้ขึ้นต้นด้วยประโยคว่า “เมื่อพูดถึงเทพเจ้าแล้ว ข้าพเจ้าไม่อาจยืนยันว่าเทพเจ้ามีจริงหรือไม่” เนื่องจากโพรแทกอร์สเห็นว่าพระเจ้าไม่อาจรับรู้ได้ด้วยเหตุผล คำพูดนี้ทำให้ชาวเอเธนส์ไม่พอใจ โพรแทกอร์สที่ลบหลู่เทพเจ้า หนังสือนี้จึงถูกเผาและโพรแทกอร์สต้องหลบหนีออกจากกรุงเอเธนส์ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าการมีเสรีภาพทางความคิดและแสดงออกอย่างแตกต่างจากความเชื่อที่เป็นที่ยึดมั่นถือมั่นของคนส่วนใหญ่นำไปสู่การถูกลงโทษในความผิดฐานดูหมิ่นพระเจ้า โดยความผิดดังกล่าวยังคงสืบเนื่องมาจนถึงยุคปัจจุบันในรัฐที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับสถาบันศาสนา

ในช่วง 500 ปีก่อนคริสต์ศักราชเป็นต้นมา การปกครองของกรีกได้ผ่านเข้าสู่ยุคประชาธิปไตยและก่อให้เกิดบรรยากาศในการใช้เหตุผลโต้แย้งและวิพากษ์วิจารณ์สิ่งต่าง ๆ อย่างแพร่หลาย จนในระยะหลังได้กลายเป็นการคิดและทำตามใจ หลักศีลธรรมตามความเชื่อทางศาสนา ขนบธรรมเนียมประเพณี หรือแม้กระทั่งกฎหมายซึ่งชาวกรีกเคยนับถือ ได้กลายเป็นสิ่งที่บรรดาเสรีชนเห็นว่าควรถูกปฏิเสธทิ้งเสีย เนื่องจากสิ่งเหล่านั้นถือเป็นอุปสรรคที่คอยจำกัดเสรีภาพในการคิด ดังนั้น ความเจริญงอกงามทางปัญญาจึงค่อย ๆ เสื่อมลง และถูกแทนที่ด้วยความปั่นป่วนเสื่อมโทรมในบ้านเมือง กลุ่มนักคิดโซฟิสต์สุดท้ายสนใจแต่การใช้วาทศิลป์ในการโต้เถียง ด้วยความเชื่อว่ามันจะนำไปสู่ความสำเร็จและความยิ่งใหญ่ในชีวิตได้ด้วยความฉลาด ไม่ใช่ด้วยปัญญาหรือความดี เนื่องจากความดีหรือความจริงเป็นเรื่องที่ขึ้นอยู่กับอัตวิสัยของแต่ละคน ความดีหรือความจริงแท้ ๆ ทางภววิสัยนั้นไม่มี และจากผลของความคิดแบบโซฟิสต์นี้เองที่ทำให้เกิดการตั้งคำถามกับทุกสิ่ง การสงสัยในรัฐ ศีลธรรม และกฎหมาย จนในที่สุดได้เกิดความคิดโต้แย้งพวกโซฟิสต์ในด้านต่าง ๆ ด้วยความเชื่อที่มีเหตุผลและอธิบายอย่างเป็น

²⁴ John Bagnell Bury, *supra* note 24, p. 26.

ระบบมากขึ้น โดยนักปรัชญาคนแรกที่ได้ตอบพวกโซฟิสต์ก็คือ โสกราตีส (Socrates) ต่อมาก็คือ เพลโต (Plato) และอริสโตเติล (Aristotle) ซึ่งยืนยันถึงความมีอยู่จริงของสัจธรรม ศีลธรรม และคุณธรรม ไม่ใช่เพียงเรื่องทางอัตวิสัยผันแปรไปตามความคิดของแต่ละคน²⁵

โสกราตีสได้สอนให้พลเมืองใช้เหตุผลในการค้นหาความรู้และคุณธรรมซึ่งเป็นสิ่งที่มีอยู่จริง และมนุษย์สามารถรู้ได้โดยใช้เหตุผลไตร่ตรองสิ่งนั้นด้วยตนเอง และไม่ควรเชื่อในสิ่งใดสิ่งหนึ่งโดยไม่ตรวจสอบความเป็นจริง โดยถือความจริงว่าอยู่เหนือกฎหมาย คือ สอนว่ามนุษย์ควรเคารพกฎหมายเพราะเป็นสิ่งที่สอดคล้องกับศีลธรรมตามธรรมชาติของมนุษย์ มิใช่ปฏิบัติตามกฎหมายเพราะเป็นคำสั่งของผู้มีอำนาจ หรือเพราะเป็นพระประสงค์ของพระเจ้า มนุษย์มีความรู้สึกผิดชอบชั่วดีเป็นของตนเอง ศีลธรรมเป็นสิ่งที่มนุษย์รู้ได้ด้วยตนเอง ผู้ปกครองจึงควรให้ราษฎรมีเสรีภาพในการนับถือศาสนาตามความสมัครใจ ด้วยคำสอนนี้เองที่ทำให้โสกราตีสต้องถูกฟ้องร้องต่อศาลในข้อหาว่าไม่ดำรงตนอยู่ในศาสนธรรม โดยการปฏิเสธเทพเจ้าประจำชาติ ตั้งศาสนาของตนเองขึ้นใหม่ และยุยงปลุกปั่นให้พลเมืองหลงผิดอันจะเป็นภัยต่อความมั่นคงของรัฐ จากเหตุการณ์นี้ย่อมเป็นการแสดงให้เห็นว่าในยุคนั้นความเชื่อมั่นและศรัทธาในเทพเจ้าเป็นสิ่งที่ต้องได้รับการปกป้องให้รอดพ้นจากการเสาะแสวงหาความจริงที่แตกต่างโดยเฉพาะการโต้แย้งในทางปรัชญา²⁶ โสกราตีสถูกตัดสินประหารชีวิตด้วยการดื่มยาพิษ แม้จะมีผู้ที่พยายามช่วยให้รอดพ้นจากการลงโทษได้ แต่โสกราตีสก็เลือกที่จะทำตามกฎหมายของรัฐ ซึ่งต่อมาเพลโตได้เขียนหนังสือเรื่อง *Apology of Socrates* เกี่ยวกับเหตุการณ์ดังกล่าว โดยได้ชี้ให้เห็นถึงหลักการสำคัญ 2 ประการที่โสกราตีสยึดมั่น ได้แก่²⁷ หลักการแรก หลักมโนธรรมของมนุษย์มีคุณค่าสูงสุด (The supremacy of the individual conscience) โสกราตีสเชื่อมั่นว่าบุคคลมีสิทธิปฏิเสธที่จะอยู่ภายใต้การบังคับของผู้มีอำนาจหรือศาลให้ทำในสิ่งที่ตนเองเชื่อมั่นว่าเป็นสิ่งผิด เนื่องจากมโนธรรมของบุคคลมีค่าสูงกว่ากฎหมาย ส่วนหลักการที่สอง คือ หลักค่านิยมของเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็น (The public value of free discussion) โสกราตีสเชื่อมั่นว่าการมีชีวิตอยู่โดยไม่วิพากษ์วิจารณ์เป็นการมีชีวิตอยู่อย่างไม่คุ้มค่า บุคคลควรมีเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นเพื่อที่เขาจะได้รู้ในสิ่งที่เขาควรรู้ ซึ่งหลักการดังกล่าวได้รับการรับรองไว้ในรัฐธรรมนูญเสรีประชาธิปไตยในยุคต่อ ๆ มา

²⁵ ปรีดี เกษมทรัพย์, *อ้างแล้ว เชิงอรรถที่ 23*, น. 97-103.

²⁶ รียา เต็ดขาด, *อ้างแล้ว เชิงอรรถที่ 15*, น. 31-32.

²⁷ John Bagnell Bury, *supra note 24*, pp. 32-35.

หลังจากที่กรีกมีอารยธรรมสูงสุดแล้ว กรีกก็ต้องตกอยู่ภายใต้อำนาจของโรมัน การปกครองสาธารณรัฐโรมันในสมัยต้น ๆ อำนาจอการปกครองอยู่กับสภาเซเนต (Senate) หรือกลุ่มวุฒิสภาซึ่งเป็นกลุ่มขุนนางที่มีฐานะมั่นคงและร่ำรวย ต่อมาในยุคปลายของโรมัน การปกครองแบบสาธารณรัฐต้องสิ้นสุดลงด้วยการแย่งชิงอำนาจในกลุ่มวุฒิสมาชิก และเกิดระบบการปกครองแบบจักรวรรดิ อำนาจทั้งหลายได้ตกมาอยู่ในมือของจักรพรรดิโดยความเห็นชอบของประชาชน ดังนั้น อำนาจการปกครองในสมัยจักรวรรดิโรมันจึงถือเอาประชาชนเป็นใหญ่ และอยู่ภายใต้กฎหมายซึ่งมีขึ้นเพื่อรักษาผลประโยชน์ของประชาชนเป็นสำคัญ อันเป็นรากฐานของการปกครองภายใต้กรอบของกฎหมาย (Rule of Law)²⁸ นอกจากแนวคิดในเรื่องการปกครองภายใต้กรอบของกฎหมายแล้ว ยังเกิดแนวความคิดเรื่องกฎหมายธรรมชาติ (Natural Law) โดยสำนักสโตอิก (Stoics) ยืนยันว่า โลกหรือจักรวาลเป็นสิ่งที่มีความระเบียบทางศีลธรรมที่เป็นสากลหรือเรียกว่า กฎหมายธรรมชาติ ซึ่งมีอยู่โดยภาววิสัยไม่ขึ้นอยู่กับการเจตจำนงของมนุษย์และยอมรับว่ามนุษย์มีเหตุผล คือ ความสามารถในการรู้ผิดชอบชั่วดี²⁹ ซึ่งซีเซโร (Cicero) ได้เขียนอธิบายกฎหมายธรรมชาติตามหลักปรัชญาของสำนักสโตอิกไว้ว่า กฎหมายที่แท้จริงเป็นเรื่องของเหตุผลที่เป็นไปโดยธรรมชาติ มีลักษณะทั่วไป เป็นสากล และมีอยู่ในทุกสิ่งทุกอย่าง กฎหมายธรรมชาติผูกพันทุกคนให้ต้องปฏิบัติตามและมีคุณค่าเหนือกว่ากฎหมายที่มนุษย์บัญญัติขึ้น³⁰ ดังนั้น เมื่อกฎหมายที่มีอยู่ไม่สามารถปรับใช้ได้กับสถานการณ์ปัจจุบัน ชาวโรมันจึงใช้วิธีที่สามารถรักษาจารีตประเพณีเอาไว้และใช้ความคิดเรื่องความมีเหตุผล ความยุติธรรมตามธรรมชาติ และความเท่าเทียมกันตามกฎหมายธรรมชาติเข้าไปปรุงแต่งกฎหมายบ้านเมืองให้เจริญขึ้น ก่อให้เกิดพัฒนาการทางนิติศาสตร์ในการตีความกฎหมายให้สอดคล้องกับหลักเหตุผลหรือความมุ่งหมายของกฎหมาย จึงอาจกล่าวได้ว่า จักรวรรดิโรมันรุ่งเรืองในการปกครองและกฎหมาย และภายใต้การปกครองนี้ ดินแดนทุกส่วนอยู่ในความสงบร่มเย็นด้วยการปกครองและอำนาจความยุติธรรมตามกฎหมายโรมัน ซึ่งเรียกว่า Pax Romana

แม้กฎหมายโรมันจะอิงกฎหมายธรรมชาติซึ่งให้เสรีภาพทางความคิด ความเชื่อ และการปฏิบัติตามความเชื่อของแต่ละบุคคล แต่ก็มีเงื่อนไขว่า การใช้เสรีภาพของประชาชนจะต้องเคารพต่ออำนาจสูงสุดของจักรพรรดิและไม่ก่อกวนความสงบสุขของอาณาจักร ด้วยเหตุนี้พระเยซูจึงถูกลงโทษประหารชีวิตด้วยข้อกล่าวหาว่าตั้งตัวเป็นกษัตริย์แข่งอำนาจกับจักรพรรดิ ต่อมาในระยะหลัง ผู้ปกครองที่

²⁸ เพ็ชร สุมิตร, *อ้าวแล้ว เชิงอรรถที่ 21*, น. 20-25.

²⁹ ปรีดี เกษมทรัพย์, *อ้าวแล้ว เชิงอรรถที่ 23*, น. 49.

³⁰ สมยศ เชื้อไทย, *อ้าวแล้ว เชิงอรรถที่ 22*, น. 84-86.

เคยดำรงตนอยู่ภายใต้หลักเหตุผลและคุณธรรมก็ค่อย ๆ เสื่อมลง เช่น ในสมัยจักรพรรดินิโร (Nero) รัฐได้กีดกันความเชื่อทางศาสนาของนครรัฐอื่น ๆ ที่พ่ายแพ้สงครามต่อจักรวรรดิโรมัน ความเชื่อทางศาสนาจะเป็นที่ยอมรับว่าถูกต้องก็ต่อเมื่อเป็นความเชื่อที่มีมาแต่โบราณและเข้ากับจารีตประเพณีที่ปฏิบัติกันมา ศาสนาใหม่ดังเช่นคริสต์ศาสนาจึงกลายเป็นสิ่งที่ไม่น่าไว้วางใจ พวกคริสเตียนจึงถูกลงโทษด้วยวิธีการที่ทารุณ เช่น เผาทั้งเป็น ตอกตรึงตะปู หรือนำไปขังไว้ในกรงเพื่อเป็นอาหารของสิงโต ประกอบกับปัญหาเศรษฐกิจจากการเก็บภาษีอย่างหนักเพื่อมาซ่อมแซมบ้านเมือง ด้วยสภาพสังคมที่อ่อนแอเช่นนี้ จักรวรรดิโรมันจึงไม่อาจรุ่งเรืองต่อไปได้ ประชาชนที่ลำบากยากจนได้หันไปพึ่งพาคริสต์ศาสนาด้วยความหวังที่จะรอดพ้นและมีชีวิตนิรันดร์อยู่กับพระเจ้าเมื่อถึงคราวโลกสลาย จนในที่สุด ในสมัยจักรพรรดิคอนสแตนติน (Constantine) ได้ประกาศยกเลิกการห้ามนับถือศาสนาคริสต์ ยอมให้เสรีภาพในการนับถือศาสนาแก่พลเมือง เพราะเห็นว่าเป็นส่วนหนึ่งของความมั่นคงของอาณาจักร ต่อมา จักรพรรดิธีโอโดซิอุส (Theodosius) ก็ทรงประกาศให้ศาสนาคริสต์เป็นศาสนาประจำชาติ อีกทั้งยังมีการยึดแนวความคิดที่นครรัฐต้องมีพระเจ้าองค์เดียว ทำให้ศาสนจักรใช้อำนาจรัฐบีบบังคับให้ผู้ที่มีความเชื่อแตกต่างต้องยอมรับพระเจ้าของคริสต์ศาสนา และมีปัญหาต่อมาในเรื่องความบาดหมางระหว่างกลุ่มคนที่มีความเชื่อในศาสนาที่แตกต่างกัน³¹

2.2.1.2 สมัยกลาง

การล่มสลายของจักรวรรดิโรมันเริ่มต้นจากความเสื่อมโทรมของสภาพภายในจักรวรรดิ การถูกโจมตีจากศัตรูภายนอก และการเกิดกบฏจลาจลตามหัวเมืองชายแดนที่ต้องการประกาศตนเป็นอิสระ ดินแดนแทบทั้งจักรวรรดิตกอยู่ในความครอบครองของชนชั้นสูงเท่านั้น ประชาชนชาติที่พึ่งที่ยึดเหนี่ยว จนสุดท้ายจักรวรรดิโรมันตะวันตกก็ถูกพวกอนารยชนเยอรมัน (Barbarians) ทำลายในปีคริสต์ศักราช 476 โดยการโค่นจักรพรรดิองค์สุดท้ายออกจากตำแหน่ง ซึ่งถือเป็นการสิ้นสุดของจักรวรรดิโรมันตะวันตก ส่วนจักรวรรดิโรมันตะวันออกถูกพวกออตโตมัน - เติร์ก (Ottoman Turks) ทำลายในปีคริสต์ศักราช 1453³² แต่เดิมที่การปกครองของอาณาจักรโรมันจะอยู่ภายใต้ระบบเดียวกันโดยมีศูนย์กลางคือ กรุงโรม แต่เมื่ออนารยชนเผ่าต่าง ๆ เข้าปกครองจึงแบ่งเป็นอาณาจักรย่อยปกครองตนเองเป็นเอกเทศ โดยมีเพียงอนารยชนชาวแฟรงค์ (Franks) เท่านั้นที่สามารถรวบรวมยุโรปตะวันตกให้เป็นอาณาจักรที่กว้างขวางโดยการทำสงครามเพื่อครอบครองดินแดน และนอกจากการทำสงครามแล้ว จักรพรรดิโคลวิสที่ 1

³¹ รียา เต็ดชาติ, *อ้าวแล้ว เชิงอรรถที่ 15*, น. 31-33.

³² อนันตชัย จินดาวัฒน์, *อ้าวแล้ว เชิงอรรถที่ 20*, น. 214-262.

(Clovis I) ยังใช้วิธีเปลี่ยนศาสนาโดยการยอมรับนับถือคริสต์ศาสนา เพื่อให้เกิดความกลมกลืนกับประชาชนส่วนใหญ่ในบริเวณที่ตนเองปกครองซึ่งนับถือศาสนาคริสต์ การยอมรับนับถือศาสนาคริสต์ตามคนส่วนใหญ่เป็นกุศโลบายอย่างหนึ่งของจักรพรรดิที่ต้องการสร้างความชอบธรรมในการปกครองและเพื่อให้ได้รับการยอมรับจากประชาชน ประกอบกับการครอบครองดินแดนในระยะแรกนั้น จักรพรรดิยังไม่สามารถสถาปนาอำนาจของตนให้เข้มแข็งได้ จักรพรรดิจึงต้องยอมรับในอำนาจของสันตะปาปาด้วย ในขณะเดียวกันทางศาสนจักรเองก็ต้องการความช่วยเหลือจากจักรพรรดิในการต่อสู้ขับไล่ผู้รุกราน ความสัมพันธ์ระหว่างจักรพรรดิและพระสันตะปาปาในช่วงนี้จึงเป็นไปในลักษณะพึ่งพาอาศัยกัน เมื่อจักรพรรดิได้รับการสนับสนุนจากพระสันตะปาปาในการกำจัดอนารยชนอื่น ๆ จึงสามารถรวมยุโรปเข้าสู่ภายใต้การปกครองแบบแบ่งเขต โดยขยายอำนาจของคริสต์ศาสนาออกไปเป็นอันมาก จนในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 7 ในสมัยของจักรพรรดิชาร์เลอมาญ (Charlemagne) พวกแฟรงก์ก็สามารถรวบรวมยุโรปตะวันตก ยุโรปกลาง และดินแดนของอิตาลีเข้าเป็นจักรวรรดิเดียวกันได้สำเร็จและได้รับการสวมมงกุฎจากพระสันตะปาปาแห่งกรุงโรมให้เป็นจักรพรรดิแห่งจักรวรรดิโรมันอันศักดิ์สิทธิ์ (Emperor of the Holy Roman Empire) แต่หลังจากจักรพรรดิชาร์เลอมาญสิ้นพระชนม์ในปีคริสต์ศักราช 814 จักรวรรดิโรมันก็เริ่มแตกแยก จนในที่สุดถูกแบ่งแยกเป็น 3 ส่วน ซึ่งพัฒนามาเป็นอาณาจักรฝรั่งเศส จักรวรรดิเยอรมัน และอิตาลี สภาพสังคมในช่วงสมัยกลางตอนต้นมีความวุ่นวายมาก ผู้คนทั่วไปอ่านและเขียนหนังสือไม่ได้ ยกเว้นพระและนักบวช ในช่วงเวลานี้คริสต์ศาสนาได้เข้ามามีบทบาทสำคัญต่อการดำรงชีวิตของคนในยุคกลางตั้งแต่เกิดจนตาย โดยคริสตจักรเป็นสถาบันเดียวที่เป็นสื่อกลางระหว่างพระเจ้ากับมนุษย์ ทำให้คริสต์ศาสนามีฐานะเป็นสถาบันหลักของจักรวรรดิโรมันเพียงสถาบันเดียวที่มีประสิทธิภาพและมีความเข้มแข็งแม้จักรวรรดิจะล่มสลายไปแล้วก็ตาม นักประวัติศาสตร์บางคนจึงเรียกยุคกลางว่า ยุคมืด เพราะตลอดเวลานับแต่ศตวรรษที่ 5 จนถึงช่วงปลายศตวรรษที่ 15 หรือต้นศตวรรษที่ 16 สังคมตะวันตกไม่มีอะไรเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมมากนัก นอกจากการตกอยู่ภายใต้อำนาจการครอบงำของคริสต์ศาสนาโดยสิ้นเชิง บุคคลไม่อาจมีเสรีภาพทางความคิด การทำสิ่งใดที่ขัดแย้งกับแนวทางของคริสตจักรในเวลานั้นถือเป็นความผิดร้ายแรงและจะต้องถูกลงโทษ เนื่องจากความมั่นคงของคริสตจักรมีสถานะอยู่เหนือเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นทั้งปวง จนกระทั่งได้มีการรื้อฟื้นศิลปวิทยาการและแนวคิดในยุคคลาสสิกมาศึกษาใหม่ ทำการปฏิรูปศาสนา และวางรากฐานวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ สังคมตะวันตกจึงก้าวพ้นออกไปจากยุคมืดเข้าสู่ยุคใหม่

สำหรับสาเหตุที่ทำให้เกิดความนิยมในคริสต์ศาสนาในยุคกลางนั้น อาจเนื่องมาจากคริสต์ศาสนาช่วยทำให้คนเกิดความหวังความศรัทธาขึ้นมาใหม่ เนื่องจากในขณะนั้น จักรวรรดิโรมันมีสภาพอันปั่นป่วนวุ่นวายและขาดเสถียรภาพ ประชาชนจึงเกิดความวุ่นวายใจ ขาดที่พึ่ง ที่ยึดเหนี่ยว คริสต์ศาสนาทำให้เกิดการสร้างอุดมการณ์ร่วมกันโดยมีพระเจ้าและอาณาจักรอันสงบสุขของพระองค์เป็นจุดหมายปลายทาง คริสต์ศาสนาสอนให้คนมุ่งสู่ชีวิตในโลกหน้าที่สวยงามยั่งยืน เป็นชีวิตที่จะได้อยู่ร่วมกับพระเจ้า ความศรัทธาต่อพระเจ้านี้เองที่เป็นปัจจัยที่สำคัญอย่างยิ่งในการสร้างขวัญกำลังใจแก่ประชาชนและก่อให้เกิดความนิยมในคริสต์ศาสนา นอกจากนี้ สาเหตุสำคัญอีกประการหนึ่งที่ทำให้เกิดความชื่นชมในคริสต์ศาสนา คือ การจัดการบริหารคริสต์ศาสนา โดยการจัดการบริหารในรูปแบบองค์การหรือสถาบันที่มีเป้าหมายแน่นอนทำให้มีความเป็นระเบียบเรียบร้อยอยู่ในวินัยและสามารถดำเนินงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ คริสต์ศาสนาถือว่ามนุษย์ทุกคนเกิดมาพร้อมบาปติดตัว จึงเป็นหน้าที่ของพระเยซูหรือพระสาวกจะต้องคอยไถ่บาปมนุษย์เพื่อให้การอยู่ร่วมกันกับพระเจ้าได้บรรลุผลเร็วยิ่งขึ้น องค์การหรือสถาบันศาสนา (Christian Church) จึงได้ถูกจัดตั้งขึ้นเพื่อทำหน้าที่เป็นตัวกลางระหว่างพระเจ้ากับมนุษย์ธรรมดา องค์การนี้มีสถาบันพระสันตะปาปา (Papacy) อยู่สูงสุด คอยทำหน้าที่กำหนดและควบคุมนโยบายที่เกี่ยวกับการศาสนา องค์พระสันตะปาปา (Pope) ซึ่งเป็นหัวหน้าสถาบันนี้ เปรียบได้กับตัวแทนของพระเจ้า แม้จะมีความศักดิ์สิทธิ์น้อยกว่าพระเจ้า แต่ก็ยิ่งใหญ่เหนือมนุษย์ทั่วไป (less than god but more than man) อำนาจของพระสันตะปาปาและสงฆ์ที่มีฐานะลดหลั่นกันลงมาตามลำดับจึงมีอยู่เหนือมนุษย์ทั้งปวง ทำหน้าที่คอยช่วยมนุษย์ในการติดต่อกับพระเจ้าโดยการทำพิธีกรรม (Sacraments) องค์การหรือสถาบันศาสนาที่มีหน้าที่ดังกล่าวได้ค่อย ๆ กลายเป็นแหล่งพักพิงยึดเหนี่ยวของประชาชน แทนที่จักรวรรดิโรมันหรือองค์กรทางฝ่ายทางโลก³³ ด้วยเหตุนี้ฝ่ายอาณาจักรจึงต้องขึ้นต่อฝ่ายศาสนจักร อำนาจปกครองของฝ่ายอาณาจักรเป็นเพียงอำนาจที่ได้รับมอบมาจากฝ่ายศาสนจักรด้วยความไว้วางใจให้รักษาความสงบ ส่วนอำนาจในทางศาสนานั้น ศาสนจักรได้คงสิทธิอำนาจไว้ในตัวบุคคลซึ่งก็คือ พระสันตะปาปา ผู้ปกครองมีหน้าที่เพียงจัดการบ้านเมืองโดยออกกฎหมายของมนุษย์ให้เป็นไปตามกฎอันศักดิ์สิทธิ์ของศาสนา³⁴ แนวความคิดเรื่องกฎหมายธรรมชาติในยุคกรีกโรมันได้ถูกนำมาใช้เพื่อสนับสนุนความเชื่อทางศาสนา

³³ เพ็ชร สุมิตร, *อ้าวแล้ว เชิงอรรถที่ 21*, น. 26-27.

³⁴ แอล ซี แม็คโคโดแนลด์, *ทฤษฎีการเมืองตะวันตก เล่ม 1 สมัยโบราณและยุคกลาง*, แปลโดย สมบัติ จันทรวงศ์, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ ไทยวัฒนาพานิชย์ จำกัด, 2520), น. 249-251.

โดยอ้างว่ากฎหมายธรรมชาติเป็นกฎหมายที่สืบเนื่องมาจากเจตจำนงของพระเจ้า กฎหมายที่พระเจ้าทรงบัญญัติขึ้นมีฐานะเหนือกฎหมายที่รัฐบัญญัติขึ้น เพราะเหตุผลของมนุษย์ไม่สามารถนำมามนุษย์ให้เข้าถึงพระเจ้าได้³⁵ ดังนั้น เมื่อใดที่ฝ่ายอาณาจักรมิได้ดำเนินการให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ของพระเจ้า ศาสนจักรในฐานะผู้แทนของพระเจ้าจึงอาจเรียกอำนาจปกครองคืนมาและประกาศคว่ำบาตรฝ่ายอาณาจักร (Excommunication) คือ ตัดออกจากศาสนาเป็นผลทำให้ราษฎรหมดหน้าที่ในการเชื่อฟังฝ่ายอาณาจักร ความเชื่อที่ว่ารัฐหรือฝ่ายอาณาจักรไม่มีอำนาจยิ่งใหญ่และไม่อาจทำอะไรได้ตามอำเภอใจ ทำให้แท้จริงแล้วศาสนจักรเป็นฝ่ายที่มีอำนาจในการทำหน้าที่ปกครองมวลมนุษย์ผ่านทางรัฐ หรืออาจกล่าวได้ว่าฝ่ายอาณาจักรมีสถานะเป็นเพียงแขนงฝ่ายฆราวาสของศาสนจักรเท่านั้น (Secular Arm of The Church)³⁶ การประกาศคว่ำบาตรฝ่ายอาณาจักรครั้งสำคัญ คือ การลงโทษจักรพรรดิเฮนรีที่ 4 (Henry IV) แห่งจักรวรรดิโรมันอันศักดิ์สิทธิ์ โดยพระสันตะปาปาเกรกอรีที่ 7 (Pope Gregory VII) สืบเนื่องมาจากความขัดแย้งในอำนาจการแต่งตั้งและสถาปนาสมณศักดิ์นักบวช ระหว่างฝ่ายอาณาจักรและศาสนจักร (Investiture Controversy) จักรพรรดิเชื่อว่าอำนาจในการแต่งตั้งและสถาปนาสมณศักดิ์นักบวชเป็นของจักรพรรดิ ตำแหน่งบิชอปหรือพระราชาคณะเป็นตำแหน่งที่มาพร้อมกับความมั่งคั่งและที่ดินจำนวนมาก ฉะนั้นการขายตำแหน่ง (Simony) จึงกลายมาเป็นรายได้สำคัญของจักรพรรดิ ส่วนการแต่งตั้งพระสันตะปาปาสามารถสร้างฐานอำนาจที่สำคัญของจักรพรรดิโดยอาศัยความนิยมในคริสต์ศาสนา คริสตจักรจึงพยายามที่จะหลุดพ้นจากการควบคุมของจักรพรรดิ เพราะเห็นว่าอำนาจของฝ่ายศาสนจักรเหนือกว่าฝ่ายอาณาจักร สังเกตได้จากการที่พระสันตะปาปาเป็นผู้สวมมงกุฎสถาปนาจักรพรรดิ จนนำไปสู่การออกประกาศยกเลิกอำนาจของจักรพรรดิในการแต่งตั้งพระสันตะปาปา (Lay Investiture) จักรพรรดิออกประกาศโต้ตอบว่าตำแหน่งของพระสันตะปาปาเป็นโมฆะ จึงถูกพระสันตะปาปาขับไล่ออกจากศาสนา ในขณะนั้นการขับไล่ออกจากศาสนาถือเป็นโทษที่รุนแรงยิ่งกว่าการประหารชีวิต เนื่องจากชาวคริสต์เชื่อว่าวิญญาณจะต้องตกนรก จักรพรรดิเฮนรีที่ 4 จึงต้องยอมจำนน แต่ต่อมาก็ได้เกิดความขัดแย้งขึ้นอีกเนื่องจากจักรพรรดิยังมีความพยายามที่จะกู้คืนพระราชอำนาจในการแต่งตั้งและสถาปนาสมณศักดิ์นักบวช จนกระทั่งได้มีการทำข้อตกลงแห่งเวอร์ม (Concordat of Worms) ในปีคริสต์ศักราช 1122 สมัยของจักรพรรดิเฮนรีที่ 5 (Henry V) กับพระสันตะปาปาคาลิกตุสที่ 2 (Pope Calixtus II) ให้จักรพรรดิยังคงมีอำนาจทางฆราวาสในการทำพิธีมอบที่ดินให้แก่พระราชาคณะผู้ทำประโยชน์ได้ แต่ในการมอบ

³⁵ รียา เด็ดขาด, *อ้าวแล้ว เชิงอรรถที่ 15*, น.6.

³⁶ ปรีดี เกษมทรัพย์, *อ้าวแล้ว เชิงอรรถที่ 23*, น. 145 - 152.

อำนาจทางศาสนาในพิธีรับตำแหน่งพระราชาคณะนั้น พระสันตะปาปาจะต้องเป็นผู้ทำพิธีมอบแหวนและไม้เท้าประจำตำแหน่ง ซึ่งนับว่าเป็นชัยชนะของพระสันตะปาปาที่จะได้มีสิทธิร่วมในการเลือกตั้งและแต่งตั้งนักบวช ในขณะที่จักรพรรดิต้องเสียสิทธิที่เคยเลือกและแต่งตั้งพระราชาคณะได้โดยไม่ต้องผ่านพระสันตะปาปา อย่างไรก็ตาม ข้อตกลงแห่งเวอร์มได้แสดงถึงรากฐานของการมีอำนาจในการปกครองบางประการของฝ่ายอาณาจักรที่แยกออกจากฝ่ายศาสนจักร โดยการที่จักรพรรดิมีอำนาจในการจัดเก็บรายได้ภายในเขตพื้นที่ของตน ซึ่งต่อมาได้พัฒนาเป็นอำนาจอภิปไตยเหนือดินแดนเมื่อก่อกำเนิดรัฐชาติ³⁷ ซึ่งจะได้กล่าวถึงต่อไป

สำหรับแนวคิดที่สนับสนุนอำนาจของฝ่ายศาสนจักรให้เหนือกว่าฝ่ายอาณาจักรนั้น มาจากการชี้แนะของสมเด็จพระสันตะปาปาเกรกอรีที่ 7 (Gregory VII) ซึ่งได้วางเหตุผลสนับสนุนฝ่ายตนลงบน “ทฤษฎีสองดาบ” (Theory of Two Swords) ของสมเด็จพระสันตะปาปาจีลีซิอุสที่ 1 (Gelasius I) โดยทฤษฎีสองดาบนี้มีหลักการว่า พระเจ้าจะแบ่งอำนาจการปกครองออกเป็นสองฝ่าย คือ อำนาจปกครองทางโลกกับทางธรรม และมอบให้สถาบันศาสนาและสถาบันการปกครองของรัฐเป็นผู้ใช้อำนาจนี้ โดยกำหนดว่า พระสันตะปาปาในฐานะประมุขของสถาบันศาสนา มีอำนาจเหนือจักรพรรดิซึ่งเป็นประมุขของสถาบันทางโลก ในเรื่องเกี่ยวกับศาสนกิจ และจักรพรรดิเหนือกว่าพระสันตะปาปาในกิจกรรมเกี่ยวข้องกับทางโลก ถือว่าพระเจ้ามอบอำนาจการปกครองทั้งทางโลกและทางธรรมผ่านทางพระสันตะปาปา แต่พระสันตะปาปาไม่ต้องการใช้อำนาจทางโลกจึงมอบต่อให้กษัตริย์ สังเกตได้จากการที่พระสันตะปาปาเป็นผู้สวมมงกุฎสถาปนาจักรพรรดิและกษัตริย์ในนามพระเจ้า และจักรพรรดิต้องสาบานว่าจะรักษาปกป้องพระสันตะปาปาและคริสตจักรด้วยชีวิต เพราะฉะนั้นการถือว่ารัฐและรัฐบาลเป็นสถาบันของพระเจ้า เป็นสถาบันศักดิ์สิทธิ์นี้ ทางฝ่ายศาสนจักรอ้างด้วยว่าเป็นเช่นนั้นได้เพราะรัฐได้รับมอบอำนาจมาจากพระเจ้าผ่านทางพระสันตะปาปา รัฐที่ไม่ใช่รัฐคริสเตียนย่อมไม่ใช่สถาบันศักดิ์สิทธิ์เป็นรัฐนอกศาสนา และเป็นรัฐของคนบาป ดังนั้น การที่ผู้ปกครองจะอ้างอำนาจที่พระเจ้าให้ได้ ต้องหมายความว่าผู้ปกครองนั้นยอมรับคริสต์ศาสนา โดยเฉพาะยอมรับพระสันตะปาปาซึ่งได้รับมอบอำนาจทั้งทางศาสนาและทางการปกครองจากพระเจ้า แต่พระสันตะปาปาไม่ต้องการใช้อำนาจทางการปกครองจึงมอบต่อให้กษัตริย์ และตามแนวคิดนี้เป็นการอ้างทฤษฎีเทวสิทธิ์ (Theory of the Divine

³⁷ Bruce Bueno de Mesquita, “Popes, kings, and endogenous institutions: the Concordat of Worms and the origins of sovereignty,” 2 *International Studies Review* 93, 93-94 (July 2000).

Right) สนับสนุนความชอบธรรมของอำนาจปกครองของฝ่ายอาณาจักรซึ่งจะกระทำได้อีกต่อเมื่อทางฝ่ายศาสนจักรให้คำรับรอง จากแนวคิดดังกล่าวได้นำมาสู่ทฤษฎีอำนาจอธิปไตยที่สำคัญ 2 ทฤษฎี คือ ทฤษฎีว่าด้วยอำนาจสูงสุดของพระเจ้า (Supremacy of God) และทฤษฎีอำนาจสูงสุดของพระสันตะปาปา (Supremacy of the Pope) โดยแนวคิดของนักบวชในคริสต์ศาสนาที่สำคัญ ดังนี้³⁸

เซนต์ออกุสติน (Saint Augustine) มีผลงานที่มีชื่อเสียง คือ นครของพระเจ้า (City of God) และคำสารภาพ (Confession) และเป็นผู้ที่เผยแพร่แนวความคิดที่มีอิทธิพลต่อความคิดทางการเมืองในสมัยกลางว่า ในระยะเริ่มแรกสมัยที่อาศัยอยู่ตามธรรมชาติ คนทุกคนมีความเสมอภาคกัน ทุกคนมีกฎหมายธรรมชาติเป็นเครื่องยึดเหนี่ยว และกฎหมายธรรมชาติสร้างสันติภาพในการอยู่ร่วมกันของมวลมนุษย์ ต่อมา สภาพธรรมชาติของคนถูกทำลายลงด้วยบาป คนแต่ละคนหันไปแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตน ความเสมอภาคระหว่างเพื่อนร่วมโลกหมดสิ้นลง บาปจึงเป็นจุดเริ่มต้นของความสับสนในสังคมมนุษย์ เซนต์ออกุสติน กล่าวว่า “บาปเป็นอาชญากรรมที่แท้จริงของคนชั่ว โดยมีรากฐานมาจากความผิดพลาดและความรักในสิ่งที่ผิด” ความจำเป็นในการที่ต้องมีผู้ปกครอง มีกฎหมายเพื่อจัดระเบียบและผดุงไว้ซึ่งสันติภาพจึงเกิดขึ้น อาจกล่าวได้ว่ารัฐบาลหรือสถาบันการปกครองเกิดขึ้นเพราะผลแห่งบาปที่มนุษย์สร้างขึ้น ทัศนะของเซนต์ออกุสตินเป็นแนวความคิดที่สนับสนุนลัทธิเทวสิทธิ์ (Divine Right) ตามแบบของนักบวชคริสต์ทั้งหลาย แต่เน้นว่า เฉพาะกษัตริย์หรือผู้ปกครองที่ยอมรับพระเจ้าและเป็นคริสต์ศาสนิกชนเท่านั้นจึงจะประกาศตัวเองได้ว่าเป็นผู้ได้รับอำนาจจากสวรรค์ มอบหมายให้เป็นผู้ปกครองมีอำนาจอธิปไตยเหนือประชาชนทั้งปวง ส่วนผู้ปกครองที่ปฏิเสธศาสนาคริสต์ย่อมไม่ใช่ผู้ที่ได้รับเทวโองการให้มาปกครองในนครรัฐ หรืออาณาจักรใดที่ปกครองโดยกษัตริย์ที่ไม่ใช่คริสต์ศาสนิกชนจะไม่มีทางบันดาลความสุขให้เกิดขึ้นกับประชาชนผู้อาศัยได้ เซนต์ออกุสตินเน้นความศรัทธาในพระเจ้าว่าเป็นหนทางเดียวที่จะนำมนุษย์ไปสู่ความสุข และอำนาจทางการเมืองจะต้องมาจากความศรัทธาในศาสนา ออกุสตินให้ความสำคัญแก่สถาบันศาสนามากกว่าสถาบันการปกครอง เขามีทัศนะว่า พระเจ้าได้จัดหาตัวแทนเพื่อช่วยเหลือคนให้พ้นจากบาปได้สำเร็จ และประสบกับชีวิตนิรันดร์ในนครของพระเจ้า ตัวแทนที่ว่านี้ คือ วัดกับรัฐ วัดมีความสำคัญมากกว่ารัฐ อันที่จริงแล้วรัฐอาจจะเป็นอุปสรรคในการที่จะล้างบาป หากว่ารัฐนั้นไม่ใช่รัฐของศาสนาคริสต์

³⁸ สโรช สันตะพันธุ์, “บทบาทของคริสตศาสนจักรโรมันคาทอลิกในระบบการเมืองยุโรปยุคกลาง,” สืบค้นเมื่อวันที่ 1 ธันวาคม 2558, จาก <http://www.pub-law.net>

จอห์นแห่งซัลส์เบอรี (John of Salisbury) ผลงานที่สร้างชื่อเสียง คือ หนังสือเรื่อง Policraticus ซึ่งแนวความคิดในหนังสือเล่มนี้มีอิทธิพลมากในสมัยกลาง โดยในด้านความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันศาสนากับสถาบันการปกครอง จอห์นเขียนไว้อย่างชัดเจนว่า อำนาจของกษัตริย์ไม่อาจทัดเทียมอำนาจฝ่ายพระ เพราะอำนาจในการปกครองทางโลกนั้น กษัตริย์ได้รับจากพระเจ้าและจากวัด ซึ่งมีฐานะเป็นองค์การตัวแทนของพระเจ้าบนแผ่นดิน จอห์นกล่าวว่า “ดังนั้น ดาบเล่มนี้ (อำนาจการปกครองทางโลก) กษัตริย์ได้รับจากมือของฝ่ายวัด แม้ว่าฝ่ายวัดจะไม่มีดาบเป็นอนาล็อกก็ตาม ต้องถือว่าวัดเป็นผู้ใช้ดาบเล่มนี้ด้วยมือของกษัตริย์ผู้ซึ่งตนมอบอำนาจบังคับทางกายให้” จึงแสดงให้เห็นว่าฝ่ายศาสนจักรซึ่งเป็นผู้แทนของพระเจ้าควรจะมีอำนาจและศักดิ์ศรีเหนือกว่าฝ่ายอาณาจักร เพราะศาสนาเป็นฝ่ายให้ความชอบธรรมแก่อำนาจทางการเมือง

ในขณะที่เซนต์ออกุสตินและคนอื่น ๆ กล่าวอ้างทฤษฎีว่าด้วยอำนาจสูงสุดของพระเจ้า นักปราชญ์ฝ่ายคริสต์ศาสนาเหล่านี้ต่างก็ได้วางรากฐานทฤษฎีว่าด้วยความมีอำนาจสูงสุดของพระสันตะปาปา เคียงคู่กันตลอดมาด้วยความมุ่งหมายว่าจะสร้างฐานแห่งอำนาจของฝ่ายศาสนจักรเหนือฝ่ายอาณาจักรโดยเด็ดขาด นักปรัชญาฝ่ายคริสต์ศาสนาในสมัยกลางได้อ้างว่า พระเจ้าทรงเป็นบริสุทธิเทพ จึงไม่อาจมาเกี่ยวข้องหรือบงการมนุษย์ได้ทุกคน ในทุกเวลาและทุกสถานที่ จึงได้เลือกให้พระบุตร หรือพระเยซูคริสต์มาไถ่บาปมนุษย์แทน เพื่อต่อจากนั้นไป มนุษย์จะได้ปฏิบัติตามเจตนารมณ์อิสระ (free will) ของตนได้ ต่อมาพระบุตรได้เลือกสาวกคนสำคัญ คือ เซนต์ปีเตอร์ (Saint Peter) เป็นผู้ปกครองดูแลคริสตศาสนิกชนทั้งหลายในโลกสืบต่อจากพระองค์ และต่อมาเซนต์ปีเตอร์ก็ได้มอบอำนาจให้พระสันตะปาปาองค์ต่อ ๆ มา รับภาระนี้สืบต่อไปอย่างไม่ขาดสาย ฉะนั้น พระสันตะปาปาจึงเป็นผู้มีอำนาจสูงสุดทางฝ่ายศาสนจักร และโดยเหตุที่ศาสนจักรเป็นใหญ่เหนือฝ่ายอาณาจักร พระสันตะปาปาจึงเป็นผู้ทรงไว้ซึ่งอำนาจเหนือสิ่งทั้งปวง จะเป็นรองก็แต่พระเจ้าเท่านั้น แม้แต่สมณสาสน์หรือพระบัญชาของพระสันตะปาปาก็จัดว่าเป็นกฎหมายศักดิ์สิทธิ์ (Lex divina) และมีลำดับศักดิ์สูงกว่ากฎหมายของกษัตริย์ทั้งหลาย (Lex humana) ฝ่ายศาสนาเป็นฝ่ายที่รู้ซึ่งถึงกฎหมายธรรมชาติอันเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และเป็นฝ่ายที่รับผิดชอบโดยตรงเกี่ยวกับการชำระล้างบาปของดวงวิญญาณ ตลอดจนการเปิดประตูแห่งสวรรค์ให้แก่มนุษย์โลกรวมทั้งองค์จักรพรรดิด้วย ดังนั้น จึงควรมีอำนาจเหนือกว่า ควรที่จะสามารถควบคุมสถาบันทางโลก และมีอำนาจถอดถอนหรือแต่งตั้งผู้ปกครองฝ่ายฆราวาส

อย่างไรก็ดี มีความเห็นอีกส่วนหนึ่งซึ่งพยายามชี้ให้เห็นตามทฤษฎีสองดาบว่า อำนาจแห่งการปกครองทางโลกและทางธรรมนั้นได้แบ่งแยกออกจากกันอย่างเด็ดขาด ผู้ปกครองทางโลก อันได้แก่ องค์จักรพรรดิและผู้ครองนครต่าง ๆ จึงมีความรับผิดชอบโดยตรงต่อพระเจ้า ฝ่ายวัดหรือ พระสันตะปาปาไม่ควรเข้ามาเกี่ยวข้องในเรื่องราวทางโลก อำนาจการปกครองทางโลกนั้นถูกจำกัดโดยระเบียบ ประเพณี และกฎหมายธรรมชาติเท่านั้น ทางฝ่ายศาสนาไม่มีสิทธิเกี่ยวข้อง ได้แก่

เซนต์โทมัส อควไนัส (St. Thomas Aquinas) มุ่งขบคิดปัญหาเรื่องความสัมพันธ์ ระหว่างศาสนจักรกับอาณาจักรโดยเห็นว่า มนุษย์เป็นสัตว์สังคม เพราะมนุษย์มีความสันตไม่เหมือนกัน ไม่มีใครจะอยู่ได้โดยตัวคนเดียวและบรรลุเป้าหมายของชีวิตได้ แต่ในขณะเดียวกัน มนุษย์แต่ละคน ก็จะต้องเป็นตัวของตัวเอง ใช้เหตุผลของตนเองในการตัดสินใจเลือกการกระทำ สถาบันการเมืองจึงมีขึ้น เพื่อประกันการเป็นตัวของตัวเองของแต่ละคน และประกันการร่วมมือกันอย่างมีประสิทธิภาพ เมื่อสถาบันการเมืองเป็นสิ่งจำเป็นในธรรมชาติของมนุษย์เช่นนี้ ก็แสดงว่าสถาบันการเมืองเป็นสถาบัน อิสระตามกฎหมายธรรมชาติและตามเจตจำนงของพระเจ้า อควไนัสจึงไม่เห็นด้วยกับอีกฝ่ายหนึ่งที่เห็นว่า อำนาจการเมืองต้องได้รับมอบหมายจากศาสนจักร แต่กลับเห็นว่า อาณาจักรและศาสนจักรต่างได้รับมอบ อำนาจโดยตรงมาจากพระเจ้า สถาบันการเมืองมีอำนาจเป็นอิสระตามกฎหมายธรรมชาติ และถ้าหากรัฐออก กฎหมายขัดแย้งกับกฎหมายธรรมชาติ กฎหมายดังกล่าวถือว่าไม่มีผลบังคับและพลเมืองมีสิทธิขัดขึ้น (The Right of Disobedience) ราษฎรย่อมมีหน้าที่ปฏิบัติตามกฎหมายธรรมชาติเหนือสิ่งอื่นใด³⁹ ในขณะเดียวกัน เพื่อบรรลุเป้าหมายตามที่พระเจ้าทรงวางแผนไว้ คริสตจักรจึงต้องเป็นอิสระจากอำนาจ ทางการเมืองเช่นกัน ดังนั้น หากเป็นเรื่องประโยชน์ทางโลก มนุษย์จึงต้องเชื่อฟังฝ่ายอาณาจักร แต่หากเป็น เรื่องประโยชน์ทางจิตวิญญาณ มนุษย์ต้องเชื่อฟังฝ่ายศาสนจักร ดังคำกล่าวของพระเยซูเมื่อครั้งถูกถาม เกี่ยวกับการที่ในการเสียภาษีของพลเมืองโรมันให้แก่ซีซาร์ โดยหยิบเหรียญโรมันซึ่งมีภาพของซีซาร์สลักอยู่ และกล่าวว่า “Render unto Caesar the things that are Caesar’s, and unto God the things that are God’s”⁴⁰ (ของซีซาร์จงคืนให้ซีซาร์ ส่วนของพระเจ้ายิ่งจงคืนให้พระเจ้า) ซึ่งมีความหมายโดยนัยว่า ให้แยก การเมืองออกจากศาสนา ซึ่งความคิดดังกล่าวมีผลต่อการแบ่งแยกศาสนาออกจากรัฐในเวลาต่อมา

³⁹ ปรีดี เกษมทรัพย์, *อ้าวแล้ว เจียงอรรถที่ 23*, น.157.

⁴⁰ Jean-Pierre Torrell, *Saint Thomas Aquinas. Volume 1, The Person and His Work*, trans. Robert Royal (Washington, D.C.: The Catholic University of America Press, 2005), Revised edition: p.13.

แต่อย่างไรก็ตาม ในสมัยกลางนั้นมีความเชื่อตามฝ่ายที่สนับสนุนความเหนือกว่าของฝ่ายศาสนา และด้วยอำนาจอันยิ่งใหญ่ของศาสนจักรนี้เองที่นำไปสู่การเบียดเบียนผู้อื่น เช่น การกวาดล้างลงโทษพวกนอกศาสนาอย่างทารุณโหดร้ายด้วยวิธีการไต่สวนทางศาสนา (The Inquisition) โดยมีโทษขั้นรุนแรงที่สุด คือ การเผาทั้งเป็น นอกจากนี้ อำนาจอันยิ่งใหญ่ของศาสนจักรได้ก่อให้เกิดความเสื่อมโทรมทางศีลธรรมและการฉ้อฉลของคณะสงฆ์ ซึ่งปรากฏในราวปลายศตวรรษที่ 15 ว่ามีการช่วงชิงอำนาจและผลประโยชน์ระหว่างพระผู้ใหญ่ด้วยกันอย่างโจ่งแจ้ง มีการอ้างศาสนา พระเจ้า และการไถ่บาปมาแสวงหาผลประโยชน์ เช่น มีการขายใบเบิกทางไปสู่สวรรค์ (Indulgences) กันอย่างเปิดเผยในต้นศตวรรษที่ 16 ดังนั้น การที่ฝ่ายศาสนจักรอ้างว่าฝ่ายตนต้องใช้อำนาจเหนือฝ่ายอาณาจักรเพื่อนำพาสังคมมนุษย์ไปสู่คุณธรรมนั้นไม่เป็นความจริง ความจริง คือ รัฐเทวธิปไตย (Theocracy) ได้ถือกำเนิดขึ้น ซึ่งเป็นอันตรายต่อเสรีภาพของราษฎรและเป็นอันตรายต่อศาสนาเอง เพราะสิ่งที่ใหญ่ที่สุดหาใช่พระธรรมคำสอนของศาสนา แต่กลับเป็นกลุ่มนักบวชหรือผู้คลั่งอำนาจซึ่งกดขี่ข่มเหงเอาเปรียบประชาชนโดยอ้างศาสนา จนในที่สุดเกิดการกระด้างกระเดื่องไม่ยอมรับความชอบธรรมในการปกครองของพระสันตะปาปาที่กรุงโรมอีกต่อไป จนเกิดกระบวนการที่เรียกว่า การปฏิรูปศาสนา (Reformation) ในเวลาต่อมา⁴¹

(1) การปฏิรูปศาสนา (Reformation)

การปฏิรูปศาสนาในคริสต์ศตวรรษที่ 16 นั้น เกิดขึ้นพร้อม ๆ กับช่วงเวลาของการฟื้นฟูศิลปวิทยาการ ซึ่งมีสาเหตุมาจากการที่ชาวตะวันตกได้มีโอกาสไปติดต่อกับโลกภายนอกทำให้เกิดชนชั้นใหม่ คือ ชนชั้นกลางที่สนใจในการอำนวยความสะดวกให้แก่ชีวิตในปัจจุบันมากกว่าการแสวงหาความสุขในโลกหน้าหลังจากที่ตายไปแล้วตามหลักคำสอนของคริสต์ศาสนา ทำให้แนวคิดมนุษยนิยม (Humanism) และธรรมชาตินิยม (Naturalism) ในสมัยคลาสสิกได้รับการรื้อฟื้นขึ้นมาศึกษาใหม่ ผู้คนสนใจศึกษาชีวิตและเรื่องราวรอบตัวเองโดยไม่ประสงค์จะตกอยู่ภายใต้อำนาจการควบคุมของคริสต์ศาสนา มากจนเกินไป โดยคริสต์ศาสนานั้นต่างจากแนวความคิดแบบมนุษยนิยม เนื่องจากหลักการสำคัญของคริสต์ศาสนา คือ การเชื่อและยอมรับว่าพระเยซูเป็นบุตรของพระเจ้า เป็นผู้ไถ่บาป มนุษย์ต้องยอมรับว่ามีพระเจ้า ยอมรับว่าตนเองเป็นคนบาป มนุษย์จะไม่รอดถ้าไม่พึ่งพระเยซู แต่ลัทธิมนุษยนิยมสอนให้มนุษย์เชื่อตัวเอง เชื่อในความสามารถของมนุษย์ สิ่งทั้งหลายจะเป็นอย่างไรมนุษย์เป็นผู้กำหนด มนุษย์ไม่จำเป็นต้องศึกษาว่าพระเจ้ามีพระประสงค์อย่างไร แต่ควรถามตัวเองว่าต้องการอะไร มนุษย์มีศักดิ์ศรีของตน

⁴¹ ชนาพร จิตติเดโช, “เสรีภาพทางศาสนากับปัญหาสิทธิมนุษยชน,” วารสารคณะตุลาการรัฐธรรมนูญ, เล่ม 25, ปีที่ 9, น. 77-78 (ม.ค.-เม.ย.2550).

มิใช่คนบาป นักมนุษยนิยมมีศรัทธาในความสามารถของมนุษย์และสอนว่ามนุษย์ช่วยตนเองได้ มนุษย์มีสติปัญญา ถ้ามนุษย์เข้าใจธรรมชาติ มนุษย์ก็อาจจัดธรรมชาติให้เป็นไปตามความประสงค์ของตนได้ โลกียสุขก็ไม่ใช่ของเลวทรามถ้าไม่มากเกินไป ไม่ใช่มุ่งหวังแต่โลกหน้า⁴² ผลจากการฟื้นฟูศิลปวิทยาการทำให้เกิดความเชื่อในความสามารถของมนุษย์ที่มุ่งเน้นการใช้เหตุผลในการคิดมากกว่ายึดติดในความศรัทธาอย่างแรงกล้าต่อศาสนา ทำให้ลักษณะสากลของคริสต์ศาสนาเริ่มถูกท้าทายด้วยการใช้เหตุผล ซึ่งก็มีส่วนสำคัญที่ทำให้การปฏิรูปศาสนาได้รับการสนับสนุนอย่างกว้างขวาง สำหรับสาเหตุของการปฏิรูปศาสนานั้น สามารถแบ่งออกเป็นสาเหตุสำคัญได้สามประการ คือ ระบบการเงินของพระสันตะปาปา สภาพความเป็นอยู่ของพวกนักบวช และการพิมพ์พระคัมภีร์ใหม่ (The New Testament)⁴³

สาเหตุที่หนึ่ง คือ เรื่องระบบการเงินของพระสันตะปาปา ในต้นคริสต์ศตวรรษที่ 16 องค์การศาสนาที่โรมได้จัดทำให้ศาสนามีสภาพคล้ายกับสถาบันทางการเงิน การที่องค์การศาสนาได้ให้บริการช่วยเหลือแก่ประชาชนในด้านศาสนากลายเป็นการรับจ้างที่ต้องมีค่าตอบแทน การเรียกเก็บเงินเป็นค่าตอบแทนมีลักษณะเป็นการค้ากำไรจากศาสนาซึ่งผู้คนต่างมองว่าเป็นสิ่งที่ผิด การปฏิบัติตนขององค์การศาสนาที่ได้รับการติฉินนินทามากที่สุด คือ การขายตำแหน่งในองค์การทางศาสนาและการขายใบไถ่บาป โดยการขายตำแหน่งในทางศาสนาไม่เป็นที่พอใจของพวกเจ้าครองนครต่าง ๆ เพราะพระสันตะปาปาเป็นผู้ที่มีอำนาจแต่งตั้งพวกพระในตำแหน่งใหญ่ ๆ ตลอดจนได้รับเงินผลประโยชน์จากตำแหน่งนั้น ๆ ถ้าตำแหน่งเกิดว่างลง พวกเจ้าครองนครเห็นว่าเงินและอำนาจควรเป็นของตนมากกว่า สำหรับการขายใบไถ่บาปนั้นเป็นสาเหตุหนึ่งที่มาร์ติน ลูเทอร์ (Martin Luther) เขียนคำประท้วงโจมตีสำนักพระสันตะปาปา โดยทำเป็นประกาศที่เรียกว่า ญัตติ 95 เรื่อง (The 95 Theses) ไปปิดไว้ที่ประตูหน้าโบสถ์เมืองวิทเทนเบิร์ก (Wittenberg) ในปีคริสต์ศักราช 1517 ความคิดของลูเทอร์ที่เรียกร้องให้ยุบอำนาจของพระสันตะปาปาได้รับการสนับสนุนจากประชาชนชาวเยอรมันเป็นจำนวนมาก รวมถึงพวกเจ้าครองนครต่าง ๆ ในเยอรมันก็สนับสนุนลูเทอร์เพราะพวกเจ้าครองนครเหล่านี้ไม่พอใจที่เงินในแคว้นของตนต้องหลั่งไหลไปใช้ประโยชน์ในโรม

⁴² คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, อารยธรรม สมัยใหม่ - ปัจจุบัน, พิมพ์ครั้งที่ 7 (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540), น. 28.

⁴³ เจ. เอ็ม. ทอมป์สัน, ประวัติศาสตร์ยุโรป ค.ศ. 1494 - 1789, แปลโดย นันทา โชติตะกุกณะ และ นีออน สนิทวงศ์ ณ อยุธยา, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, 2525), น. 51-66.

ส่วนสาเหตุที่สองของการปฏิรูปศาสนาก็คือ สภาพความเป็นอยู่อันไม่เหมาะสมของเจ้าหน้าที่ศาสนา โดยเฉพาะพวกพระและนักบวชในสำนักต่าง ๆ สภาพความเป็นอยู่ในเวลานั้น คือพระและนักบวชไม่มีวิชาความรู้ ใช้ภาษาลาตินอย่างผิดพลาด เชื่อถือแต่โชคกลาง มีความประพฤติผิดศีลธรรม

สำหรับสาเหตุที่สามของการปฏิรูปศาสนาก็คือ การพิมพ์พระคัมภีร์ใหม่ การประดิษฐ์เครื่องพิมพ์ทำให้พวกนักปราชญ์สามารถอ่านพระคัมภีร์ใหม่เป็นภาษากรีกได้ และสำหรับพวกที่ไม่มีความรู้ภาษากรีกก็สามารถหาฉบับที่แปลเป็นภาษาฝรั่งเศส เยอรมัน อิตาลี หรือภาษาอื่น ๆ อ่านได้โดยง่าย โดยในปีคริสต์ศักราช 1516 อีราสมุส (Erasmus) นักมนุษยนิยมและนักเทววิทยาชาวดัตช์ ได้จัดพิมพ์พระคัมภีร์ใหม่ฉบับภาษากรีก พร้อมด้วยคำแปลเป็นภาษาลาตินไว้คู่กันเพื่อจะให้ทุกคนมีโอกาสได้อ่านพระคัมภีร์ โดยอีราสมุสได้เขียนคำอธิบายเพิ่มเติมเกี่ยวกับแต่ละตอนของพระคัมภีร์และชี้ให้เห็นถึงข้อแตกต่างระหว่างคำสอนที่แท้จริงกับการใช้อำนาจเกินควรของของนักบวชในคริสต์ศาสนาในขณะนั้น ซึ่งความคิดของอีราสมุสนี้เองที่ปูทางให้แก่การปฏิรูปของลูเธอร์ที่เรียกร้องให้ยุบอำนาจและอิทธิพลทางโลกของพระสันตะปาปา ยกเลิกวิธีการเก็บเงินต่าง ๆ ซึ่งโดยรวมแล้วก็คือ การลดอำนาจของพระสันตะปาปาโดยยกย่องความศักดิ์สิทธิ์ของพระคัมภีร์ขึ้นมาแทนที่ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือ การเปลี่ยนอำนาจเด็ดขาดในการจัดตั้งการศาสนาซึ่งเดิมขึ้นอยู่กับพระสันตะปาปามาเป็นข้อความในพระคัมภีร์แทน

นอกจากสาเหตุสำคัญดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ก็ยังมีปัจจัยอื่น ๆ อีกที่ก่อให้เกิดการปฏิรูปศาสนาขึ้น ได้แก่⁴⁴ ปัจจัยทางการเมือง การที่รัฐชาติกำลังก่อตัวขึ้นและความจงรักภักดีที่ประชาชนมีต่อชาติของตน เป็นผลให้เกิดการต่อต้านลักษณะสากลของศาสนจักร โดยเฉพาะบรรดากษัตริย์และผู้ปกครองของรัฐชาติไม่พอใจอำนาจของพระสันตะปาปาที่อยู่เหนือประชาชนของตน จึงสนับสนุนขบวนการปฏิรูปศาสนา และอีกปัจจัยหนึ่งคือ ปัจจัยทางเศรษฐกิจ รัฐต่าง ๆ เริ่มไม่พอใจที่ต้องส่งเงินจำนวนมากให้ศาสนจักร เกิดความรู้สึกว่าศาสนจักรได้รับผลประโยชน์ ในขณะที่รัฐของตนเป็นฝ่ายเสียประโยชน์ทางเศรษฐกิจ นอกจากนั้น การที่ธรรมเนียมทั่วดินแดนยุโรปตะวันตกได้รับสิทธิพิเศษในการยกเว้นภาษี ทำให้เจ้าผู้ครองรัฐไม่พอใจ และการที่ศาสนจักรต่อต้านการกักเงินโดยคิดดอกเบี้ยอย่างสูงก็ดี การที่ศาสนจักรมีความสัมพันธ์อันดีกับชนชั้นขุนนางเจ้าของที่ดินก็ดี ล้วนก่อความไม่พอใจให้แก่ชนชั้นกลาง ซึ่งเป็นกลุ่มคนที่กำลังมีความสำคัญต่อสังคมในขณะนั้นเป็นอย่างมาก จนในที่สุดการปฏิรูปศาสนาได้ประสบความสำเร็จ และผลจากการปฏิรูปศาสนา คือ การแยกตัวจากนิกายโรมันคาทอลิก (Roman Catholic) มาเป็นนิกายโปรเตสแตนต์ (Protestant) ในปีคริสต์ศักราช 1648

⁴⁴ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, *อ้าวแล้ว เชิงอรรถที่ 17*, น. 54.

สิ่งที่น่าสังเกต คือ แท้จริงแล้วลูเทอร์กับพระสันตะปาปาต่างก็มีความเชื่อที่เคร่งครัด กล่าวคือ พระสันตะปาปาต้องการให้ประชาชนถือตามตนโดยเคร่งครัด ส่วนลูเทอร์ต้องการให้ประชาชนถือตามพระคัมภีร์โดยเคร่งครัด จึงเป็นการยากที่จะให้ประชาชนมีความประนีประนอมต่อความเชื่อที่ต่างกัน ซึ่งเป็นสาเหตุหนึ่งของการเกิดสงครามสามสิบปีในเวลาต่อมา

(2) สงครามสามสิบปี (Thirty Years War)

สงครามสามสิบปี (ปีคริสต์ศักราช 1618-1648) เป็นสงครามที่ก่อความเสียหายไว้มากที่สุดสงครามหนึ่งของประวัติศาสตร์ยุโรป สงครามครั้งนี้เกิดขึ้นในเยอรมนี ซึ่งเป็นดินแดนที่ยังมีความขัดแย้งทางศาสนาอยู่มาก ทั้ง ๆ ที่ได้เคยมีการตกลงทางศาสนากันมาแล้วในปีคริสต์ศักราช 1555 ด้วยสนธิสัญญาสันติภาพออกซเบิร์ก (Peace of Augsburg) ซึ่งเป็นสนธิสัญญาสงบศึกสงครามศาสนา ในศตวรรษนั้น สนธิสัญญาสันติภาพออกซเบิร์กเป็นข้อตกลงประนีประนอมที่ให้เจ้าผู้ครองรัฐเยอรมันแต่ละองค์เป็นผู้ตัดสินว่าจะให้รัฐในปกครองของตนยอมรับนิกายโปรเตสแตนต์หรือโรมันคาทอลิก ซึ่งถ้าพิจารณาแล้วจะเห็นได้ว่าสนธิสัญญาสันติภาพออกซเบิร์กไม่ได้เป็นข้อตกลงประนีประนอมทางศาสนา แม้แต่น้อย แต่กลับเป็นข้อตกลงที่ให้อำนาจแก่เจ้าผู้ครองรัฐเยอรมันบังคับคนภายในรัฐของตนให้ยอมรับนับถือศาสนาตามเจ้าผู้ครองนครอย่างเด็ดขาด นอกจากนี้ สนธิสัญญาสันติภาพออกซเบิร์กยังได้กำหนดกฎเกณฑ์ที่เรียกว่า The Ecclesiastical Reservation เพื่อป้องกันการยึดทรัพย์สินสมบัติของวัดคาทอลิกในอนาคต โดยกฎเกณฑ์ดังกล่าวกำหนดไว้ว่า เจ้าผู้ครองรัฐที่รับนับถือนิกายโปรเตสแตนต์ให้ยังคงรักษาสมบัติของวัดคาทอลิกที่ยึดไว้ก่อนปีคริสต์ศักราช 1552 เป็นของรัฐบาลกลางต่อไปได้ แต่จะต้องไม่มีการยึดทรัพย์สินสมบัติของวัดคาทอลิกกันอีกต่อไป ส่วนเจ้าผู้ครองรัฐที่เคยรับนับถือโรมันคาทอลิกและเปลี่ยนมาเป็นโปรเตสแตนต์ จะต้องยอมสละทรัพย์สินและรายได้ที่ได้มาโดยตำแหน่งกฎเกณฑ์ดังกล่าวนี้ทำให้พวกโปรเตสแตนต์ต้องเป็นฝ่ายเสียเปรียบ จึงต้องหาทางหลีกเลี่ยงไม่ปฏิบัติตามข้อตกลงดังกล่าว โดยการตีความเข้าข้างตนเองว่าหมายถึงเฉพาะเจ้าผู้ครองรัฐที่เป็นบรรพชิตและได้รับเลือกตั้งโดยคณะสงฆ์โรมันคาทอลิกเท่านั้นที่ต้องยอมสละตำแหน่งและทรัพย์สินเมื่อเปลี่ยนมารับนับถือนิกายโปรเตสแตนต์ การตีความดังกล่าวทำให้เจ้าผู้ครองรัฐต่างถือโอกาสตั้งตนเป็นอิสระและข้อบัญญัติที่ห้ามการริบทรัพย์สินของวัดไม่อาจสัมฤทธิ์ผลได้จริง ข้อตกลงดังกล่าวจึงกลายเป็นข้อบกพร่องสำคัญประการหนึ่งของสนธิสัญญาสันติภาพออกซเบิร์ก ส่วนข้อบกพร่องอีกประการหนึ่งของสนธิสัญญาดังกล่าว คือ การไม่ยอมรับลัทธิคาลวินิสต์เข้าเป็นส่วนหนึ่งของการตกลงตามสนธิสัญญาสันติภาพออกซเบิร์ก ทั้ง ๆ ที่พวกคาลวินิสต์เป็นกลุ่มที่มีบทบาทสำคัญในการต่อสู้กับฝ่ายคาทอลิก และมีรัฐใหญ่ ๆ ในเยอรมนีหลายรัฐที่รับนับถือนิกายคาลวินิสต์ ส่วนสภาพการณ์ของสถาบันจักรพรรดิและเจ้าผู้ครองรัฐคาทอลิก

ในขณะนั้นมีความอ่อนแออย่างมาก เจ้าผู้ครองรัฐหลายแห่งยอมประนีประนอมกับพวกโปรเตสแตนต์ที่อยู่ในเขตรัฐของตน ส่งผลให้ในเขตรัฐคาทอลิกบางแห่งจะมีประชากรของพวกโปรเตสแตนต์มากกว่าประชากรชาวคาทอลิก รัฐที่เป็นคาทอลิกเกือบทั้งหมดต่างต้องมีขันติธรรมต่อประชากรชาวโปรเตสแตนต์ในรัฐของตน แต่ในความเป็นจริง คือ ผู้นำคาทอลิกเกิดอคติและมองเห็นอันตรายที่อาจเกิดขึ้นในอนาคตกับฝ่ายของตน ในขณะที่ผู้นำโปรเตสแตนต์ก็จะเกิดความโกรธแค้นอย่างใหญ่หลวง ถ้าหากพวกโปรเตสแตนต์ไม่ว่าในรัฐใดถูกละเมิดสิทธิแม้แต่เพียงเล็กน้อย ดังนั้น การประทะกันระหว่างสองฝ่ายจึงเกิดขึ้นได้ตลอดเวลา อย่างไรก็ตาม ปรากฏการณ์ที่จะกล่าวว่ต้นเหตุของความขัดแย้งในสงครามสามสิบปีเกิดจากศาสนา เนื่องจากความขัดแย้งทางศาสนาในยุโรปเกิดขึ้นในระยะใกล้เคียงกับการก่อกำเนิดรัฐชาติ ซึ่งมีผลทำให้ผู้ปกครองดินแดนรัฐชาติแต่ละแห่งซึ่งกำลังรวมอำนาจศูนย์กลางให้เข้มแข็ง ต่างต้องการที่จะได้อำนาจควบคุมสถาบันศาสนาภายในรัฐชาติของตนไว้ภายใต้อำนาจการปกครองด้วย ดังนั้น ศาสนาจึงถูกใช้เป็นเครื่องมือทางการเมืองของผู้ปกครองในการทำให้รัฐชาติที่กำลังพัฒนากลายมาเป็นชาติมหาอำนาจ บางครั้งสงครามสามสิบปีจึงมีลักษณะเป็นการต่อสู้ระหว่างฝ่ายโปรเตสแตนต์และฝ่ายโรมันคาทอลิกที่ต่างหมัดขันติธรรมต่อกันหลังจากการปฏิรูปศาสนา และบางครั้งก็มีลักษณะเป็นการต่อสู้เพื่ออำนาจทางการเมืองของผู้ปกครองรัฐชาติ⁴⁵ จนในที่สุดสงครามสามสิบปีก็ยุติลงด้วยสนธิสัญญาสันติภาพเวสต์ฟาเลีย (Peace of Westphalia) ซึ่งได้มีการตกลงเกี่ยวกับปัญหาทางด้านศาสนาว่า ให้ใช้หลักการเดิมที่ได้ตกลงกันไว้ในสนธิสัญญาสันติภาพออกซเบิร์ก เมื่อปีคริสต์ศักราช 1555 คือ เขตใดจะรับนับถือศาสนาใดให้เป็นไปตามการนับถือศาสนาของผู้เป็นประมุขของเขตนั้น ๆ แต่ก็มีข้อตกลงที่เป็นการประนีประนอมทางศาสนาโดยเปิดโอกาสให้ประชาชนยังมีทางเลือกในการนับถือศาสนาตามความเชื่อของตนได้ เช่น เจ้าผู้ครองรัฐมีสิทธิที่จะบังคับคนใต้ปกครองให้นับถือศาสนาเดียวกันกับประมุข หรือมิเช่นนั้นก็ให้ทางเลือกที่จะยอมถูกเนรเทศ ส่วนสิ่งที่ได้เพิ่มเติมขึ้นจากข้อตกลงเดิม คือ การยอมรับลัทธิคาลวินิสต์อย่างเป็นทางการ สำหรับปัญหาที่ดินของศาสนานั้น ให้ใช้วันขึ้นปีใหม่ของปีคริสต์ศักราช 1624 เป็นจุดแบ่ง กล่าวคือ สิ่งใดที่เป็นผลประโยชน์ของวัดฝ่ายคาทอลิกที่ยึดไว้ตั้งแต่ปีนั้น ก็ให้เป็นของฝ่ายคาทอลิกต่อไป ในทำนองเดียวกัน สิ่งใดที่ฝ่ายโปรเตสแตนต์ยึดไว้ ก็ให้เป็นของฝ่ายโปรเตสแตนต์ตลอดไป ฝ่ายคาทอลิกไม่อาจอ้างสิทธิได้อีก นอกจากนี้ นับตั้งแต่ปีคริสต์ศักราช 1649 เป็นต้นไป เจ้าผู้ครองรัฐแต่ละแห่งยังสามารถพิจารณาปัญหาความขัดแย้งทางศาสนาได้อย่างเสรี สามารถที่จะเลือกใช้ขันติธรรมทางศาสนา

⁴⁵ ศรีสุข ทวีชาประสิทธิ์, ประวัติศาสตร์การเมืองยุโรป จากกลางคริสต์ศตวรรษที่ 17 ถึงสิ้นคริสต์ศตวรรษที่ 18, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2534), น. 17-21.

หรือหลักการปราบปรามทางศาสนาได้อย่างเต็มที่ในประเทศของตน และถ้าจำเป็นต้องเลือกใช้วิธีการปราบปราม ก็สามารถกระทำได้อย่างอิสระโดยไม่ต้องหวั่นเกรงภัยจากรัฐเพื่อนบ้านที่นับถือศาสนาต่างกัน เช่น เจ้าผู้ครองรัฐคาทอลิกสามารถพิจารณาปัญหาการปราบปรามพวกโปรเตสแตนต์ในรัฐของตนได้อย่างเต็มที่ โดยไม่ต้องหวั่นเกรงว่าพวกโปรเตสแตนต์ในรัฐของตนจะกลายเป็นพวกทรยศสนับสนุนพวกโปรเตสแตนต์ในเขตรัฐเพื่อนบ้านให้เข้ามาโจมตีรัฐของตนเหมือนที่เคยมีปรากฏบ่อยครั้งในสมัยก่อน⁴⁶ จะเห็นได้ว่าการที่ผู้ปกครองสามารถใช้อำนาจปกครองในดินแดนของตนเองได้อย่างเต็มที่และเด็ดขาด เป็นการแสดงออกถึงอำนาจอธิปไตยของรัฐโดยไม่ตกอยู่ภายใต้ศาสนจักร อย่างไรก็ตาม ปัญหาที่เกิดขึ้นหลังการปฏิรูปศาสนา คือ ผู้ปกครองในรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ต่างต้องการให้ลัทธิความเชื่อศาสนานิกายที่ตนนับถือเป็นกฎเกณฑ์ที่ใช้บังคับแก่ประชาชนในฐานะที่เป็นกฎเกณฑ์สากลที่ถูกต้องในฐานะศาสนาประจำชาติ ซึ่งผู้ปกครองมักจะใช้อำนาจในการแทรกแซงความเชื่อทางศาสนาของประชาชนในประเทศทำให้เกิดความวุ่นวายอันมีสาเหตุมาจากความขัดแย้งทางศาสนาบ่อยครั้ง ในขณะที่คำสอนของโปรเตสแตนต์นั้นยืนยันว่ามนุษย์ทุกคนมีอิสระและความเสมอภาคเท่าเทียมกันในการสื่อสารกับพระเจ้าโดยไม่ต้องผ่านตัวกลาง คือ พระหรือนักบวช ดังนั้น ขบวนการปฏิรูปศาสนาดังกล่าวจึงมีข้อดีในแง่ของการเป็นแรงผลักดันให้มีการรับรองและคุ้มครองสิทธิปัจเจกชน อันเป็นพื้นฐานของการพัฒนาสิทธิมนุษยชนในเวลาต่อมา⁴⁷

2.2.1.3 สมัยใหม่

ทวีปยุโรปในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 15 - 16 ฝรั่งเศส โปรตุเกส สเปน และอังกฤษ เกิดการล่มสลายของระบบฟิวดัล มีการปกครองในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่มีพระมหากษัตริย์ปกครองด้วยพระราชอำนาจที่เด็ดขาด มีระบบการบริหารที่รวมศูนย์อำนาจไว้ที่ส่วนกลางโดยความยินยอมของประชาชน การที่ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เติบโตขึ้นมาได้ มาจากสาเหตุหลายประการ ได้แก่ การปฏิรูปศาสนาจนทำให้ศาสนจักรสูญเสียอำนาจทางการเมือง การพัฒนาด้านการค้าทำให้พวกพ่อค้านายทุนมีรายได้เพิ่มขึ้นจากการค้าและต้องการสนับสนุนรัฐบาลกลางที่เข้มแข็งเพื่อให้การคุ้มครองกิจการของพวกตน และการแสวงหาดินแดนอาณานิคม สาเหตุเหล่านี้ทำให้สถาบันกษัตริย์มีความมั่นคงและมีอำนาจเพิ่มมากขึ้น ประชาชนหันมาจรรีกรักภักดีต่อกษัตริย์ อำนาจของสถาบันกษัตริย์มีพื้นฐานมาจากแนวความคิดของคริสต์ศาสนา คือ แนวความคิดเรื่องความมีอำนาจของพระเจ้า กับแนวความคิดชาตินิยม แนวความคิดทั้งสองถือเป็นพื้นฐานที่มาของอำนาจกษัตริย์ กล่าวคือ กษัตริย์ทรงได้รับอำนาจจากพระเจ้า

⁴⁶ ศรีสุข ทวีธาประสิทธิ์, *เพ็ญอ่าว*, น. 35-42.

⁴⁷ ชนาพร จิตติเดโช, *อ่าวแล้ว เชิงอรรถที่ 42*, น. 79-82.

ให้มาปกครองรัฐและประชาชน ดังเช่นการอ้างข้อความในพระคัมภีร์ที่ว่า “อำนาจที่ดำรงอยู่ในบ้านเมืองนั้นย่อมเป็นไปตามอภิเชกแห่งตั้งของพระเจ้า” (The power that be is ordained from God) มาเป็นข้อยืนยันความชอบธรรมของฝ่ายอาณาจักรในการปกครองโดยไม่ต้องขึ้นต่อศาสนจักร⁴⁸ และผลจากแนวความคิดที่เปลี่ยนแปลงการเมืองและสังคมนี้เองทำให้รัฐฆราวาส (Secular State) ถือกำเนิดขึ้นมาในสังคมตะวันตกภายใต้การนำของกษัตริย์ที่ตั้งตนเป็นอิสระไม่ยอมขึ้นต่อศาสนจักรอีกต่อไป โดยในช่วงแรกมีลักษณะเป็นรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์

เมื่อรัฐฆราวาสมีอำนาจกล้าแข็งเติบโตใหญ่ขึ้น ในขณะที่สถานะของศาสนจักรก็ตกต่ำลงอย่างมากรุนแรง ประเทศที่มีกษัตริย์เป็นราชวงศ์ที่เข้มแข็งและตั้งมั่นอยู่ในชัยภูมิที่ดีก็สามารถตั้งตนเป็นใหญ่รวบเอาแคว้นเล็กแคว้นน้อยเข้ามาอยู่ใต้อำนาจมากขึ้นเรื่อย ๆ ดังเช่น ราชวงศ์กษัตริย์ฝรั่งเศสที่กรุงปารีสสามารถตั้งตนเป็นใหญ่เหนือดินแดนของชนชาวฝรั่งเศสรวบอำนาจจากเจ้าครองนครต่าง ๆ ให้มาอยู่ในพระราชอำนาจของกษัตริย์ที่ปารีสได้ การมีอำนาจทางข้อเท็จจริงที่ยิ่งใหญ่ขึ้นเช่นนี้ทำให้เกิดผลสะท้อนในทางความคิดด้วย กล่าวคือ มีความคิดเห็นกันว่า อาณาจักรไม่จำเป็นจะต้องอยู่ภายใต้อาณัติของศาสนจักรหรืออยู่ใต้อำนาจทางโลกอื่นอีกต่อไป สถานะของฝ่ายอาณาจักร คือ รัฐ (State) มีคุณค่าในตัวเองเป็นเอกเทศ ไม่ต้องอาศัยพึ่งใบบุญของศาสนจักรในทุก ๆ ด้าน ความคิดเช่นนี้เรียกว่า กระบวนการ Secularism ส่วนอีกทางหนึ่งนั้นการรวบอำนาจเข้าสู่ส่วนกลางได้ก่อให้เกิดความขัดแย้งต่อสู้กับอำนาจของบรรดาเจ้าครองนคร (Feudal Lord) ในแคว้นต่าง ๆ อยู่เป็นเวลานาน ต้องมีการทำสงครามกันระหว่างกษัตริย์กับเจ้าครองนครอยู่เสมอ เพื่อหาข้อยุติและเพื่อให้พ้นจากสภาวะอันระส่ำระสายทางการเมืองนี้ จึงมีนักคิดพยายามที่จะยกย่องอำนาจส่วนกลางของรัฐให้เป็นอำนาจรักษาความสงบของชาติขึ้น ยกย่องอำนาจรัฐว่ามีคุณค่าอยู่ในตัวของมันเอง โดยไม่ต้องอาศัยสิ่งอื่นใด⁴⁹ ดังเช่น ความคิดของแมคเคียเวลลี (Machiavelli) ฌอง โบแดง (Jean Bodin) และโทมัส ฮอบส์ (Thomas Hobbes)

นิคโคโล แมคเคียเวลลี (Niccolo Machiavelli) นักปราชญ์ชาวอิตาลีได้เสนอความคิดในหนังสือชื่อ “เจ้า” (The Prince) เพื่ออธิบายว่ารัฐเป็นสิ่งที่มีความหมายและมีคุณค่าในตัวของมันเอง มีอำนาจบังคับเหนือประชาชนในเขตแดนของตนและเป็นผู้สร้างรัฐศาสตร์ขึ้นใหม่โดยปฏิเสธพื้นฐานทางศาสนาในทางการเมืองการปกครองและเป็นผู้นำเอาทฤษฎีการเมืองออกไปพ้นจากวงกรอบของศาสนา นอกจากนี้ แมคเคียเวลลีเป็นบุคคลคนแรกที่ใช้คำว่า “รัฐ” ในความหมายสมัยใหม่ แต่เป็นรัฐ

⁴⁸ ปรีดี เกษมทรัพย์, *อ้างแล้ว เชิงอรรถที่ 23*, น. 165.

⁴⁹ ปรีดี เกษมทรัพย์, *เพ็ญอ้าง*, น. 166.

ที่มีได้แยกออกจากตัวบุคคลอย่างเด็ดขาด กล่าวคือ รัฐยังผูกพันกับตัวบุคคล คือ เจ้า หรือ The Prince โดยเจ้าในทัศนะของแมคเคียเวลลีนั้นเป็นผู้ปกครองที่ควรจะต้องออกซึ่งความจริงใจ ความรักในความถูกต้อง และมีมนุษยธรรม และจะต้องถือคติอยู่ในใจอย่างเคร่งครัดว่าเมื่อถึงคราวจะต้องรักษาบ้านเมืองรักษาอำนาจรัฐไว้จะไม่ยึดถือคุณธรรมใด ๆ ทั้งสิ้น โดยกล่าวว่าพระราชผู้ทรงปรีชาญาณนั้น นักปราชญ์ย่อมไม่ตำหนิหากพระองค์จะใช้วิธีการอันผิดธรรมดาเพื่อจะรักษาบ้านเมืองเอาไว้ แม้ว่าการกระทำนั้นอาจจะถูกตำหนิว่าชั่วช้าสามานย์ แต่ผลดีที่เกิดขึ้นต่อส่วนรวมย่อมเป็นข้อแก้ตัวให้พ้นจากการถูกกล่าวหาว่ากระทำชั่วช้าได้เสมอ (The act accuses, but the result excuses) ความคิดดังกล่าวของแมคเคียเวลลีนั้นเป็นหลักการทฤษฎีทางการเมืองที่เรียกว่า “เหตุผลของรัฐ” (Raison d’Etat หรือ Reason of the State) วิธีการใด ๆ ก็ตาม ถ้าสามารถทำให้รัฐดำรงอยู่ต่อไปได้ ถึงแม้วิธีการนั้นจะไม่ถูกต้อง ผู้ปกครองก็สามารถใช้วิธีการนั้นได้เพราะเป็นเรื่องเหตุผลของรัฐ แมคเคียเวลลีนีมีความเห็นว่า ผู้ปกครองควรทำให้คนคิดว่าตนเป็นคนที่มีเมตตากรุณาและไม่โหดร้ายทารุณ แต่ในความเป็นจริงก็ต้องกล้าที่จะใช้ความทารุณโหดร้ายเพื่อรักษาระเบียบวินัย และความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทั้งของกองทัพและประชาชนในรัฐ โดยเฉพาะเพื่อจุดมุ่งหมายของการสร้างความสามัคคี ทั้งนี้ หนังสือเรื่อง “เจ้า” ได้รับการประณามโดยพระสันตะปาปาปอลที่ 4 (Pope Paul IV) ว่าเป็นหนังสือที่สนับสนุนระบอบอำนาจแบบเด็ดขาด หรืออำนาจเผด็จการ ในทางตรงกันข้าม มุสโสลินี (Mussolini) ผู้นำเผด็จการซึ่งก่อตั้งพรรคสันนิบาตการต่อสู้แห่งอิตาลี (Fasci Italiani di Combattimento) หรือพรรคฟาสซิสต์ ได้เขียนสรรเสริญแมคเคียเวลลีและตนเองโดยโยงเข้ากับลัทธิฟาสซิสต์ (Fascism)⁵⁰ ซึ่งมีอุดมการณ์ความเคารพรัฐ การอุทิศให้แก่ผู้นำที่เข้มแข็ง และการเน้นความคลั่งชาติ (Ultrnationalism) โดยยืนยันว่าชาติที่เข้มแข็งกว่ามีสิทธิที่จะขยายอาณาเขตโดยเข้าแทนที่ชาติที่อ่อนแอกว่า

ฌอง โบแดง (Jean Bodin) เจ้าของทฤษฎีว่าด้วยความมีอำนาจสูงสุดของกษัตริย์ (The Supremacy of King) และมีผลงานที่ได้รับการยอมรับ คือ หนังสือหกเล่มว่าด้วยรัฐ (Les six livres de la République) ในผลงานเล่มนี้โบแดงได้แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับอำนาจอธิปไตย (Sovereignty) ไว้ว่า “รัฐที่ปราศจากอำนาจสูงสุดที่รวมสมาชิกทุกคนและทุกกลุ่มเข้าด้วยกัน ไม่อาจถือได้ว่าเป็นรัฐ” ดังนั้น อำนาจอธิปไตยจึงเป็นพลังที่สร้างความเป็นหนึ่งเดียวกันของประชาคมการเมือง ถ้าปราศจากอำนาจนี้ประชาคมการเมืองก็ล่มสลายลง อำนาจอธิปไตยจึงเป็นพลังอำนาจที่เด็ดขาดและถาวร

⁵⁰ เกรียงไกร เจริญธนาวัฒน์, หลักพื้นฐานกฎหมายมหาชน, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์วิญญูชน, 2555), น. 34-35.

ของรัฐ กษัตริย์เป็นองค์อธิปัตย์ที่ใช้อำนาจนี้และไม่อยู่ภายใต้อำนาจของผู้ใดและแม้แต่กฎหมายที่พระองค์ได้ทรงบัญญัติขึ้น โบแดงได้คิดทฤษฎีว่าด้วยความมีอำนาจสูงสุดของกษัตริย์ขึ้นมาเพื่อลดอำนาจของพระสันตะปาปาและเพิ่มอำนาจของกษัตริย์ โดยอ้างว่ากษัตริย์เป็นผู้ได้รับมอบอำนาจมาจากพระเจ้าโดยตรง และเกิดเป็นทฤษฎีของกษัตริย์ (Devine Rights of Kings) และเชื่อมโยงกับทฤษฎีว่าด้วยอำนาจอธิปไตย (Theory of Sovereignty) ที่มีหลักอยู่ว่าอำนาจอธิปไตย คือ อำนาจสูงสุดในการปกครองประเทศและอำนาจอธิปไตยก็เป็นของรัฐ ผู้ใช้อำนาจอธิปไตยควรเป็นกษัตริย์ เพราะเป็นประมุขของรัฐ เป็นผู้นำราษฎรและทรงเป็นรัฐอธิปัตย์ คือ ผู้มีอำนาจสูงสุดในแผ่นดิน สามารถออกคำสั่งให้ราษฎรปฏิบัติตามได้ แต่ไม่อยู่ภายใต้คำสั่งใคร โดยการปกครองของฝรั่งเศสในสมัยต่อมาได้รับอิทธิพลจากแนวคิดดังกล่าวจึงตกอยู่ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ กษัตริย์เป็นผู้ใช้อำนาจทุกอย่างของรัฐ จนกระทั่งเกิดการปฏิวัติครั้งสำคัญในปีคริสต์ศักราช 1789 ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์จึงสิ้นสุดลง⁵¹

โทมัส ฮอบส์ (Thomas Hobbes) เป็นนักคิดอีกท่านหนึ่งที่สนับสนุนการปกครองโดยกษัตริย์ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ในวรรณกรรมเรื่อง “Leviathan” ฮอบส์กล่าวว่า มนุษย์ทุกคนเห็นมนุษย์ผู้อื่นเป็นคู่แข่ง ทุก ๆ คนต่างก็กระหายพลังอำนาจในทุกรูปแบบ และโดยทั่วไปแล้วมนุษย์ทุกคนจะเท่าเทียมกับมนุษย์อีกคนหนึ่ง ความเท่าเทียมกันดังกล่าวส่งผลให้แต่ละคนมีความหวังเท่า ๆ กันที่จะบรรลุจุดหมายของตนและผลักดันให้แต่ละคนพยายามที่จะทำลายและครอบงำผู้อื่น ดังนั้น เพื่อหลีกเลี่ยงสภาพดังกล่าว ฮอบส์แนะนำว่า ทุกคนในสังคมต้องโอนสิทธิตามธรรมชาติอันเด็ดขาดที่แต่ละคนมีให้กับบุคคลที่สามโดยสัญญาที่กระทำระหว่างกันและกันที่เรียกกันว่า “สัญญาประชาคม” (Social Contract) บุคคลที่สามนี้อาจจะเป็นกษัตริย์หรือสภาก็ได้ และบุคคลที่สามนี้อ่อนนอกและเหนือสัญญาประชาคม โดยฮอบส์เห็นว่าบุคคลที่สามดังกล่าวควรเป็นกษัตริย์มากที่สุด เพราะผลประโยชน์ของกษัตริย์กับผลประโยชน์สาธารณะเป็นสิ่งเดียวกัน เจตจำนงของกษัตริย์ก็ถือว่าเป็นเจตจำนงของผู้อยู่ใต้การปกครอง ดังนั้น จะร้องเรียนว่าคำสั่งคำบัญชาของกษัตริย์มีปัญหาเกี่ยวกับความชอบธรรมนั้นหาทำได้ไม่ และทำให้เห็นได้ว่ากษัตริย์ไม่อยู่ในฐานะที่ใครจะมาล่วงละเมิดได้ และจะมาฟ้องร้องกษัตริย์ไม่ได้⁵²

จะเห็นได้ว่าลักษณะพิเศษของรัฐสมัยใหม่ หรือรัฐฆราวาส คือ การที่ผู้ปกครองฝ่ายอาณาจักรตั้งตนเป็นใหญ่ ปฏิเสธอำนาจของศาสนจักรและไม่ยอมขึ้นต่ออำนาจภายนอกใด ๆ ในขณะเดียวกันก็ปฏิเสธอำนาจของเจ้าขุนมูลนายที่เป็นเจ้าศักดินา (Feudal Lord) ภายในแว่นของตน

⁵¹ เกรียงไกร เจริญนาวัฒน์, *เพ็ญอ่าว*, น. 36.

⁵² เกรียงไกร เจริญนาวัฒน์, *เพ็ญอ่าว*, น. 36-37.

และอ้างตนว่าเป็นผู้ทรงอำนาจสูงสุดในอาณาเขตของตน มีการสร้างระบบการปกครองให้เข้มแข็งขึ้นเพื่อยืนยันการใช้อำนาจของรัฐ จึงเกิดรูปแบบการปกครองใหม่ขึ้นรูปแบบหนึ่งที่เรียกว่า ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (Absolute Monarchy) ที่ยืนยันว่ารัฐมีอำนาจอธิปไตยสูงสุด ที่สมบูรณ์เด็ดขาด และไม่ถูกยับยั้งด้วยกฎหมายใด ๆ ลักษณะสำคัญอีกประการหนึ่งของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่เกิดขึ้นในสมัยใหม่ก็คือ รัฐสมัยใหม่นี้มักจะเป็นรัฐประชาชาติ (Nation - State) กล่าวคือ ประชาชนในการปกครองของรัฐนั้นมักจะมีจิตสำนึกในทางประวัติศาสตร์และในทางวัฒนธรรมร่วมกัน มีความสำนึกในความเป็นกลุ่มก้อนอันหนึ่งอันเดียวกัน หรือที่เรียกว่าสำนึกแห่งความเป็นชาติ (Nation) เดียวกัน สำนึกแห่งความเป็นชาติเดียวกันนี้มีแนวโน้มทำให้มนุษย์พวกเดียวกันอยากจะอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่มเป็นก้อนเป็นปึกแผ่น ดังนั้น พระราชาที่ได้ปกครองดินแดนที่มีคนที่พูดภาษาและมีวัฒนธรรมร่วมกันและมีอำนาจเข้มแข็งตั้งตนเป็นใหญ่ขึ้นได้ก็จะได้รับแรงสนับสนุนจากจิตสำนึกเช่นนั้น ทำให้บ้านเมืองและรัฐที่สถาปนาขึ้นนั้นมีความมั่นคงเป็นปึกแผ่นเหนียวแน่นอย่างยิ่งด้วย ดังจะเห็นได้จากรัฐที่มีอำนาจยิ่งใหญ่ในช่วงต้น ๆ ของสมัยใหม่ เช่น ฝรั่งเศส และสเปน เป็นต้น ส่วนในเยอรมันหรืออิตาลีนั้น แม้จะมีความเป็นปึกแผ่นทางวัฒนธรรมขึ้นแล้ว แต่โดยที่มีราชาเจ้าแคว้นตั้งตนเป็นใหญ่แยกกันอยู่เป็นจำนวนมากและไม่มีเจ้าแคว้นใดมีอำนาจยิ่งใหญ่พอที่จะคุมกันขึ้นเป็นชาติบ้านเมืองที่เป็นปึกแผ่นได้ การก่อตั้งรัฐประชาชาติในเยอรมันและอิตาลีจึงต้องรอมานจนกระทั่งศตวรรษที่ 19 ก็เกิดรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ขึ้นทั่วทั้งยุโรป การที่รัฐสมัยใหม่ได้เติบโตมีกำลังกล้าแข็งขึ้นนั้น นอกจากจะอาศัยพลังจากอำนาจทางการเมืองและการปกครองฝ่ายราชวงศ์และข้าราชการในการขยายและรักษาอำนาจให้มั่นคงเป็นปึกแผ่นแล้ว พลังที่สำคัญอีกสายหนึ่งก็คือ พลังจากอำนาจทางเศรษฐกิจของชนชั้นกลางที่ทำธุรกิจค้าขายจนมีฐานะมั่งคั่ง เป็นชนชั้นใหม่แตกต่างจากคนในสมัยกลาง คือ ไม่เป็นทั้งชนชั้นสูงและไพร่ ชนชั้นกลางเป็นกลุ่มชนที่สนับสนุนอำนาจของกษัตริย์ในทางการเมือง เพราะชนชั้นกลางต้องการให้รัฐที่เกิดใหม่มีดินแดนกว้างใหญ่ มีความสงบเรียบร้อย ปราศจากการขูดรีดเบียดเบียนจากบรรดาผู้มีอิทธิพลในท้องถิ่น ทั้งนี้ ก็เพื่อประโยชน์ในการประกอบอาชีพและการค้าขายของชนชั้นกลาง เมื่อระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์กำลังเติบโตขึ้นใหม่ ๆ ในขณะที่ระบอบเจ้าขุนมูลนายในสมัยกลางที่กำลังเสื่อมลงทุกทีนั้น ชนชั้นกลางเป็นพันธมิตรและผู้สนับสนุนสำคัญในการขยายอำนาจของกษัตริย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นแหล่งรายได้สำคัญ แต่เมื่อระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ได้พัฒนาจนเป็นปึกแผ่นแน่นหนาดีแล้ว การใช้อำนาจเด็ดขาดของรัฐเข้าแทรกแซงกิจการต่าง ๆ ของเอกชน ทำให้ชนชั้นกลางเรียกร้องหลักประกันสิทธิและเสรีภาพตลอดจนทรัพย์สินของตนให้มั่นคงยิ่งขึ้น โดยเสนอความคิดว่าอำนาจหน้าที่ของรัฐมีจำกัดเฉพาะการรักษาความสงบเรียบร้อย และรักษาความมั่นคงของบ้านเมืองเท่านั้น การแทรกแซงกิจการต่าง ๆ เช่น นโยบายพาณิชย์นิยม

(Mercantilism) ที่นิยมใช้กันอยู่ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่ยืนยันและสนับสนุนให้รัฐเข้าไปมีส่วนจัดระบบภาษีอากรและศุลกากร และดำเนินนโยบายทางการค้าเพื่อประโยชน์ในการแสวงหารายได้ และความร่ำรวยของรัฐได้กลายเป็นสิ่งที่น่ารังเกียจและน่าเบื่อหน่ายสำหรับเอกชนผู้ประกอบการค้าขาย มีนักปรัชญาเสนอความคิดที่เรียกว่า ลัทธิเสรีนิยม (Liberalism) ขึ้น และเป็นที่ยอมรับแพร่หลาย ความคิดเสรีนิยมนี้เป็นลัทธิที่เชื่อและยกย่องความดีความมีเหตุผลของมนุษย์ และเป็นปฏิปักษ์ต่อการจำกัดสิทธิเสรีภาพของเอกชนไม่ว่าในด้านเศรษฐกิจ การเมือง หรือศาสนา ในทางสังคม ความคิดเสรีนิยมเชื่อในความเท่าเทียมและความมีศักดิ์ศรีของคน ยกย่องการทำงานการทำมาหากินเพื่อให้ได้มาซึ่งทรัพย์สินด้วยความขยันหมั่นเพียรและความสามารถ ยกย่องคุณวุฒิของคน รังเกียจและชิงชังระบอบอภิสิทธิ์ (Privilege) ที่มีได้เป็นไปเพื่อประโยชน์ส่วนรวม รังเกียจการยกย่องคนเพราะชาติวุฒิหรือสถานะโดยกำเนิดของบุคคล ยกย่องการใช้เหตุผลโน้มน้าวใจ รังเกียจการใช้กำลังข่มขู่หรือใช้กำลังบังคับ สนับสนุนเสรีภาพส่วนบุคคลในเรื่องเกี่ยวกับครอบครัวและเสรีภาพของเอกชนในทางศาสนาและความเชื่อ โดยถือว่าเป็นเรื่องส่วนตัวของแต่ละบุคคล ส่วนในทางการเมืองและการปกครอง ลัทธิเสรีนิยมถือว่ารัฐมีอำนาจจำกัด และเรียกร้องความเคารพและให้มีการประกันสิทธิ เสรีภาพ และทรัพย์สินของเอกชน เน้นว่ารัฐมีหน้าที่สำคัญ คือ การรักษาความสงบเรียบร้อย และรักษาการตามกฎหมายให้เอกชนทำมาหากินได้โดยสะดวก ยกย่องการปกครองที่ฟังเสียงส่วนมากที่มีการปรึกษาหารือ รัฐบาลควรดำเนินกิจการสาธารณะโดยให้ประชาชนมีโอกาสแสดงความคิดเห็นได้โดยเสรี ความคิดเรื่องหลักการแบ่งแยกอำนาจหลักอิสรภาพของตุลาการ หลักการปกครองโดยถือกฎหมายเป็นใหญ่ การปฏิรูประบบกฎหมายเพื่อประกันสิทธิเสรีภาพของราษฎร ถือเป็นการสิ้นสุดการใช้อำนาจรัฐหรือศาสนจักรอย่างไร้ขอบเขต จนมีการนำแนวคิดเสรีนิยมไปสู่การปฏิบัติให้เป็นจริงขึ้นในประเทศต่าง ๆ ในเวลาต่อมา⁵³ ส่งผลให้มีการพัฒนารูปแบบของรัฐจากรัฐฆราวาสที่มีอำนาจเด็ดขาดในลักษณะรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไปเป็นรัฐเสรีประชาธิปไตยซึ่งมีอำนาจจำกัดเพื่อคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชน

2.2.2 รัฐเสรีประชาธิปไตย (รัฐอำนาจจำกัด)

ในคริสต์ศตวรรษที่ 18 ถึงคริสต์ศตวรรษที่ 20 มีการจัดทำรัฐธรรมนูญ โดยมีการผสมผสานความคิดระหว่างปรัชญากฎหมายธรรมชาติกับปรัชญากฎหมายบ้านเมือง ซึ่งเกิดแนวคิดต่อต้านแนวคิดเดิมว่าด้วยเรื่องความมีอำนาจสูงสุดของกษัตริย์จากนักปรัชญาหลายท่าน โดยการนำเหตุผลเรื่องกฎหมายธรรมชาติมาโต้แย้งการกระทำที่ไม่ชอบด้วยเหตุผลของการใช้อำนาจของผู้ปกครองใน

⁵³ ปรีดี เกษมทรัพย์, *อ้าวแล้ว เชิงอรรถที่ 3*, น. 172-177.

ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่ใช้อำนาจละเมิดสิทธิธรรมชาติของประชาชน โดยแนวความคิดว่ามนุษย์เกิดมาเท่าเทียมกันและพระเจ้าซึ่งเป็นผู้สร้างมนุษย์ขึ้นมาได้ให้สิทธิบางอย่างแก่มนุษย์ สิทธิเหล่านี้ไม่อาจโอนแก่กันได้และไม่มีใครจะล่วงละเมิดได้ ซึ่งได้แก่ สิทธิในชีวิต เสรีภาพ และสิทธิที่จะหาความสุข และรัฐทั้งหลายจะต้องกระทำทุกอย่างเพื่อให้มนุษย์มีสิทธิเหล่านี้อย่างเต็มที่ วิธีการเช่นนี้ทำให้มนุษย์ซึ่งเป็นสัตว์โลกที่ใช้เหตุผลยอมรับว่าเป็นหลักที่ดีและเชื่อว่าจะทำให้มนุษย์อยู่ในสังคมอย่างสันติและมีความสุขด้วยตนเองและด้วยความเชื่อมั่นในพลังความคิดที่มีเหตุผลและสติปัญญาของมนุษย์⁵⁴ ด้วยเหตุนี้ความคิดเกี่ยวกับสิทธิธรรมชาติได้กลายมาเป็นเหตุผลสำคัญที่นักปรัชญานำมาใช้สนับสนุนแนวคิดของตนในการเรียกร้องให้รัฐรับรองสิทธิพื้นฐานของมนุษย์โดยให้มีการจำกัดอำนาจรัฐ

จอห์น ล็อก (John Locke) เป็นนักปรัชญาชาวอังกฤษในยุครีเสตศตวรรษที่ 17 ได้เขียนวรรณกรรมชื่อ “Two Treatises of Government” เป็นผลงานที่ส่งผลกระทบต่อระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์อย่างมาก โดยต่อต้านระบอบอำนาจเด็ดขาดซึ่งผูกขาดอำนาจอยู่ที่กษัตริย์ และไม่เห็นด้วยกับระบอบทาสี เพราะเห็นว่าไม่มีเหตุผล เนื่องจากมนุษย์มีพื้นฐานตั้งอยู่บนเหตุผล ไม่จำเป็นต้องขึ้นอยู่กับความเชื่อทางศาสนา พระเจ้าไม่ได้กำหนดสิทธิในการปกครอง เพราะในสมัยนั้นกษัตริย์อ้างความชอบธรรมในการปกครองจากพระเจ้า⁵⁵ ล็อกมีความเชื่อว่า เมื่อพระเจ้าทรงสร้างโลกและมนุษย์พระองค์เองได้มอบสิ่งต่าง ๆ ในธรรมชาติให้เป็นสมบัติร่วมสำหรับให้มนุษย์ทุกคนได้กินได้ใช้เสมอหน้ากัน ดังนั้น ทุกคนมีสิ่งหนึ่งติดตัวมาตั้งแต่เกิดเหมือนกัน ซึ่งก็คือ สิทธิโดยธรรมชาติ (Natural rights) อันประกอบไปด้วย สิทธิในชีวิต เสรีภาพ และทรัพย์สินของตนเอง มนุษย์ในสภาวะธรรมชาติดูอยู่ในสภาพที่มีกฎหมายจริยธรรมควบคุมอยู่ แต่แม้มนุษย์ในสภาวะธรรมชาติดจะมีกฎหมายจริยธรรมวางระเบียบความประพฤติไว้ ก็ไม่ได้หมายความว่าสภาวะนี้จะเป็นสภาวะที่สงบสุข เพราะมนุษย์อาจจะไม่ใช่เหตุผลที่มีอยู่ในการเข้าใจกฎหมายจริยธรรม และอาจจะดำเนินชีวิตโดยไม่คำนึงถึงกฎเหล่านี้ก็ได้ ในทางตรงกันข้าม แม้มนุษย์ในสภาวะธรรมชาติดำเนินชีวิตอย่างมีเหตุผล เดินตามกฎหมายจริยธรรม แต่ก็มีความไม่สะดวกอยู่อย่างหนึ่ง กล่าวคือ ในสภาวะนี้ไม่มีอำนาจส่วนกลางที่จะตัดสินความเป็นธรรมและยุติความขัดแย้งในหมู่มนุษย์ และการใช้ตัวเองตัดสินความเป็นธรรมก็มักจะนำไปสู่ความขัดแย้ง ดังนั้น มนุษย์จึงมีความจำเป็นต้องสร้างระบบสังคมการเมืองขึ้นมาเพื่อปกป้องชีวิต เสรีภาพ และทรัพย์สินของตน การที่มนุษย์แต่ละคนซึ่งเคยมีเสรีภาพตามธรรมชาตินิยมนอนอำนาจบังคับการตามธรรมชาติให้แก่รัฐก่อให้เกิดสัญญา

⁵⁴ รียา เด็ดขาด, *อ้าวแล้ว เชิงอรรถที่ 15*, น. 7.

⁵⁵ เกรียงไกร เจริญนาวัฒน์, *อ้าวแล้ว เชิงอรรถที่ 51*, น. 84-85.

ประชาคม (Social Contract) ด้วยเหตุนี้ รัฐจึงเป็นรัฐที่มีหน้าที่รักษาความสงบและอำนวยความยุติธรรม รัฐมีอำนาจจำกัด ไม่ใช่รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่มีอำนาจเด็ดขาด ดังนั้น หากรัฐกระทำการละเมิดต่อชีวิต เสรีภาพ และทรัพย์สินของประชาชน ย่อมเป็นการฝ่าฝืนความไว้วางใจของประชาชนตามสัญญาประชาคม ประชาชนย่อมมีสิทธิปฏิวัติ สำหรับเรื่องทางศาสนา ล็อกได้เขียนไว้ในหนังสือชื่อ “A Letter Concerning Toleration” ซึ่งกล่าวถึงการแยกอาณาจักรกับศาสนจักรออกจากกัน โดยกล่าวว่า “ข้าพเจ้าคิดว่าเป็นเรื่องสำคัญเหนือสิ่งอื่นใดที่จะต้องกำหนดภารกิจที่แท้จริงของรัฐบาลในเรื่องศาสนา เราจะต้องกำหนดเส้นแบ่งขอบเขตที่แน่นอนระหว่างรัฐกับศาสนจักร ถ้าเราไม่ทำเช่นนี้ ความวุ่นวายในเรื่องการนับถือศาสนาก็จะไม่มีวันสิ้นสุด”⁵⁶ ล็อกเห็นว่าประชาชนจัดตั้งรัฐบาลขึ้นมาเพื่อที่จะปกป้องรักษาสิทธิตามธรรมชาติของประชาชนซึ่งถือเป็นภารกิจของรัฐบาล ส่วนภารกิจในการช่วยให้วิญญาณรอดพ้นไปสู่สุคติเป็นภารกิจของฝ่ายศาสนา ไม่ใช่ภารกิจของรัฐบาลแต่อย่างใด อีกทั้งความเชื่อทางศาสนาเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นตามความศรัทธาซึ่งเป็นเรื่องภายในจิตใจของแต่ละบุคคล รัฐย่อมไม่อาจใช้กำลังบังคับให้คนมีศรัทธาต่อศาสนาใดได้ ดังนั้น รัฐจึงมีอำนาจอยู่อย่างจำกัด อำนาจนั้นไม่ได้มีอยู่เพื่อบังคับให้คนนับถือศาสนาใด และรัฐก็ควรระลึกถึงขันติธรรม (Toleration) เนื่องจากการใช้กำลังบังคับให้ประชาชนคล้อยตามนั้นไม่อาจก่อให้เกิดความเชื่อถ้อยที่แท้จริงได้ เมื่อใดที่รัฐเข้ามาเกี่ยวข้องกับเรื่องศาสนา ย่อมหมายความว่ารัฐกำลังแสวงหาอำนาจโดยมิชอบ ส่วนฝ่ายศาสนาก็ไม่มีสิทธิจะได้รับการสนับสนุนจากรัฐในการโน้มน้าวประชาชนให้มานับถือศาสนาหรือลงโทษสมาชิกที่ละเมิดการฝ่าฝืนข้อบังคับทางศาสนาได้เช่นกัน⁵⁷ จะเห็นได้ว่าล็อกสนับสนุนให้รัฐมีขันติธรรมและเคารพในเสรีภาพทางศาสนา เหตุผลเดียวที่รัฐจะถอนขันติธรรมและจำกัดเสรีภาพทางศาสนา คือ เพื่อความมั่นคงทางการเมือง ไม่ใช่เพื่อจุดประสงค์ทางศาสนา ซึ่งความคิดของล็อกดังที่ได้กล่าวมา เป็นรากฐานของการบัญญัติกฎหมายเกี่ยวกับเสรีภาพทางศาสนาได้เป็นอย่างดี เช่น ในคำประกาศสิทธิมนุษยชนและพลเมืองฝรั่งเศส ค.ศ. 1789 มาตรา 10 ได้รับรองเสรีภาพทางศาสนาไว้ว่า “บุคคลย่อมไม่ต้องหวั่นเกรงต่อการแสดงความคิดเห็นของตน แม้จะเป็นเรื่องศาสนาก็ตาม ถ้าการแสดงออกนั้นไม่กระทบกระเทือนความสงบเรียบร้อยที่กำหนดโดยรัฐบัญญัติ” หรือใน

⁵⁶ Maurice Cranston, John Locke and the case for toleration, (Oxford: Clarendon Press, 1987), pp. 101-121.

⁵⁷ Christopher Nadon, “The Secular Basis of the Separation of Church and State : Hobbes, Locke, Montesquieu, and Tocqueville,” Accessed Mar 1, 2015, from <http://www.tandfonline.com>

บทบัญญัติว่าด้วยสิทธิ (Bill of Rights) ซึ่งเกิดขึ้นจากการแก้ไขรัฐธรรมนูญครั้งแรกของประเทศสหรัฐอเมริกาในปีคริสต์ศักราช 1787 โดยมีบทแก้ไขบทที่ 1 (The First Amendment) ว่าด้วยสิทธิที่จะมีความเชื่อได้อย่างเสรี (Right to Conscience) โดยมีใจความว่า “ทั้งมลรัฐและรัฐบาลกลางไม่สามารถสถาปนาศาสนาประจำชาติได้ ไม่มีใครที่สามารถออกกฎหมายช่วยศาสนาใดศาสนาหนึ่ง ช่วยทุกศาสนา หรือให้นิยามศาสนาหนึ่งมากกว่าศาสนาอื่น ไม่มีใครสามารถบังคับจูงใจบุคคลให้ไปวัดหรือไม่ไปวัดโดยไม่เต็มใจได้ หรือบังคับให้เขามีความเชื่อหรือไม่เชื่อในศาสนาใดได้”⁵⁸

มองเตสกีเออ (Montesquieu) นักคิดนักปรัชญาการเมืองชาวฝรั่งเศส ผู้ให้กำเนิดแนวคิดในการแบ่งแยกอำนาจปกครองสูงสุดหรืออำนาจอธิปไตยออกเป็น 3 ฝ่าย คือ อำนาจอธิปไตย อำนาจบริหาร และอำนาจตุลาการ โดยได้ตีพิมพ์ครั้งแรกในหนังสือชื่อ “เจตนารมณ์แห่งกฎหมาย” (The Spirit of Laws) ในปีคริสต์ศักราช 1748 ซึ่งแนวคิดดังกล่าวถือเป็นแนวคิดต้นแบบของการร่างรัฐธรรมนูญในระบอบประชาธิปไตย และมีอิทธิพลอย่างมากต่อการร่างรัฐธรรมนูญของประเทศสหรัฐอเมริกาและของประเทศฝรั่งเศสในยุคนั้น โดยมองเตสกีเออได้กล่าวไว้ในหนังสือเล่มดังกล่าวว่า “เมื่อใดอำนาจอธิปไตยและอำนาจบริหารรวมอยู่ที่คนคนเดียวหรือองค์กรเจ้าหน้าที่เดียวกัน อิสระภาพย่อมไม่อาจมีได้ เพราะจะเกิดความหวาดกลัว เนื่องจากษัตริย์หรือสภาเดียวกันอาจบัญญัติกฎหมายแบบทรราชย์ เช่นเดียวกันอิสระภาพจะไม่มีอยู่ ถ้าอำนาจตุลาการไม่แยกออกจากอำนาจอธิปไตยและการบริหาร หากรวมอยู่กับนิติบัญญัติ ชีวิตและอิสรภาพของคนในบังคับจะอยู่ภายใต้การควบคุมแบบพลการ เพราะตุลาการอาจประพฤติดุด้วยวิธีรุนแรงและกดขี่ ทุกสิ่งทุกอย่างจะถึงซึ่งอวสาน ถ้าหากคนหรือองค์กรเดียวกัน ไม่ว่าจะเป็นชนชั้นสูงหรือประชาชน จะใช้อำนาจทั้งสามเหล่านี้”⁵⁹ เมื่อพิจารณาจากข้อความข้างต้นจะเห็นได้ว่า มองเตสกีเออไม่ต้องการให้อำนาจอยู่ที่บุคคลเพียงคนเดียว เพราะตามธรรมชาติบุคคลใดก็ตามซึ่งมีอำนาจอยู่ในมือ มักจะใช้อำนาจเกินเลยเสมอ มองเตสกีเออยังได้กล่าวต่อไปว่า การแบ่งแยกอำนาจนั้นจะมีได้แต่เฉพาะในประเทศที่ปกครองในระบอบประชาธิปไตยเท่านั้น ส่วนในประเทศที่ปกครองในระบอบเผด็จการ หรือสังคมนิยม หรือคอมมิวนิสต์ อำนาจทั้งสามจะถูกรวบให้เป็นอำนาจเดียว ในส่วนของเสรีภาพนั้น มองเตสกีเออเห็นว่าเสรีภาพ คือ การที่จะทำในสิ่งที่ต้องการและ

⁵⁸ พิพัฒน์ พสุธารชาติ, รัฐกับศาสนา บทความว่าด้วยอาณาจักร ศาสนจักร และเสรีภาพ, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม, 2553), น. 120-121.

⁵⁹ ภาสพงษ์ เรณูมาศ, “ตุลาการวิวัฒนาการกับทฤษฎีแบ่งแยกอำนาจการปกครอง,” สืบค้นเมื่อวันที่ 1 ธันวาคม 2558, จาก <http://www.pub-law.net>

ไม่ถูกบังคับให้กระทำในสิ่งที่ไม่ต้องการ ซึ่งจะต้องมีกฎหมายมาเป็นตัวกลางคอยกำหนดว่าประชาชนควรทำหรือไม่ควรทำอะไร เพื่อมิให้เสรีภาพของคนหนึ่งไปรบกวนเสรีภาพของคนอื่น ดังนั้น จุดประสงค์หลักของรัฐบาล คือ รักษาไว้ซึ่งกฎหมายและออกคำสั่งเพื่อสนับสนุนเสรีภาพทางการเมืองและกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินของปัจเจกชน สำหรับแนวคิดของมองเตสกีเออเกี่ยวกับศาสนาได้ถูกกล่าวถึงไว้เพียงเล็กน้อย ในหนังสือเรื่องเจตนารมณ์แห่งกฎหมายว่า พระเจ้าสร้างธรรมชาติและกฎของธรรมชาติ แต่ไม่ได้กล่าวว่ากฎหมายเกิดจากพระประสงค์ของพระองค์ ศาสนาสรางความดีงามในสังคมแต่ไม่อาจกล่าวได้ว่าศาสนาใดดีที่สุด เนื่องจากศาสนาย่อมแตกต่างกันไปตามความเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมและรูปแบบของรัฐบาลในแต่ละประเทศ มองเตสกีเออเห็นว่า การบัญญัติกฎหมายจากคำสอนของศาสนาเป็นสิ่งที่ไม่เหมาะสม เนื่องจากศาสนามีจุดมุ่งหมายอยู่ที่ความสมบูรณ์แบบของแต่ละบุคคล แต่กฎหมายมุ่งในการจัดสวัสดิการของสังคม เมื่อจุดมุ่งหมายแตกต่างกัน ด้วยเหตุนี้ เรื่องทางศาสนาจึงไม่ใช่จุดมุ่งหมายของการใช้บังคับกฎหมาย และกฎหมายก็ไม่อาจเป็นเครื่องมือที่เหมาะสมสำหรับการส่งเสริมให้ประชาชนปฏิบัติตามศาสนาได้ เนื่องจากพระเจ้ามีกฎของตัวเองและการจงใจให้คนปฏิบัติตามศาสนาก็ไม่ต้องอาศัยกฎหมายแต่อย่างใด เมื่อใดก็ตามที่รัฐพยายามที่จะบังคับใช้กฎหมายเพื่อจุดมุ่งหมายทางศาสนา หรือปฏิบัติตนในฐานะผู้คุ้มครองศาสนา เมื่อนั้นศาสนาจะกลายเป็นเครื่องมือของรัฐในการกดขี่ข่มเหงประชาชน ซึ่งไม่ใช่ภารกิจของศาสนาหรือของรัฐแต่อย่างใด ถ้าประเทศใดมีความหลากหลายทางศาสนา ศาสนาทุกศาสนาเหล่านั้นก็ควรได้รับการยอมรับทั้งจากรัฐและประชาชน กฎหมายไม่ควรมาจากศาสนาใดศาสนาหนึ่งและไม่ควรทำให้เกิดความแตกแยกทางศาสนา⁶⁰

ฌอง ฌาค รุสโซ (Jean Jacques Rousseau) เป็นนักปรัชญาสังคมชาวสวิสเชื้อสายฝรั่งเศส ซึ่งมีชื่อเสียงอย่างมากในคริสต์ศตวรรษที่ 18 ผลงานทางวิชาการที่มีความสำคัญต่อการวางรากฐานทางการเมืองในรัฐเสรีประชาธิปไตย ได้แก่ The Social Contract โดยรุสโซกล่าวไว้ในตอนแรกของหนังสือว่า “มนุษย์เกิดมาพร้อมเสรีภาพ แต่ทุกหนทุกแห่ง เขาต้องตกอยู่ในเครื่องพันธนาการ ใครที่คิดว่าตนเป็นนายคนอื่น ที่แท้กลับเป็นทาสเสียยิ่งกว่า” ข้อความนี้เป็นการแสดงให้เห็นถึงสภาพความเป็นไปของสังคมสมัยใหม่ ซึ่งเสรีภาพนั้นได้ถูกทำลายหรือลดทอนไปส่วนหนึ่งโดยสถาบันการปกครอง และอีกส่วนหนึ่งโดยอารยธรรม เช่น กฎหมาย จารีตประเพณี รวมไปถึงความรู้สึกของมนุษย์ที่เกิดจากการต้องพึ่งพาและขึ้นอยู่กับความรู้สึกนึกคิดของคนอื่นอยู่ตลอดเวลา จนไม่สามารถทำอะไรได้ตามเจตจำนงที่แท้จริงของตน

⁶⁰ Bok Hilary, “Baron de Montesquieu, Charles-Louis de Secondat,” Accessed Dec 1, 2015, from <http://plato.stanford.edu>

ตราบใดที่มนุษย์ยังต้องพึ่งพาอาศัยคนอื่นในสังคม มนุษย์ก็จะไม่สามารถดำรงตนอยู่ได้โดยอิสระ นั่นก็คือ เสรีภาพของมนุษย์ได้ถูกบั่นทอนลงแล้ว ภาวะที่มนุษย์ถูกบั่นทอนเสรีภาพดังที่กล่าวมา นับว่าเป็นข้อบกพร่องของสังคมประการแรกที่จะต้องแก้ไขให้มนุษย์ในสถานะสังคมยังคงมีเสรีภาพเทียบเคียงได้กับมนุษย์ในสถานะธรรมชาติ ส่วนเสรีภาพที่จำเป็นต้องสูญเสียไปในสังคมการเมืองก็เพื่อใช้ในการดำเนินการปกครองเพื่อประโยชน์แก่ส่วนรวม สำหรับข้อบกพร่องประการต่อมาก็คือ ความเสมอภาค ซึ่งรุสโซเห็นว่ามีความสัมพันธ์กับเสรีภาพอย่างใกล้ชิด ตราบใดที่มนุษย์มีฐานะไม่เท่าเทียมกัน การที่จะสถาปนาเสรีภาพให้เกิดขึ้นในหมู่มนุษย์นั้น เป็นเรื่องที่ไม่อาจเกิดขึ้นได้ ด้วยเหตุนี้รุสโซจึงได้เสนอวิธีการที่จะแก้ไขข้อบกพร่องทั้งสองประการดังกล่าว ด้วยการสร้างรูปแบบของสังคมให้เพียบพร้อมไปด้วยการวางแผนที่ดี กฎหมายที่เป็นธรรม และสถาบันการเมืองที่สะท้อนความต้องการที่แท้จริงของสมาชิกในสังคม ซึ่งเป็นสังคมที่มีพื้นฐานมาจากสัญญาประชาคมนั่นเอง รุสโซกล่าวว่า แก่นของสัญญาประชาคม คือ การที่มนุษย์แต่ละคนยอมสละตัวเอง และอำนาจหน้าที่ที่ตนเองมีอยู่ทั้งหมดให้กับส่วนรวม ภายใต้การนำสูงสุดของเจตจำนงร่วมหรือเจตจำนงทั่วไปของประชาชน (General Will) ไม่ใช่การมอบเจตจำนงไปให้ผู้หนึ่งผู้ใด ผู้ปกครองที่แท้จริงก็คือ ผู้อยู่ใต้การปกครอง รัฐบาลเป็นเพียงคณะผู้รับมอบหมายให้ทำงานเท่านั้น เสรีภาพที่เกิดขึ้นภายใต้สังคมการเมืองนี้จะเกิดจากการมีส่วนร่วมในการบัญญัติกฎหมายเพื่อบังคับตัวเอง ส่วนความเสมอภาคนั้น เป็นเรื่องที่ทุกคนมีฐานะเท่าเทียมกัน เริ่มตั้งแต่การมีส่วนร่วมในการสถาปนาสังคมการเมือง การมีส่วนร่วมในอำนาจอธิปไตยหรือเจตจำนงทั่วไป รวมไปถึงความเท่าเทียมกันในฐานะเป็นพลเมืองของรัฐซึ่งจะต้องเชื่อฟังและเคารพกฎหมาย นอกจากนี้ รุสโซยังเชื่อว่าศาสนานั้นเป็นวิธีการแบ่งแยกและทำให้รัฐอ่อนแอลง เขากล่าวว่า “มันเป็นไปไม่ได้ที่จะอยู่อย่างสันติกับคนที่คุณคิดว่าเขาเป็นคนเลว” รุสโซชื่นชมในศาสนาประชาชน (Civil Religion) ซึ่งยอมรับการมีอยู่ของพระเจ้าและอำนาจอันศักดิ์สิทธิ์ของพระองค์ แต่ให้ความสำคัญในการเคารพต่อสัญญาประชาคมเป็นหลัก⁶¹ โดยรัฐต้องใช้หลักขันติธรรมและให้เสรีภาพแก่ประชาชนในการเลือกนับถือศาสนาตราบเท่าที่ไม่เป็นภัยต่อหน้าที่พลเมือง

จากการพิจารณาแนวคิดแบบเสรีนิยมดังกล่าวข้างต้นแล้วจะเห็นได้ว่ามีรากฐานเชื่อมแนวคิดมาจากเรื่องสิทธิธรรมชาติซึ่งมีหลักการที่สำคัญบางประการ ได้แก่ ประการแรก มนุษย์เกิดมามีเสรีภาพ ปัจเจกชน คือ สภาพชีวิตที่เป็นอิสระ มีความสามารถที่จะกำหนดการเลือกการตัดสินใจ และ

⁶¹ “มรดกทางความคิดของ โธมัส ฮ๊อบส์, จอห์น ล็อก, ชาลส์ มอนเตสกีเออร์ และ จัง-จาส์ รุสโซ ที่ส่งผลต่อรูปแบบของรัฐบาลในปัจจุบัน,” สืบค้นเมื่อวันที่ 1 ธันวาคม 2558, จาก <http://www.emrajlawhouse.com>

ประการที่สอง คือ ความชอบธรรมของรัฐบาลมิได้ดำรงอยู่โดยขึ้นกับเจตจำนงของประชาชนเท่านั้น แต่ยังขึ้นอยู่กับความตั้งใจและความสามารถของรัฐบาลในการปกป้องสิทธิธรรมชาติเชิงปัจเจกบุคคล ดังกล่าวด้วย⁶² ดังนั้น เมื่อมนุษย์ทุกคนล้วนมีความต้องการสิทธิเสรีภาพ กฎหมายจะมีความชอบธรรม ก็ต่อเมื่อสิทธิเสรีภาพส่วนบุคคลได้รับการยอมรับ การจำกัดสิทธิเสรีภาพส่วนบุคคลนั้นจะต้องกระทำได้เท่าที่จำเป็นอย่างยิ่งเพื่อประโยชน์ส่วนรวม และผลของแนวคิดแบบเสรีนิยมนี้เองที่ทำให้เกิดการปฏิวัติอเมริกา โดยการประกาศเอกราชเป็นอิสระจากอังกฤษและยกร่างรัฐธรรมนูญของสหรัฐอเมริกาในปี คริสต์ศักราช 1787 และการปฏิวัติฝรั่งเศสพร้อมกับการออกประกาศสิทธิมนุษยชนและพลเมืองฝรั่งเศส ในปีคริสตศักราช 1789 โดยหลังจากการปฏิวัติใหญ่ทั้งสองครั้งดังกล่าว แนวคิดแบบเสรีนิยม ประชาธิปไตยก็ได้กลายเป็นแนวความคิดทางการเมืองที่มีอิทธิพลและแพร่หลายอย่างกว้างขวาง จนส่งผลให้เกิดรัฐธรรมนูญภายใต้แนวความคิดแบบเสรีนิยมประชาธิปไตยในหลายประเทศทั่วโลก รวมถึงประเทศไทยด้วย

2.3 ความสำคัญของการรับรองหลักความเป็นกลางของรัฐกับเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อในรัฐธรรมนูญเสรีประชาธิปไตย

จากที่ได้กล่าวมาข้างต้นจะเห็นได้ว่า หลังจากสังคมตะวันตกผ่านความขัดแย้งทางศาสนา ประชาชนต่างได้รับความเดือดร้อนจากการถูกกดขี่ทางศาสนา อาณาจักรและศาสนจักรต่างขัดแย้งเกี่ยวกับที่มาของอำนาจซึ่งยึดโยงกับศาสนา จนในที่สุดเกิดสงครามทางศาสนาในคริสต์ศตวรรษที่ 16-17 ในเวลานี้เอง การกู้คืนซึ่งสันติภาพภายในอาณาจักรจึงเป็นเรื่องที่สำคัญที่สุดของภารกิจทางการเมืองในเวลานั้น ซึ่งทางแก้ก็คือ การเป็นรัฐฆราวาส (Secular State) ที่แบ่งแยกศาสนาออกจากรัฐ และผลจากความขัดแย้งทางศาสนาที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือ การเรียนรู้ที่จะมีขันติธรรมต่อกันเพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ การให้ความสำคัญกับเสรีภาพทางความคิดซึ่งเป็นสิทธิธรรมชาติ และการเรียกร้องระบอบประชาธิปไตยที่อำนาจของรัฐต้องมีจุดเกาะเกี่ยวเชื่อมโยงกับประชาชน ซึ่งต่อมาได้พัฒนามาเป็น

⁶² จริญ โฆษณานันท์, สิทธิมนุษยชนไร้พรมแดน : ประชาธิปไตย กฎหมาย และความเป็นจริงทางสังคม, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์นิติธรรม, 2545) น.191.

Secular Constitution State⁶³ โดยมีลักษณะเป็นรัฐฆราวาสที่ปกครองภายใต้รัฐธรรมนูญซึ่งเป็นกฎหมายสูงสุดของรัฐ และมีบทบัญญัติรับรองสิทธิเสรีภาพของประชาชน ซึ่งประสบความสำเร็จในการสร้างสันติภาพร่วมกันระหว่างความเชื่อทางศาสนาของปัจเจกบุคคลและสังคมโดยรวม ก่อให้เกิดรัฐที่ใช้บังคับกฎหมายที่ได้มาจากความยินยอมของผู้อยู่ภายใต้การปกครอง เป็นรัฐประชาธิปไตย กฎหมายสูงสุดเกี่ยวข้องกับการมีและใช้อำนาจทางการเมือง โดยอำนาจทางการเมืองมีขอบเขตจำกัด ผู้ที่ใช้กฎหมายย่อมมีความรับผิดชอบต่อประชาชนในการใช้อำนาจของตน ประกันการมีส่วนร่วมของประชาชนในการบัญญัติหรือแก้ไขกฎหมาย และประกันสิทธิเสรีภาพของประชาชนและความเท่าเทียมกันต่อหน้ากฎหมาย และหนึ่งในเสรีภาพดังกล่าว คือ เสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อ แต่ไม่ใช่เสรีภาพของศาสนาหรือความเชื่ออันใดอันหนึ่ง มิเช่นนั้นจะก่อให้เกิดการให้สิทธิพิเศษแทนที่จะเป็นความเท่าเทียมกันในเสรีภาพทางศาสนาและความเชื่อของทุก ๆ ศาสนาหรือความเชื่อ และด้วยเหตุที่เสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อเป็นรากฐานของศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ เป็นส่วนสำคัญของนิติรัฐโดยมีบทบาทในการเป็นแรงผลักดันให้มีการจำกัดอำนาจรัฐเพื่อเป็นหลักประกันเสรีภาพของประชาชน⁶⁴ ยิ่งสังคมมีความหลากหลายทางศาสนามากเท่าไร ยิ่งมีความสำคัญที่รัฐจะต้องมีความเป็นกลางทางศาสนา หากรัฐเข้าข้างศาสนาหรือความเชื่ออันใดอันหนึ่ง ก็ย่อมสูญเสียประสิทธิภาพในการประกันเสรีภาพทางศาสนาและความเชื่อในทุกศาสนาและความเชื่อ ดังนั้น ในสังคมเสรีประชาธิปไตยที่ยึดหลักนิติรัฐ การรับรองหลักความเป็นกลางของรัฐกับเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อในรัฐธรรมนูญซึ่งเป็นกฎหมายสูงสุดที่ก่อตั้งองค์กรใช้อำนาจอธิปไตยและจัดสรรการใช้อำนาจดังกล่าวจึงเป็นสิ่งจำเป็น เพื่อเป็นหลักประกันเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อของประชาชนซึ่งเป็นแก่นของเสรีภาพที่จะไม่ต้องถูกบังคับด้วยอำนาจใด ๆ จากการใช้อำนาจตามอำเภอใจของรัฐ และเพื่อเป็นหลักประกันแก่รัฐและศาสนจักรว่าทั้งสองฝ่ายต่างต้องแยกบทบาทออกจากกัน ซึ่งแสดงให้เห็นว่ารัฐตระหนักถึงเสรีภาพในการนับถือศาสนาและไม่นับถือศาสนาของประชาชน และปฏิบัติต่อเสรีภาพนั้นอย่างเท่าเทียมกัน การรับรองหลักความเป็นกลางของรัฐกับเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อในรัฐธรรมนูญไม่เพียงแต่ป้องกันรัฐไม่ให้มีการมอบอภิสิทธิ์ใด ๆ แก่ศาสนา

⁶³ Susanna Mancini and Michel Rosenfeld, Constitutional Secularism in an Age of Religious Revival, (Oxford: Oxford University Press, 2014), pp. 5–6.

⁶⁴ Michael J. Perry, “Liberal Democracy and the Right to Religious Freedom,” The Review of Politics 621, Vol. 71, p.622 (2009).

จนอาจก่อให้เกิดการเลือกปฏิบัติ แต่ยังป้องกันศาสนาจากอิทธิพลของรัฐด้วยเช่นกัน⁶⁵ ซึ่งพอจะสรุปหลักการเบื้องต้นของรัฐธรรมนูญภายใต้แนวคิดแบบเสรีนิยมประชาธิปไตยได้ดังนี้

ประการแรก โดยที่ธรรมชาติของมนุษย์เป็นผู้มีเหตุผลและมีแนวโน้มที่จะกระทำสิ่งที่ดีสำหรับตนมากกว่าการให้ผู้ปกครองตัดสินใจให้ ด้วยเหตุนี้จึงไม่มีผู้ปกครองคนใดที่จะมีความฉลาดและความไม่เห็นแก่ตัวเพียงพอที่จะทำการปกครองเพื่อประโยชน์ของประชาชนทั้งหมด ดังนั้น หนทางเดียวที่จะเป็นหลักประกันว่าผลประโยชน์ส่วนใหญ่ของประชาชนทุกคนจะได้รับการคุ้มครองอย่างเสมอภาค คือ การให้ประชาชนทุกคนมีสิทธิที่จะควบคุมการตัดสินใจของผู้ปกครองที่จะมีผลกระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่ของสมาชิกในสังคม ในแง่นี้รัฐไม่อาจใช้อำนาจที่มาจากประชาชนทุกคนในการมอบสิทธิใด ๆ ให้อำนาจแก่สมาชิกในสังคมบางกลุ่มได้

ประการที่สอง กฎหมายต้องบัญญัติรับรองและคุ้มครองสิทธิแก่บุคคลในอันที่จะกระทำการใดหรือไม่กระทำการใดต่อทรัพย์สินหรือบุคคลอื่น ในขณะเดียวกันก็ก่อให้เกิดหน้าที่แก่บุคคลอื่นที่จะต้องเคารพสิทธินั้นด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งองค์กรของรัฐ เช่น สิทธิในความเชื่อ สิทธิในการนับถือศาสนา

ประการที่สาม บุคคลย่อมมีเสรีภาพที่จะกระทำการอย่างใดอย่างหนึ่งตามความประสงค์ของตน โดยไม่อยู่ใต้การครอบงำ หน่วงเหนี่ยว หรือขัดขวางของบุคคลอื่น เช่น เสรีภาพในการปฏิบัติตามความเชื่อทางศาสนา

ประการสุดท้าย บุคคลย่อมมีความเสมอภาคเท่าเทียมกันในโอกาส ทั้งในทางการเมืองทางเศรษฐกิจ และทางสังคม ส่งผลให้รัฐต้องวางตัวเป็นกลางในเรื่องทางศาสนาและความเชื่อ

อย่างไรก็ดี การพิจารณาแต่เพียงการรับรองหลักความเป็นกลางของรัฐกับเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อในรัฐธรรมนูญ ย่อมไม่อาจทราบได้ว่าแท้จริงแล้วลักษณะของการรับรองหลักความเป็นกลางของรัฐกับเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อมีลักษณะอย่างไร และมีขอบเขตเพียงใด จึงควรศึกษาคำพิพากษาของศาลควบคู่กันไป ซึ่งจะทำให้เข้าใจหลักการดังกล่าวทั้งในส่วนที่บัญญัติไว้เป็นกฎหมายและในส่วนที่นำมาตีความกับสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นจริง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การศึกษาจากประเทศที่มีประวัติศาสตร์การพัฒนาและมีแนวคิดในการให้ความสำคัญกับเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อของประชาชน เช่น ประเทศฝรั่งเศส ประเทศสหรัฐอเมริกา และประเทศเยอรมนี ซึ่งจะได้กล่าวถึงในบทต่อไป ทั้งนี้ เพื่อจะได้นำไปสู่การทำความเข้าใจในหลักความเป็นกลางของรัฐกับเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อของประเทศไทยต่อไป

⁶⁵ Susanna Mancini and Michel Rosenfeld, *supra* note 64, p.79.

บทที่ 3

ความเป็นกลางของรัฐกับเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อของต่างประเทศ

จากในสมัยกลางที่รัฐกับศาสนาถือเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ไม่อาจแยกจากกันได้ อย่างเด็ดขาด รัฐเป็นเพียงเครื่องมือของฝ่ายศาสนาจนเกิดการใช้อำนาจรัฐเพื่อประโยชน์ทางศาสนา โดยมีขอบ และเกิดความขัดแย้งกันระหว่างอำนาจของจักรพรรดิและพระสันตะปาปา เสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อของประชาชนไม่ได้รับความสนใจ การปฏิรูปศาสนาในเวลาต่อมาถือเป็นจุดสำคัญในการเสนอแนวคิดในการแบ่งแยกศาสนจักรออกจากอาณาจักร และส่งผลในการเรียกร้องให้มีการตระหนักถึงสิทธิธรรมชาติ (Natural Rights) อันหมายถึง สิทธิที่มนุษย์ย่อมมีติดตัวมาแต่กำเนิด เป็นสากล ตั้งอยู่บนพื้นฐานธรรมชาติของมนุษย์ ซึ่งรวมถึงเสรีภาพทางความคิด ต่อมา เมื่อการแบ่งแยกศาสนาออกจากรัฐ เริ่มเป็นปีกแผ่นจนกลายเป็นการใช้อำนาจโดยไม่มีขอบเขตของผู้ปกครองในรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ จึงได้มีนักปรัชญาเสรีนิยมคิดและตีความถึงสิทธิธรรมชาติที่มนุษย์พึงมีต่าง ๆ อันนำไปสู่การพัฒนาเป็นหลักสิทธิมนุษยชน (Human Rights) และสิทธิขั้นพื้นฐาน (Fundamental Rights) ที่ไม่อาจถูกล่วงละเมิดได้ โดยอำนาจตามอำเภอใจของรัฐ และเพื่อเป็นหลักประกันสิทธิและเสรีภาพดังกล่าว จึงต้องมีการบัญญัติหลักประกันสิทธิและเสรีภาพอันถือว่าเป็นคุณค่าสูงสุดของมนุษย์ไว้ในรัฐธรรมนูญซึ่งถือเป็นกฎหมายสูงสุดของประเทศ การที่รัฐต้องดำเนินการปกครองอย่างเป็นอิสระจากอำนาจการควบคุมของสถาบันศาสนาหรือความเชื่อทางศาสนา โดยจะไม่ใช้อำนาจตามหลักความเชื่อทางศาสนาในการบังคับประชาชน และไม่มีการมอบอภิสิทธิ์หรือสิทธิพิเศษแก่สถาบันศาสนา ทำให้รัฐต้องยึดหลักสำคัญสองประการ ประการแรก คือ หลักความเป็นกลางทางศาสนา และประการที่สอง คือ หลักการรับรองเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อของประชาชน

3.1 การรับรองหลักความเป็นกลางของรัฐกับเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อตามรัฐธรรมนูญต่างประเทศ

เดิมก่อนที่สังคมจะก้าวสู่ความเป็นรัฐสมัยใหม่ ศาสนากับรัฐมีความเกี่ยวพันกันอย่างมาก จนมีลักษณะเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน โดยสถาบันทางศาสนาถือเป็นศูนย์รวมศรัทธาของประชาชน และเป็นผู้สร้างสำนึกเกี่ยวกับคุณธรรมให้กับศาสนิกชน ตลอดจนผู้นำทางศาสนาก็มีอำนาจปกครองบ้านเมืองไม่ว่าในทางตรงหรือทางอ้อมโดยการมอบอำนาจให้ผู้ปกครอง ต่อมา เมื่อสังคมได้ก้าวสู่

ความเป็นรัฐสมัยใหม่ ซึ่งประกอบไปด้วยองค์ประกอบ 3 ประการ ได้แก่ ประชากร อาณาเขต และอำนาจอธิปไตย โดยอำนาจอธิปไตยในรัฐสมัยใหม่นี้เองที่ได้แยกออกจากอำนาจของสถาบันทางศาสนา ผู้ปกครองมีความชอบธรรมในการปกครองโดยปฏิเสธการยึดโยงกับสถาบันทางศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งการบัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญซึ่งเป็นกฎหมายสูงสุดของประเทศเพื่อแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า รัฐปฏิเสธการอยู่ภายใต้ศาสนจักร ในขณะเดียวกันรัฐก็กลายเป็นสถาบันทางการเมืองที่เป็นศูนย์รวมความเชื่อมั่นในการใช้ชีวิตของประชาชน¹ โดยมีการเรียกร้องให้มีการตระหนักถึงสิทธิธรรมชาติที่ดำรงอยู่ในตัวมนุษย์ทุกคนมาแต่กำเนิด ซึ่งรวมถึงเสรีภาพทางความคิดในการเลือกจะเชื่อหรือไม่เชื่อในสิ่งใดก็ได้โดยอิสระ อันนำไปสู่การพัฒนาเป็นหลักสิทธิมนุษยชน ด้วยแนวคิดที่ว่า ความเชื่อทางศาสนาเป็นความเชื่อของปัจเจกชน เป็นศรัทธาส่วนตัว และเกิดจากความสมัครใจ ไม่ใช่หน้าที่ของรัฐที่จะไปก้าวก่ายเรื่องศาสนาของประชาชน เมื่อใดที่รัฐเข้ามาก้าวก่ายในเรื่องศาสนา ย่อมหมายความว่ารัฐกำลังแสวงหาอำนาจเกินควร² ด้วยเหตุนี้จึงมีการนำหลักความเป็นกลางของรัฐกับเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อบัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญของนานาประเทศ ซึ่งลักษณะหรือระดับของการรับรองหลักความเป็นกลางของรัฐกับเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อย่อมมีความแตกต่างกันในแต่ละประเทศ โดยมีสาเหตุส่วนหนึ่งมาจากความเป็นมาทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและศาสนาของแต่ละประเทศ ต่อประเด็นนี้จะเห็นว่าความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและศาสนาของประเทศไทยย่อมแตกต่างจากสังคมตะวันตก แต่โดยที่แนวคิดเกี่ยวกับสิทธิธรรมชาติมีความสอดคล้องกับคุณค่าความเป็นมนุษย์ ประเทศไทยจึงได้น้อมรับแนวคิดดังกล่าวมาบัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญเพื่อเป็นหลักประกันสิทธิและเสรีภาพของประชาชน อย่างไรก็ตาม การจะทำความเข้าใจหลักความเป็นกลางของรัฐกับเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อของประเทศไทย เพื่อนำไปสู่แนวทางการแก้ไขปัญหาอย่างเหมาะสมนั้น ย่อมเป็นการยากหากไม่ศึกษาควบคู่ไปกับแนวคิดของประเทศที่มีประวัติศาสตร์การพัฒนายาวนานจนนำไปสู่การคุ้มครองเสรีภาพของประชาชนอย่างกว้างขวาง เช่น ประเทศสหรัฐอเมริกา ประเทศฝรั่งเศส และประเทศเยอรมนี ซึ่งได้มีการวางแนวความคิดเกี่ยวกับหลักความเป็นกลางของรัฐกับเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อมาโดยตลอด

¹ อานนท์ มาเฝ้า, การแบ่งแยกระหว่างรัฐกับศาสนจักร : มโนทัศน์ทางนิติปรัชญาและกฎหมายมหาชน, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เดือนตุลา, 2557), น. 13-14.

² แครนสตัน มอริซ วิลเลียม, ปรัชญาการเมือง 1 บทสนทนาทางการเมืองเรื่องรัฐและความมีน้ำใจกว้าง, แปลโดย ส. ศิวรักษ์, (กรุงเทพมหานคร : ปาจารย์สาร, 2535), น. 45-89.

3.1.1 ประเทศสหรัฐอเมริกา

ก่อนกำเนิดประเทศสหรัฐอเมริกา เดิมดินแดนในส่วนนี้เคยเป็นเป็นอาณานิคมของสหราชอาณาจักร จึงประกอบไปด้วยประชาชนที่มุ่งหวังหาผลกำไรจากการประกอบอาชีพในอาณานิคมใหม่ โดยอาณานิคมทั้ง 13 แห่งนั้น เจริญรุ่งเรืองในด้านเศรษฐกิจอย่างมากด้วยการค้าขายกับหลายประเทศในทวีปยุโรป อาณานิคมแต่ละแห่งมีการปกครองเป็นของตนเอง และประชาชนต่างคุ้นเคยกับความเป็นอิสระในการปกครองรวมถึงการนับถือศาสนา เนื่องจากชาวอาณานิคมบางส่วนหนีการถูกกดขี่ทางศาสนาจากรัฐบาลอังกฤษให้ยอมรับความเชื่อตามแบบนิกายเชิร์ช ออฟ อิงแลนด์ (Church of England) มายังดินแดนอาณานิคมใหม่ แต่อย่างไรก็ตาม กลุ่มบุคคลเหล่านี้ก็ได้คิดที่จะจัดตั้งสังคมที่เปิดโอกาสให้ประชาชนสามารถนับถือศาสนาตามความประสงค์ของตน ตรงกันข้ามกลับต้องการจะจัดตั้งศาสนาของตนเองขึ้นอย่างมั่นคง จนกลายเป็นสังคมที่มีลักษณะของจิตใจที่คับแคบและในที่สุดได้นำไปสู่การปกครองที่เรียกว่า เทวธิปไตย (Theocracy) ที่ปกครองโดยผู้นำทางศาสนา³ เช่น กลุ่มพิวริแทน (Puritans) หรือพิลกริมส์ (Pilgrims) ไม่ยอมรับศาสนาอื่นให้ดำเนินกิจกรรมในสังคมของตน บุคคลที่นับถือศาสนาอื่นกลายเป็นพวกนอกกรีตและถูกลงโทษจำคุกหรือประหารชีวิตในข้อหาแม่มด⁴ ในขณะที่ชาวอาณานิคมอื่นให้เสรีภาพทางศาสนาแก่ประชาชนในสังคมเดียวกัน จากสภาพการณ์ที่แตกต่างกันนี้ได้จุดประกายประเด็นเกี่ยวกับการแบ่งแยกศาสนาออกจากรัฐ และสร้างสังคมประชาธิปไตย เพื่อขยายขอบเขตของเสรีภาพทางศาสนาไปทั่วดินแดนโดยไม่ต้องขึ้นอยู่กับรัฐบาลในมลรัฐ⁵ ประกอบกับอิทธิพลของแนวคิดเกี่ยวกับสัญญาประชาคม สิทธิธรรมชาติที่เกิดขึ้นมาพร้อมมนุษย์ รวมทั้งความเท่าเทียมกัน ในหนังสือ Two Treatises of Government ของจอห์น ล็อก ซึ่งถูกตีพิมพ์ในปีคริสต์ศักราช 1689 ก็ได้มีส่วนอย่างมาก

³ สมบัติ อารังธัญวงศ์, การเมืองอเมริกา, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ เสมาธรรม, 2545), น.4.

⁴ Abraham Hoffman, Paul Soifer, CliffsQuickReview United States History I, (New York: Wiley Publishing, Inc., 1998), pp. 19-23.

⁵ ผู้เขียนขออนุญาตใช้คำว่า “มลรัฐ” แทนคำว่า “รัฐ” หรือ “State” สำหรับประเทศที่รวมกันเป็นสหพันธรัฐ (Federation) หรือสมาพันธรัฐ (Confederation) ซึ่งถือว่ารัฐที่เป็นสมาชิกมีอำนาจอธิปไตยบางประการดังเช่นรัฐบาลกลาง ทั้งนี้ เพื่อป้องกันการสับสนกับคำว่า “รัฐ” ในความหมายโดยทั่วไปที่หมายถึง ราชอาณาจักร (Nation State) หรือประเทศ

ในการนำไปสู่การปฏิวัติอเมริกาเพื่อแยกตัวจากอังกฤษในช่วงปลายศตวรรษที่ 17⁶ และเรียกร้องให้จัดตั้งรัฐบาลขึ้นโดยความยินยอมของประชาชน รัฐและรัฐบาลจึงมีหน้าที่ปกครองโดยคำนึงถึงประโยชน์และสิทธิธรรมชาติของประชาชน อันได้แก่ ชีวิต เสรีภาพ และทรัพย์สิน รัฐบาลมีอำนาจภายในขอบเขตที่ประชาชนมอบให้ และจะใช้เฉพาะเพื่อผลประโยชน์ของประชาชนเท่านั้น รัฐต้องไม่เข้าแทรกแซงในกิจการของปัจเจกชน นอกจากในกรณีจำเป็นเพื่อรักษาเสรีภาพและทรัพย์สิน

ในปีคริสต์ศักราช 1754 เกิดสงครามระหว่างอังกฤษกับฝรั่งเศสซึ่งล่าอาณานิคมอยู่ในตอนเหนือของทวีปอเมริกา แม้ว่าสหราชอาณาจักรและชาวอาณานิคมจะได้รับชัยชนะและยึดดินแดนของฝรั่งเศสในทวีปอเมริกาเหนือเกือบทั้งหมดในปีคริสต์ศักราช 1763 แต่ก็ทำให้เกิดความตึงเครียดระหว่างสหราชอาณาจักรกับชาวอาณานิคม เนื่องจากสหราชอาณาจักรได้ก่อกวนนี้ขึ้นใหญ่เพื่อสู้รบสงครามรัฐสภาจึงออกกฎหมายให้ชาวอาณานิคมต้องจ่ายภาษีให้สหราชอาณาจักร เพราะชาวอาณานิคมได้รับประโยชน์จากชัยชนะของสหราชอาณาจักรในสงครามกับฝรั่งเศส เนื่องจากสงครามยุติความเป็นมหาอำนาจการครอบครองอาณานิคมของฝรั่งเศสในทวีปอเมริกา⁷ แต่ชาวอาณานิคมไม่เคยจ่ายภาษีโดยตรงให้กับรัฐบาลอังกฤษมาก่อน และเห็นว่าภาษีดังกล่าวละเมิดสิทธิในทรัพย์สินอันเป็นสิทธิธรรมชาติ จนนำไปสู่การต่อต้านจัดเก็บภาษีจากชาวอาณานิคมโดยไม่มีผู้แทนของตนอยู่ในรัฐสภาสหราชอาณาจักร (Taxation without Representation) และนำไปสู่การปะทะกันระหว่างอาณานิคมกับสหราชอาณาจักรตลอดระยะเวลาหนึ่งทศวรรษถัดมา จนกระทั่งในวันที่ 4 กรกฎาคม 1776 ผู้แทนของรัฐอาณานิคมทั้งหมดได้ลงนามร่วมกันในคำประกาศอิสรภาพ (The Declaration of Independence) โดยยึดมั่นในแนวความคิดเรื่องสิทธิธรรมชาติของจอห์น ล็อก คำประกาศดังกล่าวขึ้นต้นว่า “เราถือความจริงต่อไปนี้เป็นสิ่งที่ประจักษ์แจ้งอยู่ในตัวเอง นั่นคือ มนุษย์ทุกคนถูกสร้างขึ้นมาอย่างเท่าเทียมกัน และพระเจ้าผู้สร้างได้มอบสิทธิบางประการที่จะเพิกถอนมิได้ไว้ให้แก่มนุษย์ ในบรรดาสิทธิเหล่านั้น ได้แก่ ชีวิต เสรีภาพ และการแสวงหา

⁶ Jeffrey D. Schultz, John G. West, Iain S. MacLean, “American Coalition for Traditional Values,” Encyclopedia of Religion in American Politics (American Political Landscape Series) 142, pp. 148-149 (1999).

⁷ Lawrence Henry Gipson, “The American Revolution as an Aftermath of the Great War for the Empire, 1754-1763,” 65 Political Science Quarterly 86, 86-104 (March 1950).

ความสุข”⁸ และลงท้ายว่า “อาณานิคมนี้ไม่ขึ้นต่อบัลลังก์แห่งสหราชอาณาจักรอีกต่อไป”⁹ เป็นที่น่าสังเกตว่า คำประกาศอิสรภาพกล่าวถึงศาสนาแบบทั่วไป โดยใช้คำว่า พระผู้สร้าง (Creator) แต่ไม่มีการกล่าวถึง ศาสนาคริสต์หรือข้อความในพระคัมภีร์ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าเสรีภาพทางศาสนาและความเชื่อเป็นของมนุษย์ทุกคน โดยไม่จำกัดว่าจะนับถือศาสนาหรือความเชื่อใด หลังจากนั้น การเจรจาสงบศึกจึงเริ่มขึ้นในเดือนเมษายน 1782 และยุติลงโดยสหราชอาณาจักรรับรองอำนาจอธิปไตยของรัฐอาณานิคมภายใต้การทำสนธิสัญญาสันติภาพในปีคริสต์ศักราช 1783

การปฏิวัติอเมริกาแม้จะไม่ได้มีสาเหตุสำคัญมาจากความขัดแย้งทางศาสนา แต่ผลของการปฏิวัตินี้กลับทำให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างศาสนาและรัฐบาลในมลรัฐต่าง ๆ ยุติลงทันที โดยการเพิกถอนสถานภาพศาสนาประจำอาณานิคมและยกเลิกการให้การสนับสนุนด้านการเงินหรือสิ่งของแก่สถาบันทางศาสนา โดยในปีคริสต์ศักราช 1785 มีเหตุการณ์ด้านการเมืองที่สำคัญที่ชี้ให้เห็นถึงข้อเรียกร้องเสรีภาพทางศาสนา คือ การต่อต้านการสถาปนาศาสนาในมลรัฐเวอร์จิเนีย ข้อเรียกร้องไม่ให้มีการสถาปนาศาสนาประจำมลรัฐและแนวคิดเรื่องการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพทางศาสนาได้รับการสนับสนุนจากผู้คนหลายกลุ่มในช่วงการร่างรัฐธรรมนูญเพื่อการแก้ไขบทบัญญัติว่าด้วยสมาพันธรัฐให้มีรัฐบาลแห่งชาติที่เข้มแข็ง โดยกลุ่มที่มีชื่อเรียกว่า กลุ่มต่อต้านการรวมกันขึ้นเป็นสหพันธ์ (Antifederalists) คัดค้านการให้อำนาจแก่รัฐบาลกลางมากเกินไปจนอาจกระทบต่อสิทธิเสรีภาพของประชาชน จึงต่อต้านการสถาปนาศาสนาและสนับสนุนเสรีภาพทางศาสนา ในขณะที่แนวคิดสาธารณรัฐนิยม (Republican) ซึ่งเป็นทฤษฎีการเมืองในระบอบสาธารณรัฐนิยมเห็นว่า รัฐบาลควรสนับสนุนศาสนาเพื่อที่จะส่งเสริมศีลธรรมในสังคม¹⁰ ดังนั้น เพื่อให้ได้รับการสนับสนุนการรวมกันขึ้นเป็นสหพันธ์โดยมีวัตถุประสงค์สำคัญในการมีรัฐธรรมนูญเพื่อให้อำนาจรัฐบาลกลางมีความเข้มแข็ง จึงต้องมีการให้สัญญาว่ารัฐบาลจะปกป้องสิทธิเสรีภาพและดูแลความเป็นอยู่ของประชาชน โดยมีการแก้ไขเพิ่มเติมรัฐธรรมนูญเพื่อเป็นหลักประกันสิทธิเสรีภาพของประชาชนในเวลาต่อมา ซึ่งเป็นที่รู้จักกันในชื่อว่า บัญญัติแห่งสิทธิ (Bill of Rights)

⁸ “We hold these truths to be self-evident, that all men are created equal, that they are endowed by their Creator with certain unalienable rights, that among these are life, liberty, and the pursuit of happiness”

⁹ “The colonies are absolved from all allegiance to the British crown”

¹⁰ รียา เต็ดขาด, “เสรีภาพในการถือศาสนาและการเผยแผ่ศาสนาตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย,” (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2546), น. 42-43.

โดยบทแก้ไขเพิ่มเติมรัฐธรรมนูญครั้งที่ 1 (First Amendment) บัญญัติว่า “รัฐสภาไม่อาจออกกฎหมายทำการสถาปนาศาสนาใดศาสนาหนึ่งขึ้นโดยเฉพาะ หรือห้ามการปฏิบัติตามความเชื่อทางศาสนาโดยเสรี...”¹¹ ซึ่งบทบัญญัติดังกล่าวประกอบด้วยหลักสำคัญ 2 ประการ คือ หลักการห้ามสถาปนาศาสนา (The Establishment Clause) และหลักว่าด้วยการใช้เสรีภาพทางศาสนา (The Free Exercise Clause)

3.1.1.1 หลักการห้ามสถาปนาศาสนา (The Establishment Clause)

หลักการห้ามสถาปนาศาสนา (The Establishment Clause) ในบทแก้ไขเพิ่มเติมรัฐธรรมนูญครั้งที่ 1 ได้รับการร่างโดยเจมส์ แมดิสัน (James Madison) เดิมมีข้อความว่า “สิทธิของพลเมืองไม่อาจถูกจำกัดด้วยเหตุทางศาสนา จะไม่มีการสถาปนาศาสนาประจำชาติ สิทธิทางมโนธรรมได้รับการรับรองอย่างเต็มที่และเท่าเทียม...”¹² โดยข้อความดังกล่าวคล้ายคลึงกับกฎหมายของมลรัฐเวอร์จิเนียว่าด้วยเสรีภาพทางศาสนา ซึ่งได้รับการร่างโดยโทมัส เจฟเฟอร์สัน (Thomas Jefferson) เพื่อยกเลิกการสถาปนาคริสตจักร Church of England ประจำมลรัฐ และให้หลักประกันเสรีภาพทางศาสนาแก่ประชาชนทุกคน อย่างไรก็ตาม ข้อความที่แมดิสันร่างขึ้นดังกล่าวถูกยกเลิกโดยรัฐสภาและผ่านไปยังสภาผู้แทนราษฎรและวุฒิสภาโดยแทบไม่มีการอภิปราย ซึ่งทำให้เกิดปัญหาที่ซับซ้อนอย่างมากในการตีความบทบัญญัติดังกล่าวให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ที่แท้จริงในเวลาต่อมา หลักการห้ามสถาปนาศาสนาได้รับการพัฒนาโดยการตีความของศาลในหลายคดีให้เป็นรูปธรรมชัดเจนขึ้น ดังนี้

(1) หลักการนำบัญญัติแห่งสิทธิ (Bill of Rights) บางส่วนมาใช้บังคับในมลรัฐและท้องถิ่น (Incorporation Doctrine)

ก่อนที่จะมีการตราร่างแก้ไขเพิ่มเติมรัฐธรรมนูญครั้งที่ 14 นั้น ศาลสูงวางหลักโดยทั่วไปว่าการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชนตามบัญญัติแห่งสิทธิไม่นำมาใช้บังคับในมลรัฐ เนื่องจากเดิมในขณะร่างรัฐธรรมนูญได้เกิดความวิตกว่ารัฐบาลกลางจะใช้อำนาจละเมิดต่อสิทธิเสรีภาพของประชาชน ศาลจึงมีความเห็นว่าบัญญัติแห่งสิทธิมุ่งใช้บังคับเพื่อจำกัดอำนาจของรัฐบาลกลางเท่านั้น ไม่รวมถึงรัฐบาลมลรัฐ ต่อมาเมื่อมีการแก้ไขรัฐธรรมนูญครั้งที่ 14 กำหนดหลักประกันสิทธิเสรีภาพของ

¹¹ “Congress shall make no law respecting an establishment of religion, or prohibiting the free exercise thereof...”

¹² “The civil rights of none shall be abridged on account of religious belief or worship, nor shall any national religion be established, nor shall the full and equal rights of conscience be in any manner, or on any pretext, infringed...”

ปัจเจกบุคคลจากการใช้อำนาจของมลรัฐในหมวด 1 ว่า “...ไม่มีมลรัฐใดสามารถรากลกฎหมายหรือใช้บังคับกฎหมายที่เป็นการตัดทอนสิทธิพิเศษหรือความคุ้มกันของพลเมืองสหรัฐอเมริกา และไม่มีมลรัฐใดจะลิดรอนซึ่งชีวิต เสรีภาพ และทรัพย์สินของประชาชน โดยขัดต่อสิทธิในการได้รับกระบวนการทางกฎหมายที่เป็นธรรม...”¹³ หลัก Due Process of Law¹⁴ ทำให้ศาลตีความว่าการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชนบางประการตามบัญญัติแห่งสิทธินำไปใช้จำกัดอำนาจของรัฐบาลมลรัฐและรัฐบาลท้องถิ่นเช่นเดียวกับรัฐบาลกลาง ในแง่นี้รัฐบาลมลรัฐและรัฐบาลท้องถิ่นจึงไม่อาจออกกฎหมายหรือกระทำการใดฝ่าฝืนต่อหลักการห้ามสถาปนาศาสนา และหลักว่าด้วยการใช้เสรีภาพทางศาสนา ตามบทแก้ไขเพิ่มเติมรัฐธรรมนูญครั้งที่ 1 ดังเช่น

คดี *Everson V. Board of Education*¹⁵ ศาลได้วินิจฉัยยืนยันว่า ตามหลักการกระบวนการอันควรแห่งกฎหมายทำให้ทั้งมลรัฐและรัฐบาลกลางต่างไม่สามารถออกกฎหมายฝ่าฝืนหลักการห้ามสถาปนาศาสนาได้ โดยในคดีนี้ศาลตัดสินว่า กฎหมายของมลรัฐนิวเจอร์ซีย์ที่ให้เงินทดแทนค่าเดินทางแก่ผู้ปกครองในการส่งบุตรหลานไปกลับโรงเรียน รวมถึงโรงเรียนเอกชนซึ่งส่วนใหญ่เป็นโรงเรียนคาทอลิก ไม่ขัดต่อรัฐธรรมนูญในหลักการห้ามสถาปนาศาสนา เนื่องจากการให้เงินทดแทนสำหรับค่าเดินทางของนักเรียนทุกคนโดยไม่คำนึงถึงศาสนา และเป็นการจ่ายแก่ผู้ปกครองไม่ใช่องค์กรทางศาสนา จากคดีดังกล่าวศาลได้ตีความหลักการห้ามสถาปนาศาสนาในบทแก้ไขเพิ่มเติมรัฐธรรมนูญครั้งที่ 1 ว่าหมายถึง การที่ทั้งมลรัฐและรัฐบาลกลางไม่สามารถจัดตั้งโบสถ์ ไม่สามารถออกกฎหมายช่วยศาสนาหนึ่งหรือทุกศาสนา หรือช่วยหรือให้สิทธิพิเศษแก่ศาสนาหนึ่งมากกว่าศาสนาอื่น ไม่สามารถบังคับหรือชักจูงให้บุคคลไปโบสถ์หรือไม่ไปโบสถ์โดยขัดต่อความประสงค์ของเขา หรือบังคับให้เขายอมรับนับถือหรือไม่นับถือศาสนา ไม่มีบุคคลใดที่จะถูกลงโทษสำหรับการแสดงตนว่าเชื่อหรือไม่เชื่อในศาสนา หรือสำหรับ

¹³ “...No State shall make or enforce any law which shall abridge the privileges or immunities of citizens of the United States; nor shall any State deprive any person of life, liberty, or property, without due process of law...”

¹⁴ หลัก Due Process of Law หมายถึง หลักความชอบด้วยกฎหมายที่มุ่งเน้นเกี่ยวกับกระบวนการใช้อำนาจของหน่วยงานทางปกครองหรือเจ้าหน้าที่ของรัฐ การใดก็ตามที่เป็นการลิดรอนซึ่งชีวิต เสรีภาพ และสิทธิในทรัพย์สินของประชาชน การนั้นจะต้องดำเนินการไปตามกระบวนการที่กฎหมายบัญญัติ ทั้งนี้ เพื่อปกป้องคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชนที่รัฐธรรมนูญรับรองไว้

¹⁵ *Everson v. Board of Education*, 330 U.S. 1 (1947)

การที่เขาไปโบสถ์หรือไม่ไปโบสถ์ ไม่มีภาษีจำนวนใด ๆ ไม่ว่ามากหรือน้อยจะถูกจัดเก็บเพื่อสนับสนุนกิจกรรมทางศาสนาหรือองค์กรทางศาสนา ไม่ว่าจะเรียกว่าอะไรหรือรูปแบบใดก็ตามที่อาจถูกนำมาใช้ในการสอนศาสนาหรือการประกอบกิจกรรมทางศาสนา ทั้งมลรัฐและรัฐบาลกลางไม่สามารถมีส่วนร่วมในกิจการขององค์กรทางศาสนาหรือกลุ่มศาสนาใด ๆ การให้ความหมายของหลักการห้ามสถาปนาศาสนานั้น ผู้พิพากษาในคดีดังกล่าวได้ให้ความหมายตามแนวคิดของเจฟเฟอร์สันที่แสดงถึงการสร้างกำแพงแบ่งแยกระหว่างศาสนจักรและอาณาจักร ซึ่งส่งผลในการตีความอย่างเคร่งครัดตามหลักการนี้ในคดีต่อ ๆ มา¹⁶

(2) หลักการแบ่งแยกอย่างเด็ดขาด (Separationism)

หลักการแบ่งแยกอย่างเด็ดขาดให้ความสำคัญกับการที่รัฐไม่เข้าไปเกี่ยวข้องหรือไม่เข้าไปแทรกแซงศาสนาไม่ว่าในกรณีใดหรือในรูปแบบใดก็ตาม ในขณะเดียวกันก็ห้ามศาสนาเข้ามามีส่วนร่วมกับภารกิจของรัฐเช่นกัน

คดี McCollum V. Board of Education¹⁷ ศาลวินิจฉัยว่า การที่มลรัฐอิลลินอยส์นำภาษีไปสนับสนุนโรงเรียนรัฐซึ่งมีการเรียนการสอนศาสนาเป็นการขัดต่อรัฐธรรมนูญว่าด้วยหลักการห้ามสถาปนาศาสนา เนื่องจากมีลักษณะเป็นการใช้ภาษีไปสนับสนุนสถานที่ที่มีการสอนศาสนา การจัดการศึกษาภาคบังคับไม่อาจมีส่วนร่วมในการเรียนการสอนทางศาสนา มิเช่นนั้นจะเป็นการบังคับให้นักเรียนต้องศึกษาศาสนาและเสี่ยงต่อการถูกขับออกจากสังคมในโรงเรียนหากไม่เข้าเรียน

คดี Torcaso V. Watkins¹⁸ ศาลวินิจฉัยว่า กฎหมายของมลรัฐแมริแลนด์ ไม่อาจกำหนดให้ผู้สมัครเป็นโนตารีพับลิค (Notary Public) ต้องประกาศตนว่าเชื่อถือในพระเจ้าได้ การกระทำเช่นนี้เป็นการแสดงออกถึงการสนับสนุนความเชื่อในพระเจ้ามากกว่าความเชื่ออื่น ซึ่งขัดต่อหลักการห้ามสถาปนาศาสนา ทั้งนี้ ความเชื่ออื่น เช่น มนุษยนิยม ก็ได้รับการยอมรับว่าเป็นความเชื่อเทียบเท่าศาสนาในความหมายของศาสนาแบบเทวนิยม (Theistic)

¹⁶ Darien A. McWhirter, *The Separation of Church and State*, (Arizona: The Oryx Press, 1994), pp. 35-37.

¹⁷ McCollum v. Board of Education, 333 U.S. 203 (1948)

¹⁸ Torcaso v. Watkins, 367 U.S. 488 (1961)

คดี Engel v. Vitale¹⁹ ศาลวินิจฉัยว่า การที่มลรัฐนิวยอร์กจัดให้มีบทสวดสรรเสริญพระเจ้าในโรงเรียนรัฐเป็นการสนับสนุนศาสนา ซึ่งขัดต่อบทแก้ไขเพิ่มเติมรัฐธรรมนูญครั้งที่ 1 ว่าด้วยหลักการห้ามสถาปนาศาสนา แม้จำเลยจะอ้างว่าบทสวดดังกล่าวใช้คำว่า “Almighty God” โดยไม่ได้เจาะจงศาสนาใดศาสนาหนึ่ง และการสวดจะเป็นไปโดยหลักความสมัครใจก็ตาม เนื่องจากการที่รัฐแสดงออกว่าสนับสนุนศาสนาก็เพียงพอแก่การก่อให้เกิดความขัดแย้งทางศาสนาแล้ว ส่วนคำว่า “Almighty God” แม้จะเป็นคำพูดคลุมเครือไม่เจาะจงถึงศาสนาใดศาสนาหนึ่ง แต่ก็เป็นการอ้างถึงเรื่องศาสนาซึ่งขัดต่อหลักการห้ามสถาปนาศาสนาเช่นกัน โดยหลักการแบ่งแยกศาสนาออกจากรัฐอย่างเด็ดขาดในคดีดังกล่าวกลายเป็นแนวคำวินิจฉัยในการตัดสินคดีเกี่ยวกับการที่รัฐจัดให้มีบทสวดมนต์ในโรงเรียนในอีกหลายคดีต่อมา เช่น คดี Wallace v. Jaffree²⁰ ศาลตัดสินว่ากฎหมายของมลรัฐอลาบามาที่อนุญาตให้มีการสวดมนต์หนึ่งนาทีเพื่อเป็นการทำสมาธิขัดต่อรัฐธรรมนูญ

คดี Abington School District v. Schempp²¹ ศาลวินิจฉัยว่า การที่กฎหมายของมลรัฐเพนซิลวาเนียกำหนดให้นักเรียนในโรงเรียนรัฐอ่านข้อความในคัมภีร์ไบเบิลทุกวัน เป็นการขัดต่อหลักการห้ามสถาปนาศาสนา ซึ่งเป็นการยืนยันแนวคำพิพากษาว่า ทั้งมลรัฐและรัฐบาลกลางไม่อาจบังคับให้บุคคลยอมรับความเชื่อหรือไม่เชื่อในศาสนาใด ๆ อีกทั้งไม่สามารถออกกฎหมายช่วยทุกศาสนา เพราะเป็นการละเมิดต่อผู้ที่ไม่เชื่อในศาสนา หรือไม่สามารถออกกฎหมายช่วยศาสนาใดศาสนาหนึ่งมากกว่าศาสนาอื่น อย่างไรก็ดี ในคดีดังกล่าวศาลได้กล่าวถึงความเป็นกลางทางศาสนาของรัฐ ในฐานะที่เป็นบทเรียนทางประวัติศาสตร์ เมื่อใดก็ตามที่รัฐและศาสนาเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เมื่อนั้นเสรีภาพทางศาสนาก็ไม่อาจดำรงอยู่ได้ ซึ่งหลักความเป็นกลางของรัฐได้ถูกนำไปใช้เป็นหลักในการวินิจฉัยในคดีต่อ ๆ มา เช่น คดี Board of Education v. Allen²² ศาลใช้เกณฑ์จุดประสงค์ (Purpose) และผลสำคัญของกฎหมาย (Primary Effect) ตัดสินความเป็นกลางทางศาสนาของรัฐ หากเป็นการส่งเสริมหรือขัดขวางศาสนา การกระทำนั้นย่อมไม่เป็นกลางและขัดต่อหลักการห้ามสถาปนาศาสนา โดยในคดีดังกล่าวศาลตัดสินว่า กฎหมายของมลรัฐนิวยอร์กที่กำหนดให้โรงเรียนรัฐต้องให้นักเรียนทุกคนยืมหนังสือเรียนโดยไม่มีค่าใช้จ่าย ซึ่งรวมถึงนักเรียนในโรงเรียนของศาสนจักรคาทอลิก (Parochial School) ไม่ขัดต่อ

¹⁹ Engel v. Vitale, 370 U.S. 421 (1962)

²⁰ Wallace v. Jaffree, 472 U.S. 38 (1985)

²¹ Abington School District v. Schempp, 374 U.S. 203 (1963)

²² Board of Education v. Allen, 392 U.S. 236 (1968)

รัฐธรรมนูญว่าด้วยหลักการห้ามสถาปนาศาสนา เนื่องจากจุดประสงค์ของกฎหมายเป็นการโอกาสทางการศึกษา และผลของกฎหมายก่อให้เกิดประโยชน์กับผู้ปกครองและนักเรียน ไม่ใช่โรงเรียนของศาสนจักร ต่อมาได้มีการพัฒนาเกณฑ์การตรวจวัดความเป็นกลางของรัฐ ภายใต้หลักเกณฑ์ 3 ประการ (Three Part Assessment) ได้แก่ เกณฑ์ด้านวัตถุประสงค์ เกณฑ์ด้านผลสำคัญ และเกณฑ์ความเกี่ยวข้องกับศาสนา รวมเรียกว่า Lemon test ซึ่งมาจากชื่อของโจทก์ (Alton Lemon) ในคดี Lemon v. Kurtzman

(3) เกณฑ์การตรวจวัดความเป็นกลางของรัฐ (Lemon Test)

เกณฑ์การตรวจวัดความเป็นกลางของรัฐประกอบไปด้วยหลักเกณฑ์ในการพิจารณา 3 ประการ ดังนี้²³

1. กฎหมายนั้นต้องบัญญัติขึ้นเพื่อวัตถุประสงค์ทางโลก (Secular Purpose)
2. ผลสำคัญของกฎหมายต้องไม่เป็นการส่งเสริมหรือขัดขวางศาสนา (Advancement or Inhibition of Religion)
3. กฎหมายนั้นต้องไม่ทำให้รัฐเข้าพัวพันกับศาสนามากจนเกินไป (Excessive Entanglement with Religion)

โดยประการแรก ศาลจะพิจารณาว่ากฎหมายหรือการกระทำของรัฐมีวัตถุประสงค์โดยสุจริตอยู่บนพื้นฐานทางโลกหรือเกี่ยวกับฆราวาส (ไม่เกี่ยวข้องกับศาสนา) หรือไม่ หลักเกณฑ์นี้อยู่บนพื้นฐานแนวคิดที่ว่า กิจกรรมของรัฐเป็นเรื่องทางโลกหรือโลกียวิสัย ส่วนกิจการทางธรรมหรือการมีโนธรรมเป็นเรื่องส่วนบุคคลในความสัมพันธ์กับศาสนา ประการที่สอง ศาลจะพิจารณาว่ากฎหมายหรือการกระทำของรัฐก่อให้เกิดผลสำคัญเป็นการส่งเสริมหรือขัดขวางศาสนาหรือไม่ และประการสุดท้าย ศาลจะพิจารณาว่ารัฐและศาสนาเกี่ยวพันกันมากเกินไปหรือไม่ เนื่องจากไม่สามารถปฏิเสธได้ว่าศาสนาและรัฐจะต้องมีปฏิสัมพันธ์กันในบางเรื่องด้วยเหตุที่อยู่ร่วมกันในสังคม แต่การเข้าเกี่ยวข้องกันนี้จะต้องไม่ทับซ้อนหรือพัวพันกันจนบุคคลไม่สามารถแยกแยะได้ว่าฝ่ายใดเป็นรัฐหรือศาสนา หากกฎหมายหรือการกระทำของรัฐฝ่าฝืนหลักเกณฑ์ข้อใดข้อหนึ่ง กฎหมายหรือการกระทำของรัฐนั้นย่อมขัดต่อรัฐธรรมนูญว่าด้วยหลักการห้ามสถาปนาศาสนา

²³ Tony Mauro, Illustrated Great Decisions of the Supreme Court, 2nd Edition (Washington, D.C.: CQ Press, 2006), pp. 75-77.

คดี Lemon v. Kurtzman²⁴ กฎหมายของมลรัฐโรดไอแลนด์ที่เพิ่มเงินเดือนให้ครูในโรงเรียนเอกชนโดยมีข้อกำหนดว่าห้ามสอนศาสนา มีผลทำให้ครูในโรงเรียนเอกชนซึ่งส่วนใหญ่สอนอยู่ในโรงเรียนของศาสนจักรคาทอลิกได้รับประโยชน์จากกฎหมายดังกล่าวเป็นพิเศษ ทั้งนี้ โรงเรียนของศาสนจักรคาทอลิกถือเป็นส่วนหนึ่งของภารกิจทางศาสนา กฎหมายของมลรัฐโรดไอแลนด์จึงส่งเสริมให้รัฐเข้าพัวพันกับกิจการของศาสนจักร ซึ่งขัดต่อหลักเกณฑ์ประการที่สาม (Excessive Entanglement with Religion) จึงขัดต่อหลักการห้ามสถาปนาศาสนา ส่วนกฎหมายของมลรัฐเพนซิลเวเนียที่ช่วยเหลือเรื่องเงินเดือนและอุปกรณ์การสอนของครูในโรงเรียนเอกชนโดยมีข้อกำหนดว่าห้ามสอนวิชาศาสนา ซึ่งครูในโรงเรียนเอกชนส่วนใหญ่สอนอยู่ในโรงเรียนของศาสนจักรคาทอลิก จึงเป็นการขัดต่อหลักการห้ามสถาปนาศาสนาด้วยเหตุผลเดียวกัน อย่างไรก็ตาม ในบางคดีศาลได้นำ Lemon Test มาใช้ในลักษณะที่ต่างออกไป โดยขยายขอบเขตการสนับสนุนศาสนาโดยรัฐมากกว่าในคดี Lemon v. Kurtzman ในแง่นี้รัฐอาจออกกฎหมายหรือกระทำการเข้าข่ายเป็นการสนับสนุนศาสนาได้ หากการนั้นเป็นไปตามหลักความสมัครใจ ไม่มีการบังคับ

(4) เกณฑ์การตรวจวัดการบังคับเกี่ยวกับศาสนา (Coercion Test)

การพิจารณาว่ากฎหมายหรือการกระทำของรัฐขัดต่อหลักการห้ามสถาปนาศาสนาหรือไม่ นั้น ในคดี County of Allegheny v. ACLU²⁵ ผู้พิพากษา Kennedy ได้กล่าวถึง Coercion Test ในความเห็นแย้งของคดีดังกล่าวว่า กฎหมายหรือการกระทำของรัฐจะขัดต่อหลักการห้ามสถาปนาศาสนา หากปรากฏว่าเป็นการให้ความช่วยเหลือศาสนาโดยตรงในลักษณะเป็นการสถาปนาศาสนาประจำรัฐ หรือเป็นการบังคับบุคคลให้สนับสนุนหรือมีส่วนร่วมในศาสนาโดยขัดต่อเจตจำนงของเขา ผู้พิพากษา Kennedy แยกแยะการสนับสนุนศาสนาและการสถาปนาศาสนาออกจากกัน การกระทำที่เป็นการขัดต่อหลักการห้ามสถาปนาศาสนาต้องมีลักษณะเป็นการสถาปนาศาสนาด้วย มิใช่เป็นเพียงการสนับสนุนศาสนาในลักษณะเป็นส่วนหนึ่งของสังคม เนื่องจากเมื่อใดก็ตามที่รัฐต้องการสถาปนาศาสนา เมื่อนั้นรัฐย่อมต้องบังคับบุคคลไม่ทางตรงก็ทางอ้อม เช่น การจัดเก็บภาษีเพื่อนำมาใช้ในการสถาปนาศาสนา เป็นต้น ดังนั้น ภายใต้หลักเกณฑ์การพิจารณานี้ รัฐบาลจึงอาจอนุญาตให้มีการสร้างสัญลักษณ์ทางศาสนา เช่น

²⁴ Lemon v. Kurtzman, 403 U.S. 602 (1971)

²⁵ County of Allegheny v. American Civil Liberties Union, 492 U.S. 573 (1989)

ฉากการประสูติพระเยซู (Nativity Scene / crèche) หรือสัญลักษณ์เชิงเทียนของชาวยิว (Hanukkah Menorah) ในโรงเรียนรัฐหรือสถานที่ราชการได้²⁶ อย่างไรก็ตาม ผู้พิพากษาเสียงข้างมากตัดสินว่าการที่รัฐอนุญาตให้มีการแสดงฉากการประสูติพระเยซูโดยองค์กรทางศาสนาเป็นการขัดต่อหลักการห้ามสถาปนาศาสนา เนื่องจากผลสำคัญของการกระทำนั้นมีลักษณะเป็นการรับรองความเชื่อของศาสนาคริสต์เป็นพิเศษ ส่วนการแสดงสัญลักษณ์เชิงเทียนของชาวยิวในคดีนี้ปรากฏข้อเท็จจริงว่ามีการจัดแสดงควบคู่ไปกับต้นคริสต์มาสและสัญลักษณ์เกี่ยวกับสันติภาพโดยไม่มีลักษณะเป็นการรับรองศาสนาคริสต์หรือยิวโดยเฉพาะ แต่เป็นการแสดงออกในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของเทศกาลในช่วงฤดูหนาว จึงไม่เป็นการขัดต่อหลักการห้ามสถาปนาศาสนา ทั้งนี้ Coercion Test ของผู้พิพากษา Kennedy ได้ถูกนำมาใช้ในคดี Lee v. Weisman ในเวลาต่อมา

คดี Lee v. Weisman²⁷ การที่ประธานคณะกรรมการโรงเรียนของมลรัฐโรดไอแลนด์อนุญาตให้มีการสวดอวยพรโดยผู้สอนศาสนายิวหรือรับบี (Rabbi) ในพิธีสำเร็จการศึกษาของโรงเรียน แม้ว่าโรงเรียนจะไม่บังคับให้นักเรียนต้องเข้าร่วมพิธีดังกล่าว แต่โดยที่พิธีสำเร็จการศึกษามีความสำคัญในทางปฏิบัติและเป็นสัญลักษณ์ของการสำเร็จการศึกษา ทำให้การเข้าร่วมพิธีดังกล่าวกลายเป็นการบังคับให้นักเรียนที่เห็นต่างทางศาสนาต้องตกอยู่ในภาวะลำบากที่ต้องเลือกเข้าร่วมหรือคัดค้านการเข้าร่วมพิธีที่มีศาสนาเกี่ยวข้องกับอย่างไม่จำเป็น ซึ่งขัดต่อ Coercion Test ดังนั้น การให้รับบีเข้าร่วมสวดอวยพรในพิธีสำเร็จการศึกษาจึงเป็นการขัดต่อหลักการห้ามสถาปนาศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การเลือกรับบีและควบคุมเนื้อหาของบทสวดโดยประธานคณะกรรมการดังกล่าว เท่ากับเป็นการรับรองศาสนาใดศาสนาหนึ่งเป็นพิเศษกว่าศาสนาอื่น เนื่องจากในความเป็นจริง โรงเรียนมักถือว่าศาสนานั้นมีคุณค่าต่อโรงเรียนที่เข้ามาช่วยในพิธีดังกล่าว

คดี Santa Fe Independent School District v. Doe²⁸ ศาลตัดสินว่าข้อกำหนดของโรงเรียนรัฐในมลรัฐเท็กซัสที่อนุญาตให้นักเรียนนำสวดในงานฟุตบอลโรงเรียนก่อนเริ่มการแข่งขันเป็นการขัดต่อหลักการห้ามสถาปนาศาสนา เนื่องจากเป็นการสวดมนต์ในสถานที่ที่เป็น

²⁶ Cynthia V. Ward, “Coercion and Choice Under the Establishment Clause,” Accessed Feb 1, 2017, from <http://scholarship.law.wm.edu>

²⁷ Lee v. Weisman, 505 U.S. 577 (1992)

²⁸ Santa Fe Independent School Dist. v. Doe, 530 U.S. 290 (2000)

โรงเรียน ในกิจกรรมที่โรงเรียนสนับสนุน โดยตัวแทนนักเรียนภายใต้การกำกับดูแลของคณะกรรมการโรงเรียน และการสวดมนต์ดังกล่าวกระทำขึ้นโดยไม่คำนึงถึงความเชื่อหรือไม่เชื่อในศาสนาของผู้ฟัง และมีวัตถุประสงค์เป็นการบังคับนักเรียนผู้ฟังอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

(5) เกณฑ์การตรวจวัดการรับรองศาสนา (Endorsement Test)

ตามหลักเกณฑ์การพิจารณา Endorsement Test นั้น กฎหมายหรือการกระทำของรัฐจะขัดต่อหลักการห้ามสถาปนาศาสนา หากปรากฏว่าการนั้นทำให้วิญญูชนเข้าใจได้ว่ารัฐรับรองศาสนาหรือไม่ยอมรับศาสนา Endorsement Test ได้รับการเสนอโดยผู้พิพากษา Sandra Day O'Connor ในคดี *Lynch v. Donnelly*²⁹ ผู้พิพากษา O'Connor เห็นว่า หลักการห้ามสถาปนาศาสนาห้ามรัฐจากการยึดมั่นในศาสนาไม่ว่าในทางใด เพื่อป้องกันไม่ให้คนที่เห็นต่างทางศาสนารู้สึกเป็นคนนอกไม่อาจได้รับสิทธิอย่างเต็มที่ในสังคม ส่วนคนที่เห็นด้วยทางศาสนากลับรู้สึกเป็นพลเมืองชั้นหนึ่ง สามารถได้รับสิทธิพิเศษจากรัฐ โดย Endorsement Test มักจะถูกนำมาใช้ร่วมกับ Lemon Test โดยการปรับเข้ากับหลักเกณฑ์สองประการแรกของ Lemon Test ว่า กฎหมายหรือการกระทำของรัฐมีวัตถุประสงค์หรือผลสำคัญเป็นการรับรองหรือไม่ยอมรับศาสนาหรือไม่³⁰ ทั้งนี้ ในคดี *Lynch v. Donnelly* ศาลตัดสินว่าการแสดงฉากการประสูติของพระเยซูควบคู่ไปกับบ้านซานตาคลอส ต้นคริสต์มาส และป้ายคำทักทายช่วงเทศกาลที่เขียนว่า “Season's Greetings” ไม่เป็นการขัดต่อหลักการห้ามสถาปนาศาสนา เนื่องจากไม่มีหลักฐานปรากฏว่ารัฐต้องการสื่อถึงการรับรองศาสนาใดศาสนาหนึ่งเป็นพิเศษ ส่วนฉากการประสูติพระเยซูมีวัตถุประสงค์ทางฆราวาสที่ต้องการจะเฉลิมฉลองเทศกาลวันหยุดที่มีมานาน และเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมตะวันตก โดยศาลเทียบเคียงการแสดงฉากการประสูติพระเยซูกับการแสดงภาพวาดเกี่ยวกับศาสนาในพิพิธภัณฑ์ของรัฐบาล ซึ่งไม่ได้เกี่ยวข้องโดยตรงกับการรับรองสถานะของศาสนาคริสต์

²⁹ *Lynch v. Donnelly*, 465 U.S. 668 (1984)

³⁰ Boris I. Bittker, Frank S. Ravitch, Scott C. Idleman, *Religion and the State in American Law*, (New York: Cambridge University Press, 2015), pp. 174-178.

คดี Kitzmiller v. Dover Area School District³¹ การที่คณะกรรมการโรงเรียนมีคำสั่งให้ครูนำเสนอแนวคิดที่ว่า ทฤษฎีวิวัฒนาการของดาร์วิน (Darwin's Theory of Evolution)³² เป็นเพียงทฤษฎีที่ยังมีช่องว่างซึ่งต้องถูกทดสอบด้วยหลักฐานทางวิทยาศาสตร์ต่อไป อย่างไรก็ตาม ยังมีทฤษฎีทรงสร้าง (Intelligent design)³³ ซึ่งอธิบายเกี่ยวกับการเกิดขึ้นของสิ่งมีชีวิตแตกต่างจากทฤษฎีวิวัฒนาการของดาร์วิน โดยแนวคิดดังกล่าวได้รับการอ่านให้นักเรียนฟังก่อนเริ่มการสอนทฤษฎีวิวัฒนาการในวิชาชีววิทยา การกล่าวถึงทฤษฎีทรงสร้างในลักษณะดังกล่าวเป็นการแฝงเรื่องพระเจ้าในการสอนเกี่ยวกับวิทยาศาสตร์ ซึ่งขัดต่อหลักการห้ามสถาปนาศาสนาในรัฐธรรมนูญ เนื่องจากทฤษฎีทรงสร้างไม่ใช่วิทยาศาสตร์ แต่เป็นทฤษฎีที่ไม่สามารถแยกออกจากการอ้างถึงพระเจ้าในฐานะผู้สร้างได้ หลักการห้ามสถาปนาศาสนาไม่เพียงแต่ห้ามรัฐสอนศาสนาโดยตรงเท่านั้น แต่ยังห้ามการกระทำของรัฐที่มีผลเป็นการรับรองหรือสนับสนุนศาสนาด้วย

³¹ Tammy Kitzmiller, et al. v. Dover Area School District, et al. (400 F. Supp. 2d 707, Docket No. 4cv2688)

³² ทฤษฎีวิวัฒนาการของดาร์วิน (Darwin's Theory of Evolution) อธิบายกลไกการเกิดวิวัฒนาการของสิ่งมีชีวิตซึ่งได้รับการคัดเลือกโดยธรรมชาติว่า สิ่งมีชีวิตมักมีลูกหลานได้เป็นจำนวนมาก แต่ไม่สามารถมีชีวิตอยู่รอดได้เหมือนกันทุกตัว ที่เป็นเช่นนั้นก็เนื่องจากการที่ประชากรสิ่งมีชีวิตชนิดเดียวกันมีลักษณะแปรผันที่ถ่ายทอดไปยังลูกหลานได้ ทำให้บางตัวมีลักษณะที่เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมดีกว่าบางตัว ลักษณะที่แปรผันนี้ทำให้ประชากรที่มีลักษณะเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมดีกว่ามีโอกาสอยู่รอดและสืบพันธุ์ให้ลูกหลานได้มากกว่า เมื่อการคัดเลือกเช่นนี้เกิดเป็นเวลานาน ๆ ประชากรสิ่งมีชีวิตนั้นจึงมีลักษณะที่ดูเหมือนได้รับการปรับปรุงให้ดีขึ้นเรื่อย ๆ ในขณะที่ลักษณะที่ไม่เหมาะสมก็จะค่อย ๆ พบในประชากรได้น้อยลงจนอาจหายไปจากประชากรทั้งหมด ดังนั้นสภาวะแวดล้อมจึงเป็นหัวใจสำคัญของทฤษฎีวิวัฒนาการ

³³ ทฤษฎีทรงสร้าง (Intelligent design) อธิบายว่าการเกิดขึ้นของสิ่งมีชีวิตนั้นมีความซับซ้อนเกินกว่าที่จะพัฒนาการแบบสุ่มดังที่ดาร์วินกล่าวไว้ แต่มีสิ่งที่ยาญฉลาดยิ่งกว่าเป็นผู้กำหนดชีวิตเหล่านี้ขึ้นมา สิ่งที่ยาญฉลาดนั้นก็คือ พระเจ้า ดังนั้น พระเจ้าจึงเป็นหัวใจสำคัญของทฤษฎีทรงสร้าง

(6) หลักความเป็นกลางทางศาสนาของรัฐ (Neutrality)

ในขณะที่ปัญหาเกี่ยวกับการแสดงออกของรัฐ เช่น การจัดให้มีการสวดมนต์ในโรงเรียน หรือการแสดงสัญลักษณ์ทางศาสนาในที่สาธารณะ ศาลใช้ Endorsement Test ในการพิจารณาว่าการกระทำดังกล่าวเป็นการขัดต่อหลักการห้ามสถาปนาศาสนาหรือไม่ นั้น ปัญหาเกี่ยวกับการใช้งบประมาณของรัฐ ศาลมีแนวทางในการพิจารณาภายใต้หลักความเป็นกลางทางศาสนา เนื่องจากตระหนักดีว่ารัฐไม่อาจหลีกเลี่ยงการเข้าเกี่ยวข้องกับศาสนาได้ทุกกรณี ศาลจึงเน้นว่าการเข้าเกี่ยวข้องกับศาสนานั้น รัฐจะต้องปฏิบัติต่อกลุ่มศาสนาเช่นเดียวกับกลุ่มอื่น ๆ ในสังคม รัฐไม่อาจนำเหตุผลทางศาสนามาเป็นเหตุผลในการออกกฎหมายหรือกระทำการใด ๆ ดังนั้น ภายใต้หลักความเป็นกลางทางศาสนาของรัฐกฎหมายจึงต้องบังคับใช้กับกลุ่มศาสนาและกลุ่มไม่สังกัดศาสนาอย่างเท่าเทียมกัน ซึ่งต่างจากหลักการแบ่งแยกอย่างเด็ดขาด (Separationism) ในแนวคำวินิจฉัยช่วงเริ่มแรกที่ศาลตัดสินว่ารัฐไม่อาจเข้าเกี่ยวข้องกับศาสนาไม่ว่าการนั้นจะได้กระทำภายใต้หลักความเป็นกลางทางศาสนาหรือไม่ก็ตาม

คดี *Zelman v. Simmons-Harris*³⁴ ศาลวินิจฉัยว่า การที่มลรัฐโอไฮโอออกกฎหมายจัดตั้งโครงการช่วยเหลือทางการเงินแก่ผู้ปกครองในเมืองคลีฟแลนด์เพื่อส่งบุตรหลานไปเรียนในโรงเรียนเอกชน ซึ่งรวมถึงโรงเรียนของศาสนจักร เพื่อแก้ไขปัญหาเกี่ยวกับประสิทธิภาพของโรงเรียนรัฐในการรับเด็กเข้าศึกษา ไม่ขัดต่อรัฐธรรมนูญว่าด้วยหลักการห้ามสถาปนาศาสนา โดยมีหลักเกณฑ์ในการพิจารณา 5 ประการ ซึ่งเรียกว่า Private Choice Test ดังนี้

1. โครงการดังกล่าวมีวัตถุประสงค์ทางฆราวาส กล่าวคือ โครงการดังกล่าวมีวัตถุประสงค์ในการให้ความช่วยเหลือด้านการศึกษาให้กับเด็กยากจนที่ไม่สามารถเข้าเรียนในโรงเรียนรัฐได้ (the program must have a valid secular purpose)
2. เป็นการให้ความช่วยเหลือแก่ผู้ปกครอง มิใช่สถาบันการศึกษา (aid must go to parents and not to the schools)
3. ผู้ที่ได้รับประโยชน์จากโครงการดังกล่าวมีลักษณะทั่วไป หมายถึง เด็กยากจนทุกคนที่ไม่สามารถเข้าเรียนในโรงเรียนรัฐได้ โดยไม่จำกัดศาสนา (a broad class of beneficiaries must be covered)

³⁴ *Zelman v. Simmons-Harris*, 536 U.S. 639 (2002)

4. โครงการดังกล่าวมีความเป็นกลางทางศาสนา โดยผู้ปกครองไม่จำเป็นต้องส่งบุตรหลานของตนไปเรียนในโรงเรียนเอกชนที่เป็นโรงเรียนของศาสนาจักร (the program must be neutral with respect to religion)

5. โครงการดังกล่าวมีตัวเลือกเป็นโรงเรียนที่ไม่สังกัดศาสนาใด ๆ ให้แก่ผู้ปกครองอย่างเพียงพอ (there must be adequate nonreligious options)

ผู้พิพากษาในคดีดังกล่าวยังให้เหตุผลเพิ่มเติมอีกว่า การที่รัฐสนับสนุนศาสนา ยังไม่ถึงขนาดเป็นการขัดต่อหลักการห้ามสถาปนาศาสนา トラบใดที่การสนับสนุนดังกล่าวเป็นผลที่เกิดตามมาจากการปฏิบัติตามกฎหมาย ไม่ใช่ปรากฏโดยวัตถุประสงค์แห่งบทบัญญัติของกฎหมาย ดังนั้น คดีนี้ในทางทฤษฎีโครงการดังกล่าวของรัฐมีความเป็นกลางทางศาสนา ไม่เป็นการสนับสนุนศาสนาใดศาสนาหนึ่งโดยเฉพาะ แม้ว่าในทางปฏิบัติผู้ปกครองส่วนใหญ่มักจะเลือกใช้เงินงบประมาณที่ได้รับในการส่งบุตรหลานเข้าเรียนในโรงเรียนของศาสนาจักรคาทอลิกก็ตาม ในขณะที่คดี *Lemon v. Kurtzman* นั้น เป็นการใช้งบประมาณรัฐมอบให้แก่ครูในสถาบันการศึกษาซึ่งส่วนใหญ่เป็นโรงเรียนของศาสนาจักรโดยตรง

แม้ว่าการตีความของศาลเกี่ยวกับหลักการห้ามสถาปนาศาสนาในประเทศสหรัฐอเมริกา ยังคงพัฒนาและเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่อง แต่จะเห็นได้ว่าศาลมีแนวโน้มตระหนักถึงบทบาทของศาสนาในสังคม ดังนั้น การพิจารณาว่ากฎหมายหรือการกระทำของรัฐนั้นขัดต่อหลักการห้ามสถาปนาศาสนาหรือไม่ ศาลจึงใช้หลักความเป็นกลางทางศาสนาของรัฐในการพิจารณา โดยในแต่ละคดีอาจมีเกณฑ์ในการพิจารณาความเป็นกลางของรัฐในระดับที่ต่างกันออกไป เช่น การนำ *Lemon Test* มาพิจารณาควบคู่กับ *Coercion Test* หรือ *Endorsement Test* แต่ก็ได้มุ่งแบ่งแยกศาสนาออกจากรัฐอย่างเด็ดขาดดังเช่นในช่วงเริ่มแรกของการวางแนวคำวินิจฉัย ในระยะหลังศาลได้วินิจฉัยหลักการห้ามสถาปนาศาสนาในลักษณะกว้างขวางกว่าการพิจารณาภายใต้หลักความเป็นกลางทางศาสนา โดยหลักการดังกล่าวแม้จะห้ามรัฐจากการสนับสนุนศาสนาใดศาสนาหนึ่งเป็นพิเศษมากกว่าศาสนาอื่น แต่ในขณะเดียวกันรัฐก็อาจเอนเอียงในการสนับสนุนศาสนามากกว่าการไม่มีศาสนา (Non-preferentialism) หรือที่ยิ่งไปกว่านั้นคือ รัฐอาจปกป้องศาสนาในฐานะที่เป็นมรดกทางประวัติศาสตร์ เพื่อรักษาความหลากหลายทางศาสนาของประเทศ (Accommodation / Pluralism)

คดี *Van Orden v. Perry*³⁵ ศาลตัดสินว่า อนุสาวรีย์บัพติศมาที่สร้างขึ้นในพื้นที่ของศาลว่าการมลรัฐเท็กซัสไม่ขัดต่อหลักการห้ามสถาปนาศาสนา เมื่อพิจารณาในบริบทของการแสดงความหมายทางประวัติศาสตร์และสังคมมากกว่าการรับรองศาสนา ในคดีนี้ปรากฏข้อเท็จจริงว่าในพื้นที่ของศาลว่าการมลรัฐเท็กซัสมีอนุสาวรีย์ทั้งหมด 17 แห่ง หนึ่งในนั้น คือ อนุสาวรีย์บัพติศมาที่พิพาทในคดีนี้ โดยอนุสาวรีย์ทั้งหมดต่างแสดงถึงประวัติศาสตร์ของมลรัฐเท็กซัสในแต่ละด้านแตกต่างกันไป เช่น อนุสาวรีย์วีรบุรุษอลาโม (Heroes of the Alamo Monument) หรืออนุสาวรีย์ทหารฝ่ายสมาพันธรัฐ (Confederate Soldiers Monument) ในขณะที่คดี *McCreary County v. ACLU of Kentucky*³⁶ ซึ่งศาลตัดสินในปีเดียวกันโดยเห็นว่า การแสดงภาพบัพติศมาที่สร้างขึ้นในบริเวณศาลประจำเขตเทศมณฑล มลรัฐเคนทักกี ขัดต่อหลักการห้ามสถาปนาศาสนา เนื่องจากเป็นการแสดงสัญลักษณ์ทางศาสนาโดยลำพัง ปราศจากสิ่งอื่นที่สื่อถึงจุดประสงค์ทางฆราวาส อย่างไรก็ตาม ผู้พิพากษาฝ่ายเสียงข้างน้อยในคดี *Van Orden v. Perry* เห็นว่า อนุสาวรีย์บัพติศมาที่สร้างขึ้นไม่ถือเป็นงานศิลปะ และไม่มีการเชื่อมโยงถึงเหตุการณ์หรือบุคคลใดในประวัติศาสตร์ของมลรัฐเท็กซัสโดยเฉพาะ อีกทั้งไม่มีวิญญูชนคนใดจะมองว่าอนุสาวรีย์ที่พิพาทสร้างขึ้นเพื่อเป็นเกียรติแก่ประวัติศาสตร์ของมลรัฐเท็กซัส ในทางตรงกันข้ามกลับแสดงให้เห็นว่ารัฐรับรองความเชื่อทางศาสนา

คดี *Town of Greece v. Galloway*³⁷ ศาลวินิจฉัยว่า พิธีเปิดการประชุมคณะกรรมการประจำเมืองกริช ในเขตเทศมณฑลมอนโร มลรัฐนิวยอร์ก โดยเชิญนักบวชมานำสวดมนต์นั้น เป็นไปตามประเพณีอเมริกันที่รัฐสถาปนาปฏิบัติมา และไม่ได้เป็นการเลือกปฏิบัติหรือมีการบังคับให้ผู้เห็นต่างทางศาสนาเข้าร่วมพิธี จึงไม่เป็นการขัดต่อหลักการห้ามสถาปนาศาสนา

คดี *Locke v. Davey*³⁸ กรณีกฎหมายเกี่ยวกับการให้ทุนการศึกษาของมลรัฐวอชิงตัน มีข้อห้ามสำหรับผู้ขอรับทุนเพื่อศึกษาต่อด้านเทววิทยาหรือศาสนศาสตร์ศึกษา เนื่องจากรัฐธรรมนูญของมลรัฐวอชิงตันฉบับแก้ไขเพิ่มเติม (Blaine Amendment) บัญญัติห้ามรัฐช่วยเหลือทางการเงินหรือสิ่งของแก่สถาบันการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับศาสนา ศาลเห็นว่ากรณีดังกล่าวไม่มีปัญหาในประเด็นเรื่องการฝ่าฝืนหลักการห้ามสถาปนาศาสนา เนื่องจากไม่อาจปรากฏความสัมพันธ์ระหว่างการใช้งบประมาณรัฐในกิจการ

³⁵ *Van Orden v. Perry*, 545 U.S. 677 (2005)

³⁶ *McCreary County v. ACLU of Kentucky*, 545 U.S. 844 (2005)

³⁷ *Town of Greece v. Galloway*, 572 U.S. ____ (2014)

³⁸ *Locke v. Davey*, 540 U.S. 712 (2004)

ทางศาสนา ตรงกันข้ามกฎหมายดังกล่าวมีความเป็นมาทางประวัติศาสตร์และมีเหตุผลสำคัญของมลรัฐวอชิงตันในการเลือกที่จะไม่นำเงินงบประมาณไปสนับสนุนกิจกรรมทางศาสนาใด ๆ อย่างไรก็ตาม คดีดังกล่าวเป็นตัวอย่างการขัดกันระหว่างหลักการห้ามสถาปนาศาสนาและหลักว่าด้วยการใช้เสรีภาพทางศาสนา ซึ่งต่างเป็นหลักการเกี่ยวศาสนาที่ได้รับการบัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญโดยบทแก้ไขเพิ่มเติมรัฐธรรมนูญครั้งที่ 1 กล่าวคือ ในขณะที่หลักการห้ามสถาปนาศาสนาเรียกร้องให้รัฐต้องวางตัวเป็นกลางทางศาสนา แต่หลักว่าด้วยการใช้เสรีภาพทางศาสนาบางประการกลับเรียกร้องให้รัฐเอื้ออำนวยต่อกิจกรรมทางศาสนาด้วย

3.1.1.2 หลักว่าด้วยการใช้เสรีภาพทางศาสนา (The Free Exercise Clause)

บทบัญญัติเกี่ยวกับเสรีภาพทางศาสนาในส่วนของหลักว่าด้วยการใช้เสรีภาพทางศาสนานั้น บทแก้ไขเพิ่มเติมรัฐธรรมนูญครั้งที่ 1 บัญญัติห้ามรัฐสภาออกกฎหมายห้ามการปฏิบัติตามความเชื่อทางศาสนาโดยเสรี ทำให้เกิดปัญหาในการพิจารณาว่า รัฐสภาจะออกกฎหมายห้ามการปฏิบัติตามความเชื่อทางศาสนาโดยเสรีไม่ได้ในทุกกรณีหรือไม่ เนื่องจากบทบัญญัติในรัฐธรรมนูญไม่ได้แสดงถึงเงื่อนไขข้อจำกัดไว้ แต่อย่างไรก็ดี โดยที่ไม่อาจปฏิเสธได้ว่าสิทธิของบุคคลที่จะกระทำตามความเชื่อของตนไม่ใช่สิทธิเด็ดขาด ต่างจากสิทธิในการนับถือศาสนาหรือความเชื่อซึ่งเป็นเรื่องภายในจิตใจ แต่การแสดงออกซึ่งความเชื่อดังกล่าวย่อมต้องกระทบกระเทือนต่อสิทธิเสรีภาพของผู้อื่น รัฐจึงอาจวางข้อจำกัดบางประการเกี่ยวกับการปฏิบัติตามความเชื่อทางศาสนาได้ กรณีดังกล่าวศาลได้เข้ามามีบทบาทในการตีความขอบเขตของหลักว่าด้วยการใช้เสรีภาพทางศาสนา ดังนี้

คดี Reynolds v. United States³⁹ ศาลยึดถือกฎหมายห้ามการสมรสซ้อน ซึ่งเป็นความผิดอาญา แม้ว่าจำเลยซึ่งเป็นผู้นับถือศาสนาคริสต์นิกายมอรมอน (Mormon) จะอ้างว่าการสมรสซ้อนเป็นการปฏิบัติตามหลักศาสนา แต่ข้ออ้างดังกล่าวไม่สามารถนำมาเป็นข้อยกเว้นสำหรับการกระทำผิดทางอาญาได้ ในคดีดังกล่าวศาลอ้างถึงข้อความของเจฟเฟอร์สันที่แบ่งแยกระหว่างความเชื่อทางศาสนาและการแสดงออกซึ่งความเชื่อดังกล่าวออกจากกัน โดยที่ความเชื่อทางศาสนาเป็นเรื่องส่วนตัวระหว่างบุคคลและพระเจ้าของเขา รัฐจึงไม่อาจออกกฎหมายควบคุมความเชื่อภายในจิตใจได้ แต่รัฐอาจออกกฎหมายควบคุมการกระทำตามความเชื่อที่แสดงออกมา⁴⁰ โดยศาลเห็นว่า หากให้การสมรสซ้อนตาม

³⁹ Reynolds v. United States, 98 U.S. (8 Otto.) 145 (1878)

⁴⁰ Paul Finkelman, “Free Exercise Clause (I): History, Background, and Framing,” *Encyclopedia of American Civil Liberties* 621, p. 627 (1949).

หลักศาสนาชอบด้วยกฎหมาย ก็อาจจะมีบางคนอ้างว่าการบูชาชีวิตของตนก็เป็นการปฏิบัติตามหลักศาสนาเช่นกัน สุดท้ายแล้วการปฏิบัติตามความเชื่อทางศาสนาก็จะมีค่าสูงกว่ากฎหมายของรัฐ ส่งผลให้ประชาชนแต่ละคนสามารถทำตามความเชื่อของตนซึ่งมีสถานะเป็นกฎหมายในตัวเอง ซึ่งย่อมขัดต่อความสงบเรียบร้อยหรือศีลธรรมอันดีของประชาชน

คดี Prince v. Massachusetts⁴¹ คดีนี้ผู้นับถือศาสนานิกายพยานพระยะโฮวา (Jehovah's Witness) ได้พาเด็กอายุ 9 ขวบ ซึ่งอยู่ในความปกครองไปเดินแจกสิ่งพิมพ์เกี่ยวกับนิกาย แลกกับเงินบริจาค อันเป็นการปฏิบัติตามหลักศาสนาที่ให้ผู้นับถือนิกายพยานพระยะโฮวาต้องเผยแผ่หลักธรรมคำสอน แต่การกระทำดังกล่าวเป็นการขัดต่อหลักกฎหมายแรงงานเด็กของมลรัฐแมสซาชูเซตส์ ศาลวินิจฉัยว่าการที่ผู้นับถือนิกายดังกล่าวอ้างว่าการกระทำผิดกฎหมายของมลรัฐเป็นการใช้สิทธิเสรีภาพทางศาสนานั้น ไม่อาจรับฟังได้ เพราะกฎหมายแรงงานเด็กมีขึ้นเพื่อคุ้มครองประโยชน์ที่เด็กจะได้รับความเป็นอยู่ที่ดี คดีนี้ศาลวินิจฉัยให้รัฐจำกัดสิทธิเสรีภาพทางศาสนาได้เพื่อคุ้มครองสิทธิของเด็ก

คดี United States v. Seeger⁴² ศาลตีความเกี่ยวกับนิยามของศาสนาที่มีผลทำให้บุคคลได้รับการยกเว้นไม่ต้องเกณฑ์ทหาร (Conscientious Objector Status) โดยศาลเห็นว่าบุคคลที่ได้รับการยกเว้นจากการเกณฑ์ทหารเนื่องด้วยเหตุผลทางมโนธรรมนั้น ไม่จำกัดเฉพาะผู้ที่มีความเชื่อในพระเจ้าเท่านั้น แต่ยังรวมถึงความเชื่ออื่นที่บุคคลยึดถือเป็นหลักของชีวิตเทียบเท่ากับความเชื่อในพระเจ้าของบุคคลที่นับถือพระเจ้า หลักการตีความดังกล่าวได้มีการขยายความต่อมาในคดี Welsh v. United States⁴³ ศาลวินิจฉัยว่า ความเชื่อของบุคคลที่ได้รับการยกเว้นไม่ต้องเกณฑ์ทหาร รวมถึงความเชื่อทางศีลธรรม (Moral) จริยธรรม (Ethical) หรือความเชื่อทางศาสนาที่บุคคลมีความเลื่อมใสศรัทธาเทียบเท่ากับศาสนาแบบดั้งเดิม ดังนั้น หากบุคคลใดมีความเชื่อมั่นอย่างแรงกล้าว่าการเป็นทหารเข้าร่วมทำสงครามจะทำให้เขาไม่สามารถพบกับความสุขในชีวิตได้อีก บุคคลนั้นก็ย่อมมีสิทธิที่จะปฏิเสธการเกณฑ์ทหาร

⁴¹ Prince v. Massachusetts, 321 U.S. 158 (1944)

⁴² United States v. Seeger, 380 U.S. 163 (1965)

⁴³ Welsh v. United States, 398 U.S. 333 (1970)

คดี *Sherbert v. Verner*⁴⁴ ศาลตัดสินว่า การปฏิเสธไม่จ่ายค่าชดเชยแก่ลูกจ้างจากการถูกเลิกจ้างเนื่องจากนายจ้างกำหนดเวลาทำงานในวันเสาร์ซึ่งขัดกับหลักศาสนาคริสต์นิกายเซเวนธ์เดย์แอดเวนทิสต์ (Seventh-day Adventist) ของลูกจ้างนั้น ขัดต่อรัฐธรรมนูญเนื่องจากการจำกัดการใช้เสรีภาพทางศาสนาของลูกจ้าง โดยไม่ปรากฏว่ารัฐต้องการคุ้มครองผลประโยชน์ของรัฐที่จำเป็นอย่างยิ่ง และเป็นการกระทบกระเทือนต่อสิทธิในการได้รับเงินชดเชยของลูกจ้างเกินความจำเป็น

ในคดีดังกล่าวศาลได้พัฒนาเกณฑ์การพิจารณาที่เข้มงวด (Strict Scrutiny Test / Sherbert Test)⁴⁵ ซึ่งมักจะนำมาใช้ในคดีเกี่ยวข้องกับสิทธิเสรีภาพขั้นพื้นฐานของประชาชน โดยกฎหมายที่จำกัดสิทธิเสรีภาพของประชาชน โดยเฉพาะเสรีภาพทางศาสนาซึ่งได้รับการรับรองโดยรัฐธรรมนูญ รัฐจะต้องพิสูจน์ให้เห็นว่า กฎหมายนั้นเป็นมาตรการคุ้มครองผลประโยชน์ของรัฐที่จำเป็นอย่างยิ่ง (Compelling Governmental Interest) โดยมาตรการอันจำเป็นนั้นต้องใช้บังคับอย่างแคบที่สุดเท่าที่จำเป็นเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ (Narrowly Tailored) และต้องกระทำโดยวิธีการที่จำกัดที่สุด โดยไม่มีวิธีการใดที่จะกระทบกับประชาชนได้น้อยกว่าวิธีการดังกล่าวแล้ว (Least Restrictive Means)

คดี *United States v. Lee*⁴⁶ ศาลตัดสินว่า การกำหนดให้นายจ้างจ่ายภาษีสมทบเข้าระบบประกันสังคมไม่เป็นการขัดต่อหลักว่าด้วยการใช้เสรีภาพทางศาสนาของนายจ้าง แม้ว่านายจ้างผู้นั้นจะเป็นคริสตศาสนากลุ่มอามิช (Amish) ซึ่งเชื่อว่าการจ่ายภาษีดังกล่าวขัดต่อหลักศาสนาก็ตาม เนื่องจากมาตรการดังกล่าวของรัฐใช้บังคับกับนายจ้างทุกคนอย่างเสมอภาคกัน และการที่รัฐกำหนดให้จ่ายภาษีเป็นกรณีที่มีรัฐมีความจำเป็นอย่างยิ่งเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ในการจัดสวัสดิการด้านประกันสังคม ในคดีดังกล่าวศาลได้เน้นย้ำว่า บุคคลทุกคนไม่สามารถจะได้รับความคุ้มครองตามหลักว่าด้วยการใช้เสรีภาพทางศาสนาที่จะปฏิบัติตามความเชื่อทางศาสนาอย่างไม่มีเงื่อนไข โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อบุคคลนั้นประกอบอาชีพในสังคมร่วมกับผู้อื่น ซึ่งย่อมจะต้องรับรู้ข้อจำกัดที่อาจเกิดขึ้นต่อการใช้เสรีภาพทางศาสนาของตนก่อนตัดสินใจประกอบอาชีพดังกล่าว จึงไม่อาจอ้างเสรีภาพทางศาสนาของตนเหนือกฎหมายของรัฐ เนื่องจากกฎหมายของรัฐย่อมต้องมีผลผูกพันทุกคนในสังคมโดยไม่จำกัดศาสนา

⁴⁴ *Sherbert v. Verner*, 374 U.S. 398 (1963)

⁴⁵ Paul Finkelman, *supra* note 42, pp. 625-626.

⁴⁶ *United States v. Lee*, 455 U.S. 252 (1982)

คดี Employment Division v. Smith⁴⁷ ศาลวินิจฉัยว่า กฎหมายของมลรัฐออเรกอนที่ห้ามการใช้หรือครอบครอง Peyote (พืชตระกูลกระบองเพชรซึ่งถือเป็นสารเสพติด) ไม่ได้เป็นการมุ่งหมายใช้บังคับกับบุคคลที่ครอบครองเพื่อการปฏิบัติพิธีกรรมทางศาสนาโดยเฉพาะ แต่ใช้บังคับกับทุกคนที่ครอบครองไม่ว่าจะด้วยเหตุผลใดก็ตาม (Neutral Law of General Applicability) บุคคลจึงไม่สามารถใช้ข้ออ้างทางศาสนาโดยลำพังมาข่มขืนการปฏิบัติตามกฎหมายได้ ดังนั้น การปฏิเสธไม่จ่ายค่าชดเชยแก่ลูกจ้างที่ถูกเลิกจ้างเนื่องจากการใช้ Peyote จึงไม่ขัดต่อหลักว่าด้วยการใช้เสรีภาพทางศาสนา โดยความเห็นส่วนใหญ่ของผู้พิพากษาฝ่ายเสียงข้างมากเห็นว่าไม่ต้องนำเกณฑ์ Strict Scrutiny Test มาปรับใช้ เนื่องจากกรณีดังกล่าวเป็นกรณีการอ้างศาสนาเพื่อกระทำผิดกฎหมาย มิใช่การอ้างศาสนาเพื่อเรียกร้องสิทธิที่ควรได้รับตามกฎหมาย ส่วนผู้พิพากษา O'Connor เห็นว่าศาลควรนำเกณฑ์ Strict Scrutiny Test มาใช้พิจารณาคดี เนื่องจากเป็นคดีพิพาทเกี่ยวกับหลักว่าด้วยการใช้เสรีภาพทางศาสนาซึ่งเป็นสิทธิเสรีภาพที่สำคัญอย่างยิ่งสำหรับบุคคล เมื่อข้อเท็จจริงปรากฏว่า Peyote เป็นสิ่งซึ่งใช้ในพิธีทางศาสนาของ Native American Church ประเด็นแห่งคดี คือ ความขัดกันระหว่างการใช้เสรีภาพทางศาสนาในการใช้ Peyote กับการถูกลงโทษตามกฎหมายของมลรัฐ โดยผู้พิพากษา O'Connor เห็นว่ากฎหมายห้ามการใช้หรือครอบครอง Peyote แสดงถึงมาตรการคุ้มครองผลประโยชน์ของรัฐด้านสุขภาพของประชาชนที่จำเป็นอย่างยิ่ง และการห้ามครอบครอง Peyote เพื่อป้องกันการจำหน่ายต่อไปยังผู้อื่นก็เป็นมาตรการที่ทำให้การคุ้มครองผลประโยชน์ของรัฐบรรลุผลได้

เกณฑ์การพิจารณาที่เข้มงวด หรือ Strict Scrutiny Test นำมาสู่การออกพระราชบัญญัติฟื้นฟูเสรีภาพทางศาสนา (Religious Freedom Restoration Act) ในปีคริสต์ศักราช 1993 เพื่อประกันเสรีภาพในการปฏิบัติตามความเชื่อทางศาสนาของประชาชนไม่ให้ถูกจำกัดได้โดยง่าย ส่งผลให้รัฐต้องแสดงให้เห็นว่ากฎหมายที่จำกัดเสรีภาพทางศาสนาของประชาชนเป็นมาตรการคุ้มครองผลประโยชน์ของรัฐที่จำเป็นอย่างยิ่ง และมาตรการดังกล่าวใช้บังคับเท่าที่จำเป็น พระราชบัญญัตินี้ได้รับการสนับสนุนอย่างกว้างขวาง แต่อย่างไรก็ตาม พระราชบัญญัตินี้ดังกล่าวถูกศาลตัดสินว่าขัดต่อรัฐธรรมนูญในคดี City of Boerne v. Flores⁴⁸ เนื่องจากเป็นการให้เสรีภาพทางศาสนาเกินกว่าที่บัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญ และยังเป็นกรณีที่รัฐสภาใช้อำนาจออกกฎหมายก้าวล่วงอำนาจการตีความของศาลใน

⁴⁷ Employment Division, Department of Human Resources of Oregon v. Smith, 494 U.S. 872 (1990)

⁴⁸ City of Boerne v. Flores, 521 U.S. 507 (1997)

เรื่องเสรีภาพทางศาสนา ต่อมา ในปีคริสต์ศักราช 2000 รัฐสภาได้ออกพระราชบัญญัติว่าด้วยการใช้ที่ดินทางศาสนาและการใช้เสรีภาพทางศาสนาของผู้ต้องขัง (The Religious Land Use and Institutionalized Persons Act) โดยพระราชบัญญัตินี้ดังกล่าวห้ามการออกข้อกำหนดที่เป็นการจำกัดเสรีภาพในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาของผู้ต้องขัง และให้คริสตจักรหรือสถาบันทางศาสนาอื่น ๆ มีสิทธิใช้อาคารสถานที่ทางศาสนาโดยไม่จำเป็นต้องอยู่ภายใต้ข้อจำกัดด้านการผังเมือง

คดี *Burwell v. Hobby Lobby*⁴⁹ เป็นคดีแรกที่กล่าวถึงความเชื่อทางศาสนาของบริษัทเอกชน ในที่นี้หมายถึงบริษัทที่ประกอบธุรกิจเล็ก ๆ เท่านั้น (Closely Held Corporations) เช่น ธุรกิจครอบครัว แต่อย่างไรก็ดี ศาลไม่ได้วางแนวคำวินิจฉัยไปถึงประเด็นว่าบริษัทดังกล่าวสามารถได้รับความคุ้มครองตามหลักว่าด้วยการใช้เสรีภาพทางศาสนาซึ่งบัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญหรือไม่ โดยศาลวินิจฉัยแต่เพียงเฉพาะกรณีตามคดีนี้ว่า กฎหมายประกันสุขภาพที่กำหนดให้นายจ้างจ่ายเงินเข้ากองทุนประกันสุขภาพ ซึ่งจะถูกนำไปใช้ในมาตรการคุมกำเนิดของพนักงานด้วยนั้น ไม่ใช่วิธีการที่กระทบกับบริษัทดังกล่าวอย่างน้อยที่สุดในการบรรลุวัตถุประสงค์ด้านการให้ประกันสุขภาพและการคุมกำเนิด รัฐอาจใช้วิธีอื่นได้ เช่น การจ่ายเงินเข้ากองทุนเงินแทนบริษัท ซึ่งเทียบได้กับกรณีที่รัฐอนุญาตให้องค์กรไม่แสวงหากำไรที่มีวัตถุประสงค์ด้านศาสนาไม่ต้องจ่ายเงินเข้ากองทุนเพื่อสนับสนุนการคุมกำเนิด เนื่องจากขัดกับความเชื่อทางศาสนาเช่นกัน ดังนั้น ศาลจึงตัดสินว่าระบบประกันสุขภาพที่บริษัทต้องจ่ายเงินสมทบเป็นค่าประกันสุขภาพให้ลูกจ้างไม่ครอบคลุมการคุมกำเนิด

เมื่อพิจารณาคดีดังที่ได้กล่าวมาข้างต้นจะพบว่า แนวคำวินิจฉัยของศาลได้พัฒนาหลักการแบ่งแยกระหว่างเสรีภาพในการนับถือศาสนาและเสรีภาพในการปฏิบัติตามความเชื่อทางศาสนาออกจากกัน โดยรับรองว่าเสรีภาพในการนับถือศาสนาซึ่งเป็นเรื่องภายในจิตใจนั้นได้รับความคุ้มครองอย่างบริบูรณ์โดยไม่มีข้อจำกัดใด ๆ ในทางตรงกันข้าม เสรีภาพในการปฏิบัติตามความเชื่อทางศาสนาอาจอยู่ภายใต้ข้อจำกัดบางประการโดยผลของกฎหมาย ทั้งนี้ กฎหมายที่จำกัดเสรีภาพในการปฏิบัติตามความเชื่อทางศาสนาจะต้องเป็นกฎหมายที่ใช้บังคับโดยทั่วไป มิใช่มุ่งจำกัดเฉพาะบุคคลที่นับถือศาสนา นอกจากนี้ รัฐยังต้องแสดงให้เห็นว่ากฎหมายนั้นเป็นมาตรการคุ้มครองผลประโยชน์ของรัฐที่จำเป็นอย่างยิ่ง และมาตรการอันจำเป็นนั้นได้ใช้บังคับอย่างแคบที่สุดเท่าที่จำเป็นเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ และได้กระทำโดยวิธีการที่จำกัดที่สุด ตามเกณฑ์ Strict Scrutiny Test อย่างไรก็ตาม การใช้เกณฑ์การพิจารณาดังกล่าวอย่างเข้มงวดส่งผลให้ในบางกรณีศาลยกเว้นการใช้บังคับกฎหมายทั่วไปเพื่ออำนวยความสะดวกเสรีภาพในการปฏิบัติ

⁴⁹ *Burwell v. Hobby Lobby*, 573 U.S. ____ (2014)

ตามความเชื่อทางศาสนาให้แก่ประชาชน ความอ่อนปรนดังกล่าบบางครั้งทำให้หลักว่าด้วยการใช้เสรีภาพทางศาสนาขัดกับหลักการห้ามสถาปนาศาสนาที่มุ่งหมายให้รัฐวางตัวเป็นกลางทางศาสนา ต่อมาในระยะหลังศตวรรษที่ 19 ที่ใช้เกณฑ์ Strict Scrutiny Test ในลักษณะที่เข้มงวดน้อยลง ซึ่งอาจส่งผลให้เสรีภาพในการปฏิบัติตามความเชื่อทางศาสนาของประชาชนถูกจำกัดได้โดยง่าย ฝ่ายนิติบัญญัติจึงแก้ไขโดยการบัญญัติกฎหมายรับรองเสรีภาพดังกล่าวให้มีความชัดเจนขึ้น ซึ่งแสดงให้เห็นถึงบทบาทของฝ่ายนิติบัญญัติและฝ่ายตุลาการที่ใช้อำนาจอธิปไตยอันเป็นอำนาจของประชาชนเพื่อประโยชน์ของประชาชนในการประกันเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อ

3.1.2 ประเทศฝรั่งเศส

ดินแดนของฝรั่งเศสเดิมได้ชื่อว่าเป็น ดินแดนแห่งคริสต์จักรโรมันคาทอลิก โดยเริ่มต้นจากการที่จักรพรรดิโคลวิสที่ 1 (Clovis I) ทรงเปลี่ยนไปนับถือคริสต์ศาสนานิกายโรมันคาทอลิก เพื่อให้ได้รับความนิยมนับถือจากประชาชนซึ่งส่วนใหญ่เป็นคาทอลิก และได้รับการสนับสนุนจากคณะปกครองคริสต์จักรที่ทรงอิทธิพลในเวลานั้น การเข้าพิธีรับศีลจุ่มจากนักบวชในสมัยจักรพรรดิโคลวิสที่ 1 ได้กลายมาเป็นประเพณีในการแต่งตั้งจักรพรรดิเรื่อยมา จักรพรรดิชาร์เลอมาญ (Charlemagne) ก็เป็นจักรพรรดิอีกองค์หนึ่งที่เข้ารับพิธีราชาภิเษกจากพระสันตะปาปาให้เป็นจักรพรรดิแห่งจักรวรรดิโรมันอันศักดิ์สิทธิ์ ราชอาณาจักรฝรั่งเศสในสมัยกลางได้ถือกำเนิดขึ้นภายใต้อิทธิพลของศาสนาคริสต์ซึ่งปกครองยุโรปในเวลานั้น อำนาจอันยิ่งใหญ่ของศาสนาจักรได้ก่อให้เกิดความเสื่อมโทรมทางศีลธรรม การกวาดล้างลงโทษพวกนอกศาสนาอย่างทารุณโหดร้าย และการฉ้อฉลของคณะสงฆ์ในเวลาต่อมา จนในที่สุดเกิดการปฏิรูปศาสนา (Reformation) โดยมาร์ติน ลูเธอร์ (Martin Luther) ในเยอรมนี โดยกระแสการปฏิรูปศาสนาแผ่อิทธิพลมาถึงฝรั่งเศส เช่นเดียวกับกระแสการฟื้นฟูศิลปวิทยาการจากการทำสงครามอิตาลี โดยลัทธิที่แพร่หลายในฝรั่งเศส คือ นิกายคาลวิน (Calvin) ฝ่ายโปรเตสแตนต์ แต่จักรพรรดิฝรั่งเศสทรงยึดมั่นในนิกายคาทอลิก พวกโปรเตสแตนต์ในฝรั่งเศส หรือที่เรียกว่า อุเกอโนต์ (Huguenots) จึงถูกกวาดล้างอยู่บ่อยครั้ง จนนำมาสู่สงครามศาสนาของฝรั่งเศสในปีคริสต์ศักราช 1562 ซึ่งนับว่ามีผลทำให้กระแสการฟื้นฟูศิลปวิทยาการจากอิตาลีและการเผยแผ่ลัทธิมนุษยนิยมและปัจเจกชนนิยมไม่อาจเจริญงอกงามได้อย่างเต็มที่ ความขัดแย้งทางศาสนาดังกล่าวดำเนินไปเป็นเวลาสามสิบปีจนกระทั่งปีคริสต์ศักราช 1598 พระเจ้าอองรีแห่งนาวาร์ (Henri of Navarre) ซึ่งเดิมเป็นอุเกอโนต์ได้รับชัยชนะและยอมเปลี่ยนมานับถือนิกายโรมันคาทอลิก จึงได้ขึ้นครองราชย์เป็นพระเจ้าอองรีที่ 4 แห่งราชวงศ์บูร์บง (Henri de Bourbon) ทรงออกพระบรมราชโองการเมืองนีองต์ (Edict of Nantes) เพื่อรับรองเสรีภาพทางศาสนาให้แก่พวกอุเกอโนต์ แต่อย่างไรก็ดี ความขัดแย้งทางศาสนาก็ได้หมดไปจากดินแดน ตรงกันข้ามความขัดแย้งระหว่างโปรเตสแตนต์

และโรมันคาทอลิกขยายเป็นวงกว้าง พร้อมกับความขัดแย้งในอำนาจทางการเมืองและการช่วงชิงดินแดน ในที่สุดเกิดสงครามสามสิบปีขยายออกไปทั่วยุโรป (ปีคริสต์ศักราช 1618-1648) โดยในครั้งนั้นฝรั่งเศส ซึ่งเป็นฝ่ายคาทอลิกกลับเข้าร่วมสงครามในฝ่ายโปรเตสแตนต์เนื่องจากการล้มล้างอิทธิพลของสเปน ซึ่งเป็นฝ่ายคาทอลิกเช่นเดียวกัน

หลังจากได้รับชัยชนะในสงคราม ฝรั่งเศสเข้าสู่ยุคสมบูรณาญาสิทธิราชย์อย่างแท้จริง โดยในสมัยพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 (Louis XIV) ทรงปกครองประเทศรวมไปถึงองค์การศาสนาด้วยตนเอง โดยมีทฤษฎีเทวสิทธิ์ของกษัตริย์ (Divine Rights of Kings) และทฤษฎีว่าด้วยอำนาจอธิปไตย (Theory of Sovereignty) รองรับ ภายใต้แนวคิดที่พระมหากษัตริย์ไม่ทรงอยู่ภายใต้อำนาจใดเพราะทรงเป็นผู้ที่ได้รับ อำนาจโดยตรงจากพระเจ้า ดังคำกล่าวของพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 ว่า “L'État, c'est moi” แนวคิดนี้ ทำให้พระราชอำนาจของกษัตริย์มีความเด็ดขาดสามารถจัดปัญหาเรื่องการก่อจลาจลของพวกนิกาย โปรเตสแตนต์และชาวนาได้ โดยในปีคริสต์ศักราช 1685 ทรงออกพระราชกฤษฎีกาแห่งฟงแตนโบล (Edict of Fontainebleau) เพิกถอนพระราชกฤษฎีกาแห่งนองซ์ ซึ่งมีผลเป็นการยกเลิกเสรีภาพทุกประการ ของพวกอูเกอโนต์ ส่งผลให้พวกอูเกอโนต์จึงต้องอพยพไปยังดินแดนอื่น ๆ อย่งไรก็ดี แม้ว่าการปกครอง ในสมัยพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 จะดำรงอย่างยาวนานถึง 72 ปี แต่การตกอยู่ในภาวะสงครามตลอดเวลาทำให้ สภาวะทางการเงินของประเทศขาดดุล และต้องมีเก็บภาษีอากรจากประชาชนเพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมาก ซึ่งมีส่วนผลักดันให้เกิดความไม่มั่นคงทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม และเป็นชนวนก่อให้เกิด การปฏิวัติฝรั่งเศสในเวลาต่อมา

หลังจากพ่ายแพ้ในสงครามเจ็ดปีในสมัยพระเจ้าหลุยส์ที่ 15 (Louis XV) ซึ่งมีผลยุติ ความเป็นมหาอำนาจในการครองอาณานิคมของฝรั่งเศสในทวีปอเมริกาเหนือ ฝรั่งเศสก็เข้าร่วมกับ ชาวอาณานิคมช่วยประกาศเอกราชจากอังกฤษในการปฏิวัติอเมริกาในสมัยพระเจ้าหลุยส์ที่ 16 (Louis XVI) ส่งผลให้แนวคิดเกี่ยวกับเสรีภาพและความต้องการอิสรภาพแพร่เข้าสู่ฝรั่งเศสผ่านทหารที่เข้า ร่วมรบกับอเมริกันนำโดยลาฟาแยตต์ (Lafayette) ซึ่งมีส่วนลดทอนอำนาจ (Authority) ของสถาบัน กษัตริย์และศาสนจักร ประกอบกับสภาวะเศรษฐกิจของฝรั่งเศสในขณะนั้นตกอยู่ในสภาวะเป็นหนี้อย่าง ใหญ่หลวงจากการทำสงคราม ส่วนการเก็บเกี่ยวจากการเกษตรกรรมภายในประเทศก็ให้ผลผลิตในระดับ ต่ำจากสภาพอากาศที่เลวร้าย อีกทั้งปัญหาของระบอบเก่า (Ancien Régime) ที่ให้อิทธิพลแก่ขุนนางและ นักบวชหลายประการมีส่วนทำให้สภาพการณ์ของฝรั่งเศสในเวลานั้นเลวร้ายลงไปอีก นอกจากนี้ การเกิดขึ้นของปรัชญาแนวคิดแบบใหม่ (Enlightenment) ที่เชิดชูการใช้เหตุผลแทนที่ความเชื่อทางศาสนา

ประเพณี หรือพระเจ้า นำโดยนักปรัชญาที่สำคัญ ได้แก่ มงเตสกีเยอ (Montesquieu) ดีเดโร (Diderot) วอลแตร์ (Voltaire) และรุซโซ (Rousseau) มีส่วนทำให้เกิดแนวคิดการปกครองแบบใหม่แทนที่ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในการปฏิวัติฝรั่งเศส⁵⁰

การปฏิวัติฝรั่งเศสในปีคริสต์ศักราช 1789 สมัยพระเจ้าหลุยส์ที่ 16 (Louis XVI) เริ่มต้นขึ้นด้วยการเรียกประชุมสภานันตร (Estates-General) ที่ประกอบไปด้วยสภาของนักบวช ขุนนาง และสามัญชน เพื่อให้มีการเก็บภาษีแบบใหม่และแก้ไขปัญหาความวุ่นวายในประเทศ แต่การประชุมดังกล่าวสิ้นสุดลงโดยสภานันตรที่ 3 (สามัญชน) แยกไปตั้งเป็นสภาแห่งชาติ (National Assembly) เนื่องจากไม่ได้รับความเท่าเทียมในเรื่องการออกเสียง พระเจ้าหลุยส์ที่ 16 มีพระราชโองการให้ปิดสถานที่ประชุมของสภานันตรที่ 3 ทำให้บรรดาสมาชิกยกระดับเป้าหมายจากเดิมที่ต้องการมีส่วนร่วมในการปกครองเป็นการปฏิญาณ ณ สนามเทนนิสว่าจะไม่สลายตัวจนกว่าฝรั่งเศสจะมีรัฐธรรมนูญ (Tennis Court Oath)⁵¹ โดยมีตัวแทนจากสภานันตรที่ 1 และที่ 2 บางส่วนเข้าร่วมสภาแห่งชาติด้วย ได้แก่ ตัวแทนของชนชั้นนักบวช และตัวแทนที่เป็นขุนนางหัวสมัยใหม่ จนในที่สุดสภาแห่งชาติได้เปลี่ยนเป็นสภาร่างรัฐธรรมนูญแห่งชาติ (National Constituent Assembly) แต่หลังจากนั้นไม่นาน พระเจ้าหลุยส์ที่ 16 ได้เรียกกองทหารจากต่างประเทศเข้ามาประจำการในกรุงปารีส ทำให้เกิดความโกรธแค้นในหมู่ประชาชนว่าพระเจ้าหลุยส์ที่ 16 จะทำการขัดขวางการร่างรัฐธรรมนูญ ประชาชนจึงออกมาก่อจลาจลและทำลายคุกบัสตีย์ (Bastille) ซึ่งเป็นแหล่งเก็บอาวุธและดินปืน และถือเป็นสัญลักษณ์พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ พร้อมทั้งสังหารนายกเทศมนตรีปารีส จากเหตุการณ์นี้ทำให้พระเจ้าหลุยส์ที่ 16 ต้องยอมรับธงไตรรงค์เป็นธงฝรั่งเศส แทนธงของราชวงศ์บูร์บงเดิม⁵²

ผลของการปฏิวัติในช่วงแรก สภาแห่งชาติออกคำประกาศว่าด้วยสิทธิมนุษยชนและสิทธิพลเมือง (Declaration of the Rights of Man and Citizen) โดยคำนำได้กล่าวถึงสิทธิธรรมชาติว่ามีความศักดิ์สิทธิ์ล่วงละเมิดมิได้ โดยสิทธิธรรมชาติในแง่นี้ไม่ต้องอาศัยรากฐานทางศาสนาและอำนาจ

⁵⁰ Darius von Güttner, “The French Revolution and Europe – Its Echoes, Its Influence, Its Impact,” 51 *Agora* 34, 34-39 (Jan 2016).

⁵¹ Jeremy D. Popkin, *A short history of the French Revolution*, (New Jersey: Prentice Hall, Inc., 1995), pp. 25-29.

⁵² Georges Lefebvre, *The French revolution from its origins to 1793*, (London: Routledge & K. Paul, 1962), pp. 187-188.

อื่นใด⁵³ ประชาชนย่อมมีสิทธิในเสรีภาพ ทรัพย์สิน ความปลอดภัย และการไม่ถูกกดขี่ โดยข้อแรกประกาศว่า “มนุษย์ทุกคนเกิดมาและดำรงอยู่อย่างมีเสรีภาพและเท่าเทียมกันในสิทธิ การเลือกปฏิบัติทางสังคมจะกระทำได้เฉพาะเพื่อประโยชน์ของส่วนรวม”⁵⁴ คำประกาศดังกล่าวมีผลเป็นการต่อต้านระบอบเก่า ยุติการให้เอกสิทธิ์แก่ชนชั้นสูง ซึ่งได้แก่ ขุนนางและนักบวช ในการมีศักดินาและได้รับยกเว้นภาษี นอกจากนี้ยังยืนยันในหลักการของอำนาจอธิปไตยอันเป็นของประชาชน ต่อต้านระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ซึ่งอ้างเทวสิทธิ์ของกษัตริย์⁵⁵ คำประกาศดังกล่าวได้รับอิทธิพลจากแนวคิดทางปรัชญาในยุค Enlightenment เช่น แนวคิดปัจเจกชนนิยมและสัญญาประชาคมของรูโซ ทฤษฎีการแบ่งแยกอำนาจอธิปไตยของมงเตสกีเออ รวมไปถึงแนวคิดสิทธิมนุษยชนโดยเจฟเฟอร์สันผ่านทางลาฟาแยตเมื่อครั้งช่วยอเมริกาประกาศเอกราชจากอังกฤษ โดยคุณค่าของสิทธิธรรมชาติและความเสมอภาคกันต่อหน้ากฎหมายที่ปรากฏในคำประกาศว่าด้วยสิทธิมนุษยชนและสิทธิพลเมือง ปีคริสต์ศักราช 1789 ยังคงมีผลมาจนถึงรัฐธรรมนูญฝรั่งเศสฉบับปัจจุบัน

ในระหว่างการปฏิวัติฝรั่งเศส นอกจากการออกคำประกาศว่าด้วยสิทธิมนุษยชนและสิทธิพลเมืองจะมีผลเป็นการยุติเอกสิทธิ์ของบรรดานักบวช ยังมีการเวนคืนที่ดินของศาสนจักรเพื่อนำมาแก้ไขปัญหานี้ของประเทศ มีการยกเลิกการเก็บภาษีเพื่อนำมาสนับสนุนศาสนา รวมทั้งยกเลิกการสาบานต่อพระเจ้าและการรวมตัวกันทางศาสนา นอกจากนี้ คณะปฏิวัติยังได้ประกาศใช้ธรรมนูญพลเมืองของพระ (Civil Constitution of the Clergy) ในปีคริสต์ศักราช 1790 และให้พระปฏิญาณตนว่าจะเคารพธรรมนูญดังกล่าว ศาสนจักรสูญเสียอำนาจและอิทธิพลอย่างสิ้นเชิงจากการอยู่ภายใต้การควบคุมของรัฐ จากเหตุการณ์นี้ทำให้นักบวชจำนวนมากถูกเนรเทศหรือประหารชีวิต ความขัดแย้งระหว่างศาสนจักรและรัฐยังคงดำเนินต่อไปจนกระทั่งมีการออกสนธิสัญญาในปีคริสต์ศักราช 1801 ระหว่างนโปเลียน (Napoleon) และพระสันตะปาปาปิอุสที่ 7 (Pope Pius VII) ให้ฝรั่งเศสกลับมานับถือคริสต์ศาสนาเป็น

⁵³ John Henry Merryman and Rogelio Perez-Perdomo, The Civil Law Tradition: An Introduction to the Legal Systems of Europe and Latin America, 3rd Edition (Stanford: Stanford University Press, 2007), p. 16.

⁵⁴ “Les hommes naissent et demeurent libres et égaux en droits. Les distinctions sociales ne peuvent être fondées que sur l'utilité commune.”

⁵⁵ Darius von Güttner, Nelson Modern History: The French Revolution, (Victoria: Cengage Learning Australia, 2015), pp. 85–88.

ศาสนาประจำชาติอีกครั้ง แต่อำนาจในการปกครองศาสนจักรยังคงเป็นของนโปเลียน⁵⁶ ความสัมพันธ์ระหว่างศาสนจักรและอาณาจักรยังคงดำเนินไปจนกระทั่งในปีคริสต์ศักราช 1905 สมัยสาธารณรัฐฝรั่งเศสที่ 3 ได้มีการออกกฎหมายแบ่งแยกศาสนจักรและอาณาจักรออกจากกัน ความสัมพันธ์ระหว่างศาสนจักรและอาณาจักรจึงสิ้นสุดลง

กฎหมายฉบับลงวันที่ 9 ธันวาคม 1905 แบ่งแยกศาสนจักรออกจากอาณาจักร (9 December 1905 French law on the Separation of the Churches and State) ตั้งอยู่บนหลักการแบ่งแยกศาสนาออกจากรัฐอย่างเด็ดขาด หรือที่เรียกว่า “laïcité” สืบเนื่องมาจากการถกเถียงเกี่ยวกับสถานะของศาสนจักรโรมันคาทอลิกมาหลายทศวรรษตั้งแต่มีการปฏิวัติฝรั่งเศส ระหว่างฝ่ายสาธารณรัฐ (Republicans) และฝ่ายสนับสนุนระบอบเก่า (Monarchists) โดยฝ่ายสาธารณรัฐมีแนวคิดต่อต้านศาสนจักร (Anti-clerical) เนื่องจากเห็นว่าความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดระหว่างศาสนจักรและอาณาจักรเป็นภัยต่อระบบสาธารณรัฐนิยม ขัดต่อหลักเสรีภาพในความเชื่อและความเสมอภาคกันต่อหน้ากฎหมายที่ประเทศยึดถือ รวมทั้งเป็นอุปสรรคต่อแนวคิดสมัยใหม่ เนื่องจากศาสนจักรเป็นตัวแทนของระบอบเก่า⁵⁷ ประกอบกับอิทธิพลจากแนวคิดของนักปรัชญาฝรั่งเศสที่มีความคิดเห็นต่อศาสนาคริสต์ในมุมมองที่ต่างออกไปจากประเทศอื่น ๆ กล่าวคือ วอลแตร์ ดีเดอโร และมองเตสกีเออ เห็นว่าศาสนาเป็นตัวการทำให้แตกแยก งามาย และถือพิธี⁵⁸ ดังนั้น ก่อนหน้าที่จะมีกฎหมายฉบับลงวันที่ 9 ธันวาคม 1905 จึงมีการออกกฎหมายมากมายเพื่อลดทอนอำนาจของศาสนจักร เช่น ในปีคริสต์ศักราช 1881 มีการออกกฎหมายให้การศึกษาระดับประถมศึกษาโดยไม่มีค่าใช้จ่าย ซึ่งเป็นการลดทอนบทบาทด้านการให้การศึกษาศาสนจักรโรมันคาทอลิกในขณะนั้น และในปีต่อมาได้กำหนดเพิ่มเติมให้การศึกษาระดับประถมศึกษาเป็นการศึกษาภาคบังคับและไม่เกี่ยวข้องกับศาสนา (Laic) โดยกฎหมายในปีคริสต์ศักราช 1881-1882 รวมเรียกว่ากฎหมายของจูส์ เฟอร์รี (The Jules Ferry Laws) ซึ่งเรียกตาม Jules Ferry ผู้ผลักดันกฎหมายและนโยบายดังกล่าว ซึ่งมีผลเป็นการแสดงออกซึ่งการจำกัดบทบาทของศาสนาในที่สาธารณะ จนในที่สุดได้มี

⁵⁶ William Doyle, The French revolution: a very short introduction, (Oxford: Oxford University Press, 2001), pp. 45-45, 58-64.

⁵⁷ Othon Guerlac, “The Separation of Church and State in France,” 23 Political Science Quarterly 259, 263-265 (Jun 1908).

⁵⁸ Jennifer Selby, Questioning French Secularism: Gender Politics and Islam in a Parisian Suburb, (New York: Palgrave Macmillan, 2012), pp. 80-81.

การออกกฎหมายฉบับลงวันที่ 9 ธันวาคม 1905 แบ่งแยกศาสนจักรและอาณาจักรออกจากกันอย่างเด็ดขาด ส่งผลให้ทรัพย์สินของศาสนจักรตกเป็นของรัฐ บุคลากรทางศาสนาไม่อาจได้รับเงินเดือนจากรัฐ หรือแม้กระทั่งการห้ามติดตราสัญลักษณ์ทางศาสนาบริเวณอาคารสาธารณะ ซึ่งหลักการแบ่งแยกศาสนา ออกจากรัฐอย่างเด็ดขาดยังคงถือเป็นหลักการสำคัญของประเทศฝรั่งเศสมาจนถึงปัจจุบัน อย่างไรก็ตาม ฎีกาฉบับดังกล่าวไม่สามารถใช้บังคับกับทุกแคว้นในประเทศฝรั่งเศส⁵⁹ เช่น แคว้นอัลซาส-โมเซล (Alsace-Moselle) เนื่องจากในระหว่างการออกกฎหมายฉบับลงวันที่ 9 ธันวาคม 1905 เพื่อประกาศใช้บังคับนั้น แคว้นอัลซาส-โมเซล ยังคงเป็นส่วนหนึ่งของจักรวรรดิเยอรมัน คริสต์ศาสนิกชนนิกาย โรมันคาทอลิก ลูเทอแรน และคาลวิน รวมทั้งกลุ่มชาวยิว จึงยังคงมีสิทธิที่จะเลือกจัดสรรภาษีรายได้ ส่วนหนึ่งไปยังกลุ่มศาสนาของพวกเขา โดยรัฐบาลท้องถิ่นจะให้การสนับสนุนทางการเงินเพื่อการสร้าง ที่ทำการศาสนาเช่นกัน ทั้งนี้ ภายใต้สนธิสัญญาในปีคริสต์ศักราช 1801 ซึ่งข้อสัญญาบางข้อยังมีผล ใช้บังคับภายใต้กฎหมายท้องถิ่นของแคว้นอัลซาส-โมเซล⁶⁰

3.1.2.1 หลักความเป็นกลางทางศาสนา (Laïcité)

ประเทศฝรั่งเศสเป็นประเทศที่ยึดถือหลักความเป็นกลางทางศาสนาอย่างยิ่ง ด้วยภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ที่สะท้อนแนวคิดที่ว่าศาสนาเป็นตัวการทำให้เกิดแยก ลดทอนคุณค่าของ ประชาชน ส่งเสริมระบบอภิสิทธิ์ หลักความเป็นกลางทางศาสนาของประเทศฝรั่งเศสแท้จริงแล้วจึงกล่าวได้ว่าเป็นหลักการแบ่งแยกศาสนาออกจากรัฐอย่างเด็ดขาด (Laïcité) ซึ่งถือเป็นหลักการสำคัญของประเทศ แม้ว่าศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิกจะถือเป็นศาสนาที่มีความโดดเด่นในประเทศ แต่อย่างไรก็ตาม รัฐธรรมนูญฝรั่งเศสฉบับปัจจุบัน ปีคริสต์ศักราช 1958 มาตรา 1⁶¹ รับรองสิทธิและเสรีภาพทางศาสนาว่า “ฝรั่งเศสเป็นสาธารณรัฐที่แบ่งแยกมิได้ เป็นกลางทางศาสนา (laïque) และเป็นประชาธิปไตย สาธารณรัฐ รับรองความเสมอภาคกันต่อหน้ากฎหมายของพลเมืองทุกคน โดยไม่แบ่งแยกกำเนิด เชื้อชาติ หรือศาสนา

⁵⁹ Decision no. 2012-297 QPC of 21 February 2013,” Accessed Dec 1, 2016, from <http://www.conseil-constitutionnel.fr>

⁶⁰ Aston Nigel, Religion and revolution in France, 1780-1804, (Washington D.C.: The Catholic University of America Press, 2000), pp. 279-315.

⁶¹ “La France est une République indivisible, laïque, démocratique et sociale. Elle assure l’égalité devant la loi de tous les citoyens sans distinction d’origine, de race ou de religion. Elle respecte toutes les croyances...”

สาธารณรัฐเคารพทุกความเชื่อ...” กฎหมายฉบับลงวันที่ 9 ธันวาคม 1905 ได้บัญญัติถึงการแบ่งแยก ศาสนจักรออกจากอาณาจักรอย่างเด็ดขาด โดยมาตรา 2⁶² บัญญัติว่า “สาธารณรัฐไม่รับรอง ไม่จ่ายเงิน และอุดหนุนใด ๆ แก่ทุก ๆ ศาสนา...” จึงทำให้รัฐต้องเป็นกลางทางศาสนา รัฐไม่สามารถเข้าไปมีส่วนในการจัดการหรือการดำเนินการของศาสนจักร ตลอดจนการให้เงินสนับสนุนในกิจกรรมใด ๆ ของศาสนา นอกจากนี้ ยังมีการรับรองคำประกาศว่าด้วยสิทธิมนุษยชนและสิทธิพลเมือง ลงวันที่ 26 สิงหาคม 1789 เมื่อครั้งปฏิวัติฝรั่งเศสในปีคริสต์ศักราช 1789 ไว้ในรัฐธรรมนูญเพื่อเป็นหลักประกันสิทธิเสรีภาพทางศาสนาของประชาชน โดยข้อ 10⁶³ ของคำประกาศดังกล่าว กำหนดว่า “บุคคลย่อมไม่ต้องกังวลต่อการแสดงความคิดเห็นของตน แม้ว่าจะเป็นเรื่องทางศาสนาก็ตาม ตราบใดที่การแสดงออกนั้นไม่ขัดต่อความสงบเรียบร้อยตามที่กฎหมายกำหนด” ดังนั้น จะเห็นได้ว่าความเป็นรัฐฆราวาสของประเทศฝรั่งเศส คือ การจัดให้เรื่องศาสนาเป็นกิจการของเอกชนหรือปัจเจกชนแต่ละคน รัฐบาลจะไม่สนับสนุนศาสนาใด ๆ ทั้งสิ้น โดยในด้านศาสนจักรนั้น ศาสนิกชนและนักบวชย่อมมีเสรีภาพที่จะนับถือศาสนาและปฏิบัติตามความเชื่อของตน แต่ในสายตาของรัฐนั้น ประชาชนทุกคนไม่ว่าจะนับถือศาสนาหรือไม่ก็ตาม ย่อมเท่าเทียมกัน และด้วยเหตุนี้เอง ประเทศฝรั่งเศสจึงละเว้นจากการเข้าไปเกี่ยวข้องกับศาสนา เว้นเสียแต่ว่าการนั้นจะกระทบต่อความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง

ในส่วนความเป็นกลางทางศาสนาในการให้การศึกษา นั้น คำปรารภของรัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบันได้ยืนยันถึงหน้าที่ของรัฐในการจัดการศึกษาที่เป็นกลางทางศาสนาและไม่เสียค่าใช้จ่าย ตามที่ได้รับรองคำประกาศว่าด้วยสิทธิมนุษยชนและสิทธิพลเมือง ลงวันที่ 26 สิงหาคม 1789 ซึ่งได้รับการยืนยันและขยายความโดยคำปรารภของรัฐธรรมนูญ ในปีคริสต์ศักราช 1946 ในสมัยสาธารณรัฐที่ 4 เนื่องด้วยการให้การศึกษาเป็นสิ่งจำเป็นต่อเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นซึ่งเป็นหลักการสำคัญของระบอบประชาธิปไตยที่ประเทศยึดถือ อย่างไรก็ตาม มีบางกรณีที่หลักความเป็นกลางทางศาสนาในการให้ศึกษามีผลเป็นการจำกัดสิทธิเสรีภาพในการปฏิบัติตามความเชื่อทางศาสนาบางประการ เช่น การห้ามนักเรียนสวมใส่สัญลักษณ์ทางศาสนาที่ปรากฏให้เห็นชัดเจน ซึ่งจะได้กล่าวถึงในส่วนของการรับรองเสรีภาพทางศาสนาต่อไป

⁶² “La République ne reconnaît, ne salarie ni ne subventionne aucun culte...”

⁶³ “Nul ne doit être inquiété pour ses opinions, même religieuses, pourvu que leur manifestation ne trouble pas l’ordre public établi par la loi.”

คดี Abbé Bouteyre⁶⁴ สภาแห่งรัฐ (Conseil d'Etat) ในฐานะศาลปกครองสูงสุดได้มีคำวินิจฉัยว่า การที่รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการปฏิเสธการรับผู้ฟ้องคดีซึ่งเป็นนักบวชคาทอลิกเข้าสอบแข่งขันเป็นอาจารย์ระดับมัธยมศึกษาในสาขาปรัชญา เนื่องจากความเชื่อและการแสดงออกซึ่งความเชื่อของผู้ฟ้องคดีในการสอนวิชาปรัชญาไม่สอดคล้องกับหลักความเป็นกลางทางศาสนาที่รัฐยึดถือสำหรับการจัดทำบริการสาธารณะทุกประเภทนั้น ชอบด้วยกฎหมายแล้ว คดีนี้ตุลาการผู้แถลงคดีได้แถลงว่า รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการมีอำนาจดุลพินิจที่จะพิจารณาได้ว่า การเป็นบาทหลวงหรือเป็นสมาชิกของคริสตจักรของผู้สมัครสอบแข่งขันนั้น ถือเป็นการแสดงออกอย่างชัดแจ้งต่อบุคคลภายนอกถึงความคิดความเชื่อทางศาสนาของเขา ซึ่งอาจทำให้ขาดความเป็นกลางหรืออาจมีอคติในการแสดงความคิดเห็น โดยเฉพาะอย่างยิ่งทางศาสนา ในระหว่างการเรียนการสอนวิชาปรัชญา ซึ่งความเป็นกลางและปราศจากอคตินี้เป็นสาระสำคัญสำหรับการเรียนการสอนวิชาดังกล่าว กรณีนี้การปฏิบัติหน้าที่เป็นบาทหลวงกับการปฏิบัติหน้าที่เป็นอาจารย์ผู้ทำการสอนวิชาปรัชญาในโรงเรียนมัธยมศึกษาของรัฐ ซึ่งเป็นงานบริการสาธารณะที่ยึดหลักความเป็นกลางทางศาสนานั้น เป็นการขัดแย้งกัน อย่างไรก็ตาม มีข้อสังเกตว่ากรณีดังกล่าวไม่อาจนำมาใช้กับการศึกษาในระดับอุดมศึกษา เนื่องจากนิสิตนักศึกษาผู้เรียนในระดับอุดมศึกษาพึงอยู่ในวัยวุฒิที่จะพิจารณาและตัดสินใจเชื่อหรือไม่เชื่อความเห็นทางวิชาการของอาจารย์ผู้สอนได้ โดยรัฐไม่จำเป็นต้องเข้ามารับผิดชอบต่อการแสดงความคิดเห็นซึ่งเป็นธรรมชาติของการเรียนการสอนในระดับดังกล่าว⁶⁵

คดี Commune de Montreuil-sous-Bois⁶⁶ ศาลวินิจฉัยว่า กรณีเทศบาลเมืองมงเทรยทำสัญญากับสมาคมชาวมุสลิมในเมืองมงเทรยให้เช่าที่ดินระยะยาวเป็นเวลา 99 ปีสำหรับการสร้างมัสยิดนั้น ไม่ขัดต่อหลักการแบ่งแยกศาสนาออกจากรัฐที่บัญญัติไว้ในกฎหมายฉบับลงวันที่ 9 ธันวาคม 1905 เนื่องจากกฎหมายดังกล่าวยังคงอนุญาตให้หน่วยงานของรัฐสามารถให้เงิน

⁶⁴ “Abbé Bouteyre”, Conseil d'Etat, 10/05/1912, No. 46027,” Accessed Dec 1, 2016, from <http://www.conseil-etat.fr>

⁶⁵ สุภาวดี ชัยโยธา และเจตน์ สถาวรศีลพร, “อำนาจดุลพินิจ หลักความเสมอภาคกับการสอบคัดเลือกเข้ารับราชการ,” วารสารวิชาการศาลปกครอง, ฉบับที่ 1, ปีที่ 6, น. 139-144 (มกราคม-เมษายน 2549).

⁶⁶ “Commune de Montreuil-sous-Bois”, Conseil d'Etat, Assemblée, 19/07/2011, No. 320796,” Accessed Dec 1, 2016, from <http://www.conseil-etat.fr>

ช่วยเหลือค่าใช้จ่ายในการบำรุงรักษาหรือซ่อมแซมอาคารที่ใช้เป็นที่เคารพสักการะของประชาชนได้ หากอาคารนั้นเป็นของรัฐในเวลาที่กฎหมายฉบับลงวันที่ 9 ธันวาคม 1905 ใช้บังคับ นอกจากนี้ หน่วยงานของรัฐยังสามารถให้การสนับสนุนองค์กรทางศาสนาในการปรับปรุงซ่อมแซมอาคารดังกล่าวอีกด้วย แต่ทั้งนี้ ห้ามหน่วยงานของรัฐให้ความช่วยเหลือในการดำเนินกิจกรรมทางศาสนา หรือมีส่วนร่วมในการสร้างอาคารทางศาสนาขึ้นใหม่ไม่ว่าในทางตรงหรือทางอ้อม แต่อย่างไรก็ดี กฎหมายฉบับลงวันที่ 9 ธันวาคม 1905 ก็ได้กำหนดให้มีการนำกฎหมายอื่นมาพิจารณาด้วย โดยกฎหมายของท้องถิ่นให้อำนาจแก่หน่วยงานท้องถิ่นในการอนุญาตให้องค์กรทางศาสนาสร้างอาคารขึ้นใหม่บนที่ดินของรัฐเพื่อกิจการทางศาสนาได้ โดยการทำสัญญาเช่าระยะยาว ซึ่งผู้เช่าต้องบำรุงรักษาหรือซ่อมแซมอาคารทางศาสนานั้น โดยไม่สามารถเรียกเก็บค่าใช้จ่ายได้เมื่อสัญญาสิ้นสุดลง นอกจากนี้ หน่วยงานท้องถิ่นยังสามารถช่วยเหลือองค์กรทางศาสนาในการปรับปรุงซ่อมแซมอาคารเพื่อกิจการทางศาสนาได้ในคดี *Communauté urbaine du Mans*⁶⁷ โดยศาลตัดสินว่า การที่เทศบาลเมืองเลอมองส์อนุญาตให้ปรับปรุงอาคารของท้องถิ่นใช้เป็นโรงฆ่าสัตว์เพื่อฆ่าแกะในพิธีบูชายัญของศาสนาอิสลาม (*Aid el-Kebir*) สามารถกระทำได้โดยไม่ขัดต่อหลักความเป็นกลางของรัฐภายใต้เงื่อนไขเพื่อสุขอนามัยและความปลอดภัยของประชาชน ซึ่งไม่ขัดต่อประโยชน์ส่วนรวมของท้องถิ่น

คดี *Oeuvre d'assistance aux bêtes d'abattoirs (OABA)*⁶⁸ ศาลวินิจฉัยว่า หลักการแบ่งแยกศาสนาออกจากรัฐ (*Secularism*) กำหนดให้รัฐรับรองความเสมอภาคกันต่อหน้ากฎหมายของพลเมืองทุกคนโดยไม่แบ่งแยกศาสนาหรือความเชื่อ ในขณะที่เดียวกันหลักการดังกล่าวก็กำหนดให้รัฐรับรองเสรีภาพในการปฏิบัติตามความเชื่อทางศาสนาเช่นกัน ดังนั้น การที่กฎหมายว่าด้วยชนบทและการประมง (*Code rural et de la pêche maritime*) กำหนดข้อยกเว้นสำหรับการนำสัตว์ไปบูชายัญว่าไม่จำเป็นต้องทำให้สัตว์สลบก่อนนำไปฆ่า หากการกระทำดังกล่าวไม่สอดคล้องกับการทำพิธีบูชายัญตามหลักศาสนา จึงเป็นการรับรองเสรีภาพในการปฏิบัติตามความเชื่อทางศาสนาและไม่ขัดต่อหลักการแบ่งแยกศาสนาออกจากรัฐ

⁶⁷ “*Communauté urbaine du Mans*”, Conseil d'État, Assemblée, 19/07/2011, No. 309161,” Accessed Dec 1, 2016, from <http://www.conseil-etat.fr>

⁶⁸ “*Oeuvre d'assistance aux bêtes d'abattoirs*”, Conseil d'Etat, 05/07/2013, No. 361441,” Accessed Dec 1, 2016, from <http://www.conseil-etat.fr>

3.1.2.2 หลักการรับรองเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อ

เสรีภาพทางศาสนาในประเทศฝรั่งเศสได้รับการรับรองทั้งจากกฎหมายภายในและกฎหมายระหว่างประเทศ ดังนี้

มาตรา 10⁶⁹ ของคำประกาศว่าด้วยสิทธิมนุษยชนและสิทธิพลเมือง ลงวันที่ 26 สิงหาคม 1789 ได้รับรองเสรีภาพทางศาสนาไว้ว่า “บุคคลย่อมไม่ต้องกังวลต่อการแสดงความคิดเห็นของตน แม้ว่าจะเป็นเรื่องทางศาสนา ตราบใดการแสดงออกนั้นไม่ขัดต่อความสงบเรียบร้อยตามที่กฎหมายกำหนด” นอกจากเสรีภาพในการแสดงออกทางศาสนาแล้ว ศาลรัฐธรรมนูญของฝรั่งเศส (Conseil constitutionnel) ยังให้การรับรองไปถึงเสรีภาพทางมโนธรรม (liberté de conscience) หรือเสรีภาพในทางความเชื่อด้วย⁷⁰

มาตรา 1⁷¹ ของรัฐธรรมนูญ ปีคริสต์ศักราช 1958 ได้รับรองความเป็นกลางทางศาสนาของรัฐควบคู่ไปกับการเคารพต่อความเชื่อของทุกนิกาย

มาตรา 1⁷² ของกฎหมายฉบับลงวันที่ 9 ธันวาคม 1905 บัญญัติว่า “สาธารณรัฐรับรองเสรีภาพทางมโนธรรม และให้หลักประกันการปฏิบัติตามความเชื่อทางศาสนา ทั้งนี้ภายใต้ข้อจำกัดที่มีขึ้นเพื่อประโยชน์ส่วนรวม”

⁶⁹ : “Nul ne doit être inquiété pour ses opinions, même religieuses, pourvu que leur manifestation ne trouble pas l'ordre public établi par la Loi.”

⁷⁰ Decision no. 77-87 DC of 23 November 1977,” Accessed Dec 1, 2016, from <http://www.conseil-constitutionnel.fr>

⁷¹ “La France est une République indivisible, laïque, démocratique et sociale. Elle assure l'égalité devant la loi de tous les citoyens sans distinction d'origine, de race ou de religion. Elle respecte toutes les croyances...”

⁷² “La République assure la liberté de conscience. Elle garantit le libre exercice des cultes sous les seules restrictions édictées ci-après dans l'intérêt de l'ordre public.”

มาตรา 9⁷³ ของอนุสัญญาสิทธิมนุษยชนยุโรป (The European Convention on Human Rights) บัญญัติว่า “บุคคลย่อมมีสิทธิในเสรีภาพทางความคิด มโนธรรม และศาสนา สิทธิดังกล่าวรวมถึงเสรีภาพที่จะเปลี่ยนศาสนาหรือความเชื่อ และเสรีภาพในการแสดงออกซึ่งความเชื่อนั้นในการสักการะบูชา การสอนศาสนา การปฏิบัติตนตามหลักศาสนา และการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ไม่ว่าจะโดยลำพังตนเองหรือในชุมชนร่วมกับผู้อื่น อย่างไรก็ตาม เสรีภาพในการแสดงออกซึ่งความเชื่อจะอยู่ภายใต้ข้อจำกัดตามที่กฎหมายกำหนดขึ้นเพื่อความปลอดภัยหรือความสงบเรียบร้อยของประชาชน หรือเพื่อเหตุผลด้านสุขอนามัยหรือศีลธรรม หรือเพื่อป้องกันสิทธิเสรีภาพของผู้อื่น ซึ่งเป็นสิ่งที่จำเป็นในสังคมประชาธิปไตย” โดยในมาตรา 14⁷⁴ ได้บัญญัติห้ามการเลือกปฏิบัติด้วยเหตุผลทางศาสนาอีกด้วย ทั้งนี้ ศาลสิทธิมนุษยชนยุโรป (European Court of Human Rights) ได้วางหลักเกี่ยวกับเสรีภาพทางศาสนา ในคดี Kokkinakis v. Greece⁷⁵ ว่า เสรีภาพทางความคิด มโนธรรม และศาสนา ถือเป็นรากฐานของสังคมประชาธิปไตย โดยเสรีภาพดังกล่าวนอกจากจะมีความสำคัญต่อบุคคลที่นับถือศาสนาในฐานะที่เป็นส่วนสำคัญของการกำหนดอัตลักษณ์และแนวทางการใช้ชีวิตของผู้คน เสรีภาพดังกล่าวยังถือเป็นสิ่งที่มีคุณค่าสำหรับผู้ที่ไม่นับถือศาสนาด้วยเช่นกัน

⁷³ 1. Everyone has the right to freedom of thought, conscience and religion; this right includes freedom to change his religion or belief and freedom, either alone or in community with others and in public or private, to manifest his religion or belief, in worship, teaching, practice and observance.

2. Freedom to manifest one's religion or beliefs shall be subject only to such limitations as are prescribed by law and are necessary in a democratic society in the interests of public safety, for the protection of public order, health or morals, or for the protection of the rights and freedoms of others.

⁷⁴ “The enjoyment of the rights and freedoms set forth in this Convention shall be secured without discrimination on any ground such as sex, race, colour, language, religion, political or other opinion, national or social origin, association with a national minority, property, birth or other status.”

⁷⁵ ECtHR, 25 May 1993, Kokkinakis v. Greece,” Accessed Dec 1, 2016, from <http://hudoc.echr.coe.int>

จะเห็นได้ว่าประเทศฝรั่งเศสได้ให้การรับรองเสรีภาพทางศาสนาอย่างกว้างขวาง ในขณะเดียวกัน รัฐก็ต้องรักษาความเป็นกลางทางศาสนาซึ่งถือเป็นหลักการพื้นฐานของประเทศ โดยรัฐย่อมมีอำนาจในการจำกัดการใช้เสรีภาพดังกล่าวเพื่อประโยชน์ส่วนรวม ดังนั้น สภาแห่งรัฐ (Conseil d'Etat) ในฐานะศาลปกครองสูงสุดจึงมีบทบาทสำคัญในการรักษาหลักการความเป็นรัฐฆราวาสที่แยกศาสนาออกจากรัฐ พร้อมกับการคุ้มครองเสรีภาพทางศาสนาของประชาชนตามหลักการรับรองเสรีภาพทางศาสนา โดยมีคำวินิจฉัยที่เกี่ยวข้องกับหลักการรับรองเสรีภาพทางศาสนาไว้หลายคดี เช่น

คดี Consistoire central des israélites de France⁷⁶ สมาคมนักเรียนมัธยมชาวยิวฟ้องว่า การกำหนดหน้าที่ของนักเรียนซึ่งประกอบด้วย (1) การทำงานตามที่ได้รับมอบหมาย (2) การเข้าเรียนตามปกติ และ (3) การเคารพกฎเกณฑ์ของโรงเรียน โดยในส่วนของ การเข้าเรียนนั้น นักเรียนต้องเข้าเรียนตามระยะเวลาที่โรงเรียนกำหนด โดยไม่มีข้อยกเว้นสำหรับการขาดเรียนเพื่อประกอบกิจกรรมทางศาสนานั้น เป็นการขัดต่อเสรีภาพในการปฏิบัติตามความเชื่อทางศาสนา และไม่มีผลใช้บังคับสำหรับนักเรียนที่ขาดเรียนเนื่องจากการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาหรือวันหยุดทางศาสนา ศาลวินิจฉัยว่า ข้อกำหนดดังกล่าวไม่ขัดต่อหลักการรับรองเสรีภาพในการปฏิบัติตามความเชื่อทางศาสนา เนื่องจากไม่ได้มีวัตถุประสงค์ในการจำกัดเสรีภาพดังกล่าว โดยหน้าที่ของนักเรียนตามข้อ (2) แม้ว่าจะขาดเรียนก็จะได้รับการพิจารณาพร้อมกับหน้าที่นักเรียนตามข้อ (1) การทำงานตามที่ได้รับมอบหมาย และข้อ (3) การเคารพกฎเกณฑ์ของโรงเรียนเสมอ

คดี Mme A⁷⁷ แม้ว่าผู้ขอมีสัญชาติฝรั่งเศสจะมีทักษะทางภาษาฝรั่งเศสที่ดี แต่การเติบโตมาในลักษณะที่เคร่งศาสนาเป็นอย่างมาก โดยสงวนการแต่งกายเฉพาะชุดคลุมยาวทั้งตัว และมีแนวทางการใช้ชีวิตตามหลักศาสนาอย่างเคร่งครัดโดยปฏิเสธความเท่าเทียมกันระหว่างชายหญิง เป็นการไม่สอดคล้องกับค่านิยมสำคัญของประเทศ ได้แก่ หลักความเป็นกลางทางศาสนา (Laïcité) และ

⁷⁶ “Consistoire central des israélites de France”, Conseil d'Etat, Assemblée, 14/04/1995, No. 125148,” Accessed Dec 1, 2016, from <http://www.conseil-etat.fr>

⁷⁷ “Mme A”, Conseil d'Etat, 2ème et 7ème sous-sections réunies, 27/06/2008, No. 286798,” Accessed Dec 1, 2016, from <http://www.conseil-etat.fr>

หลักความเสมอภาค⁷⁸ ศาลจึงวินิจฉัยว่า การปฏิเสธไม่ให้สัญชาติฝรั่งเศสแก่บุคคลดังกล่าวด้วยเหตุขาดความกลมกลืนกับสังคม (Lack of Assimilation) ไม่ได้มีผลเป็นการละเมิดต่อเสรีภาพทางศาสนาของบุคคลผู้นั้นแต่อย่างใด

คดี Témoins de Jéhovah de France⁷⁹ ศาลวินิจฉัยว่า นักโทษย้อมได้รับการประกันเสรีภาพทางศาสนา โดยมีสิทธิปฏิบัติตามความเชื่อทางศาสนาในระหว่างถูกคุมขัง ทั้งนี้ ภายใต้เงื่อนไขที่มีขึ้นเพื่อความปลอดภัยและความสงบเรียบร้อยในเรือนจำ โดยในคดีนี้นักโทษที่นับถือพยานพระยะโฮวาไม่ได้รับการจัดให้มีอนุศาสนาจารย์ชาวพยานพระยะโฮวาเพื่อให้คำแนะนำหรือสอนศาสนธรรมภายในเรือนจำดังเช่นนักโทษที่นับถือศาสนาอื่น ดังนั้น เมื่อการจัดให้มีอนุศาสนาจารย์ชาวพยานพระยะโฮวาเป็นการสอดคล้องกับหลักการรับรองเสรีภาพทางศาสนา และไม่ขัดต่อความปลอดภัยและความสงบเรียบร้อยในเรือนจำ รัฐจึงต้องจัดให้มีอนุศาสนาจารย์แก่นักโทษดังกล่าวอย่างเพียงพอ

คดี Ministre de l'Education nationale⁸⁰ ศาลวินิจฉัยว่า ภายใต้หลักการความเป็นรัฐฆราวาส การศึกษาในโรงเรียนรัฐจะต้องเป็นกลางทางศาสนาทั้งในแง่ของครูผู้สอนและหลักสูตรการศึกษา ในขณะที่เดียวกันก็ต้องเคารพเสรีภาพทางศาสนาของนักเรียน โดยเสรีภาพดังกล่าวรวมถึงเสรีภาพในการแสดงออกซึ่งความเชื่อทางศาสนา ทั้งนี้ ภายใต้หลักความเสมอภาคและการเคารพเสรีภาพของผู้อื่น ดังนั้น โดยหลักแล้วการสวมสัญลักษณ์ทางศาสนาเพื่อแสดงออกถึงการเป็นสมาชิกของกลุ่มศาสนาจึงมิใช่การขัดต่อหลักการความเป็นรัฐฆราวาส แต่ทั้งนี้ การสวมสัญลักษณ์ทางศาสนาดังกล่าวจะต้องไม่ปรากฏอย่างเด่นชัดซึ่งอาจกระทบต่อเสรีภาพของนักเรียนคนอื่น ๆ หรือกระทบต่อสุขอนามัยหรือความปลอดภัยในการเรียนการสอน หรือความสงบเรียบร้อยในโรงเรียน มิเช่นนั้นโรงเรียนหรือมหาวิทยาลัยก็อาจปฏิเสธการรับนักเรียนดังกล่าวเข้าศึกษาต่อได้

⁷⁸ Anastasia Vakulenko, *Islamic Veiling in Legal Discourse*, (New York: Routledge, 2012), pp. 20-21.

⁷⁹ “Témoins de Jéhovah de France”, Conseil d'État, 10ème / 9ème SSR, 16/10/2013, No. 351115,” Accessed Dec 1, 2016, from <http://www.conseil-etat.fr>

⁸⁰ “Ministre de l'Education nationale”, Conseil d'État, Assemblée, 27/11/1989, No. 346.893,” Accessed Dec 1, 2016, from <http://www.conseil-etat.fr>

ต่อประเด็นเรื่องการห้ามนักเรียนสวมสัญลักษณ์ทางศาสนาที่ปรากฏอย่างเด่นชัด เนื่องจากประเทศฝรั่งเศสให้ความสำคัญกับคติประจำชาติที่ว่า “เสรีภาพ เสมอภาค ภราดรภาพ” การให้การศึกษาโดยไม่เก็บค่าเล่าเรียน จึงถือเป็นการรักษาไว้ซึ่งสิทธิและโอกาสของนักเรียนในเรื่องความเสมอภาคกันทางการศึกษา อีกประการหนึ่ง โดยที่เล็งเห็นว่าการศึกษานำไปสู่การมีความคิดอย่างมีเหตุผล และการใช้ความคิดเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับเสรีภาพทางความคิด ดังนั้น หลักเกณฑ์ของระบบการศึกษาฝรั่งเศสจึงประกอบด้วยหลักความเป็นกลาง ไม่เกี่ยวข้องกับศาสนาใด ๆ หลักการความเป็นรัฐฆราวาสเริ่มเข้ามาสู่แวดวงการศึกษาในปีคริสต์ศักราช 1881 โดยนาย Jules Ferry ผลักดันให้ออกกฎหมายรับรองว่า การศึกษาในฝรั่งเศสเป็นการศึกษาที่บังคับ ไม่เสียค่าใช้จ่าย และไม่เกี่ยวข้องกับศาสนา ต่อมา ในปีคริสต์ศักราช 1905 รัฐสภาได้ออกรัฐบัญญัติแยกศาสนจักรออกจากอาณาจักรอย่างเด็ดขาด และในสมัยสาธารณรัฐที่ 4 รัฐธรรมนูญฝรั่งเศส ปีคริสต์ศักราช 1946 รับรองไว้ในคำปรารภซึ่งยังมีผลบังคับอยู่ในปัจจุบันในศักดิ์ระดับรัฐธรรมนูญ โดยเฉพาะวรรคที่ 13 ที่ว่า การจัดการศึกษาภาครัฐที่เป็นกลางทางศาสนา และไม่เสียค่าใช้จ่ายนั้นเป็นหน้าที่ของรัฐ จากการนำหลักการความเป็นรัฐฆราวาสมาใช้ในเรื่องการศึกษา มีผลทำให้รัฐได้ออกรัฐบัญญัติว่าด้วยการบังคับใช้หลักความเป็นรัฐฆราวาสในโรงเรียนของรัฐ ซึ่งใช้บังคับตั้งแต่ปีการศึกษา 2004 - 2005 เป็นต้นมา โดยร่างรัฐบัญญัติดังกล่าวได้เพิ่มเติมมาตรา L141-5-1 ในประมวลกฎหมายการศึกษาความว่า “ในโรงเรียนของรัฐห้ามนักเรียนสวมใส่สัญลักษณ์ทางศาสนาหรือถือสัญลักษณ์ทางศาสนาอย่างปรากฏให้เห็นชัดเจน” และ “กฎเกณฑ์ภายในของแต่ละโรงเรียนต้องกำหนดกระบวนการพิจารณาโทษทางวินัยแก่นักเรียนที่ไม่ปฏิบัติตามบทบัญญัติดังกล่าว”⁸¹ อย่างไรก็ตาม กฎหมายฉบับนี้แม้จะมีวัตถุประสงค์ในการสร้างความเป็นกลางทางศาสนาในโรงเรียนของรัฐ แต่ในขณะเดียวกันกฎหมายฉบับนี้ก็ได้อำกตสิทธิเสรีภาพในการปฏิบัติตามความเชื่อทางศาสนา โดยเฉพาะนักเรียนหญิงชาวมุสลิมที่ต้องสวมผ้าคลุมหน้าตามหลักศาสนา ซึ่งอาจถูกไล่ออกจากโรงเรียนจากการกระทำดังกล่าว

นอกจากการห้ามนักเรียนในโรงเรียนรัฐสวมใส่สัญลักษณ์ทางศาสนาที่ชัดเจนแล้ว ในประเทศฝรั่งเศสยังมีการออกกฎหมายซึ่งเป็นข้อจำกัดในเรื่องการแสดงออกซึ่งความเชื่อทางศาสนา โดยรัฐบาลฝรั่งเศสออกกฎหมายฉบับลงวันที่ 11 ตุลาคม 2010 ห้ามการสวมผ้าคลุมหน้าในที่สาธารณะ (Loi n° 2010-1192 du 11 octobre 2010 interdisant la dissimulation du visage dans l'espace public.)

⁸¹ ปิยบุตร แสงกนกกุล, “เหตุการณ์สำคัญในกฎหมายมหาชนฝรั่งเศสตลอดปี 2004,” สืบค้นเมื่อวันที่ 1 พฤษภาคม 2559 จาก <http://www.pub-law.net>

ยกเว้นด้วยเหตุผลด้านสุขภาพ ด้านการกีฬา และในงานเทศกาลต่าง ๆ โดยกฎหมายดังกล่าวใช้บังคับกับพลเมืองทุกคน และยังใช้บังคับกับนักท่องเที่ยวทั้งหลายในประเทศด้วย ทั้งนี้ รัฐให้เหตุผลในการประกาศใช้กฎหมายว่า การสวมผ้าคลุมหน้าทำให้ระบุตัวบุคคลและมองใบหน้าผู้สวมยาก เกิดผลกระทบด้านความปลอดภัยของสังคม และขัดต่อหลักการความเป็นรัฐฆราวาสของประเทศ ซึ่งกรณีดังกล่าวนำมาสู่การถกเถียงในวงกว้างว่า การสวมผ้าคลุมหน้านั้นขัดต่อหลักความเป็นรัฐฆราวาสที่ประเทศยึดถือหรือไม่ โดยที่บทบัญญัติของรัฐธรรมนูญได้สถาปนาให้รัฐดำรงอยู่อย่างเป็นเอกเทศแยกออกจากศาสนจักรอย่างเด็ดขาด การบริการสาธารณะทั้งปวงจึงต้องดำเนินการไปด้วยความเป็นกลางทางศาสนา ปราศจากการเลือกปฏิบัติ ซึ่งสภาแห่งรัฐเห็นว่าบทบัญญัติในรัฐธรรมนูญว่าด้วยหลักการความเป็นรัฐฆราวาสไม่ได้กีดกันหรือขัดขวางการแสดงออกซึ่งความเชื่อทางศาสนา แต่การใช้เสรีภาพดังกล่าวอาจถูกจำกัดหากมีลักษณะเป็นการทำลายความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของสังคม หรือส่งผลกระทบในด้านสุขภาพ ความปลอดภัย และการบริการสาธารณะ ซึ่งรัฐอาจออกกฎหมายจำกัดเสรีภาพดังกล่าวได้ ต่อมาศาลสิทธิมนุษยชนยุโรป (The European Court of Human Rights) ได้ตัดสินว่า ข้อจำกัดไม่ให้สวมผ้าคลุมหน้าในที่สาธารณะของประเทศฝรั่งเศส อยู่ภายในขอบเขตแห่งเสรีภาพตามกฎหมายสิทธิมนุษยชนยุโรป และไม่ได้เป็นการละเมิดต่อหลักสิทธิมนุษยชนแต่อย่างใด⁸²

กล่าวได้ว่าหลักการรับรองเสรีภาพทางศาสนาเป็นหลักการรองจากหลักความเป็นกลางทางศาสนา โดยหลักการดังกล่าวของประเทศฝรั่งเศสนั้นมีลักษณะเฉพาะ กล่าวคือประเทศฝรั่งเศสมีการแบ่งแยกศาสนาออกจากรัฐอย่างเด็ดขาด รัฐธรรมนูญและกฎหมายว่าด้วยการแบ่งแยกศาสนาออกจากรัฐส่งผลให้ประเทศฝรั่งเศสไม่อาจมีศาสนาประจำชาติ ศาสนาไม่อาจครองพื้นที่สาธารณะในประเทศได้ ไม่ว่าจะเป็นสถานที่ราชการ โรงเรียน หรือที่สาธารณะอื่น ๆ จากลักษณะการแบ่งแยกที่เข้มงวดนี้ ย่อมส่งผลให้ประชาชนต้องแบ่งแยกศาสนาในชีวิตส่วนตัวออกจากพื้นที่ส่วนรวมในสังคมเช่นกัน ดังนั้น การแบ่งแยกศาสนาออกจากรัฐอย่างเข้มงวดของประเทศฝรั่งเศส แม้ว่าจะมีจุดมุ่งหมายในการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพทางศาสนาของประชาชน และประสบความสำเร็จในการขจัดอิทธิพลของศาสนจักรในทางการเมือง แต่ในความเป็นจริง การแบ่งแยกดังกล่าวก็เป็นการจำกัดการแสดงออกซึ่งความเชื่อทางศาสนาของประชาชนอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

⁸² Dominic McGoldrick, Human Rights and Religion: The Islamic Headscarf Debate in Europe, (Oxford: Hart Publishing, 2006), pp. 68–70.

3.1.3 ประเทศเยอรมนี

นับแต่ช่วงปลายศตวรรษที่ 9 ในสมัยกลาง ศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิกถือเป็นศาสนาประจำชาติของอาณาจักรเยอรมนี จักรพรรดิออตโตที่ 1 (Otto I) ได้รับการสวมมงกุฎจากพระสันตะปาปาเป็นจักรพรรดิองค์แรกแห่งจักรวรรดิโรมันอันศักดิ์สิทธิ์ ทั้งนี้ด้วยกลยุทธ์ทางการเมืองเพื่อให้ได้รับความชอบธรรมในการปกครองประชาชนซึ่งส่วนใหญ่นับถือศาสนาดังกล่าว ส่วนฝ่ายศาสนจักรได้รับความช่วยเหลือจากฝ่ายอาณาจักรให้รอดพ้นจากการยึดครองโดยกษัตริย์อื่น ในสมัยจักรพรรดิเฮนรีที่ 4 (Henry IV) ทรงต้องการจะรวบอำนาจการปกครองศาสนจักร โดยการแต่งตั้งและสถาปนาสมณศักดิ์นักบวชด้วยอำนาจของฝ่ายอาณาจักร ซึ่งจะทำให้จักรพรรดิได้ประโยชน์จากการแต่งตั้งเฉพาะคนที่จงรักภักดีต่อตน จึงเกิดข้อขัดแย้งกับพระสันตะปาปาเกรกอรีที่ 7 (Pope Gregory VII) ในอำนาจดังกล่าว (Investiture Controversy) ซึ่งฝ่ายศาสนจักรเห็นว่าตนมีอำนาจเหนือฝ่ายอาณาจักร ความขัดแย้งดังกล่าวดำเนินเรื่อยมาจนกระทั่งในปีคริสต์ศักราช 1122 ได้มีการทำข้อตกลงแห่งเวอร์ม (Concordat of Worms) ซึ่งนับเป็นชัยชนะของฝ่ายศาสนจักรต่อฝ่ายอาณาจักร ทำให้อำนาจของจักรวรรดิโรมันอันศักดิ์สิทธิ์เสื่อมลง เจ้าครองแคว้นต่าง ๆ ในเยอรมนีต่างประกาศตั้งตนเป็นอิสระส่งผลให้เกิดระบบทาสจำนวนมาก มีการละเมิดสิทธิมนุษยชนไปทั่วดินแดน อำนาจอันยิ่งใหญ่ของศาสนจักรได้ก้าวเข้ามาสู่อำนาจในการปกครองอาณาจักร แคว้นต่าง ๆ มีลักษณะเป็นคริสต์ศาสนรัฐ (Ecclesiastical States) ก่อให้เกิดความเสื่อมโทรมทางศีลธรรมและการฉ้อฉลของคณะสงฆ์ภายในคริสต์ศาสนรัฐอย่างแพร่หลาย ระบบการปกครองภายในศาสนจักรก็เสื่อมลง ในขณะที่กลุ่มชนชั้นกลางที่มีพลังเศรษฐกิจและมีการศึกษาต่างต้องการก้าวออกจากการครอบงำของศาสนจักรในฐานะที่เป็นอุปสรรคสำคัญของความก้าวหน้าทางความคิดและเศรษฐกิจ รวมถึงบรรดาบรรดาเจ้าครองแคว้นต่างไม่พอใจในอำนาจของพระสันตะปาปาที่อยู่เหนือประชาชนของตน จนในที่สุดก็นำไปสู่การปฏิรูปศาสนาในยุคกลางช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 15-16 โดยมาร์ติน ลูเทอร์ (Martin Luther) แยกนิกายเป็นโปรเตสแตนต์ (Protestant) ซึ่งเชื่อว่าทุกคนมีสิทธิเข้าถึงพระเจ้าได้โดยไม่ต้องผ่านสำนักพระสันตะปาปา (Papacy) และพระคัมภีร์เท่านั้นที่มีอำนาจสูงสุดในศาสนกิจ ซึ่งเป็นการทำลายบทบาทของคริสตจักรในทางสังคม นอกจากนี้ ในทางการเมือง การปฏิรูปศาสนายังมีส่วนส่งเสริมอำนาจอันชอบธรรมของเจ้าผู้ครองรัฐ บรรดาเจ้านายและขุนนางเยอรมันรวมตัวกันก่อตั้งสันนิบาตชมาลาคาติก (Schmalkadic League) ทำสงครามปกป้องฝ่ายโปรเตสแตนต์เพื่อทำลายอำนาจของจักรพรรดิและพระสันตะปาปา จนในที่สุดจักรพรรดิชาร์ลส์ที่ 5 (Charles V) ได้ลงนามในสนธิสัญญาสันติภาพออกซเบิร์ก (Peace of Augsburg) ในปีคริสต์ศักราช 1555 ยุติสงครามของชาวคริสต์เยอรมันระหว่างนิกายโปรเตสแตนต์และคาทอลิก โดยยอมรับลูเทอร์เป็นนิกายโปรเตสแตนต์

แต่ไม่ยอมรับนิกายอื่น และให้เจ้าผู้ครองรัฐเยอรมันต่าง ๆ สามารถเลือกศาสนาประจำรัฐได้ระหว่างนิกายโปรเตสแตนต์และโรมันคาทอลิก โดยมีผลบังคับใช้กับประชาชนได้ปกครองให้นับถือศาสนาตามเจ้าครองรัฐตามหลักการที่เรียกว่า Cuius regio, eius regio (Whose realm, his religion) และเพื่อป้องกันการเกิดสงครามกลางเมือง หากประชาชนคนใดไม่สมัครใจนับถือศาสนาตามเจ้าครองรัฐก็มีสิทธิออกไปจากรัฐนั้น (Ius emigrandi / Right to emigrate) ซึ่งแสดงถึงการรับรองเสรีภาพทางศาสนาของปัจเจกบุคคลในระดับหนึ่ง ส่วนชาวโปรเตสแตนต์ในรัฐคริสต์ศาสนาที่ปกครองโดยนักบวชคาทอลิก ยังคงสามารถนับถือนิกายโปรเตสแตนต์ต่อไปได้ แต่หากพระราชกฤษฎีกาในรัฐคาทอลิกนั้นเปลี่ยนไปนับถือนิกายโปรเตสแตนต์ก็จำต้องลาออกจากตำแหน่ง⁸³ ผลจากสนธิสัญญาสันติภาพออกซเบิร์กได้ก่อให้เกิดความตึงเครียดทางศาสนา เนื่องจากลัทธิคาลวินซึ่งต่อมาได้แผ่ขยายไปทั่วเยอรมนีไม่ได้รับการรับรอง รวมทั้งพระราชกฤษฎีกาในรัฐคาทอลิกที่เปลี่ยนไปนับถือนิกายโปรเตสแตนต์ปฏิเสธที่จะสละตำแหน่งเสียดินแดนตามที่ระบุไว้ในสนธิสัญญา ในขณะที่จักรพรรดิบางองค์ต้องการความเป็นหนึ่งเดียวทางศาสนาในจักรวรรดิ เพื่อที่จะมีอิทธิพลทางเศรษฐกิจและการเมืองภายในจักรวรรดิเพิ่มมากขึ้น ส่วนประชาชนไม่อาจมีเสรีภาพทางศาสนาอย่างแท้จริงจากการถูกบีบบังคับโดยอ้อมให้เลือกเปลี่ยนนิกายมิเช่นนั้นจะถูกเนรเทศ สงครามสามสิบปีจึงเริ่มขึ้นในปีคริสต์ศักราช 1618 อย่างไรก็ดี เป็นการยากที่จะกล่าวว่าต้นเหตุของความขัดแย้งในสงครามสามสิบปีเกิดจากศาสนา เนื่องจากความขัดแย้งทางศาสนาเกิดขึ้นในระยะใกล้เคียงกับการก่อกำเริบรัฐชาติ บางครั้งสงครามสามสิบปีจึงมีลักษณะเป็นการต่อสู้ระหว่างฝ่ายโปรเตสแตนต์และฝ่ายคาทอลิกที่ต่างหมดขันติธรรมต่อกันหลังจากการปฏิรูปศาสนา และบางครั้งก็มีลักษณะเป็นการต่อสู้เพื่ออำนาจทางการเมืองของผู้ปกครองรัฐชาติ⁸⁴ จนในที่สุดสงครามก็ยุติลงด้วยสนธิสัญญาสันติภาพเวสต์ฟาเลีย (Peace of Westphalia) ในปีคริสต์ศักราช 1648 ซึ่งมีข้อตกลงเกี่ยวกับปัญหาด้านศาสนาโดยให้ใช้หลักการเดิมที่ได้ตกลงกันไว้ในสนธิสัญญาสันติภาพออกซเบิร์ก คือ หลักการ Cuius regio, eius regio เพียงแต่เพิ่มนิกายคาลวินมาเป็นนิกายที่สาม ส่วนประชาชนที่นับถือศาสนาไม่สอดคล้องกับรัฐสามารถประกอบพิธีกรรมทาง

⁸³ Hajo Holborn, *A History of Modern Germany: The Reformation*, (New Jersey: Princeton University Press, 1982), pp. 242–248.

⁸⁴ ศรีสุข ทวีชาประสิทธิ์, ประวัติศาสตร์การเมืองยุโรป จากกลางคริสต์ศตวรรษที่ 17 ถึงสิ้นคริสต์ศตวรรษที่ 18, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2534), น. 17-21.

ศาสนาในที่สาธารณะได้เฉพาะในเวลาที่กำหนดหรือที่บ้านเท่านั้น⁸⁵ ด้วยเหตุนี้จึงเห็นได้ว่าในประวัติศาสตร์เยอรมัน ประชาชนต้องนับถือศาสนาตามเจ้าผู้ครองรัฐ ไม่อาจมีเสรีภาพทางศาสนาอย่างแท้จริง ส่วนการแบ่งแยกศาสนจักรออกจากอาณาจักรเป็นไปเพื่อประโยชน์ของผู้ปกครอง มิได้เป็นหลักประกันว่า รัฐจะเป็นกลางทางศาสนาเพื่อคุ้มครองเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อของประชาชน จนกระทั่งประกาศใช้รัฐธรรมนูญไวมาร์ (Weimar Constitution) หรือที่เรียกอย่างเป็นทางการว่า รัฐธรรมนูญแห่งจักรวรรดิเยอรมัน (Die Verfassung des Deutschen Reichs) ในปีคริสต์ศักราช 1919

รัฐธรรมนูญไวมาร์นั้นได้รับอิทธิพลอย่างมากจากรัฐธรรมนูญโบสถ์เซนต์พอล (Paulskirchenverfassung - Constitution of St. Paul's Church) หรือรัฐธรรมนูญแฟรงก์เฟิร์ต (Frankfurt Constitution) ซึ่งถือเป็นรัฐธรรมนูญฉบับแรกที่ได้รับการตราขึ้นในปีคริสต์ศักราช 1849 แม้จะมีได้มีผลใช้บังคับในทางปฏิบัติเนื่องจากถูกปฏิเสธโดยกษัตริย์หลายพระองค์ รวมทั้งพระเจ้าเฟรเดอริก วิลเลียมที่ 4 แห่งปรัสเซีย (Frederick William IV of Prussia) ซึ่งกำลังจะขึ้นดำรงตำแหน่งจักรพรรดิเยอรมันก็ปฏิเสธรัฐธรรมนูญฉบับดังกล่าวด้วยเหตุผลที่ว่า เป็นตำแหน่งตามรัฐธรรมนูญที่มาจาก การปฏิวัติ ส่งผลให้รัฐธรรมนูญฉบับดังกล่าวถูกยกเลิกโดยปริยาย แต่รัฐธรรมนูญโบสถ์เซนต์พอลก็แสดงถึงแนวคิดเสรีนิยม (Liberalism) ที่สะท้อนอยู่ในรัฐธรรมนูญไวมาร์ในเรื่องการรับรองเสรีภาพทางศาสนา ด้วยอิทธิพลของการปฏิวัติฝรั่งเศสทำให้แนวความคิดเสรีนิยมกลายเป็นที่ยึดถือสำหรับกลุ่มนักศึกษาหัวก้าวหน้า ในขณะนั้นซึ่งต่อต้านระบอบกษัตริย์ ความพยายามคงไว้ซึ่งระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์จึงไม่เป็นผล จนในเวลาต่อมาได้ก่อให้เกิดรัฐธรรมนูญไวมาร์ในปีคริสต์ศักราช 1919 ซึ่งนับเป็นรัฐธรรมนูญฉบับแรกของชนชาติเยอรมันที่เป็นรัฐธรรมนูญประชาธิปไตยภายใต้รูปแบบของรัฐที่เป็นสาธารณรัฐ มีการบัญญัติไว้เป็นครั้งแรกว่า อำนาจอธิปไตยมาจากประชาชน รวมทั้งมีการเพิ่มเติมบทบัญญัติว่าด้วยสิทธิและหน้าที่ขั้นพื้นฐานของประชาชน เช่น สิทธิในความเสมอภาค เสรีภาพในความเชื่อ ตลอดจนคุ้มครองการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา⁸⁶

⁸⁵ R. Ward Holder, *Crisis and Renewal: The Era of the Reformations*, (Kentucky: Westminster John Knox Press, 2009), p. 221.

⁸⁶ วรเจตน์ ภาศิริตัน, “รัฐธรรมนูญไวมาร์,” *วารสารนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์*, ฉบับที่ 4, ปีที่ 44, น. 808-812, 830-832 (ธันวาคม 2558).

ก่อนมีรัฐธรรมนูญไวมาرنั้น การทำประเทศให้เป็นรัฐฆราวาสได้เกิดขึ้นสมัยจักรวรรดิเยอรมัน การประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งจักรวรรดิเยอรมัน ปีคริสต์ศักราช 1871 มีการพัฒนาหลักไม่มีกฎหมายไม่มีอำนาจ (Lehre vom Gesetzesvorbehalt) เพื่อคุ้มครองเสรีภาพและสิทธิในทรัพย์สินของประชาชนจากการใช้อำนาจรัฐโดยมิชอบ กล่าวได้ว่าภายใต้รัฐธรรมนูญแห่งจักรวรรดิเยอรมัน เยอรมนีเจริญรุ่งเรืองมากทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม และการทหาร ผู้ดำรงตำแหน่งจักรพรรดิ คือ พระเจ้าวิลเลียมที่ 1 แห่งปรัสเซีย (William I of Prussia) โดยมีออตโต ฟอน บิสมาร์ค (Otto von Bismarck) ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีและดำเนินนโยบายปฏิรูปประเทศโดยยึดถือหลักการแบ่งแยกศาสนาออกจากรัฐอย่างเด็ดขาด โดยเห็นว่าศาสนาเป็นตัวการทำให้ความเป็นชาตินิยมอ่อนแอลงและไม่สอดคล้องกับแนวคิดเสรีนิยมที่ประเทศยึดถือ จึงมีการออกกฎหมายหลายฉบับซึ่งส่วนใหญ่เป็นการต่อต้านบทบาทของนักบวชและหลักปฏิบัติทางศาสนา โดยเฉพาะกับคริสตจักรคาทอลิก เช่น การยกเลิกการกำกับดูแลโรงเรียนโดยคริสตจักรเพื่อให้มีการศึกษาที่เป็นกลางป้องกันปُلุกระดมเยาวชนให้ต่อต้านรัฐบาล การกำหนดโทษสำหรับนักบวชที่แสดงออกถึงการยึดมั่นในอำนาจสูงสุดของพระสันตะปาปาที่โรม (Ultramontanism) และการออกกฎหมายให้มีการสมรสทางโลกโดยมิต้องทำพิธีทางศาสนา จนเป็นเหตุให้เกิดการต่อสู้ทางวัฒนธรรมขึ้นในระหว่างปีคริสต์ศักราช 1871–1880 (Kulturkampf) ซึ่งในบางครั้งการแบ่งแยกศาสนาออกจากรัฐอย่างเด็ดขาดกลายเป็นการละเมิดต่อเสรีภาพทางศาสนาเสียเอง⁸⁷ อย่างไรก็ตาม จักรวรรดิเยอรมนีได้สิ้นสุดลงหลังจากพ่ายแพ้ในสงครามโลกครั้งที่ 1 ในปีคริสต์ศักราช 1918 ฝ่ายพันธมิตรผู้ชนะสงครามได้ร่างสนธิสัญญาแวร์ซายส์ที่มีมาตรการสร้างความยึดอัดต่อเยอรมนีอย่างมาก โดยเฉพาะเรื่องของค่าปฏิกรรมสงครามที่มีมูลค่ามหาศาล โดยฝ่ายเยอรมันต้องลงนาม อันเป็นการปูทางให้มีการร่างรัฐธรรมนูญแห่งสาธารณรัฐไวมาร์ในปีคริสต์ศักราช 1919 และเกิดการสถาปนาตนเองขึ้นปกครองเยอรมนีของฮิตเลอร์ต่อมาในปีคริสต์ศักราช 1933

รัฐธรรมนูญไวมาร์ซึ่งได้รับอิทธิพลแนวคิดเสรีนิยมจากรัฐธรรมนูญโบสถ์เซนต์ปอล ได้รับการยอมรับว่ามีบทบัญญัติที่คุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชนอย่างครบถ้วนและสมบูรณ์ฉบับหนึ่งของโลก โดยส่วนที่ว่าด้วยการคุ้มครองเสรีภาพทางศาสนาของประชาชนปรากฏในบทบัญญัติมาตรา 135-141 ซึ่งประกันเสรีภาพในทางความเชื่อและการปฏิบัติตามความเชื่อของประชาชน ไม่มีการจัดตั้งศาสนาประจำชาติ และการมีสิทธิพลเมืองไม่ขึ้นอยู่กับความเชื่อทางศาสนาใด ๆ จากบทบัญญัติดังกล่าวจะเห็นถึง

⁸⁷ Otto Pflanze, *Bismarck and the Development of Germany, Volume II: The Period of Consolidation, 1871-1880*, (New Jersey: Princeton University Press, 2014), p 206

การรับรองเสรีภาพทางศาสนาของประชาชน ในขณะเดียวกันก็มีการแบ่งแยกศาสนาออกจากรัฐโดยไม่มี การจัดตั้งโบสถ์ประจำชาติ แต่อย่างไรก็ดี รัฐธรรมนูญยังให้การรับรองสิทธิในการจัดตั้งองค์กรทางศาสนา เพื่อจัดทำบริการสาธารณะ ซึ่งเป็นผลจากการประนีประนอมระหว่างฝ่ายอาณาจักรและฝ่ายศาสนจักร ในขณะร่างรัฐธรรมนูญ โดยรัฐอาจเข้าไปช่วยเหลือหรือให้การสนับสนุนได้โดยผลของกฎหมายอีกด้วย จากกรณีดังกล่าวทำให้ศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิกและโปรเตสแตนต์ยังคงมีสถานะพิเศษเหนือ ศาสนาอื่น ๆ มาจนถึงปัจจุบัน

อย่างไรก็ตาม ในช่วงปีคริสต์ศักราช 1933-1945 เสรีภาพทางศาสนาถูกจำกัดอีกครั้ง ภายใต้การปกครองแบบเผด็จการเบ็ดเสร็จโดยพรรคนาซี (Nazi) ของอดอล์ฟ ฮิตเลอร์ (Adolf Hitler) แม้จะไม่ได้มีการยกเลิกรัฐธรรมนูญไว้มาร์ แต่นาซีได้ตีความคำว่า Religion ให้มีความหมายเฉพาะ ความเชื่อทางศาสนาที่ส่งเสริมและสอดคล้องกับระบบการปกครองเท่านั้น ส่งผลให้ผู้ไม่นับถือศาสนาอย่าง ไม่สอดคล้องกับแนวทางของนาซีถูกกำจัดโดยวิธีการทารุณ ทั้งนี้ การปกครองภายใต้พรรคนาซีของฮิตเลอร์ สิ้นสุดลงไปพร้อมกับการพ่ายแพ้ในสงครามโลกครั้งที่ 2 ฝ่ายสัมพันธมิตรอันได้แก่ อังกฤษ ฝรั่งเศส และ สหรัฐอเมริกา ได้ร่วมกันกำหนดกรอบเนื้อหาของรัฐธรรมนูญเยอรมันให้มีหลักการคุ้มครองสิทธิขั้นพื้นฐาน และการกำหนดโครงสร้างของรัฐในรูปแบบของสหพันธรัฐ จนในที่สุดได้มีการจัดทำรัฐธรรมนูญขึ้นใหม่ มีการรับรองสิทธิเสรีภาพไว้อย่างกว้างขวาง โดยมาตรา 4 แห่งกฎหมายพื้นฐานเยอรมัน (Grundgesetz / Basic Law) ได้บัญญัติคุ้มครองความเชื่อของบุคคลในลักษณะกว้าง แม้จะไม่ใช่วิธีศาสนาก็ตาม นอกจากนี้ ยังรวมถึงเสรีภาพที่จะไม่ยึดถือความเชื่อใด ๆ และสิทธิที่จะปฏิเสธความเชื่อที่ต่างจากตนอีกด้วย⁸⁸ ทั้งนี้ เพื่อป้องกันไม่ให้รัฐใช้อำนาจแทรกแซงหรือบีบบังคับให้ประชาชนแสดงออกซึ่งความเชื่อที่ขัดกับ ความศรัทธาภายใน อันเป็นการละเมิดต่อศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์

3.1.3.1 หลักความเป็นกลางทางศาสนา

กฎหมายพื้นฐาน (The Basic Law) มาตรา 140⁸⁹ บัญญัติให้นำมาตรา 136 ถึงมาตรา 139 และมาตรา 141 ของรัฐธรรมนูญเยอรมันฉบับวันที่ 11 สิงหาคม 1919 มาเป็นส่วนหนึ่ง

⁸⁸ BVerfGE 12, 1 (3),” Accessed Dec 1, 2016, from <http://www.bundesverfassungsgericht.de>

⁸⁹ “Die Bestimmungen der Artikel 136, 137, 138, 139 und 141 der deutschen Verfassung vom 11. August 1919 sind Bestandteil dieses Grundgesetzes.”

ของรัฐธรรมนูญฉบับนี้ ทั้งนี้ มาตรา 137⁹⁰ ของรัฐธรรมนูญเยอรมันฉบับวันที่ 11 สิงหาคม 1919 หรือ รัฐธรรมนูญไวมาร์ ได้กำหนดถึงหลักการพื้นฐานเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับศาสนา โดยห้าม การจัดตั้งโบสถ์ประจำชาติ ซึ่งศาลรัฐธรรมนูญเยอรมันวางหลักว่า บทบัญญัติมาตรา 140 ของกฎหมาย พื้นฐาน ประกอบมาตรา 137 ของรัฐธรรมนูญไวมาร์ เป็นการกำหนดให้รัฐเป็นกลางทางศาสนา ห้าม สนับสนุนศาสนาใดเป็นพิเศษเนื่องจากประเทศเป็นของพลเมืองทุกคนโดยไม่จำกัดศาสนา และบทบัญญัติ ของรัฐธรรมนูญไวมาร์จะใช้ได้เท่าที่ไม่ขัดกับกฎหมายพื้นฐานเท่านั้น⁹¹ นอกจากนี้ กฎหมายพื้นฐานยังมี บทบัญญัติรับประกันความเสมอภาคของประชาชน ส่งผลให้รัฐต้องเป็นกลางทางศาสนา โดยในมาตรา 3 (3)⁹² บัญญัติว่า “บุคคลย่อมไม่ถูกรอนสิทธิหรือมีอภิสิทธิ์ด้วยเหตุเกี่ยวกับเพศ บิดามารดา เชื้อชาติ ภาษา บ้านเกิด เมืองนอนและแหล่งกำเนิด ศาสนา หรือความเห็นในเรื่องศาสนา หรือความเห็นทางการเมือง...” และ มาตรา 33 (3)⁹³ บัญญัติว่า “สิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมือง สิทธิเข้ารับราชการ และสิทธิที่จะได้รับ การบริการสาธารณะไม่ขึ้นอยู่กับศาสนา บุคคลจะเสียสิทธิอันควรจะมีได้ด้วยเหตุที่ได้นับถือหรือไม่นับถือ ศาสนาไม่ได้”

ตัวอย่างคดีที่ศาลรัฐธรรมนูญเยอรมันได้ตีความหลักความเป็นกลางทาง ศาสนาในโรงเรียนไว้ว่า การจัดให้มีไม้กางเขนในห้องเรียนของโรงเรียนรัฐเป็นการบีบบังคับให้เด็กได้รับ อิทธิพลจากศาสนาคริสต์อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เนื่องจากเด็กนักเรียนยังไม่มีวุฒิเพียงพอในการมีแนวคิด

⁹⁰ “Es besteht keine Staatskirche...”

⁹¹ BVerfGE 19, 206 (216),” Accessed Dec 1, 2016, from <http://www.bundesverfassungsgericht.de>

⁹² “Niemand darf wegen seines Geschlechtes, seiner Abstammung, seiner Rasse, seiner Sprache, seiner Heimat und Herkunft, seines Glaubens, seiner religiösen oder politischen Anschauungen benachteiligt oder bevorzugt werden...”

⁹³ “(3) Der Genuß bürgerlicher und staatsbürgerlicher Rechte, die Zulassung zu öffentlichen Ämtern sowie die im öffentlichen Dienste erworbenen Rechte sind unabhängig von dem religiösen Bekenntnis. Niemandem darf aus seiner Zugehörigkeit oder Nichtzugehörigkeit zu einem Bekenntnisse oder einer Weltanschauung ein Nachteil erwachsen.”

เป็นของตนเอง การศึกษาในโรงเรียนจึงต้องมีลักษณะเสริมสร้างความสามารถในการคิดภายใต้บรรยากาศที่เป็นกลางทางศาสนา นอกจากนี้ การจัดให้มีไม้กางเขนดังกล่าวยังเป็นการละเมิดต่อเสรีภาพของนักเรียนและผู้ปกครองที่นับถือศาสนาอื่นหรือไม่นับถือศาสนา ซึ่งรัฐย่อมไม่มีหน้าที่ในการสนับสนุนการแสดงออกซึ่งความเชื่อทางศาสนาใดศาสนาหนึ่งเป็นพิเศษ แต่รัฐจะต้องตระหนักถึงการรักษาความเป็นกลางทางศาสนาและความเสมอภาคในการได้รับการสนับสนุนจากรัฐ⁹⁴

ดังนั้น แม้ว่ารัฐธรรมนูญของประเทศเยอรมนีจะมีบทบัญญัติว่าด้วยการแบ่งแยกศาสนาออกจากรัฐ โดยห้ามการจัดตั้งศาสนาประจำชาติ แต่ก็มีใช้การแบ่งแยกศาสนาออกจากรัฐอย่างเด็ดขาดซึ่งห้ามรัฐจากการสนับสนุนทุกศาสนา เพียงแต่รัฐต้องเป็นกลางทางศาสนาในการสนับสนุนทุกศาสนาอย่างเสมอภาคกัน⁹⁵ แต่องค์กรทางศาสนาโดยเฉพาะอย่างยิ่ง คือ องค์กรของศาสนาคริสต์ กลับมีบทบาทในทางสังคมอย่างมาก กฎหมายพื้นฐานสร้างความเป็นนิติบุคคลทางมหาชนให้กับศาสนจักร (Körperschaften des öffentlichen Rechtes) หรือโดยความตกลงพิเศษ ทั้งนี้ ตามมาตรา 137 และมาตรา 138 ของรัฐธรรมนูญไวมาร์ ซึ่งถือเป็นส่วนหนึ่งของกฎหมายพื้นฐาน

ตัวอย่างคดีสำคัญที่ศาลรัฐธรรมนูญเยอรมันตีความเกี่ยวกับสถานะการเป็นนิติบุคคลมหาชนของนิกายพยานพระโศวา เดิมศาลปกครองวินิจฉัยว่า การที่นิกายพยานพระยะโฮวามีข้อกำหนดห้ามสมาชิกไม่ให้เลือกตั้งนั้น ถือได้ว่ามีเหตุผลเพียงพอที่จะปฏิเสธสถานะการเป็นนิติบุคคลมหาชนของนิกายดังกล่าว เนื่องจากการเป็นนิติบุคคลมหาชนต้องแสดงถึงความจงรักภักดีต่อรัฐด้วย ต่อมา ศาลรัฐธรรมนูญได้เพิกถอนคำวินิจฉัยดังกล่าวของศาลปกครอง เนื่องจากการที่องค์กรทางศาสนาปฏิเสธองค์กรทางโลก ในที่นี้คือ รัฐ ไม่ถือเป็นการละเมิดต่อรัฐธรรมนูญ トラบใดที่องค์กรทางศาสนานั้นไม่ได้มุ่งหมายที่จะปฏิเสธกฎหมายของรัฐ กล่าวคือ นิกายพยานพระยะโฮวาเพียงแต่ห้ามการลงคะแนนเลือกตั้ง แต่ไม่ได้ปฏิเสธผลการเลือกตั้งแต่ประการใด โดยยังคงเคารพในสิทธิขั้นพื้นฐานของประชาชน และมีขั้นตอนต่อความแตกต่างทางศาสนา⁹⁶

⁹⁴ BVerfGE 93, 1 (14-15) ,” Accessed Dec 1, 2016, from <http://www.bundesverfassungsgericht.de>

⁹⁵ BVerfGE 108, 282 (300) ,” Accessed Dec 1, 2016, from <http://www.bundesverfassungsgericht.de>

⁹⁶ BVerfGE 102, 370,” Accessed Dec 1, 2016, from <http://www.bundesverfassungsgericht.de>

การจัดตั้งองค์กรทางศาสนาเป็นนิติบุคคลมหาชนนั้น รัฐบาลให้เงินอุดหนุน เช่น เงินเดือน ค่าบำรุงรักษา อุปกรณ์สิ่งอำนวยความสะดวก และได้รับสิทธิพิเศษบางประการจากรัฐ เช่น การสอนศาสนาในโรงเรียนรัฐ การได้รับยกเว้นภาษี และการเก็บค่าสมาชิกศาสนาโดยรัฐในรูปแบบของ ภาษีคริสตจักร (Kirchensteuer) ผู้ที่นับถือศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิกหรือโปรเตสแตนต์ รวมทั้ง ชาวยิวมีหน้าที่ในการเสียภาษีศาสนา ซึ่งมีลักษณะเป็นค่าสมาชิกโบสถ์ โดยภาษีศาสนาจะถูกหักจาก เงินเดือนของสมาชิกในแต่ละศาสนาเพื่อนำไปจัดสรรให้ศาสนานั้น ๆ แต่ไม่รวมถึงผู้ที่ไม่นับถือศาสนาและ ผู้ที่นับถือศาสนาอื่นนอกเหนือจากทั้งสามศาสนาที่กล่าวมา และเพื่อให้การจัดเก็บภาษีศาสนาเป็นไปด้วย ความถูกต้อง รัฐจะจัดให้ประชาชนผู้มีหน้าที่ต้องเสียภาษีศาสนาลงทะเบียนศาสนาที่ตนนับถือกับ เจ้าหน้าที่ของรัฐหรือนายจ้าง โดยผู้ที่ต้องเสียภาษีศาสนาจะถูกหักเงินค่าภาษีประมาณร้อยละ 8-9 ของจำนวนภาษีรายได้ส่วนบุคคลประจำปี หากประชาชนคนใดจะเลิกนับถือศาสนาหรือออกจากการเป็น สมาชิกของศาสนาที่ต้องเสียภาษีศาสนา เจ้าหน้าที่ของรัฐจะเรียกเก็บค่าธรรมเนียมในการดำเนินการ ดังกล่าว จึงเป็นไปได้ที่ประชาชนคนใดจะเลิกนับถือศาสนาหรือออกจากการเป็นสมาชิกและยุติหน้าที่ ในการเสียภาษีศาสนาโดยการประกาศเลิกนับถือศาสนาด้วยตนเอง และเมื่อประกาศตนกับทางการว่า เลิกนับถือศาสนาหรือออกจากการเป็นสมาชิกของศาสนาที่ต้องเสียภาษีแล้ว โบสถ์มีสิทธิที่จะปฏิเสธ การประกอบพิธีกรรมทางศาสนาให้แก่บุคคลดังกล่าว หรือแม้กระทั่งปฏิเสธการรับเข้าศึกษาหรือเข้าทำงาน ในองค์กรที่เกี่ยวข้องหรือดำเนินการโดยคริสตจักรได้⁹⁷ โดยองค์กรของคริสตจักรถือเป็นองค์กรที่มีบทบาท สำคัญและมีส่วนร่วมอย่างมากในการจัดทำบริการสาธารณะ เช่น การดูแลผู้ป่วยวาระสุดท้าย บ้านพักคนชรา และการดูแลเด็ก ในบางส่วนของประเทศเยอรมนี หน่วยงานของคริสตจักรมีส่วนร่วมในระบบการดูแล รักษาสุขภาพซึ่งทำให้เกิดการกีดกันในการให้บริการทางการแพทย์ และส่งผลให้ผู้หญิงมีข้อจำกัดใน การตัดสินใจยุติการตั้งครรภ์ เนื่องจากขัดต่อหลักศาสนา แม้ว่าจะเป็นกรณีฉุกเฉินก็ตาม⁹⁸

นอกจากนี้ กฎหมายพื้นฐานและรัฐธรรมนูญ 7 ฉบับ จากทั้งหมด 16 รัฐ จะมี คำปรารภซึ่งเริ่มต้นด้วยการตระหนักถึงความรับผิดชอบต่อพระเจ้าและมวลมนุษย (vor Gott und den Menschen) ซึ่งเน้นย้ำความเชื่อมั่นในพระเจ้าอย่างชัดเจน กล่าวได้ว่า หลักการแบ่งแยกศาสนาออกจากรัฐ

⁹⁷ Melissa Eddy, "German Catholic Church Links Tax to the Sacraments," Accessed Mar 22, 2015, from <http://www.nytimes.com>

⁹⁸ Humanistischer Verband Deutschlands, Gläserne Wände Bericht zur Benachteiligung nichtreligiöser Menschen in Deutschland, (KDD GmbH: Nürnberg, 2015), pp. 51-56.

ของประเทศเยอรมนีไม่ได้ห้ามการสนับสนุนศาสนาโดยรัฐ เพียงแต่ห้ามการรับรองศาสนาใดศาสนาหนึ่ง ในฐานะเป็นศาสนาประจำชาติเท่านั้น และผลจากหลักความเป็นกลางทางศาสนาเฝ้าระวังที่ส่งผลให้รัฐพึงละเว้นจากการกำหนดนิยามศาสนาหรือการปฏิบัติพิธีกรรมทางศาสนา⁹⁹ แต่เป็นหน้าที่กลุ่มศาสนานั้นในการกล่าวอ้างว่าการใดเป็นการปฏิบัติตามหลักศาสนาของตน ซึ่งจะได้รับการรับรองในฐานะที่เป็นการใช้เสรีภาพทางศาสนา¹⁰⁰ ทั้งนี้ รัฐจะเข้าไปตรวจสอบเฉพาะความน่าเชื่อถือของการกระทำนั้นให้เป็นไปเพื่อวัตถุประสงค์ทางศาสนาอย่างแท้จริง ในกรณีที่เราเห็นได้อย่างชัดเจนว่ากลุ่มศาสนาหรือความเชื่อใดใช้เสรีภาพอย่างไม่ถูกต้องเพื่อวัตถุประสงค์อื่น เช่น ใช้เพื่อวัตถุประสงค์ทางเศรษฐกิจ รัฐก็อาจเข้าควบคุมตรวจสอบได้ ดังที่ปรากฏในกรณีของกลุ่มไซแอนโทโลจี (Church of Scientology)¹⁰¹

3.1.3.2 หลักการรับรองเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อ

กฎหมายพื้นฐานของเยอรมันได้บัญญัติคุ้มครองเสรีภาพทางศาสนาของบุคคลไว้อย่างกว้างขวางในลักษณะต่างกัน โดยมาตรา 4¹⁰² (1) บัญญัติรับรองเสรีภาพในความเชื่อและมโนธรรมเสรีภาพทางศาสนา รวมถึงหลักปรัชญาหรืออุดมการณ์ (2) บัญญัติรับรองสิทธิที่จะไม่ถูกรบกวนในการปฏิบัติพิธีทางศาสนา และ (3) บัญญัติรับรองสิทธิของบุคคลที่จะไม่ถูกบังคับให้จบบารุ่เข้าร่วมรบในสงครามหากขัดกับมโนธรรมของตน

โดยศาลรัฐธรรมนูญเยอรมันได้ให้ความหมายของเสรีภาพทางศาสนาไว้ในหลายคดีว่า เสรีภาพทางศาสนา รวมถึงเสรีภาพในความเชื่อ และย่อมหมายถึงการไร้ซึ่งความเชื่อ หรือความเชื่ออันเป็นปฏิปักษ์ต่อศาสนาด้วย เสรีภาพทางศาสนาจึงไม่ครอบคลุมแต่เรื่องศาสนาเท่านั้น

⁹⁹ BVerfGE 104, 337 (353) ,” Accessed Dec 1, 2016, from <http://www.bundesverfassungsgericht.de>

¹⁰⁰ BVerfGE 83, 341,” Accessed Dec 1, 2016, from <http://www.bundesverfassungsgericht.de>

¹⁰¹ BVerfG 1 C 18, 95,” Accessed Dec 1, 2016, from <http://www.bundesverfassungsgericht.de>

¹⁰² “(1) Die Freiheit des Glaubens, des Gewissens und die Freiheit des religiösen und weltanschaulichen Bekenntnisses sind unverletzlich. (2) Die ungestörte Religionsausübung wird gewährleistet. (3) Niemand darf gegen sein Gewissen zum Kriegsdienst mit der Waffe gezwungen werden. Das Nähere regelt ein Bundesgesetz.”

แต่ยังรวมถึงอุดมการณ์หรือหลักปรัชญาที่แตกต่างจากหลักศาสนาหรือเป็นปฏิปักษ์ต่อหลักศาสนาด้วย¹⁰³ เสรีภาพดังกล่าวครอบคลุมทั้งความศรัทธาภายใน และการแสดงออกซึ่งความศรัทธานั้นออกมาสู่ภายนอก เช่น การดำรงชีวิต การแต่งกาย และการเผยแพร่ศาสนา¹⁰⁴ โดยเสรีภาพทั้งหลายเหล่านี้ย่อมได้รับความคุ้มครองตามรัฐธรรมนูญ การคุ้มครองเสรีภาพทางศาสนาตามมาตรานี้ไม่จำกัดเฉพาะแต่พลเมืองเยอรมัน แต่รวมถึงประชาชนทุกคนในประเทศ¹⁰⁵

คดีที่ศาลรัฐธรรมนูญเยอรมันตัดสินเกี่ยวกับการใช้เสรีภาพทางศาสนาที่สำคัญ ได้แก่ คดีการปฏิเสธการถ่ายเลือดของกลุ่มศาสนา Evangelischer Brüderverein (Evangelical Brotherhood)¹⁰⁶ การที่สามีไม่พยายามชักชวนภรรยาให้เข้ารับการรักษาในโรงพยาบาลตามคำสั่งแพทย์ซึ่งต้องมีการถ่ายเลือด แต่กลับดำเนินการสวดมนต์ตามพิธีกรรมทางศาสนาของตน เนื่องจากตนและภรรยามีความเชื่อทางศาสนาอย่างเคร่งครัดว่า การรับการรักษาถือเป็นการขัดต่อหลักศาสนาที่ต้องให้เป็นไปตามความประสงค์ของพระเจ้า จนในที่สุดภรรยาเสียชีวิตเนื่องจากขาดเลือด และจำเลยซึ่งเป็นสามีต้องโทษจำคุกจากการกระทำดังกล่าว ศาลตัดสินว่า การกล่าวหาจำเลยด้วยเหตุที่ละเลยไม่ดำเนินการให้ภรรยากระทำการใด ๆ ซึ่งเป็นการขัดต่อความเชื่อทางศาสนาของทั้งจำเลยและภรยานั้น เป็นการไม่สอดคล้องกับเสรีภาพในทางศาสนา และความเชื่อของจำเลย และเป็นการละเมิดต่อหลักการรับรองเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อที่บัญญัติไว้ในมาตรา 4 วรรคหนึ่ง ของกฎหมายพื้นฐาน ซึ่งถือเป็นสิทธิขั้นพื้นฐาน โดยรัฐต้องยึดถือหลักศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์เป็นคุณค่าสูงสุด ซึ่งรวมถึงสิทธิในการตัดสินใจด้วยตนเองของแต่ละบุคคล เกี่ยวกับชีวิตของตนได้อย่างอิสระตามความเชื่อของตนโดยปราศจากการแทรกแซงจากรัฐ กล่าวคือ

¹⁰³ BVerfGE 12, 1 (3) ,” Accessed Dec 1, 20 16, from <http://www.bundesverfassungsgericht.de>

¹⁰⁴ BVerfGE 32, 98 (106); 24, 236 (245) ,” Accessed Dec 1, 2016, from <http://www.bundesverfassungsgericht.de>

¹⁰⁵ BVerfGE 104, 337 (346) ,” Accessed Dec 1, 20 16, from <http://www.bundesverfassungsgericht.de>

¹⁰⁶ BVerfGE 32, 98,” Accessed Dec 1, 2016, from <http://www.bundesverfassungsgericht.de>

บุคคลย่อมมีเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อ เสรีภาพดังกล่าวไม่เพียงแต่มีอิสระที่จะเชื่อหรือไม่เชื่อ แต่ยังหมายถึงเสรีภาพที่แสดงออกมาภายนอกเพื่อแสดงถึงความเชื่อนั้นด้วย ซึ่งบุคคลย่อมมีเสรีภาพที่จะดำเนินชีวิตตามความเชื่อของตนเพื่อให้สอดคล้องกับความเชื่อภายในจิตใจ

ตัวอย่างคดีที่ศาลรัฐธรรมนูญเยอรมันตัดสินเกี่ยวกับการสวมผ้าคลุมหน้าของ ครุชามุสลิมในโรงเรียนว่า การสวมผ้าคลุมหน้าของหญิงชาวมุสลิมไม่ว่าจะกระทำภายในโรงเรียนหรือภายนอกในที่สาธารณะย่อมเป็นการปฏิบัติตามหลักศาสนาอิสลาม ซึ่งได้รับการคุ้มครองตามมาตรา 4 (1) และ (2) ว่าด้วยเสรีภาพทางศาสนาและการแสดงออกซึ่งความเชื่อทางศาสนา และการใช้เสรีภาพดังกล่าว ไม่ได้เป็นภัยต่อหลักความเป็นกลางทางศาสนา อีกทั้งไม่เป็นการละเมิดต่อสิทธิเสรีภาพของบุคคลอื่น ซึ่งในคดีนี้หมายถึงนักเรียนและผู้ปกครอง ประกอบกับไม่มีกฎหมายของมลรัฐบาเดิน-เวร์ทเทมเบิร์ก (Baden-Württemberg) ให้อำนาจในการออกข้อห้ามสวมผ้าคลุมหน้าดังกล่าว¹⁰⁷

จะเห็นได้ว่า ในกฎหมายพื้นฐานของเยอรมันได้บัญญัติรับรองเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อโดยไม่ได้ระบุเงื่อนไขในการจำกัดเสรีภาพไว้ แต่ในการวินิจฉัยของศาลย่อมให้มีการจำกัดสิทธิและเสรีภาพทางศาสนาได้ ดังที่ศาลปกครองสูงสุดมีคำวินิจฉัยว่า การใช้สิทธิเสรีภาพไม่อาจจะมีได้ หากการใช้สิทธิเสรีภาพนั้นจะก่อให้เกิดอันตรายต่อสังคมหรือขัดกับเสรีภาพพื้นฐานในเรื่องอื่น เช่น คดีเสรีภาพทางศาสนาของโบสถ์ในการตีระฆังในตอนเช้าวันอาทิตย์ ศาลวินิจฉัยว่า โบสถ์สามารถใช้เสรีภาพที่จะตีระฆังได้ แต่เพื่อไม่ให้กระทบสิทธิของบุคคลอื่นอาจจะปรับในเรื่องเวลาการตีระฆัง¹⁰⁸ ในคดีนี้ศาลใช้หลักการทำให้เกิดดุลยภาพระหว่างเสรีภาพทางศาสนาของโบสถ์ในการตีระฆังกับสิทธิของบุคคลที่อยู่บริเวณใกล้เคียงกับโบสถ์ซึ่งอาจถูกรบกวนโดยเสียงระฆัง โดยจะต้องไม่ให้มีการล่วงละเมิดสาระสำคัญหรือคุณค่าพื้นฐานของการใช้สิทธิเสรีภาพทางศาสนาและสิทธิของบุคคลอื่นที่จะไม่ถูกรบกวนในความเป็นอยู่ส่วนตัว ซึ่งเท่ากับศาลยอมให้มีการจำกัดสิทธิเสรีภาพทางศาสนาได้เพื่อคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของบุคคลอื่น¹⁰⁹

¹⁰⁷ BVerfGE 108, 282 (298-299) ,” Accessed Dec 1, 2016, from <http://www.bundesverfassungsgericht.de>

¹⁰⁸ BVerwGE 68, 62,” Accessed Dec 1, 2016, from <http://www.bverwg.de>

¹⁰⁹ รียา เต็ดขาด, “เสรีภาพในการถือศาสนาและการเผยแผ่ศาสนาตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย,” (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2546), น. 60.

ในส่วนของบทบัญญัติเกี่ยวกับการศึกษานั้น มาตรา 7¹¹⁰ บัญญัติว่า “... (2) ผู้ปกครองย่อมมีสิทธิตัดสินใจว่าเด็กควรจะได้รับการศึกษาทางศาสนาหรือไม่ (3) การเรียนการสอนวิทยาศาสตร์เป็นส่วนหนึ่งของหลักสูตรปกติในโรงเรียนรัฐ ยกเว้นโรงเรียนที่ไม่เกี่ยวข้องกับศาสนา ทั้งนี้โดยไม่กระทบของสิทธิของรัฐในการกำกับดูแลควบคุมให้การเรียนการสอนวิทยาศาสตร์สอดคล้องกับความเชื่อในชุมชน การให้ครูคนใดคนหนึ่งสอนวิทยาศาสตร์โดยไม่สมัครใจจะกระทำไม่ได้...” กล่าวคือ แม้ว่าการศึกษาวิทยาศาสตร์จะเป็นส่วนหนึ่งของหลักสูตรปกติในโรงเรียนตามมาตรา 7 ของกฎหมายพื้นฐาน แต่ผู้ปกครองสามารถยกเลิกการเรียนวิชาดังกล่าวสำหรับบุตรของตนได้ ส่วนนักเรียนจะสามารถเลือกยกเลิกได้เองเมื่อครบอายุ 14 ปีขึ้นไป สำหรับวิชาจริยธรรมสำหรับของนักเรียนที่ไม่นับถือศาสนานั้น ไม่ได้ได้รับการบรรจุไว้เป็นวิชาบังคับ ซึ่งเคยมีการฟ้องร้องต่อศาลปกครองสูงสุดให้โรงเรียนจัดการเรียนการสอนวิชาจริยธรรม เพื่อให้เกิดความเสมอภาคกับผู้ปกครองและนักเรียนที่นับถือศาสนา ซึ่งมีสิทธิที่จะได้รับการเรียนการสอนวิทยาศาสตร์ ต่อมา ศาลปกครองสูงสุดวินิจฉัยว่า มลรัฐมีสิทธิในการกำหนดหลักสูตรการศึกษาที่ไม่รวมวิชาจริยธรรม เนื่องจากกฎหมายพื้นฐานกำหนดเฉพาะการเรียนการสอนวิทยาศาสตร์ ซึ่งต่างจากวิชาจริยธรรม และกรณีดังกล่าวไม่ได้เป็นการเลือกปฏิบัติต่อผู้ที่ไม่นับถือศาสนาแต่อย่างใด¹¹¹

สำหรับเสรีภาพในการแสดงออกถูกจำกัดโดยประมวลกฎหมายอาญาในความผิดเกี่ยวกับศาสนาและความเชื่อ¹¹² ซึ่งมีการประกาศใช้บังคับมาอย่างยาวนานและมีบทลงโทษจำคุกแก่ผู้กระทำความผิด โดยในส่วนของความผิดฐานดูหมิ่นศาสนามีใจความว่า ผู้ใดที่โฆษณาหรือเผยแพร่วัสดุสิ่งพิมพ์โดยหมิ่นประมาทศาสนาหรือลัทธิหรืออุดมการณ์ของคนอื่น ๆ ในลักษณะขัดต่อความสงบเรียบร้อยของประชาชน ต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินสามปีหรือปรับ และผู้ใดที่โฆษณาหรือเผยแพร่วัสดุสิ่งพิมพ์โดยหมิ่นประมาทคริสตจักรหรือสมาคมทางศาสนาหรือลัทธิอื่น ๆ ในลักษณะขัดต่อความสงบ

¹¹⁰ “...(2) Die Erziehungsberechtigten haben das Recht, über die Teilnahme des Kindes am Religionsunterricht zu bestimmen. (3) Der Religionsunterricht ist in den öffentlichen Schulen mit Ausnahme der bekenntnisfreien Schulen ordentliches Lehrfach. Unbeschadet des staatlichen Aufsichtsrechtes wird der Religionsunterricht in Übereinstimmung mit den Grundsätzen der Religionsgemeinschaften erteilt. Kein Lehrer darf gegen seinen Willen verpflichtet werden, Religionsunterricht zu erteilen...”

¹¹¹ BVerwG 6 C 11, 13,” Accessed Dec 1, 2016, from <http://www.bverwg.de>

¹¹² Strafgesetzbuch (StGB), Elfter Abschnitt, Straftaten, welche sich auf Religion und Weltanschauung beziehen (§ 166-168).

เรียบร้อยของประชาชน ต้องระวางโทษเช่นเดียวกัน โดยนิยามของคำว่า ขัดต่อความสงบเรียบร้อยของประชาชน กว้างกว่าที่กำหนดไว้ในกติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมือง (International Covenant on Civil and Political Rights) ซึ่งกำหนดห้ามการกระทำที่ต้องมีลักษณะ ยั่วยุให้เกิดความเกลียดชังหรือความรุนแรงด้วย ดังนั้น การกำหนดบทลงโทษสำหรับการกระทำที่ขัดต่อความสงบเรียบร้อยของประชาชนในกฎหมายหมายอาญาเยอรมัน จึงส่งผลให้รัฐสามารถลงโทษบุคคลได้อย่างกว้างขวาง แต่เพียงการวิพากษ์วิจารณ์หรือเยาะเย้ยก็สามารถเป็นความผิดฐานดูหมิ่นศาสนาได้แล้ว อย่างไรก็ตาม ในปัจจุบันได้มีความพยายามเรียกร้องให้ยกเลิกกฎหมายเกี่ยวกับการดูหมิ่นศาสนา¹¹³

จะเห็นได้ว่าแม้กฎหมายพื้นฐานของประเทศเยอรมนีได้กำหนดหลักการพื้นฐานเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับศาสนา โดยห้ามการสถาปนาศาสนาประจำชาติ ซึ่งเป็นการกำหนดให้รัฐกับศาสนาเป็นอิสระจากกัน รัฐต้องวางตัวเป็นกลางในเรื่องศาสนา ไม่ส่งเสริมศาสนาหรือความเชื่อใดเป็นพิเศษ แต่บทบัญญัติในมาตรานี้ก็ไม่ใช่การแบ่งแยกศาสนาออกจากรัฐอย่างเด็ดขาด ในความเป็นจริง คริสต์ศาสนาเป็นสถาบันศาสนาที่มีบทบาทมากต่อประเทศเยอรมนี หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง คือ ประเทศเยอรมนีไม่ได้แบ่งแยกศาสนาออกจากรัฐอย่างเด็ดขาด แต่ยังคงตระหนักถึงความสำคัญของศาสนาต่อรัฐและประชาชน อย่างไรก็ตาม ปัจจุบันประชากรของประเทศเยอรมันที่ไม่นับถือศาสนาใด ๆ มีจำนวนเพิ่มมากขึ้น สาเหตุส่วนหนึ่งมาจากการทำประเทศให้เป็นรัฐฆราวาสในช่วงสาธารณรัฐไวมาร์ และการดำเนินนโยบายต่อต้านศาสนาของพรรคสังคมนิยมในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19 ซึ่งอาจทำให้ประเทศต้องประสบปัญหาด้านความเป็นกลางของรัฐระหว่างประชาชนที่นับถือศาสนาและไม่นับถือศาสนาอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

3.2 ลักษณะเฉพาะและความแตกต่างระหว่างความเป็นกลางของรัฐกับเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อของประเทศสหรัฐอเมริกา ประเทศฝรั่งเศส และประเทศเยอรมนี

โดยที่เสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อเป็นส่วนหนึ่งของสิทธิมนุษยชน มนุษย์ไม่ใช่เพียงสิ่งมีชีวิต แต่เป็นสิ่งมีชีวิตที่มีจิตวิญญาณ มีเหตุผล และมีความรับผิดชอบ ดังนั้น เสรีภาพในการดำเนินชีวิตตามความเชื่อของตนรวมไปถึงความเชื่อทางศาสนา จึงเป็นการบ่งบอกถึงการมีศักดิ์ศรีความเป็น

¹¹³ International Humanist and Ethical Union and European Humanist Federation, “Germany,” Accessed Mar 1, 2015, from <http://end-blasphemy-laws.org>

มนุษย์ ซึ่งย่อมได้รับการรับรองและคุ้มครองอย่างเต็มที่ และเมื่อมนุษย์อยู่ร่วมกันเป็นสังคม การมีเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อในอีกแง่มุมหนึ่งย่อมหมายถึงการเคารพเสรีภาพของกันและกันเพื่อหลีกเลี่ยงการปะทะกันในสังคมที่มีความหลากหลายทางศาสนา ต่อประเด็นนี้จะเห็นได้ว่ารัฐย่อมเข้ามามีบทบาทสำคัญในการกำหนดความสัมพันธ์เหล่านี้ ในรัฐสมัยใหม่ที่ปกครองในระบอบประชาธิปไตย การแบ่งแยกศาสนาออกจากรัฐถือเป็นพื้นฐานของการรับรองและคุ้มครองเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อของประชาชน การที่รัฐเข้าสู่กระบวนการทำให้เป็นรัฐฆราวาส (Secularization) เพื่อให้หลุดพ้นจากอิทธิพลการครอบงำของศาสนา กล่าวคือ รัฐย่อมมีอิสระในการปกครองโดยปราศจากอิทธิพลขององค์กรทางศาสนาหรือความเชื่อทางศาสนา ในขณะเดียวกัน รัฐก็จะไม่ใช่อำนาจแทรกแซงความเชื่อของประชาชนหรือกิจการของศาสนจักร ส่งผลให้รัฐสามารถรักษาเสรีภาพทางศาสนาและให้หลักประกันความเสมอภาคระหว่างประชาชนที่มีความหลากหลายทางศาสนา ประชาชนสามารถแสดงออกซึ่งความเชื่อหรือความไม่เชื่อในศาสนาอย่างไม่ต้องหวังเกรงต่อการใช้อำนาจรัฐจำกัดหรือละเมิดต่อสิทธิเสรีภาพของประชาชน อย่างไรก็ตาม ผลดีของการแบ่งแยกศาสนาออกจากรัฐซึ่งมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับการรับรองเสรีภาพทางศาสนาของประชาชนจะต้องเกิดจากการแบ่งแยกศาสนาออกจากรัฐอย่างเหมาะสมอีกด้วย หากการแบ่งแยกศาสนาออกจากรัฐเป็นไปอย่างเข้มข้นจนถึงขนาดปฏิเสธบทบาทของศาสนาในสังคม ย่อมนำไปสู่การละเมิดสิทธิเสรีภาพของประชาชนที่นับถือศาสนา ในทางตรงกันข้าม หากการแบ่งแยกศาสนาออกจากรัฐเป็นไปอย่างไม่ชัดเจน ย่อมทำให้ประชาชนขาดหลักประกันสิทธิเสรีภาพทางศาสนา เนื่องจากหวั่นเกรงว่ารัฐจะสามารถเข้าแทรกแซงการใช้สิทธิเสรีภาพของประชาชนได้โดยปราศจากเหตุผลอันสมควร ซึ่งในส่วนนี้จะได้ศึกษาถึงลักษณะเฉพาะของการแบ่งแยกศาสนาออกจากรัฐซึ่งจะแสดงถึงความเป็นกลางทางศาสนาและส่งผลต่อเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อในประเทศสหรัฐอเมริกา ประเทศฝรั่งเศส และประเทศเยอรมนี รวมไปถึงความแตกต่างดังกล่าวของแต่ละประเทศอีกด้วย ทั้งนี้ เพื่อใช้เป็นแนวทางในการทำความเข้าใจเกี่ยวกับการแบ่งแยกศาสนาออกจากรัฐอย่างสมเหตุสมผล และการปรองดองกันระหว่างเคารพเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อของปัจเจกชนและการรักษาประโยชน์ของประชาชนส่วนรวม

3.2.1 ลักษณะเฉพาะของความเป็นกลางของรัฐกับการรับรองเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อในประเทศสหรัฐอเมริกา ประเทศฝรั่งเศส และประเทศเยอรมนี

แม้ว่าประเทศสหรัฐอเมริกา ประเทศฝรั่งเศส และประเทศเยอรมนี จะไม่มีศาสนาประจำชาติ และรัฐธรรมนูญของแต่ละประเทศต่างมีบทบัญญัติว่าด้วยการแบ่งแยกศาสนาออกจากรัฐและ

การรับรองเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อของประชาชน แต่ด้วยภูมิหลังทางประวัติศาสตร์และแนวทางการตีความของศาลย่อมส่งผลให้แต่ละประเทศมีลักษณะเฉพาะที่แตกต่างกันออกไป โดยสามารถแบ่งรูปแบบการแบ่งแยกศาสนาออกจากรัฐซึ่งย่อมส่งผลโดยตรงต่อการรับรองเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อของประชาชน ได้เป็น 3 ประเภทใหญ่ ๆ เรียงตามความเข้มงวด ได้แก่¹¹⁴ Separationist Accommodation และ Cooperation

3.2.1.1 การแบ่งแยกอย่างเกื้อกูล (Accommodation): ประเทศสหรัฐอเมริกา

รัฐธรรมนูญของประเทศสหรัฐอเมริกาสะท้อนหลักความเป็นกลางทางศาสนา ในขณะเดียวกันก็รับรองเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อของประชาชน ส่งผลให้รัฐต้องวางตัวเป็นกลาง ห้ามสนับสนุนศาสนาหรือจำกัดการแสดงออกเกี่ยวกับศาสนา กล่าวคือ รัฐไม่อาจให้ความช่วยเหลือในกิจการทางศาสนาได้ไม่ว่าในทางตรงหรือทางอ้อม ในขณะเดียวกันรัฐก็ไม่อาจเข้าแทรกแซงหรือจำกัดการใช้เสรีภาพทางศาสนาหรือความเชื่อของประชาชนได้เช่นกัน เนื่องจากรัฐตระหนักดีว่าศาสนาไม่ใช่ภารกิจของรัฐ แต่เมื่อใดก็ตามที่เกิดความขัดแย้งระหว่างหลักความเป็นกลางทางศาสนาและหลักการรับรองเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อของประชาชน ศาลมีแนวโน้มให้ความสำคัญกับเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อของประชาชนมากกว่า เนื่องจากมุมมองของประเทศสหรัฐอเมริกาต่อการแสดงออกเกี่ยวกับศาสนาในที่สาธารณะเป็นที่ยอมรับได้ และถือเป็นการตระหนักถึงความสำคัญของเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อของประชาชน เช่น การสวมผ้าคลุมหน้าของหญิงชาวมุสลิมในที่สาธารณะได้รับการรับรองเช่นเดียวกับการแสดงสัญลักษณ์ทางศาสนาของศาสนาอื่น ๆ¹¹⁵

3.2.1.2 การแบ่งแยกอย่างเด็ดขาด (Separationist): ประเทศฝรั่งเศส

การแบ่งแยกศาสนาออกจากรัฐในประเทศฝรั่งเศสมีลักษณะเข้มงวดอย่างมาก โดยห้ามรัฐสนับสนุนศาสนาใด ๆ นอกจากนี้ยังจำกัดการแสดงออกเกี่ยวกับศาสนาในที่สาธารณะ เนื่องจากยึดถือจากแนวคิดที่ว่า ศาสนามีส่วนทำให้ความเป็นประชาธิปไตยอ่อนแอลง อย่างไรก็ตาม การใช้เสรีภาพทางศาสนาในที่สาธารณะจะถูกจำกัด แต่ในพื้นที่ส่วนตัวนั้นสามารถกระทำได้อย่างเต็มที่ เนื่องจากศาสนาเป็นเรื่องของเอกชนโดยเฉพาะ ด้วยเหตุนี้รัฐจึงออกกฎหมายจำกัดกิจกรรมทางศาสนาใน

¹¹⁴ Jonathan Fox, Political secularism, religion, and the state: a time series analysis of worldwide data, (New York: Cambridge University Press, 2015.), pp. 49-57.

¹¹⁵ Equal Employment Opportunity Commission v. Abercrombie & Fitch Stores, 575 U.S. ____ (2015).

ที่สาธารณะและจำกัดบทบาทขององค์กรทางศาสนาในสังคม อย่างไรก็ตาม การออกกฎหมายดังกล่าวใช้บังคับอย่างเสมอภาคกันทุกศาสนา แม้ว่าจะเกิดผลกระทบกับศาสนาใดศาสนาหนึ่งมากกว่าศาสนาอื่นก็ตาม โดยกฎหมายห้ามการแสดงสัญลักษณ์ทางศาสนาอย่างชัดเจนในที่สาธารณะสามารถอธิบายลักษณะเฉพาะของการแบ่งแยกศาสนาออกจากรัฐของประเทศฝรั่งเศสได้เป็นอย่างดี แม้ว่ากฎหมายดังกล่าวจะได้รับการวิพากษ์วิจารณ์อย่างกว้างขวางว่าเป็นการจำกัดการใช้เสรีภาพทางศาสนาของประชาชน แต่ในมุมมองของผู้ออกกฎหมายนั้น การแสดงสัญลักษณ์ทางศาสนาในที่สาธารณะไม่ว่าศาสนาใดก็ตาม เป็นการแสดงออกถึงการก้าวล่วงของศาสนาเข้ามาในพื้นที่สาธารณะของประเทศอย่างร้ายแรง การแบ่งแยกศาสนาออกจากรัฐจนส่งกระทบเป็นการจำกัดเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อของประชาชนของประเทศฝรั่งเศสนั้น มีลักษณะเคร่งครัดและเด็ดขาดจนมีคำกล่าวว่าแท้จริงแล้วหลักการความเป็นฆราวาสที่ประเทศยึดถือก็มีลักษณะเป็นศาสนาประจำชาติของประเทศฝรั่งเศสเช่นกัน

3.2.1.3 การแบ่งแยกก็ร่วมมือ (Cooperation): ประเทศเยอรมนี

ประเทศเยอรมนีมีการแบ่งแยกศาสนาออกจากรัฐอย่างเข้มงวดน้อยที่สุด จนอาจกล่าวได้ว่าแท้จริงแล้วประเทศเยอรมนีไม่มีการแบ่งแยกศาสนาออกจากรัฐ เพียงแต่กำหนดให้การกระทำใด ๆ ของรัฐจะต้องไม่เป็นการช่วยเหลือศาสนาใดศาสนาหนึ่งเป็นพิเศษมากกว่าศาสนาอื่น และผลจากการกระทำนั้นต้องส่งผลต่อทุกศาสนาอย่างเสมอภาคกัน ดังนั้น การที่รัฐสนับสนุนหรือเข้าไปมีส่วนร่วมกับการทางศาสนาเป็นที่ยอมรับได้หากเป็นไปอย่างเสมอภาคกันทุกศาสนา แต่อย่างไรก็ดี ประเทศเยอรมนีให้การรับรองสถานะพิเศษของศาสนาบางศาสนาให้เป็นนิติบุคคลภายใต้กฎหมายมหาชน เช่น ศาสนาคริสต์ และยิว ซึ่งเป็นผลมาจากการประนีประนอมทางศาสนาในประวัติศาสตร์ การเป็นนิติบุคคลมหาชนส่งผลให้ศาสนาดังกล่าวได้รับการสนับสนุนหลายประการจากรัฐ ส่วนศาสนาอื่น ๆ ที่เติบโตขึ้นในประเทศภายหลัง เช่น ศาสนาอิสลาม ต้องแสดงให้เห็นว่าเป็นองค์กรทางศาสนาที่ได้รับการจัดตั้งขึ้นอย่างถาวรเพื่อให้ได้รับการสนับสนุนจากรัฐ สำหรับการใช้เสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อของประชาชนถูกจำกัดลงบางส่วนด้วยกฎหมายอาญาในความผิดเกี่ยวกับศาสนาและความเชื่อ

3.2.2 ความแตกต่างของความเป็นกลางของรัฐกับการรับรองเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อในประเทศสหรัฐอเมริกา ประเทศฝรั่งเศส และประเทศเยอรมนี

จากลักษณะเฉพาะที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า การแบ่งแยกศาสนาออกจากรัฐอย่างเด็ดขาดแบบประเทศฝรั่งเศส แม้จะหลีกเลี่ยงปัญหาเกี่ยวกับความเป็นกลางของรัฐ และประสบความสำเร็จในการขจัดอิทธิพลของศาสนาในทางการเมือง แต่กลับก่อให้เกิดปัญหาเป็นการจำกัดการใช้

เสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อประชาชนอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ศาสนาไม่อาจครองพื้นที่สาธารณะในประเทศ ไม่ว่าจะเป็นสถานที่ราชการ โรงเรียน หรือที่สาธารณะอื่น ๆ จากลักษณะนี้ย่อมส่งผลให้ประชาชนต้องแบ่งแยกศาสนาในชีวิตส่วนตัวออกจากพื้นที่ส่วนรวมในสังคมเช่นกัน

ส่วนประเทศสหรัฐอเมริกา แม้ว่าจะเป็นประเทศที่มีความเป็นรัฐฆราวาส แต่ไม่อาจกล่าวได้ว่าหลักความเป็นรัฐฆราวาสของประเทศสหรัฐอเมริกามีความเหมือนกับหลักความเป็นรัฐฆราวาสของประเทศฝรั่งเศส เนื่องจากความเป็นรัฐฆราวาสของประเทศสหรัฐอเมริกามุ่งคุ้มครองเสรีภาพในการนับถือศาสนา แต่ความเป็นรัฐฆราวาสของประเทศฝรั่งเศสนั้นจะเน้นที่เสรีภาพจากการไม่อยู่ภายใต้อิทธิพลศาสนา ทำให้ประเทศฝรั่งเศสมีการแบ่งแยกศาสนาออกจากรัฐอย่างเด็ดขาดมากกว่าประเทศสหรัฐอเมริกา ในแง่นี้จะพบว่าประชาชนชาวอเมริกันย่อมมีเสรีภาพในการนับถือศาสนาหรือยึดมั่นต่อความเชื่อใด ๆ ได้อย่างบริบูรณ์ และสามารถใช้เสรีภาพดังกล่าวได้อย่างกว้างขวาง เนื่องด้วยภูมิหลังทางสังคมและการเมืองที่ยังรากลึกของชาวอเมริกันที่ให้ความสำคัญอย่างยิ่งกับเสรีภาพของปัจเจกบุคคล

สำหรับประเทศเยอรมนีนั้น เนื่องด้วยหลักการแบ่งแยกศาสนาออกจากรัฐส่วนหนึ่งมาจากการประนีประนอมทางศาสนาระหว่างคริสตศาสนจักรและอาณาจักร เพื่อที่จะไม่จัดตั้งศาสนจักรประจำชาติ แต่ยังคงตระหนักถึงความสำคัญและบทบาทของศาสนาจักรที่ต้องสูญเสียไปจากการประนีประนอมดังกล่าว ประกอบกับการรับรองเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อประชาชนที่พัฒนาจากการถูกกดขี่ทางศาสนาโดยผู้ปกครอง ดังนั้น ศาสนาโดยเฉพาะศาสนาคริสต์จึงยังคงมีอิทธิพลต่อประเทศและประชาชนเป็นอย่างมาก ส่งผลให้ความสัมพันธ์ระหว่างศาสนจักรและอาณาจักรไม่อาจแยกออกจากกันได้อย่างเด็ดขาด อย่างไรก็ตาม แม้รัฐจะให้การสนับสนุนศาสนา แต่ก็มีใช้ในลักษณะควบคุมหรือแทรกแซงหรือประเมินคุณค่าของศาสนา กล่าวคือ ไม่มีศาสนาใดศาสนาหนึ่งดีกว่าหรือถูกต้องกว่าศาสนาอื่น คุณค่าของศาสนาย่อมเป็นไปตามอัตวิสัยของสมาชิกแต่ละคน ในแง่นี้การใช้เสรีภาพทางศาสนาของประชาชนแต่ละศาสนาจึงได้รับการรับรองอย่างเสมอภาคกัน เว้นแต่เป็นกรณีของประชาชนผู้ที่ไม่นับถือศาสนาซึ่งมักจะได้รับการปฏิบัติที่แตกต่างออกไป เช่น ในด้านสิทธิพิเศษทางภาษีและการให้การศึกษา เป็นต้น

จากการศึกษาในบทนี้จะเห็นได้ว่า การแบ่งแยกศาสนาออกจากรัฐอย่างเหมาะสมไม่เข้มงวดเกินไปจนกระทบกับสาระสำคัญแห่งเสรีภาพ และมีความชัดเจนเพียงพอ จึงจะเป็นการรักษาความเป็นกลางทางศาสนาของรัฐ และย่อมก่อให้เกิดการคุ้มครองเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อแก่ประชาชนทั้งที่นับถือศาสนาและไม่นับถือศาสนาอย่างเสมอภาคกัน การใดก็ตามที่รัฐเข้าไปจัดการ

ในส่วนของศาสนา รัฐจะกระทำเท่าที่จำเป็นและมีเหตุผลอย่างหนักแน่นในการกระทำดังกล่าวเพื่อประโยชน์ของส่วนรวม ในขณะที่เดียวกันประชาชนในประเทศจะตระหนักถึงเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อของตนเองและเคารพในสิทธิเสรีภาพของผู้อื่น เพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างสันติในสังคมที่มีความหลากหลายทางศาสนา เนื่องจากการเป็นรัฐสมัยใหม่ที่ปกป้องคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชนไม่ได้หมายถึงการเป็นรัฐไม่มีศาสนา แต่หมายถึงการเคารพเสรีภาพของทุกคนอย่างเท่าเทียมกันโดยปราศจากการเลือกปฏิบัติด้วยเหตุศาสนา

บทที่ 4

ปัญหาความเป็นกลางของรัฐกับเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อของไทย

ศาสนาพุทธเป็นสถาบันที่สำคัญสถาบันหนึ่งของสังคมไทย ด้วยชนชาติไทยได้นับถือและยกย่องศาสนาพุทธเป็นที่พึ่งที่ยึดเหนี่ยวของชีวิตสืบทอดต่อเนื่องกันมาเป็นเวลาช้านาน ขนบธรรมเนียมประเพณี และศิลปวัฒนธรรมของชาติส่วนใหญ่มีพื้นฐานมาจากศาสนาพุทธ นอกจากศาสนาพุทธจะมีความสำคัญต่อความเชื่อ ความประพฤติ และการดำรงชีวิตของคนไทยส่วนใหญ่แล้ว ศาสนาพุทธยังมีความสำคัญยิ่งต่อวิถีชีวิตทางการเมืองของประชาชน ด้วยเหตุที่ศาสนาย่อมมีอิทธิพลต่อความคิดและทัศนคติทางการเมืองของประชาชน การเปลี่ยนแปลงใด ๆ ที่เกิดขึ้นในทางการเมืองและสังคม ย่อมจะส่งผลกระทบต่อศาสนา และการเปลี่ยนแปลงทางศาสนาก็จะมีผลกระทบต่อการเมืองและสังคมเช่นกัน ดังจะเห็นได้จากการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในทางการเมือง สังคม และศาสนาของชาติตะวันตกที่พัฒนาเป็นรัฐอธิปไตยที่มีการแบ่งแยกศาสนาออกจากรัฐ ยึดหลักความเป็นกลางทางศาสนา และรับรองเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อของประชาชน แต่ในสังคมตะวันออกนั้น มีวิวัฒนาการและสภาพแวดล้อมที่แตกต่างออกไป โดยเฉพาะแนวคิดของประชาชนส่วนใหญ่ยังคงผูกพันและอิงหลักการทางศาสนาอยู่มาก ศาสนาพุทธจึงยังคงมีบทบาทและอิทธิพลต่อการเมืองและสังคมของประเทศไทย ดังนั้น จึงเป็นการสมควรที่จะได้ศึกษาพัฒนาการเกี่ยวกับความเป็นกลางของรัฐกับเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อของไทย ซึ่งมีผลกระทบต่อสังคมและการรับรองสิทธิเสรีภาพของประชาชนมาจนถึงปัจจุบัน

4.1 พัฒนาการเกี่ยวกับความเป็นกลางของรัฐกับเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อของไทย

ในที่นี้จะกล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างฝ่ายอาณาจักรและฝ่ายศาสนจักรของไทย รวมถึงอิทธิพลของศาสนาพุทธที่ส่งผลต่อการเมืองการปกครองของไทยตั้งแต่ในอดีตจนถึงปัจจุบัน เพื่อเป็นพื้นฐานในการทำความเข้าใจเกี่ยวกับความเป็นกลางของรัฐกับเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อของไทยซึ่งมีความแตกต่างจากสังคมตะวันตก โดยแบ่งเป็นสมัยสุโขทัยจนกระทั่งถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ช่วงก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อวันที่ 24 มิถุนายน 2475 ซึ่งเดิมเป็นการปกครองในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ โดยอำนาจสูงสุดในการปกครองเป็นของพระมหากษัตริย์แต่เพียงพระองค์เดียว ต่อมาได้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองเพื่อเข้าสู่ระบอบประชาธิปไตยเมื่อวันที่ 24 มิถุนายน 2475

โดยมีรัฐธรรมนูญเป็นกฎหมายสูงสุดของประเทศบัญญัติให้อำนาจอสูงสุดเป็นของราษฎร¹ พร้อมทั้งได้รับรองให้ราษฎรมีเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อ² โดยไม่ปรากฏบทบัญญัติว่าด้วยความเป็นกลางทางศาสนาของรัฐแต่อย่างใด

4.1.1 ก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครองในปีพุทธศักราช 2475

ศาสนาพุทธเกิดขึ้นในดินแดนที่เรียกว่า ชมพูทวีป โดยมีจุดศูนย์กลางอยู่ที่ประเทศอินเดีย ในช่วงระยะเวลาที่ศาสนาพุทธแผ่ขยายมาสู่ภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นั้น ชุมชนต่าง ๆ ในภูมิภาคนี้ ก็มีระบบความเชื่อและศาสนาอื่นอยู่แล้ว เช่น การถือไสยศาสตร์ การนับถือบรรพบุรุษ และการนับถือศาสนาพราหมณ์ เป็นต้น เมื่อประชาชนในภูมิภาคนี้รับเอาปรัชญาทางพระพุทธศาสนา ก็ได้ผนวกเข้ากับความเชื่อเดิมของตนที่มีอยู่แล้ว อีกทั้งการที่ปรัชญาศาสนาพุทธมีลักษณะยืดหยุ่นสูงและไม่มีการสอนที่กีดกันศาสนาอื่น ดังนั้น การผสมผสานจึงเป็นไปได้ไม่ยากนัก³ ศาสนาพุทธได้เข้ามาสู่ดินแดนที่เป็นประเทศไทยในปัจจุบันประมาณปีพุทธศักราช 235 (309 ปีก่อนคริสต์ศักราช) เนื่องจากพระเจ้าอโศกมหาราชได้ส่งสมณทูตไปเผยแผ่พระพุทธศาสนายังดินแดนต่าง ๆ โดยในส่วนของประเทศไทยนั้นเป็นคณะของสมณทูตซึ่งมีพระโสณะและพระอุตตระเป็นหัวหน้าคณะเข้ามาเผยแผ่พระพุทธศาสนาเป็นครั้งแรก พระพุทธศาสนาที่พระโสณะและพระอุตตระนำเข้ามานั้นเป็นพระพุทธศานานิกายเถรวาท

¹ พระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว พุทธศักราช 2475 มาตรา 1 บัญญัติว่า “อำนาจอสูงสุดของประเทศนั้นเป็นของราษฎรทั้งหลาย”

² รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม พุทธศักราช 2475 มาตรา 13 บัญญัติว่า “บุคคลย่อมมีเสรีภาพบริบูรณ์ในการถือศาสนาหรือลัทธิใด ๆ และย่อมมีเสรีภาพในการปฏิบัติพิธีกรรมตามความเชื่อของตน เมื่อไม่เป็นปฏิปักษ์ต่อหน้าที่ของพลเมือง และไม่เป็นการขัดต่อความสงบเรียบร้อยหรือศีลธรรมของประชาชน”

³ สมบูรณ์ สุขสำราญ, พุทธศาสนากับความชอบธรรมทางการเมือง กรณีเปรียบเทียบประเทศไทย ลาว และกัมพูชา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534), น. 19.

หรือหินยาน⁴ ส่วนพระพุทธานิกายมหายาน⁵ ได้แผ่เข้ามาถึงประเทศไทย ราวปีพุทธศักราช 1300-1500 แต่ว่าเจ็ดด้วยศาสนาพราหมณ์ ครั้นถึงสมัยชนชาติไทยตั้งอาณาจักรสุโขทัย เมื่อปีพุทธศักราช 1800 ก็เป็นยุคที่พระพุทธานิกายในประเทศไทยเริ่มเปลี่ยนแปลงจากลัทธิมหายานและหินยานแบบเดิม มาเป็นลัทธิหินยานแบบลังกาวงศ์ และเริ่มมีการนับถือแบบหินยานลัทธิลังกาวงศ์อย่างจริงจังในสมัยของ พ่อขุนรามคำแหงมหาราช

ในสมัยสุโขทัย ศาสนาพุทธเป็นศาสนาที่พระมหากษัตริย์และคนส่วนใหญ่นับถือ โดยอาศัยหลักฐานทางศิลปารักษ์ของพ่อขุนรามคำแหงมหาราชที่ถือว่างานบริหารการพระพุทธานิกาย เป็นงานในลำดับแรก โดยการอาราธนาพระสงฆ์ลัทธิลังกาวงศ์จากเมืองนครศรีธรรมราชมายังกรุงสุโขทัย นอกจากการรับลัทธิลังกาวงศ์จากเมืองนครศรีธรรมราชมาประดิษฐาน ณ กรุงสุโขทัยแล้ว ยังมีการตั้งสมณศักดิ์ ควบคู่ไปกับการวางแบบแผนการปกครองคณะสงฆ์ด้วย ส่วนลักษณะการปกครองเป็นแบบพ่อปกครองลูก คล้ายกับการที่บิดามารดามีหน้าที่ปกป้องเลี้ยงดูบุตร ส่วนบุตรก็มีหน้าที่ต้องเคารพเชื่อฟังและกตัญญูต่อบิดามารดาซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากหลักธรรมคำสอนในศาสนาพุทธ ต่อมา ในสมัยพระมหาธรรมราชาลิไท เป็นยุคที่พระพุทธานิกายลังกาวงศ์เจริญรุ่งเรืองอย่างมาก พระองค์ทรงเป็นแบบอย่างมาจนถึงปัจจุบัน ที่พระเจ้าแผ่นดินเสด็จออกผนวช นอกจากนี้ พระมหาธรรมราชาลิไทยังได้ทรงนิพนธ์ไตรภูมิพระร่วง ซึ่งมีเนื้อหาเกี่ยวกับการอธิบายโครงสร้างของจักรวาล การเปลี่ยนแปลงของจักรวาล ความสัมพันธ์ระหว่างความดีและอำนาจ กฎแห่งกรรมที่จุดหมายปลายทางในชีวิตของมนุษย์ทุกคนได้ถูกกำหนดมาแล้ว โดยกรรมเก่าของแต่ละบุคคล ซึ่งมีบทบาทในการเป็นเครื่องมือควบคุมสั่งคุมอย่างหนึ่ง

⁴ เถรวาทเป็นชื่อของนิกายที่เก่าแก่ที่สุดในศาสนาพุทธ คณะสงฆ์นิกายเถรวาทเป็นกลุ่มที่ยึดถือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ทั้งถ้อยคำและเนื้อความที่ได้สืบทอดมาไว้โดยเคร่งครัด ตลอดจนรักษา แม้แต่ตัวภาษาดั้งเดิม คือ ภาษาบาลี ส่วนหินยานก็หมายถึงเถรวาทเช่นกัน แต่เป็นคำที่ฝ่ายมหายานใช้เรียกแนวการปฏิบัติใด ๆ ในศาสนาพุทธที่ไม่ได้ยึดแนวทางแบบพระโพธิสัตว์ แต่เน้นการปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นเฉพาะตนแบบพระสาวกหรือพระปัจเจกพุทธเจ้า

⁵ มหายานเป็นชื่อของนิกายที่มีอุดมคติอันเป็นจุดหมายสูงสุดอยู่ที่การบำเพ็ญบารมีตามแนวทางพระโพธิสัตว์เพื่อโปรดสรรพสัตว์ให้หลุดพ้นจากความทุกข์จนหมดสิ้น มหายานมีแนวคิดว่ามีมนุษย์ทุกคนมีสิทธิและมีความสามารถที่จะบำเพ็ญบารมีเป็นพระโพธิสัตว์ และสามารถตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าได้ พระพุทธานิกายมหายานมิได้ปฏิเสธพระไตรปิฎกดั้งเดิม แต่ยังถือว่าคำสอนของพระโพธิสัตว์หรือคัมภีร์มีคุณค่าเท่ากับพระไตรปิฎก

ต่อมาในสมัยกรุงศรีอยุธยา มีการรับนับถือพระพุทธศาสนาส่วนใหญ่นับถือกันกับสมัยกรุงสุโขทัย และพระมหากษัตริย์ก็ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาเช่นเดียวกับกษัตริย์กรุงสุโขทัย แต่แนวความคิดทางการปกครองได้เปลี่ยนแปลงไปจากสมัยสุโขทัย กล่าวคือ แนวความคิดเกี่ยวกับการกำหนดรูปแบบการปกครองและการจัดชนชั้นทางสังคมได้รับอิทธิพลมาจากศาสนาฮินดูซึ่งแพร่มาทางเขมรและมอญ โดยมีแนวความคิดที่ให้ความสำคัญแก่กษัตริย์ในฐานะเทวราชา พระมหากษัตริย์ทรงเป็นพระผู้เป็นเจ้า เป็นผู้มีพระราชอำนาจสูงสุด มีความศักดิ์สิทธิ์ ผู้ใดจะละเมิดมิได้ ดังนั้น โองการของพระมหากษัตริย์จึงถือเป็นสิ่งที่ถูกต้องและทุกคนต้องปฏิบัติตาม อย่างไรก็ตาม เทวราชาของไทยก็ไม่ได้มีลักษณะเป็นพระผู้เป็นเจ้าที่เคร่งครัดเหมือนกับเทวราชาของเขมร เนื่องจากคนไทยยึดถือครอบครัวเป็นหลักในการดำรงชีวิต คนไทยจึงเห็นพระมหากษัตริย์เสมือนเป็นผู้นำครอบครัวถึงแม้จะมีฐานะดังเทพเจ้าก็ตาม ด้วยเหตุนี้จึงส่งผลให้ในสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงประสบความสำเร็จในการรวมกรุงสุโขทัยเข้ากับกรุงศรีอยุธยา โดยการสนับสนุนส่งเสริมพระพุทธศาสนาอย่างจริงจัง ทรงเสด็จออกผนวชตามประเพณีที่พระมหากษัตริย์ราชาลิไทซึ่งเป็นพี่เขยของชาวสุโขทัยได้ทรงถือปฏิบัติเป็นแบบอย่างไว้ สอดประสานกับการได้มาซึ่งอำนาจทางการเมืองและความจงรักภักดีของประชาชน⁶ นอกจากนี้ ในสมัยของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ยังทรงโปรดให้นักปราชญ์ราชบัณฑิตช่วยกันแต่งมหาชาติคำหลวง ซึ่งเน้นการให้เหตุผลเกี่ยวกับสถานะภาพของบุคคลเช่นเดียวกับไตรภูมิพระร่วงในสมัยพระมหากษัตริย์ราชาลิไท⁷

ต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์ พระมหากษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรีทุกพระองค์ทรงเป็นพุทธมามกะ ทรงเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนาเป็นอันมาก และทรงพระราชทานพระราชูปถัมภ์แก่พระพุทธศาสนาโดยตลอดดังเช่นที่พระมหากษัตริย์ในสมัยก่อนได้ถือปฏิบัติมา สำหรับรูปแบบในการบริหารบ้านเมืองนั้น ได้มีการเปลี่ยนแปลงไปจากสมัยอยุธยาที่ถือแบบเทวราชามาเป็นแบบธรรมราชา กล่าวคือ พระมหากษัตริย์เป็นผู้ทรงไว้ซึ่งความรู้ในธรรมะของพระพุทธศาสนาและใช้ธรรมะในการปกครองประชาชน ซึ่งนับเป็นส่วนสำคัญในการเสริมสร้างความมั่นคงและช่วยปกป้องพระราชอำนาจของสถาบันพระมหากษัตริย์ เช่น ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงพระราชนิพนธ์

⁶ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, “พุทธศาสนากับการสร้างบูรณาการในสมัยอยุธยาตอนต้น : 1350-1448,” เล่มที่ 4 ปีที่ 4 วารสารคณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, น. 69.

⁷ จิตร ภูมิศักดิ์, บทวิเคราะห์วรรณกรรมยุคศักดินา, (กรุงเทพมหานคร : ชมรมหนังสือแสงตะวัน, 2517), น. 113-120.

ไว้ว่า “ตั้งใจจะอุปถัมภ์กษัตริย์พุทธศาสนา ป้องกันขอบขันธสีมา รักษาประชาชนแลมนตริ”⁸ ซึ่งสะท้อนให้เห็นพระราชปณิธานของพระองค์ที่จะนำพาฝ่ายศาสนจักรและฝ่ายอาณาจักรให้มีเสถียรภาพมั่นคง โดยมีพระราชดำริว่า บ้านเมืองที่มั่นคงบริบูรณ์นั้น จะต้องมีกิจการด้านพระศาสนาและการบริหารราชการแผ่นดินเป็นหลักค้ำจุน และหลักค้ำจุนทั้งสองจะต้องเป็นหลักให้แก่กันและกันด้วย หากหลักใดหลักหนึ่งขาดความมั่นคงแล้ว ย่อมมีผลให้อีกหลักหนึ่งเสียความสมดุลไปด้วย และหากหลักทั้งสองของบ้านเมืองเสียสมดุล ก็ย่อมหมายถึงความเสื่อมของบ้านเมืองด้วย

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงก่อตั้งคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย เป็นนิกายใหม่ ซึ่งปฏิเสศโซ่กลางอภินิหาร นรก สวรรค์ เพื่อให้สอดคล้องกับความเจริญแบบตะวันตกที่เริ่มแพร่เข้ามาในประเทศไทยในขณะนั้น แม้ว่าจะทรงเป็นผู้ก่อตั้งคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย แต่ก็ทรงไม่ได้ใช้พระราชอำนาจบังคับคณะสงฆ์มหานิกายให้เป็นคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายเสียทั้งหมด ทรงดำรงสั่งในราชการให้ถือว่าพระสงฆ์สองนิกายเป็นอย่างเดียวกัน ฐานะเสมอกัน สำหรับศาสนาอื่นนั้น ทรงพระราชทานเสรีภาพทางศาสนาแก่ประชาชนให้ถือตามอัธยาศัย อาจกล่าวได้ว่า ภาพลักษณ์ของกษัตริย์ในรัชสมัยนี้ได้ค่อย ๆ เปลี่ยนจากการใช้หลักเทวราชาและพิธีพราหมณ์เป็นเครื่องค้ำจุนพระราชอำนาจ แต่ให้ความสำคัญที่การปกป้องและอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาและพระราชประเพณีเก่า ๆ พิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา ถูกนำมาใช้แทนพิธีพราหมณ์⁹ แต่ก็ได้หมายความว่าพระมหากษัตริย์ทรงละทิ้งความคิดเกี่ยวกับเทวราชาโดยสิ้นเชิง การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังคงยอมให้มีพิธีพราหมณ์และความเชื่อของฮินดูปรากฏอยู่ในพระราชพิธี ก็เนื่องมาจากความเชื่อและพิธีกรรมดังกล่าวได้ให้อำนาจเชิงสัญลักษณ์ที่เหนือบุคคลธรรมดาแก่ผู้ซึ่งดำรงตำแหน่งพระมหากษัตริย์ แม้ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นผู้ที่ดูเคร่งครัดในพระพุทธศาสนาและไม่เชื่อสิ่งที่ไร้เหตุผล แต่พระองค์ก็จำเป็นต้องยอมรับและให้การปกป้องศรัทธาความเชื่อของฮินดูไว้เท่าที่จำเป็น เพื่อความศักดิ์สิทธิ์ของพระราชบัลลังก์และความมั่นคงของประเทศ¹⁰

⁸ กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม, กรมการศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด, 2551), น. 43.

⁹ F.W. Riggs, Thailand: The Modernization of a Bureaucratic Polity, (Honolulu: East-West Center Press, 1967), p. 99-101.

¹⁰ S.J. Tambiah, World Conqueror and World Renouncer: A Study of Buddhism and Polity in Thailand against a Historical Background, (Cambridge: Cambridge University Press, 1977), p. 226-227.

ในสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นระยะที่มีการปกครองประเทศภายใต้นโยบายการนำประเทศให้เป็นสมัยใหม่ เนื่องจากเป็นปัจจัยสำคัญที่จะทำให้ประเทศรอดพ้นจากการครอบงำของชาติตะวันตก มีการอบรมพระสงฆ์ให้มีความรู้ความสามารถ แล้วตั้งให้เป็นผู้อำนวยการจัดการศึกษาในหัวเมืองประจำมณฑลต่าง ๆ จึงกล่าวได้ว่า การศึกษาของไทยในสมัยนั้นอาศัยวัดเป็นสถานที่เรียน และมีพระสงฆ์เป็นครูผู้สอน ซึ่งมีผลเป็นการสนับสนุนพระพุทธศาสนาให้แพร่หลายมากยิ่งขึ้น นอกจากนี้ พระสงฆ์ยังต้องเรียนรู้วิชาการสมัยใหม่เพื่อนำไปสอนนักเรียนในโรงเรียนให้สอดคล้องกับนโยบายพัฒนาสู่ความเป็นสมัยใหม่อีกด้วย ส่วนแนวคิดเกี่ยวกับอำนาจในทัศนะของฮินดูหรือเทวราชานั้น ไม่ได้รับการมุ่งเน้น ตัวอย่างเช่น ทรงยกเลิกการหมอบกราบต่อหน้าพระที่นั่ง เป็นต้น อาจกล่าวได้ว่าการเปลี่ยนแปลงแนวความคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์กับประชาชนดังกล่าวเป็นผลโดยตรงมาจากการรับแนวคิดในการบริหารบ้านเมืองตามแบบสมัยใหม่มาจากตะวันตก¹¹ สำหรับในด้านการอุปถัมภ์ศาสนาอื่น ๆ นั้น ทรงประกาศให้ประชาชนสามารถนับถือศาสนาใดก็ได้

ต่อมาศาสนาพุทธได้มีบทบาทสำคัญในการสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันภายในชาติ ในสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นระยะเวลาที่ประเทศตกอยู่ภายใต้สถานการณ์เผชิญหน้ากับการล่าอาณานิคมของชาติตะวันตก พระองค์ทรงปลูกฝังและระดมแนวความคิดชาตินิยมในหมู่ประชาชนภายใต้คำขวัญ “ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์” และทรงชี้ให้เห็นว่า สถาบันของชาติทั้ง 3 สถาบันนี้ มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันอย่างใกล้ชิด หากปราศจากซึ่งสถาบันใดสถาบันหนึ่ง ความเป็นชาติไทยจะดำรงอยู่ไม่ได้ ทรงเรียกร้องให้ชาวพุทธป้องกันชาติ ศาสนา ทรงเห็นว่าการสละชีพเพื่อชาติเท่ากับเป็นการปกป้องและสืบต่ออายุพระพุทธศาสนา และในการทำสงครามกำจัดศัตรูของชาติและศาสนาไม่ขัดกับคำสอนและศีลในพระพุทธศาสนา เพราะนั่นเท่ากับว่าได้ปกป้องศาสนาและธรรมะไว้แล้ว¹² ส่วนในด้านการอุปถัมภ์ศาสนาอื่น ๆ นั้น เนื่องจากทรงตระหนักถึงความหลากหลายทางเชื้อชาติและวัฒนธรรมของราษฎรในแต่ละภาคทั่วประเทศ ทรงมีพระบรมราโชบายที่จะปกครองประเทศเพื่อประโยชน์สุขของราษฎรโดยมิได้ทรงเลืกรว่าราษฎรเหล่านั้นจะมีเชื้อชาติหรือศาสนาใดว่า “เราตั้งใจ

¹¹ สมบูรณ์ สุขสำราญ, *อ้าวแล้ว เชิงอรรถที่ 3*, น. 56.

¹² พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, *เทศนาเสือป่า*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2496), น. 193-194.

อยู่เสมอที่จะให้บรรดาประชาชนที่อยู่ในความปกครองของเราได้รับความร่มเย็น และได้มีโอกาสประกอบกิจการทางศาสนาโดยบริบูรณ์ด้วยอิสรภาพ ไม่ต้องได้รับการกดขี่ข่มเหงบังคับบัญชาให้เปลี่ยนแปลง หรือถือศาสนาโดยไม่ต้องด้วยความนิยม...”¹³

กล่าวได้ว่า ความสัมพันธ์ระหว่างฝ่ายอาณาจักรหรือพระมหากษัตริย์ และฝ่ายศาสนจักรหรือพระสงฆ์ในสมัยกรุงสุโขทัยจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง มีลักษณะที่ฝ่ายศาสนจักรสมครใจอยู่ภายใต้การอุปถัมภ์ค้ำจุนของฝ่ายอาณาจักร ความเป็นกลางทางศาสนาไม่เคยเกิดขึ้น เนื่องจากพระมหากษัตริย์ทรงแสดงออกอย่างชัดแจ้งถึงการยึดมั่นในพระพุทธศาสนาในฐานะศาสนาประจำชาติ นอกจากนี้ยังมีพระราชอำนาจอย่างกว้างขวางในการควบคุมดูแลศาสนาในด้านต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นการแต่งตั้งสมณศักดิ์หรือการลงโทษพระสงฆ์ การที่พระมหากษัตริย์ให้ความสำคัญต่อพระพุทธศาสนาเป็นพิเศษส่วนหนึ่งก็เพื่อเสริมสถานะและความมั่นคงในอำนาจทางการเมืองของอาณาจักรที่ประกอบไปด้วยประชาชนที่ศรัทธาในพระพุทธศาสนาเป็นส่วนใหญ่ เช่น การเสด็จออกผนวชของพระมหากษัตริย์ซึ่งนับเป็นการแสดงออกเชิงสัญลักษณ์ว่าพระองค์ทรงเป็นพระราชผู้ทรงธรรม เนื่องจากตามความเชื่อของพุทธศาสนิกชนที่ว่า ผู้ที่บวชจะได้รับการยกย่องและมีคุณสมบัติที่สูงส่งกว่าบุคคลทั่วไป หรือแม้กระทั่งการที่พระมหากษัตริย์ทรงนิพนธ์เรื่องราวเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาซึ่งมีเนื้อหาเกี่ยวกับกรรมดี กรรมชั่ว และการกำหนดสถานะทางสังคม เศรษฐกิจ ตลอดจนอำนาจบารมีของคนให้แตกต่างกันด้วยกรรมเก่า ก่อให้เกิดเครื่องมือในการควบคุมสังคมและทำให้อำนาจการปกครองของผู้ปกครองมีความมั่นคง เนื่องจากการสอนให้ประชาชนเกรงกลัวต่อนรกและโทษหลังความตายได้ฝังรากลึกลงไปจิตใจของประชาชน เมื่อประชาชนเกิดความกลัวต่อบาป ย่อมเกิดการจํานนต่อชะตาชีวิตของตน ไม่มีความต้องการที่จะคัดค้านอำนาจและระบบการปกครองในสังคม¹⁴ นอกจากนี้ การที่ประชาชนยึดมั่นต่อศาสนาพุทธและพระมหากษัตริย์ยังส่งผลให้ศาสนาอื่น ๆ ไม่อาจเข้ามามีบทบาทในสังคม เช่น การเผยแผ่ศาสนาคริสต์ในสมัยกรุงศรีอยุธยาหรือในสมัยรัตนโกสินทร์ไม่อาจประสบผลสำเร็จ เนื่องจากประชาชนต่างยึดมั่นในศาสนาพุทธตามพระมหากษัตริย์ อย่างไรก็ตาม เสรีภาพทางศาสนาของประชาชนที่นับถือศาสนาอื่นยังคงได้รับการคุ้มครอง แต่ทั้งนี้ ย่อมขึ้นอยู่กับพระราชนโยบายจากพระมหากษัตริย์ ในแง่นี้จะเห็นว่าความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและศาสนาของไทยแตกต่างจากสังคมตะวันตกเป็นอย่างมาก

¹³ กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม, *อ้าวแล้ว เชิงอรรถที่ 9*, น. 70.

¹⁴ สมบูรณ์ สุขสำราญ, *เพ็งอ้าว*, น. 36-43.

เนื่องจากฝ่ายศาสนายอมอยู่ภายใต้การปกครองของพระมหากษัตริย์หรือฝ่ายอาณาจักรด้วยดีเสมอมา ประกอบกับแนวความคิดเรื่องสิทธิธรรมชาติและการโต้แย้งเกี่ยวกับเสรีภาพทางความคิดก็ไม่เคยถูกหยิบยกขึ้นมาให้ความสำคัญ ในทางตรงกันข้ามกลับถูกแทนที่ด้วยความคิดเรื่องบุญบาปและการยอมจำนนต่อ โชคชะตาที่กำหนดสถานะทางสังคม ประกอบกับอิทธิพลของศาสนาพุทธในฐานะที่เป็นศูนย์รวมความศรัทธาร่วมกันระหว่างผู้ปกครองและประชาชน โดยการนับถือศาสนาของประชาชนย่อมขึ้นอยู่กับพระมหากษัตริย์ของแต่ละยุคแต่ละสมัย พระพุทธศาสนาจะเจริญรุ่งเรืองหรือเปลี่ยนรูปแบบเป็นประการใดก็สุดแต่พระประสงค์ของพระมหากษัตริย์ในแต่ละยุค

4.1.2 ภายหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองในปีพุทธศักราช 2475

ราชอาณาจักรสยามภายใต้การปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในสมัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ประสบกับปัญหาทางเศรษฐกิจและภัยคุกคามจากต่างชาติ นอกจากนี้ ยังเกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมจากการเพิ่มขึ้นของชนชั้นกลางที่เริ่มเรียกร้องสิทธิให้ทัดเทียมกับชนชั้นสูง จึงเกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครองโดยคณะราษฎร ซึ่งส่วนใหญ่ได้รับอิทธิพลจากแนวความคิดเสรีนิยมเมื่อครั้งศึกษาอยู่ในประเทศฝรั่งเศส การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมีจุดมุ่งหมายในการรักษาความเป็นเอกราชและความปลอดภัยของประเทศ รวมถึงการพัฒนาทางเศรษฐกิจเพื่อประชาชนทุกคน และจะต้องให้ราษฎรได้มีสิทธิเสรีภาพอย่างเสมอภาคกัน ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไปเป็นระบอบประชาธิปไตยโดยมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข อิทธิพลของศาสนาในฐานะที่เป็นพื้นฐานอุดมการณ์ทางการเมืองและแหล่งความชอบธรรมของผู้ปกครองค่อย ๆ ลดความสำคัญลง ระบบการปกครองแบบที่เน้นการมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการปกครองเริ่มเข้ามาแทนที่ โดยแนวความคิดทางการเมืองแบบฆราวาสนิยมได้รับความนิยมมากขึ้น แต่อย่างไรก็ดี ในช่วงที่ฐานของความชอบธรรมในอำนาจการปกครองของผู้นำประเทศต้องเผชิญกับวิกฤตการณ์จากขบวนการคอมมิวนิสต์ซึ่งถือว่าเป็นภัยต่อการปกครองในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข สถาบันทางศาสนาซึ่งยังคงมีบทบาทในการเป็นศูนย์รวมของความสามัคคีของประชาชนและเป็นแหล่งที่มาของอุดมการณ์ร่วมกันของชาติ ก็ได้ถูกนำมาใช้เพื่อวัตถุประสงค์ทางการเมืองอีกครั้ง โดยจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ เช่น¹⁵ การที่พระสงฆ์ได้ให้ความร่วมมือกับรัฐบาลในโครงการสร้างและบูรณาการแห่งชาติ (National Integration) โดยการออกเดินทางอบรมสั่งสอนประชาชนตามชนบท ซึ่งเนื้อหาของการอบรม ได้แก่ การกล่าวถึงนโยบายของรัฐบาล หน้าที่พลเมืองที่ดีของประเทศ และ

¹⁵ สมบูรณ์ สุขสำราญ, *อ้าวแล้ว เชิงอรรถที่ 3*, น. 65-69.

ความจงรักภักดีต่อสถาบันชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ รวมทั้งโครงการพระธรรมจาริกเพื่อเผยแผ่ศาสนาพุทธในหมู่ชาวเขา โดยมีแนวความคิดว่า ถ้าชาวเขานับถือหรือศรัทธาในพุทธศาสนาแล้วจะเกิดความรู้สึกเป็นคนไทย ยอมรับวัฒนธรรมไทย และกลายเป็นส่วนหนึ่งของสังคมไทย ซึ่งจะมีผลให้ชาวเขาเหล่านั้นหันมาจงรักภักดีต่อสถาบันหลักของสังคม อันได้แก่ ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ และไม่ถูกแทรกแซงหรือชักจูงจากฝ่ายคอมมิวนิสต์

จากโครงการที่กล่าวมาจะพบว่า พระสงฆ์ได้เข้าเกี่ยวข้องกับกิจการของรัฐมาโดยตลอด ด้วยการให้ความร่วมมือกับรัฐบาลในการพยายามที่จะขยายการใช้อำนาจและอิทธิพลของรัฐเพื่อปกครองและจัดระเบียบการเมืองและสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งเพื่อให้ประชาชนสนับสนุนรัฐบาลในการต่อต้านอุดมการณ์ทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมที่แตกต่างจากแนวทางของรัฐบาลในเวลานั้น ความร่วมมือกันระหว่างคณะสงฆ์กับรัฐบาลได้กลายเป็นพื้นฐานที่สำคัญในการใช้สถาบันศาสนาเพื่อสนับสนุนทั้งอำนาจและความชอบธรรมทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และเผยแผ่ศาสนาไปในตัวเองอย่างเด่นชัด¹⁶ ยิ่งไปกว่านั้นเมื่อพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างศาสนจักรและอาณาจักรไทยแทบไม่ปรากฏหลักฐานว่า ฝ่ายศาสนจักรมีอิทธิพลเหนือหรือครอบงำฝ่ายอาณาจักรอย่างเช่นในสังคมตะวันตก ในทางตรงกันข้าม มีหลักฐานของการครอบงำและใช้สถาบันทางศาสนาเพื่อเหตุผลทางการเมืองของฝ่ายอาณาจักรอยู่บ่อยครั้ง ถึงแม้ว่าประเทศไทยจะได้เปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชมาเป็นระบอบประชาธิปไตย พระมหากษัตริย์ของไทยในปัจจุบันก็ยังคงเป็นสัญลักษณ์ของผู้ให้การอุปถัมภ์ ค้ำครอง และส่งเสริมพระพุทธศาสนา รวมทั้งยังเป็นแบบอย่างในการปฏิบัติตนตามหลักธรรมของพระพุทธศาสนาอย่างต่อเนื่อง

นอกจากนี้ ในปีพุทธศักราช 2560 ได้มีการแก้ไขกฎหมายว่าด้วยคณะสงฆ์กำหนดให้พระมหากษัตริย์ทรงสถาปนาสมเด็จพระสังฆราชซึ่งเป็นประมุขแห่งคณะสงฆ์ โดยให้นายกรัฐมนตรีลงนามรับสนองพระบรมราชโองการ¹⁷ โดยมีเหตุผลเพื่อให้สอดคล้องกับโบราณราชประเพณีที่พระมหากษัตริย์ทรงสถาปนาสมเด็จพระสังฆราชซึ่งได้ปฏิบัติสืบทอดกันมาช้านาน ทั้งนี้ การแก้ไขกรณีดังกล่าวมีผลโดยตรงเป็นการยกเลิกเงื่อนไขที่พระสังฆราชต้องเป็นสมเด็จพระราชาคณะที่มีอาวุโสสูงสุดโดยสมณศักดิ์ ซึ่งต้องได้รับการเสนอชื่อโดยความเห็นชอบของมหาเถรสมาคม ส่งผลให้ฝ่ายศาสนจักรไม่อาจมีเสรีภาพ

¹⁶ สมบูรณ์ สุขสำราญ, *เพ็ญอ่วง*, น. 71-75.

¹⁷ มาตรา 7 แห่งพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 ซึ่งแก้ไขเพิ่มเติมโดยพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 3) พ.ศ. 2560 บัญญัติว่า “พระมหากษัตริย์ทรงสถาปนาสมเด็จพระสังฆราชองค์หนึ่ง และให้นายกรัฐมนตรีลงนามรับสนองพระบรมราชโองการ”

ทางศาสนาในการแสดงออกซึ่งย่อมรวมถึงการเลือกผู้นำทางศาสนาของตนได้อย่างอิสระ ส่วนในด้านการเผยแพร่การดำเนินนโยบายต่าง ๆ ด้านศาสนานั้น เป็นหน้าที่ของรัฐบาลและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเป็นผู้ดำเนินการโดยประสานงานกับคณะสงฆ์ ทั้งนี้ กิจกรรมเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาถือเป็นงานของรัฐหรือเป็นราชการอย่างหนึ่ง เนื่องจากประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศนับถือศาสนาพุทธ ด้วยเหตุนี้องค์การที่มีหน้าที่ดำเนินกิจการเกี่ยวกับศาสนาพุทธ คือ วัด จึงมีฐานะเป็นนิติบุคคลมหาชน โดยวัดในพระพุทธศาสนาที่จะมีฐานะเป็นนิติบุคคลก็เฉพาะวัดที่ได้มีประกาศกระทรวงศึกษาธิการซึ่งออกตามความในกฎกระทรวงโดยอาศัยอำนาจตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 ประกาศจัดตั้งเป็นวัดและมีฐานะเป็นนิติบุคคลเท่านั้น¹⁸ ส่วนวัดในศาสนาอื่น ๆ อาจเป็นนิติบุคคลเอกชนได้ หากมีกฎหมายกำหนดให้วัดนั้น ๆ เป็นนิติบุคคล เช่น พระราชบัญญัติมัสยิดอิสลาม พ.ศ. 2490 มาตรา 5 บัญญัติให้มัสยิดซึ่งได้จดทะเบียนต่อพนักงานเจ้าหน้าที่แล้วเป็นนิติบุคคล เป็นต้น

ในส่วนความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับศาสนาอื่น ๆ นอกจากศาสนาพุทธนั้น พบว่าทางราชการให้การรับรองศาสนาอื่นทั้งสิ้น 4 ศาสนา ได้แก่ ศาสนาอิสลาม ศาสนาคริสต์ ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และศาสนาซิกข์ โดยไม่มีกลุ่มศาสนาและความเชื่ออื่นที่ได้รับการรับรองในลักษณะเดียวกันอีก การรับรองศาสนาโดยรัฐส่งผลให้ศาสนาดังกล่าวมีสิทธิได้รับเงินอุดหนุนและสิทธิประโยชน์ทางภาษีจากรัฐ แต่ก็ด้วยจำนวนที่น้อยกว่าศาสนาพุทธมาก นอกจากนี้ องค์การทางศาสนาล้วนอยู่ภายใต้การควบคุมดูแลโดยรัฐ เช่น การบริหารกิจการอิสลามเป็นไปตามพระราชบัญญัติองค์กรศาสนาอิสลาม พ.ศ. 2540 ซึ่งได้รับเงินอุดหนุนจากกรมการศาสนา การแต่งตั้งและถอดถอนผู้แทนกระทำโดยพระบรมราชโองการตามคำแนะนำของรัฐมนตรี

การที่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยได้หลอมรวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับรัฐและมีบทบาทสำคัญในการสนับสนุนทั้งอำนาจและความชอบธรรมทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมของประเทศซึ่งประกอบด้วยชาวพุทธเป็นส่วนใหญ่ บางครั้งก่อให้เกิดการเบียดเบียนทางศาสนา เช่น ในสมัยจอมพล ป.พิบูลสงคราม ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี มีการปลุกระดมให้คนไทยรู้สึกรักชาติเพื่อต่อต้านลัทธิจักรวรรดินิยมของชาวตะวันตกในขณะนั้น และถือว่าศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติ การเบียดเบียนศาสนาเกิดขึ้นจากความรู้สึกเป็นศัตรูต่อประเทศฝรั่งเศส และศาสนาคริสต์ที่ถูกถือว่าเป็นศาสนาของคนฝรั่งเศส กลายเป็นศาสนาของศัตรู แม้กระทั่งคนไทยที่นับถือศาสนาคริสต์ก็จะกลายเป็น

¹⁸ สมยศ เชื้อไทย, หลักกฎหมายมหาชนเบื้องต้น, พิมพ์ครั้งที่ 9 (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์วิญญูชน, 2557), น. 198-199.

ผู้ไม่รักชาติ หรือการที่รัฐพยายามสร้างความเป็นชาติผ่านนโยบายนิยมแบบเชื้อชาติเดียวประเทศเดียว (One Race One Nation) โดยการถ่ายทอดอารยธรรมของชนศูนย์กลางซึ่งส่วนใหญ่เป็นชาวพุทธสู่ชาวมุสลิมหลายในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ได้แก่ จังหวัดปัตตานี จังหวัดยะลา จังหวัดนราธิวาส และบางอำเภอของจังหวัดสงขลา ก่อให้เกิดกระแสต่อต้านจากความไม่เป็นกลางของรัฐและความไม่พยายามเข้าใจหรือยอมรับความแตกต่างทางศาสนาและวัฒนธรรม กลายเป็นสาเหตุหนึ่งของเหตุการณ์ความรุนแรงที่ต่อเนื่องและยาวนานในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้มาจนถึงปัจจุบัน ตอกย้ำความไม่เสมอภาคที่เกิดขึ้นกับประชาชนที่นับถือศาสนาอื่นซึ่งมีจำนวนน้อยกว่าประชาชนที่นับถือศาสนาพุทธ และสะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างรัฐและประชาชนกลุ่มใหญ่ซึ่งเป็นชาวพุทธภายในประเทศ ในขณะที่บุคคลผู้นับถือศาสนาอื่นหรือไม่นับถือศาสนากลายเป็น “คนอื่น”

เมื่อพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างศาสนจักรและอาณาจักรของไทยภายหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไปสู่ระบอบประชาธิปไตยนั้น พบว่าศาสนาพุทธยังคงมีบทบาทอย่างมากในฐานะที่เป็นพื้นฐานสำคัญของการผลักดันให้ประชาชนสนับสนุนทั้งอำนาจและความชอบธรรมของรัฐบาลในการดำเนินงานทั้งในด้านการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม โดยรัฐบาลได้ให้ความสำคัญและปกป้องพระพุทธศาสนาเป็นการตอบแทน นอกจากนี้ การเข้ามามีบทบาทร่วมกับรัฐบาลในสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปสู่วิถีชีวิตแบบสังคมเมืองตามความก้าวหน้าแบบตะวันตก ทำให้สถาบันศาสนายังคงสามารถรักษาบทบาทในการเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณของประชาชนส่วนใหญ่ในประเทศไว้ได้ แม้ว่าในขณะเดียวกัน ฝ่ายศาสนจักรจะต้องถูกควบคุมอย่างใกล้ชิดจากอำนาจทางการเมืองของฝ่ายอาณาจักร หากจะมีอิสระในการกำหนดแนวทางการบริหาร การเผยแผ่และตีความคำสอนทางศาสนาด้วยตนเองก็ตาม จากภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ที่แสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรและศาสนจักรในเชิงอุปถัมภ์ค้ำจุนกันเช่นนี้ เป็นข้อบ่งชี้ให้เห็นว่ารัฐไทยไม่เคยเป็นกลางทางศาสนา ดังนั้น เมื่อแนวความคิดตะวันตกอันประกอบไปด้วยหลักความเป็นกลางทางศาสนา คือ การที่รัฐต้องดำเนินการปกครองอย่างเป็นอิสระจากอำนาจการควบคุมของสถาบันศาสนาหรือความเชื่อทางศาสนา โดยจะไม่ใช้อำนาจตามหลักความเชื่อทางศาสนาในการบังคับประชาชน และไม่มีการมอบอภิสิทธิ์หรือสิทธิพิเศษแก่สถาบันศาสนา และหลักการรับรองสิทธิและเสรีภาพทางศาสนาของประชาชน ได้แสดงให้เห็นแล้วว่า ประโยชน์ที่ได้มาจากการแยกบทบาทระหว่างรัฐกับศาสนจักรออกจากกันย่อมนำมาซึ่งผลดี เมื่อรัฐมีความเป็นกลางทางศาสนา ควบคู่ไปกับการรับรองเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อแก่ประชาชน รัฐก็จะสามารถใช้อำนาจอธิปไตยอันเป็นของประชาชนเพื่อประโยชน์ของประชาชนอย่างแท้จริงโดยไม่ต้องยึดโยงอยู่กับอภิปรัชญา

ของศาสนา ในขณะเดียวกัน ศาสนาก็จะมีเสถียรภาพและสามารถดำรงอยู่ได้อย่างอิสระ ปราศจากการแทรกแซงจากรัฐโดยไม่มีเหตุอันควร และผลประโยชน์ของการมีความเป็นกลางทางศาสนาควบคู่ไปกับการรับรองเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อแก่ประชาชน คือ ประชาชนทุกคนย่อมไม่ต้องหวั่นเกรงต่อการใช้เสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อของตน แม้ว่าจะไม่เป็นไปตามแนวทางของรัฐหรือไม่สอดคล้องกับความเชื่อถือของคนส่วนใหญ่ในประเทศก็ตาม และด้วยเหตุที่เสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อเป็นสิทธิธรรมชาติที่ติดตัวมนุษย์มาแต่กำเนิด และสอดคล้องกับคุณค่าแห่งศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของประชาชนทุกคน ซึ่งย่อมต้องดำรงอยู่อย่างเสมอภาคกัน ดังนั้น เมื่อศึกษาภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ซึ่งบ่งชี้ว่ารัฐไทยไม่เป็นกลางทางศาสนา จึงจำเป็นต้องพิจารณาต่อไปว่า ในระบบกฎหมายไทยได้รับรองหลักความเป็นกลางทางศาสนาไว้หรือไม่ เพียงใด โดยพิจารณาควบคู่ไปกับการปฏิบัติของรัฐไทยในการดำเนินความสัมพันธ์กับพระพุทธศาสนา และหากสุดท้ายแล้วรัฐไทยไม่อาจเป็นกลางทางศาสนา ในส่วนของการรับรองเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อแก่ประชาชนเป็นไปในลักษณะใด สามารถปกป้องคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชนให้สอดคล้องกับการเป็นรัฐเสรีประชาธิปไตยได้หรือไม่ ทั้งนี้ เพื่อนำไปสู่แนวทางในการปรองดองกันระหว่างการรับรองเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อของปัจเจกชน การรักษาประโยชน์ของประชาชนส่วนรวม และความเป็นกลางทางศาสนาของรัฐ

4.2 ปัญหาความเป็นกลางของรัฐกับเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อของไทย

โดยที่ประเทศไทยปกครองในระบอบประชาธิปไตย ซึ่งมีหลักการสำคัญ คือ หลักอำนาจอธิปไตยเป็นของปวงชน ซึ่งเป็นการให้ความสำคัญกับอำนาจอธิปไตยที่จะต้องเป็นของประชาชน เพื่อให้การปกครองเป็นไปเพื่อประชาชน และเป็นของประชาชนอย่างแท้จริง ปราศจากอิทธิพลหรืออำนาจการครอบงำจากศาสนจักร หากอำนาจอธิปไตยตกอยู่ภายใต้การยึดโยงกับศาสนา ประชาชนย่อมไม่อาจมีเสรีภาพได้อย่างแท้จริง เนื่องจากศาสนาเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับความเชื่อที่ผูกติดอยู่กับความจริงอันสูงสุด ซึ่งไม่อาจโต้แย้งได้ ศาสนจักรจะมีการกวดขันเรื่องความภักดีในศาสนาเพื่อป้องกันการใช้เสรีภาพที่ขัดกับแนวทางของศาสนา ในแง่การใช้เสรีภาพของประชาชนจึงต้องอยู่ภายใต้ศาสนจักร และเมื่อประชาชนขาดเสรีภาพ ความเสมอภาคย่อมไม่อาจเกิดขึ้นได้ เนื่องจากการยึดโยงกับศาสนาจะก่อให้เกิดกลุ่มศาสนาหลักในสังคม การไม่ยอมรับในความแตกต่างของความเชื่อทางศาสนาย่อมก่อให้เกิดความไม่เสมอภาคในทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และการศึกษา โดยประชาชนที่อยู่ในกลุ่มศาสนาหลักย่อมมีโอกาสมากกว่า

ดังนั้น การวางตัวเป็นกลางทางศาสนาของรัฐจึงมีความสำคัญอย่างยิ่งในการปกครองในระบอบประชาธิปไตย เนื่องจากเมื่อรัฐวางตัวเป็นกลางทางศาสนา การปกครองจะเป็นไปโดยคำนึงถึงผลประโยชน์ของประชาชนเป็นสำคัญ ไม่ว่าประชาชนผู้นั้นจะนับถือศาสนาใด การบังคับใช้กฎหมายต่าง ๆ ย่อมมีความชอบธรรม บังคับใช้กับประชาชนอย่างยุติธรรม เสรีภาพของประชาชนย่อมได้รับการรับรองอย่างเสมอภาคเท่าเทียมกันโดยไม่เลือกปฏิบัติว่าประชาชนผู้นั้นจะนับถือศาสนาหลักหรือไม่ แต่เมื่อพิจารณาจากรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยและกฎหมายอื่นที่เกี่ยวข้อง ประกอบกับแนวทางการปฏิบัติของรัฐในการดำเนินความสัมพันธ์กับพระพุทธศาสนา กลับพบว่ามีปัญหาบางประการเกี่ยวกับความเป็นกลางทางศาสนาของรัฐ ดังนี้

4.2.1 ปัญหาเกี่ยวกับความเป็นกลางทางศาสนาของรัฐ

โดยที่รัฐธรรมนูญเป็นกฎหมายสูงสุดที่ใช้ในการปกครองประเทศ ความเป็นกฎหมายสูงสุดดังกล่าว หมายถึง สภาวะสูงสุดอยู่เหนือกฎหมายอื่น โดยกฎหมายอื่นจะขัดหรือแย้งต่อกฎหมายสูงสุดมิได้ อีกทั้งรัฐธรรมนูญเป็นกฎหมายที่ก่อตั้งองค์กรใช้อำนาจอธิปไตยและแบ่งสรรการใช้อำนาจดังกล่าว เพื่อรับรองคุ้มครองสิทธิเสรีภาพและความเสมอภาคของบุคคลเป็นสำคัญ ดังนั้น การบัญญัติเกี่ยวกับศาสนาในรัฐธรรมนูญย่อมส่งผลสำคัญในแง่ของการเป็นกฎหมายสูงสุดที่บังคับให้รัฐต้องกระทำหรือละเว้นการกระทำบางอย่าง บทบัญญัติใดที่แสดงออกถึงการที่รัฐส่งเสริมและสนับสนุนพระพุทธศาสนาเป็นพิเศษ ก็ย่อมส่งผลกระทบกับการใช้อำนาจอธิปไตยซึ่งแท้จริงแล้วเป็นของชาวไทยทั้งปวง ไม่ว่าจะนับถือศาสนาใดหรือไม่นับถือศาสนาใดก็ตาม ดังจะเห็นได้จากแนวทางในการบัญญัติรับรองว่า “อำนาจอธิปไตยเป็นของปวงชนชาวไทย” ซึ่งปรากฏรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยตลอดมา ย่อมเป็นข้อยืนยันว่าอำนาจอธิปไตยสูงสุดในการปกครองประเทศเป็นของประชาชนชาวไทยทุกคน การใช้ถ้อยคำในเชิงนามธรรมของมวลรวมแห่งประชาชนชาวไทยในลักษณะเช่นนี้ ย่อมทำให้สภาวะของการเป็นเจ้าของอำนาจอธิปไตยของประเทศไทยนั้น เป็นสภาวะที่ไม่เกี่ยวกับจำนวนนับ แต่เป็นเรื่องของการเป็นพลเมืองของรัฐ เพราะฉะนั้น อำนาจอธิปไตยของประเทศไทยจึงมิใช่ของศาสนิกชนศาสนาใดศาสนาหนึ่ง หรือกล่าวให้ถึงที่สุด คือ อำนาจอธิปไตยของประเทศไทยมิใช่ของศาสนิกชนชาวพุทธโดยเฉพาะ แม้ว่าประชาชนชาวไทยเกือบทั้งหมดเป็นผู้ นับถือศาสนาพุทธก็ตาม¹⁹ อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาบทบัญญัติในรัฐธรรมนูญ

¹⁹ อานนท์ มาเฝ้า, การแบ่งแยกระหว่างรัฐกับศาสนจักร : มโนทัศน์ทางนิติปรัชญาและกฎหมายมหาชน, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เดือนตุลา, 2557), น. 59-60.

แห่งราชอาณาจักรไทยตั้งแต่ในอดีตจนถึงปัจจุบัน พบว่ามีบทบัญญัติบางมาตราที่แสดงออกถึงการที่รัฐส่งเสริมและสนับสนุนพระพุทธศาสนาเป็นพิเศษ ดังนี้

4.2.1.1 การรับรองสถานะของพระพุทธศาสนาเป็นพิเศษ

เมื่อรัฐไทยได้ประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับแรก คือ พระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว พุทธศักราช 2475 หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองโดยคณะราษฎร เมื่อวันที่ 24 มิถุนายน 2475 รัฐธรรมนูญฉบับดังกล่าวมีการบัญญัติไว้อย่างชัดเจนว่า อำนาจอิสระของประเทศไทยเป็นของราษฎรทั้งหลาย โดยให้มีบุคคลและคณะบุคคล อันได้แก่ กษัตริย์ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร คณะกรรมการราษฎร และศาล เป็นผู้ใช้อำนาจแทนราษฎร โดยไม่ได้มีการบัญญัติเกี่ยวกับเรื่องศาสนาไว้โดยเฉพาะ ต่อมา เมื่อมีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม หรือรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2475 เมื่อวันที่ 10 ธันวาคม 2475 ได้เริ่มมีการบัญญัติความเชื่อมโยงอย่างใกล้ชิดระหว่างสถาบันกษัตริย์และสถาบันศาสนา โดยบัญญัติให้พระมหากษัตริย์ต้องทรงเป็นพุทธมามกะ²⁰ การบัญญัติเช่นนี้จึงทำให้การนับถือศาสนาพุทธเป็นเงื่อนไขหนึ่งของการเป็นพระมหากษัตริย์ และเมื่อได้เป็นพระมหากษัตริย์แล้ว ต้องนับถือศาสนาพุทธเท่านั้นตลอดเวลาที่เป็นพระมหากษัตริย์ เพื่อให้สอดคล้องกับที่ประชาชนส่วนใหญ่นับถือและปฏิบัติอยู่²¹ การบัญญัติข้อความในลักษณะดังกล่าวเป็นการยืนยันถึงสถานะอันพิเศษสุดของพระพุทธศาสนาในสังคมไทยอย่างเด่นชัด เพราะคนไทยมีสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นศูนย์รวมจิตใจของประชาชนมาอย่างยาวนาน พระมหากษัตริย์ทรงเป็นพระประมุขหรือทรงเป็นสัญลักษณ์แห่งความเป็นชาติไทยโดยไม่มีใครจะโต้แย้งได้ และพระมหากษัตริย์ของไทยยังทรงผูกพันด้วยบทบัญญัติในรัฐธรรมนูญว่าต้องทรงเป็นพุทธมามกะ ดังนั้น เมื่อพระมหากษัตริย์ผู้ทรงเป็นตัวแทนของชาติต้องทรงเป็นพุทธมามกะเช่นนี้ ก็เท่ากับเป็นการรับรองไว้โดยชัดเจนว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ²² โดยไม่จำเป็นต้องบัญญัติข้อความในลักษณะดังกล่าวไว้ในรัฐธรรมนูญแต่อย่างใด โดยรัฐธรรมนูญฉบับต่อมาก็ได้บัญญัติเรื่องเกี่ยวกับศาสนาในแนวทางเดียวกับรัฐธรรมนูญแห่ง

²⁰ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม พุทธศักราช 2475 มาตรา 4 บัญญัติว่า “พระมหากษัตริย์ต้องทรงเป็นพุทธมามกะและทรงเป็นอัครศาสนูปถัมภก”

²¹ หยุด แสงอุทัย, คำอธิบายรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย (พ.ศ. 2511) เรียงตามมาตรา และคำอธิบายรัฐธรรมนูญทั่วไปโดยย่อ, (พระนคร : บารุงสาส์น, 2511), น. 55-58.

²² ธงทอง จันทรางศุ, “การบัญญัติให้พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติในรัฐธรรมนูญ,” สืบค้นเมื่อวันที่ 27 มิถุนายน 2559, จาก <http://web.krisdika.go.th/data/activity/act106.pdf>

ราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2475 จนกระทั่งในช่วงของการร่างรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 ได้มีองค์กรชาวพุทธเรียกร้องให้บัญญัติศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติไว้ในรัฐธรรมนูญ ซึ่งถือเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญของการบัญญัติเกี่ยวกับศาสนาพุทธไว้ในรัฐธรรมนูญ โดยรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 แม้จะมีได้มีการบัญญัติให้ศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติไว้ในรัฐธรรมนูญโดยตรง แต่ก็ได้มีการบัญญัติให้เรื่องศาสนาเป็นแนวนโยบายพื้นฐานแห่งรัฐไว้เป็นครั้งแรกในมาตรา 73 ว่า “รัฐต้องให้ความอุปถัมภ์และคุ้มครองพระพุทธศาสนาและศาสนาอื่น ส่งเสริมความเข้าใจอันดีและความสมานฉันท์ระหว่างศาสนิกชนของทุกศาสนา รวมทั้งสนับสนุนการนำหลักธรรมของศาสนามาใช้เพื่อเสริมสร้างคุณธรรมและพัฒนาคุณภาพชีวิต” ซึ่งแสดงให้เห็นว่ารัฐได้ให้การอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาเป็นพิเศษอย่างชัดแจ้ง และได้มีการจัดตั้งสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติในเวลาต่อมา โดยเป็นหน่วยงานที่ไม่สังกัดกระทรวงใด แต่ขึ้นตรงต่อการบังคับบัญชาของนายกรัฐมนตรี มีภารกิจเกี่ยวกับการทำนุบำรุง ส่งเสริม และอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาโดยเฉพาะ ส่งผลให้ศาสนาพุทธได้รับการอุปถัมภ์จากรัฐผ่านหน่วยงาน 2 หน่วยงาน ได้แก่ กรมการศาสนา และสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ต่อมา รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 ก็ได้บัญญัติแนวนโยบายพื้นฐานแห่งรัฐไว้ในทำนองเดียวกันในมาตรา 79 ว่า “รัฐต้องให้ความอุปถัมภ์และคุ้มครองพระพุทธศาสนาซึ่งเป็นศาสนาที่ประชาชนชาวไทยส่วนใหญ่นับถือมาช้านานและศาสนาอื่น ทั้งต้องส่งเสริมความเข้าใจอันดีและความสมานฉันท์ระหว่างศาสนิกชนของทุกศาสนา รวมทั้งสนับสนุนการนำหลักธรรมของศาสนามาใช้เพื่อเสริมสร้างคุณธรรมและพัฒนาคุณภาพชีวิต” การที่รัฐธรรมนูญบัญญัติให้เรื่องศาสนาเป็นแนวนโยบายพื้นฐานแห่งรัฐ ส่งผลให้การอุปถัมภ์และคุ้มครองพระพุทธศาสนาเป็นหลักการใหญ่ของนโยบายเกี่ยวกับศาสนาที่ผูกพันให้รัฐจะต้องปฏิบัติจัดทำ ดังนั้น แม้จะมีได้มีการบัญญัติให้ศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติไว้ในรัฐธรรมนูญโดยตรง แต่การบัญญัติในรัฐธรรมนูญให้รัฐต้องให้ความอุปถัมภ์และคุ้มครองพระพุทธศาสนา รวมถึงสนับสนุนการนำหลักธรรมของศาสนามาใช้เพื่อเสริมสร้างคุณธรรมและพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชน ก็แสดงให้เห็นได้อย่างชัดแจ้งว่า รัฐได้ให้การอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาเป็นพิเศษมากกว่าศาสนาอื่นอย่างมีนัยสำคัญ

ต่อประเด็นเรื่องการรับรองสถานะของพระพุทธศาสนาเป็นพิเศษในรัฐธรรมนูญ พบว่า จากการพิจารณาบทบัญญัติในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 ฉบับปัจจุบันในมาตรา 67 วรรคสอง ที่ว่า “ในการอุปถัมภ์และคุ้มครองพระพุทธศาสนาอันเป็นศาสนาที่ประชาชนชาวไทยส่วนใหญ่นับถือมาช้านาน รัฐพึงส่งเสริมและสนับสนุนการศึกษาและการเผยแผ่หลักธรรมของพระพุทธศาสนาเถรวาทเพื่อให้เกิดการพัฒนาจิตใจและปัญญา และต้องมีมาตรการและกลไกในการป้องกันมิให้มีการบ่อนทำลาย

พระพุทธศาสนาไม่ว่าในรูปแบบใด และพึงส่งเสริมให้พุทธศาสนิกชนมีส่วนร่วมในการดำเนินมาตรการหรือกลไกดังกล่าวด้วย” การรับรองสถานะของพระพุทธศาสนาในมาตรา 67 วรรคสอง ให้เป็นศาสนาที่ประชาชนชาวไทยส่วนใหญ่นับถือมาช้านาน ย่อมมีความหมายโดยนัยว่าพระพุทธศาสนาเท่านั้นที่เป็นศาสนาซึ่งอยู่คู่กับประเทศไทย หรือเป็นศาสนาประจำชาติ ซึ่งอาจก่อให้เกิดความรู้สึกแบ่งแยกระหว่างคนไทยที่นับถือศาสนาต่างกัน นอกจากนี้ การบัญญัติให้รัฐต้องมีมาตรการและกลไกในการป้องกันมิให้มีการบ่อนทำลายพระพุทธศาสนา และพึงส่งเสริมให้พุทธศาสนิกชนมีส่วนร่วมในการดำเนินมาตรการหรือกลไกดังกล่าว แต่ไม่ได้กำหนดให้รัฐมีหน้าที่ต้องป้องกันมิให้มีการบ่อนทำลายศาสนาอื่นด้วย เท่ากับว่ารัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบันยังคงมีบทบัญญัติให้รัฐปฏิบัติต่อศาสนาหรือบุคคลที่นับถือศาสนาแตกต่างจากศาสนาพุทธอย่างไม่เท่าเทียมกัน หากย้อนดูรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 มาตรา 73 บัญญัติว่า “รัฐต้องให้ความอุปถัมภ์และคุ้มครองพระพุทธศาสนาและศาสนาอื่น ส่งเสริมความเข้าใจอันดีและความสมานฉันท์ระหว่างศาสนิกชนของทุกศาสนา รวมทั้งสนับสนุนการนำหลักธรรมของศาสนามาใช้เพื่อเสริมสร้างคุณธรรมและพัฒนาคุณภาพชีวิต” และรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 มาตรา 79 บัญญัติว่า “รัฐต้องให้ความอุปถัมภ์และคุ้มครองพระพุทธศาสนาซึ่งเป็นศาสนาที่ประชาชนชาวไทยส่วนใหญ่นับถือมาช้านานและศาสนาอื่น ทั้งต้องส่งเสริมความเข้าใจอันดีและความสมานฉันท์ระหว่างศาสนิกชนของทุกศาสนา รวมทั้งสนับสนุนการนำหลักธรรมของศาสนามาใช้เพื่อเสริมสร้างคุณธรรมและพัฒนาคุณภาพชีวิต” ก็จะเห็นได้ว่ารัฐธรรมนูญทั้งสองฉบับดังกล่าวได้บัญญัติให้รัฐมีหน้าที่อุปถัมภ์และคุ้มครองพระพุทธศาสนาและศาสนาอื่นไว้ในหมวดแนวนโยบายพื้นฐานแห่งรัฐเช่นกัน อันเนื่องมาจากกระแสการเรียกร้องของกลุ่มชาวพุทธให้บัญญัติศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติ ซึ่งสืบเนื่องมาจากรัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบัน แต่อย่างไรก็ดี รัฐธรรมนูญทั้งสองฉบับดังกล่าวก็มิได้บัญญัติให้รัฐมีหน้าที่ต้องป้องกันมิให้มีการบ่อนทำลายศาสนาพุทธเป็นการเฉพาะ นอกจากนี้ รัฐธรรมนูญทั้งสองฉบับยังมีบทบัญญัติให้รัฐต้องส่งเสริมความสมานฉันท์ระหว่างทุกศาสนาด้วย ซึ่งไม่ปรากฏในรัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบัน

นอกจากนั้น บทบัญญัติในมาตรา 67 วรรคสอง ของรัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบัน ยังปรากฏบทบัญญัติที่แสดงถึงการสนับสนุนพระพุทธศาสนาบางนิกายเป็นพิเศษอย่างชัดแจ้งเป็นครั้งแรก คือ “พระพุทธศาสนาเถรวาท” ทั้งนี้ พระพุทธศาสนานิกายเถรวาทยังสามารถแบ่งย่อยได้อีก เช่น มหานิกาย และธรรมยุติกนิกาย และนอกจากพระพุทธศาสนานิกายเถรวาท ยังมีพระพุทธศาสนาตามแบบมหายาน เช่น จินนิกาย อนัมนิกาย ซึ่งนิกายเหล่านี้ย่อมมีความแตกต่างกันทั้งในคำสอนและแนวทางปฏิบัติ การบัญญัติข้อความในลักษณะดังกล่าวส่งผลให้รัฐมีอำนาจเข้าแทรกแซงตีความคุณค่าแห่งพระพุทธศาสนา

ว่าอย่างไรถือเป็นนิยายเถรวาทที่แท้จริง และยังเป็นช่องทางให้รัฐใช้พระพุทธศาสนาเป็นเครื่องมือในการทำลายความหลากหลายของพระพุทธศาสนา ซึ่งถือเป็นการใช้อำนาจรัฐเข้าแทรกแซงเสรีภาพทางศาสนาของประชาชนและจำกัดเสรีภาพดังกล่าวเนื่องจากไม่เป็นไปตามแนวทางของรัฐ ทั้งที่หลักการสำคัญของรัฐธรรมนูญในรัฐเสรีประชาธิปไตย คือ รัฐต้องให้การรับรองเสรีภาพทางศาสนากับประชาชนทุกคนอย่างเท่าเทียมกัน รัฐที่เป็นเสรีประชาธิปไตยย่อมต้องวางตัวเป็นกลางทางศาสนา ทั้งนี้ เพื่อรักษาความเสมอภาคของทุก ๆ ศาสนา รัฐไม่มีสิทธิเข้าไปควบคุมศาสนา เว้นแต่การนั้นจะกระทบกระเทือนต่อสิทธิเสรีภาพของประชาชนหรือประโยชน์ส่วนรวมเท่านั้น หากรัฐไม่จำกัดบทบาทของตนเองในเรื่องเกี่ยวกับศาสนา ยิ่งไปกว่านั้น ยังสะท้อนให้เห็นว่ารัฐมีภารกิจในการสร้างความมั่นคงให้แก่พระพุทธศาสนา เนื่องจากพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาหลักของชาติ แม้จะไม่ได้บัญญัติไว้โดยชัดเจนว่าพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติก็ตาม แต่การบัญญัติเนื้อหาในรัฐธรรมนูญในลักษณะที่ส่งผลให้ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับศาสนาเป็นไปในลักษณะอุปถัมภ์ค้ำจุนกันเช่นนี้ ย่อมส่งผลกระทบในทางจำกัดการใช้เสรีภาพทางศาสนาของประชาชนผู้นับถือศาสนาอื่น หรือไม่นับถือศาสนา รวมไปถึงประชาชนที่นับถือศาสนาพุทธแต่ไม่เป็นไปตามแนวทางของรัฐด้วย

อย่างไรก็ดี แม้ว่าคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญจะให้เหตุผลว่า ตามเจตนารมณ์ของร่างรัฐธรรมนูญ แม้จะเขียนให้ทำนุบำรุงศาสนาพุทธนิกายเถรวาทซึ่งเป็นศาสนาที่คนไทยนับถือมากที่สุด แต่ก็ไม่ได้กีดกันเสรีภาพของศาสนาอื่นหรือนิกายอื่น และยืนยันว่าทุกคนมีสิทธิเสรีภาพในการนับถือศาสนา แต่มาตรา 67 ดังกล่าวก็สร้างความไม่มั่นใจให้กับประชาชนที่นับถือศาสนาอื่นว่าจะไม่ได้รับการคุ้มครองเสรีภาพทางศาสนาอย่างเท่าเทียมกันกับศาสนาพุทธ โดยเฉพาะอย่างยิ่งศาสนาอิสลามซึ่งมีประชาชนในภาคใต้ นับถือเป็นจำนวนมาก หัวหน้าคณะรักษาความสงบแห่งชาติโดยความเห็นชอบของคณะรักษาความสงบแห่งชาติจึงอาศัยอำนาจตามความในมาตรา 44²³ ของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย

²³ “ในกรณีที่หัวหน้าคณะรักษาความสงบแห่งชาติเห็นเป็นการจำเป็นเพื่อประโยชน์ในการปฏิรูปในด้านต่าง ๆ การส่งเสริมความสามัคคีและความสมานฉันท์ของประชาชนในชาติ หรือเพื่อป้องกัน ระวัง หรือปราบปรามการกระทำอันเป็นการบ่อนทำลายความสงบเรียบร้อยหรือความมั่นคงของชาติ ราชบัลลังก์ เศรษฐกิจของประเทศ หรือราชการแผ่นดิน ไม่ว่าจะเกิดขึ้นภายในหรือภายนอกราชอาณาจักร ให้หัวหน้าคณะรักษาความสงบแห่งชาติโดยความเห็นชอบของคณะรักษาความสงบแห่งชาติมีอำนาจสั่งการ ระเบียบ ยับยั้ง หรือกระทำการใด ๆ ได้ ไม่ว่าการกระทำนั้นจะมีผลบังคับในทางนิติบัญญัติ ในทางบริหาร หรือในทางตุลาการ และให้ถือว่าคำสั่งหรือการกระทำ รวมทั้งการปฏิบัติตามคำสั่งดังกล่าว เป็นคำสั่ง หรือการกระทำ หรือการปฏิบัติที่ชอบด้วยกฎหมายและรัฐธรรมนูญนี้และเป็นที่สุด...”

(ฉบับชั่วคราว) พุทธศักราช 2557 มีคำสั่งที่ 49/2559 เรื่อง มาตรการอุปถัมภ์และคุ้มครองศาสนาต่าง ๆ ในประเทศไทย เมื่อวันที่ 22 สิงหาคม พุทธศักราช 2559 โดยมีสาระสำคัญในการกำหนดให้มีการอุปถัมภ์และคุ้มครองทุกศาสนา และให้หน่วยงานของรัฐส่งเสริมและสนับสนุนการศึกษาและการเผยแผ่หลักธรรมคำสอนที่ถูกต้องตามแนวทางในแต่ละศาสนาเพื่อให้เกิดการพัฒนาจิตใจและปัญญา สอดคล้องกับความเลื่อมใสศรัทธาของผู้ที่นับถือศาสนานั้น ๆ โดยไม่ขัดต่อกฎหมาย จะเห็นได้ว่าการออกคำสั่งดังกล่าวเป็นไปเพื่อให้หลักประกันว่าทุกศาสนาจะได้รับความคุ้มครองอย่างเท่าเทียมกัน เพื่อลดความขัดแย้งอันอาจเกิดขึ้นในประเทศ แต่อีกนัยหนึ่งก็สะท้อนปัญหาความไม่มั่นคงในการรับรองเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อของประชาชนอย่างเสมอภาคกัน ซึ่งเกิดขึ้นเนื่องจากการบัญญัติสนับสนุนพระพุทธศาสนาเถรวาทเป็นพิเศษอย่างชัดแจ้งในรัฐธรรมนูญ ในขณะที่หลักความเป็นกลางทางศาสนาก็ยังคงไม่ได้รับการบัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญซึ่งเป็นกฎหมายสูงสุดของประเทศแต่อย่างใด นอกจากนี้ บทบัญญัติที่ให้อำนาจรัฐเข้าข้องเกี่ยวกับศาสนาโดยเฉพาะศาสนาพุทธยังทำให้รัฐอาจอ้างเหตุผลในการตรากฎหมายเพื่ออุปถัมภ์และคุ้มครองพระพุทธศาสนาเป็นการเฉพาะอีกด้วย ดังเช่น ร่างพระราชบัญญัติอุปถัมภ์และคุ้มครองพระพุทธศาสนา พ.ศ.²⁴

4.2.1.2 การสนับสนุนพระพุทธศาสนาโดยรัฐ

โดยที่ร่างพระราชบัญญัติอุปถัมภ์และคุ้มครองพระพุทธศาสนา พ.ศ. มีวัตถุประสงค์ในการกำหนดภารกิจของรัฐในการอุปถัมภ์และส่งเสริมพระพุทธศาสนาหลายประการ ได้แก่ รัฐต้องให้การอุปถัมภ์การศึกษา การเผยแผ่ และการสาธารณูปการพระพุทธศาสนาทั้งในประเทศและต่างประเทศ อุปถัมภ์การปฏิบัติศาสนกิจของพระภิกษุ สามเณร และพุทธศาสนิกชนอุปถัมภ์สำนักเรียนและสำนักปฏิบัติธรรมเพื่อจัดการศึกษาและเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้ถูกต้อง รวมทั้งกำหนดให้รัฐต้องให้การคุ้มครองพระพุทธศาสนา โดยการส่งเสริมให้เยาวชนและประชาชนได้รับความรู้ความเข้าใจในหลักพุทธธรรม จริยธรรม และศีลธรรมอย่างถูกต้อง และสอดส่องดูแลและปกป้องกิจการเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาไม่ให้ถูกละเมิด ซึ่งเหตุผลของการให้มีกฎหมายอุปถัมภ์และคุ้มครองพระพุทธศาสนา

²⁴ ปัจจุบันร่างพระราชบัญญัติอุปถัมภ์และคุ้มครองพระพุทธศาสนา พ.ศ. ผ่านการรับหลักการโดยคณะรักษาความสงบแห่งชาติ และกำลังอยู่ระหว่างการพิจารณาของคณะกรรมการกฤษฎีกา ก่อนจะนำเข้าสู่การพิจารณาของสภานิติบัญญัติแห่งชาติ โดยคณะกรรมการกฤษฎีกาเห็นว่านายกรัฐมนตรียังไม่สมควรให้คำรับรองร่างพระราชบัญญัตินี้ดังกล่าว

ก็เนื่องมาจากการบัญญัติให้รัฐต้องให้ความอุปถัมภ์และคุ้มครองพระพุทธศาสนาในรัฐธรรมนูญ โดยสาระสำคัญของร่างพระราชบัญญัติดังกล่าว ประกอบไปด้วย 3 ส่วน ดังนี้

ส่วนแรก คือ การกำหนดให้มีคณะกรรมการอุปถัมภ์และคุ้มครองพระพุทธศาสนา เพื่อส่งเสริมและสนับสนุนการศึกษา การเผยแผ่พระพุทธศาสนา การเดินทางไปนมัสการสังเวชนียสถานทางพระพุทธศาสนา และจัดให้มีการสอดส่องดูแลและปกป้องกิจการเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาให้มีการกระทำละเมิด ดูหมิ่น เหยียดหยาม ทำลาย ลอกเลียน ดัดแปลง หรือทำให้วิปริตผิดเพี้ยนไป

ส่วนที่สอง คือ การกำหนดให้มีการจัดตั้งกองทุนอุปถัมภ์และคุ้มครองพระพุทธศาสนา และคณะกรรมการบริหารกองทุน โดยเงินและทรัพย์สินของกองทุน ประกอบด้วย เงินที่รัฐบาลจัดสรรให้จากงบประมาณรายจ่ายประจำปี เงินหรือทรัพย์สินที่มีผู้บริจาคหรือมอบให้ เงินหรือทรัพย์สินที่ได้รับจากต่างประเทศหรือองค์กรการระหว่างประเทศ ดอกผลหรือรายได้ที่เกิดจากเงินหรือทรัพย์สินของกองทุน และรายได้อื่น ๆ ทั้งนี้ รายได้หรือผลประโยชน์จากการดำเนินการหรือการจัดหาประโยชน์ของกองทุน ไม่ต้องนำส่งกระทรวงการคลังเป็นรายได้แผ่นดิน

ส่วนที่สาม คือ การกำหนดโทษทางอาญากรณีกระทำการให้เกิดความเสียหายแก่พระพุทธศาสนา ซึ่งหมายถึงการกระทำที่บุคคลใดกระทำให้กระทบต่อความศรัทธาของพระพุทธศาสนา รวมถึงกรณีพระภิกษุกระทำความผิดทางพระวินัย

จากที่กล่าวมาในสองส่วนแรกนี้ จะเห็นได้ว่าเป็นกรณีที่รัฐผูกพันตนในฐานะผู้ส่งเสริมและสนับสนุนพระพุทธศาสนาโดยตรง และประสงค์จะใช้ทรัพยากรและเงินแผ่นดินสนับสนุนพระพุทธศาสนาเป็นการเฉพาะ ซึ่งขัดต่อหลักความเป็นกลางทางศาสนาของรัฐเพื่อให้เกิดการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชนทุกคนอย่างเท่าเทียมกัน โดยปราศจากการเลือกปฏิบัติเพราะเหตุศาสนา สำหรับในประเด็นนี้สามารถเทียบเคียงได้กับความเห็นของคณะกรรมการกฤษฎีกา เกี่ยวกับการใช้จ่ายงบประมาณขององค์การปกครองส่วนท้องถิ่นเพื่อเป็นค่าใช้จ่ายในการที่ประชาชนจะไปแสวงบุญ (ประกอบพิธีฮัจญ์) และการไปสักการะสังเวชนียสถาน รวมทั้งประกอบพิธีการอื่นในลักษณะเดียวกัน

ความเห็นของคณะกรรมการกฤษฎีกา เรื่องเสรีที่ 295/2553 เรื่อง การใช้จ่ายงบประมาณขององค์การปกครองส่วนท้องถิ่นเกี่ยวกับการประกอบพิธีฮัจญ์ คณะกรรมการกฤษฎีกา มีความเห็นว่า มาตรา 37 ของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 กำหนดให้บุคคลย่อมมีเสรีภาพบริบูรณ์ในการถือศาสนา นิกายของศาสนา หรือลัทธินิยมในทางศาสนา และย่อมมีเสรีภาพในการปฏิบัติตามศาสนธรรม ศาสนบัญญัติ หรือปฏิบัติพิธีกรรม ตามความเชื่อถือของตน เมื่อไม่เป็น

ปฏิบัติหน้าที่ของพลเมืองและไม่เป็นการขัดต่อความสงบเรียบร้อยหรือศีลธรรมอันดีของประชาชน ดังนั้น บุคคลจึงมีสิทธิที่จะใช้เสรีภาพในการปฏิบัติพิธีกรรมตามความเชื่อถือของตนด้วยค่าใช้จ่ายของตนเอง การที่หน่วยงานของรัฐจะให้การสนับสนุนการปฏิบัติพิธีกรรมตามความเชื่อของบุคคลใดบุคคลหนึ่ง ย่อมทำให้เกิดการกระทบกระเทือนสิทธิเสรีภาพของบุคคลอื่นซึ่งนับถือศาสนาอื่นหรือไม่ได้นับถือศาสนา นอกจากนี้ เมื่อพิจารณาอำนาจหน้าที่ขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจะเห็นได้ว่า แม้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจะมีอำนาจในการส่งเสริมศาสนาหรือทำนุบำรุงศาสนา แต่การส่งเสริมและสนับสนุนนั้น ต้องเป็นการส่งเสริมและสนับสนุนศาสนาหรือกิจการของศาสนาที่ให้ประโยชน์หรืออำนวยความสะดวกแก่ประชาชนเป็นการทั่วไป มิใช่การส่งเสริมและสนับสนุนศาสนิกชนในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาตามความเชื่อของตน การที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นออกค่าใช้จ่ายให้แก่ประชาชนในท้องถิ่นเพื่อไปประกอบพิธีฮัจญ์อันเป็นการประกอบพิธีกรรมเฉพาะตัวสำหรับผู้นับถือศาสนาอิสลาม จึงไม่ถือว่าเป็นการดูแลและจัดทำบริการสาธารณะขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น หรือเป็นการส่งเสริมศาสนาหรือทำนุบำรุงศาสนาอันเป็นกิจการที่อยู่ในอำนาจหน้าที่ขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นแต่อย่างใด ส่วนกรณี ที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นออกค่าใช้จ่ายให้แก่ประชาชนเพื่อไปสักการะสังเวชนียสถานหรือประกอบพิธีการอื่นในลักษณะเดียวกันก็ย่อมไม่อยู่ในอำนาจหน้าที่ขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเช่นกัน ดังนั้น จะเห็นได้ว่า การที่รัฐมิได้ให้การส่งเสริมและสนับสนุนศาสนาในลักษณะที่เป็นการให้ประโยชน์หรืออำนวยความสะดวกแก่ประชาชนเป็นการทั่วไป แต่เป็นการสนับสนุนศาสนาใดศาสนาหนึ่งเป็นพิเศษ ย่อมเป็นการไม่เคารพต่อสิทธิเสรีภาพของประชาชนที่นับถือศาสนาอื่นหรือไม่ได้นับถือศาสนา ทำให้เกิดความไม่สงบสุขในสังคมที่ประกอบไปด้วยความหลากหลายทางศาสนา และมีผลเป็นการบีบบังคับโดยอ้อมให้ประชาชนที่ต้องการได้รับการสนับสนุนเป็นพิเศษจากรัฐมานับถือศาสนาตามแนวทางของรัฐ ทั้งที่เรื่องความเชื่อทางศาสนาและการประกอบกิจกรรมตามความเชื่อถือของศาสนิกชนย่อมไม่ใช่ภารกิจของรัฐแต่อย่างใด

สำหรับสาระสำคัญในส่วนที่สามของร่างพระราชบัญญัติอุปถัมภ์และคุ้มครองพระพุทธศาสนา พ.ศ. นั้น เป็นการกำหนดโทษทางอาญาสำหรับการกระทำที่กระทบต่อความศรัทธาของพระพุทธศาสนาส่วนหนึ่ง และการกระทำผิดทางพระวินัยของพระภิกษุอีกส่วนหนึ่ง ซึ่งการกระทำที่กระทบต่อความศรัทธาของพระพุทธศาสนาถือเป็นลักษณะความผิดที่ขาดความชัดเจน ผู้กระทำไม่อาจรู้ล่วงหน้าได้ว่าการกระทำเช่นใดจะเป็นความผิด ซึ่งขัดต่อหลักการลงโทษทางอาญา อีกทั้งการกำหนดความผิดสำหรับการกระทำความผิดกล่าว ย่อมเป็นการแทรกแซงการใช้เสรีภาพทางศาสนาของประชาชน ซึ่งรัฐไม่พึงกระทำ เว้นแต่เพื่อเหตุผลของรัฐในการรักษาความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง อีกทั้ง

การกำหนดโทษทางอาญาในลักษณะดังกล่าว เป็นการเพิ่มความผิดฐานดูหมิ่นศาสนาซึ่งไม่มีในประมวลกฎหมายอาญา ความผิดฐานดูหมิ่นศาสนาดังกล่าวนอกจากจะเป็นการจำกัดเสรีภาพในการแสดงออกแล้วยังอาจถูกใช้เป็นเครื่องมือโจมตีคนที่เห็นต่างทางศาสนาอีกด้วย ส่วนการกำหนดโทษทางอาญาสำหรับการกระทำผิดทางพระวินัยของพระภิกษุอีกส่วนหนึ่งต่างหากจากโทษทางพระวินัย ย่อมจะเป็นการเปิดโอกาสให้สถาบันศาสนาเป็นผู้มีอำนาจตีความกฎหมายในฐานะผู้เชี่ยวชาญแทนเจ้าหน้าที่ของรัฐและผู้พิพากษาศาลอาญา และทำให้ความเชื่อทางศาสนาถูกผูกขาดทางความคิดโดยศาสนจักรซึ่งอาศัยพื้นที่ในกระบวนการยุติธรรมตีความความเชื่อในนามตัวแทนของรัฐ²⁵

นอกจากนี้ การที่รัฐแสดงออกซึ่งการสนับสนุนพระพุทธศาสนาเป็นพิเศษ ย่อมทำให้เกิดการแบ่งชนชั้นในสังคมที่ประกอบไปด้วยประชาชนที่มีความหลากหลายทางศาสนา กล่าวคือ ประชาชนที่นับถือศาสนาพุทธตามแนวทางของรัฐ ถือเป็นส่วนหนึ่งของรัฐ ได้รับความสำคัญเป็นอันดับหนึ่ง เนื่องจากการเป็นพลเมืองดังกล่าวสอดคล้องกับการแสดงออกถึงการเป็นรัฐพุทธ ส่วนประชาชนผู้นับถือศาสนาอื่น หรือไม่นับถือศาสนา รวมทั้งประชาชนที่นับถือศาสนาพุทธแต่ไม่เป็นไปตามแนวทางของรัฐ ถือเป็นส่วนหนึ่งของชนชั้นสอง ปัญหาที่ตามมา คือ ความรู้สึกถูกแบ่งแยกด้วยเหตุศาสนา ฝ่ายที่ถือเป็นพลเมืองชั้นหนึ่งกลายเป็นฝ่ายที่มีสิทธิในการเรียกร้องให้รัฐตอบสนองต่อพระพุทธศาสนาเป็นพิเศษในเรื่องต่าง ๆ ในขณะที่ฝ่ายที่ถือเป็นพลเมืองชั้นสองไม่ได้รับความเสมอภาคภายใต้การปกครองของรัฐ ก่อให้เกิดความไม่พอใจและเกิดปัญหาความไม่สงบสุขในสังคม และเป็นการตอกย้ำถึงทัศนคติของการไม่มีขันติธรรมต่อผู้ที่เห็นต่างทางศาสนา การไม่เคารพในเสรีภาพทางความคิดของผู้อื่น ดังนั้น หากรัฐสามารถรักษาความเป็นกลางทางศาสนา ระมัดระวังและสงวนบทบาทของตนในเรื่องที่เกี่ยวกับศาสนา ไม่แสดงออกถึงการสนับสนุนศาสนาใดเป็นพิเศษ รัฐย่อมเป็นสังคมทางการเมืองที่มีการปกครองภายใต้ความเสมอภาคอย่างแท้จริง ศาสนาก็ย่อมมีหลักประกันว่าจะไม่ถูกรัฐใช้เป็นเครื่องมือทางการเมือง และสามารถดำรงอยู่ได้อย่างอิสระ

4.2.1.3. การกำหนดหน้าที่ของบุคคลในการพิทักษ์รักษาชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์

การบัญญัติอุดมการณ์ ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ไว้ในรัฐธรรมนูญปรากฏขึ้นเมื่อรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2475 ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม พุทธศักราช 2495 โดยมาตรา 35 บัญญัติว่า “บุคคลจะใช้สิทธิและเสรีภาพตามรัฐธรรมนูญนี้ให้เป็นปฏิกิริยาต่อชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และรัฐธรรมนูญมิได้” ต่อมา รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540

²⁵ อานนท์ มาเฝ้า, *อ้างแล้ว เชิงอรรถที่ 19*, น.96.

ได้บัญญัติอุดมการณ์ ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ไว้ในหมวด 4 ว่าด้วยเรื่องหน้าที่ของชนชาวไทย ในมาตรา 66 ว่า “บุคคลมีหน้าที่รักษาไว้ซึ่งชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และการปกครองระบอบประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุขตามรัฐธรรมนูญนี้” ซึ่งรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 ก็ได้บัญญัติข้อความดังกล่าวไว้เช่นเดียวกันในหมวด 4 มาตรา 70 ว่าด้วยเรื่องหน้าที่ของชนชาวไทย จนกระทั่งในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 ก็ได้คงข้อความดังกล่าวไว้ในหมวด 4 ว่าด้วยเรื่องหน้าที่ของปวงชนชาวไทยเช่นกัน ในมาตรา 50 (1) บัญญัติว่า “บุคคลมีหน้าที่พิทักษ์รักษาไว้ซึ่งชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และการปกครองระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข” จะเห็นได้ว่าอุดมการณ์ ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ นั้น ยังคงมีบทบาทมาจนถึงปัจจุบัน ในการระดมแนวความคิดชาตินิยมในหมู่ประชาชนโดยอาศัยอิทธิพลส่วนหนึ่งจากศาสนา และเน้นย้ำให้เห็นว่าสถาบันของชาติทั้ง 3 สถาบันนี้ มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันอย่างใกล้ชิด แยกจากกันไม่ได้ ยิ่งไปกว่านั้น รัฐธรรมนูญยังบัญญัติเรียกร้องให้ประชาชนทุกคนมีหน้าที่พิทักษ์รักษาไว้ซึ่งสถาบันทั้งสามดังกล่าวด้วย ไม่ว่าประชาชนผู้นั้นจะนับถือศาสนาพุทธหรือไม่ก็ตาม กล่าวโดยเฉพาะถึงการ บัญญัติให้บุคคลมีหน้าที่พิทักษ์รักษาไว้ซึ่งศาสนา คำว่า “ศาสนา” ในรัฐธรรมนูญแท้จริงแล้วย่อมหมายถึงศาสนาพุทธ โดยเฉพาะ เนื่องจากอุดมการณ์ ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ เดิมมีที่มาจากการที่ประเทศตกอยู่ภายใต้สถานการณ์เผชิญหน้ากับการล่าอาณานิคมของชาติตะวันตกหลังจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชย์ ดังนั้น การสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันภายในชาติจึงได้รับการใส่ใจเป็นพิเศษ พระองค์ทรงปลุกฝังและระดมแนวความคิดชาตินิยมในหมู่ประชาชนภายใต้คำขวัญ “ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์” และทรงชี้ให้เห็นว่า สถาบันของชาติทั้ง 3 สถาบันนี้ มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันอย่างใกล้ชิด หากปราศจากซึ่งสถาบันใดสถาบันหนึ่ง ความเป็นชาติไทยจะดำรงอยู่ไม่ได้ ทรงเรียกร้องให้ชาวพุทธป้องกันชาติ ศาสนา ทรงเห็นว่าการสละชีพเพื่อชาติเท่ากับเป็นการปกป้องและสืบต่ออายุพระพุทธศาสนา ต่อมา การใช้พระพุทธศาสนาเพื่อให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ทางการเมือง ดังกล่าวได้รับการฟื้นฟูขึ้นมาปฏิบัติอีกครั้งในสมัยของ จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ และ จอมพล ถนอม กิตติขจร โดยเฉพาะการปลุกฝังและระดมอุดมการณ์ ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ เพื่อป้องกันประชาชนจากการถูกแทรกแซงหรือชักจูงจากฝ่ายคอมมิวนิสต์ ซึ่งในเวลานั้นถือว่าเป็นภัยต่อการปกครองระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข สถาบันทางศาสนาซึ่งยังคงมีบทบาทในการเป็นศูนย์รวมของความสามัคคีของประชาชนและเป็นแหล่งที่มาของอุดมการณ์ร่วมกัน จึงได้ถูกนำมาใช้เพื่อวัตถุประสงค์ทางการเมืองจนถึงปัจจุบัน และได้บัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญในหมวดของหน้าที่ของปวงชนชาวไทย แต่โดยที่คำว่า “ปวงชนชาวไทย” ย่อมหมายถึงประชาชนชาวไทยทุกคน ดังนั้น การที่รัฐกำหนด

หน้าที่ให้ประชาชนชาวไทยทุกคนต้องพิทักษ์รักษาไว้ซึ่งศาสนาพุทธจึงเป็นการแทรกแซงเสรีภาพทางศาสนาของประชาชนโดยปราศจากเหตุผลอันสมควรอย่างยิ่ง เนื่องจากประชาชนชาวไทยทุกคนไม่ได้นับถือศาสนาพุทธทั้งหมด อีกทั้ง การนับถือหรือไม่นับถือศาสนาเป็นสิทธิเด็ดขาดของแต่ละบุคคล เมื่อเลือกนับถือศาสนาใดศาสนาหนึ่ง บุคคลนั้นก็ย่อมมีสิทธิปฏิเสธที่จะไม่นับถือหรือสนับสนุนหรือเข้าข้องเกี่ยวกับศาสนาอื่น นอกจากนี้ การกำหนดหน้าที่ของบุคคลดังกล่าวโดยปราศจากเหตุผลในการปกป้องคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชนคนอื่นหรือเพื่อประโยชน์ส่วนรวม ย่อมเป็นการสะท้อนให้เห็นว่ารัฐใช้ศาสนาเป็นเครื่องมือในการสร้างความมั่นคงทางการเมือง โดยไม่คำนึงถึงภารกิจของรัฐที่แท้จริงในการรับรองและคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพของประชาชน

4.2.1.4 ความเป็นกลางของรัฐในการให้การศึกษา

นอกจากการไม่บัญญัติรับรองหลักความเป็นกลางทางศาสนาในรัฐธรรมนูญ แต่กลับพบว่ามีบทบัญญัติหลายประการที่แสดงออกถึงการรับรองสถานะของศาสนาพุทธเป็นพิเศษแล้ว การปฏิบัติของรัฐไทยในการจัดทำบริการสาธารณะยังมีส่วนในการเผยแพร่หลักธรรมคำสอนและแนวทางการปฏิบัติของพระพุทธศาสนาเป็นพิเศษ โดยระเบียบกระทรวงศึกษาธิการ ว่าด้วยการสวดมนต์ไหว้พระของนักเรียน พ.ศ. 2503 ได้กำหนดให้ครูใหญ่ อาจารย์ใหญ่ หรือผู้อำนวยการโรงเรียนและสถานศึกษาในสังกัด และในความควบคุมของกระทรวงศึกษาธิการ จัดให้นักเรียนสวดมนต์ไหว้พระเวลาเข้าแถวภายหลังเชิฐรงชาติ ก่อนเข้าเรียนทุกวัน และตอนเลิกเรียนในวันสุดท้ายของสัปดาห์ และในโรงเรียนที่มีนักเรียนประจำก็จัดให้นักเรียนสวดมนต์ไหว้พระตอนก่อนที่จะเข้านอนเป็นประจำทุกคืนด้วย โดยในการสวดมนต์ไหว้พระทุกครั้ง ให้ครูและอาจารย์ทุกคนเข้าร่วมสวดมนต์ไหว้พระโดยพร้อมเพรียงกัน โดยไม่มีข้อยกเว้นสำหรับครูและอาจารย์ที่นับถือศาสนาอื่นหรือไม่นับถือศาสนา ส่วนในกรณีที่มิมีนักเรียนที่มีได้นับถือศาสนาพุทธเรียนรวมอยู่ด้วย เวลาสวดมนต์นักเรียนผู้นั้นไม่ต้องสวด เมื่อเทียบเคียงกับประเทศสหรัฐอเมริกาหรือประเทศฝรั่งเศสซึ่งตระหนักถึงความเป็นกลางทางศาสนาและการเคารพในสิทธิเสรีภาพของประชาชน การบังคับให้นักเรียนต้องสวดมนต์ถือเป็นการสะท้อนถึงความไม่เป็นกลางทางศาสนาโดยการสนับสนุนศาสนาใดศาสนาหนึ่งเป็นพิเศษ และเป็นการเข้าไปแทรกแซงเสรีภาพทางศาสนาซึ่งเป็นเรื่องส่วนบุคคลของประชาชนโดยการจำกัดเสรีภาพทางศาสนาของประชาชนในการแสดงออกไม่ให้ตรงกับศรัทธาภายในจิตใจ อีกทั้งการจัดให้มีการสวดมนต์ถือเป็นการบีบบังคับให้เด็กได้รับอิทธิพลจากศาสนาพุทธอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เนื่องจากเด็กนักเรียนยังไม่มีวุฒิเพียงพอในการมีแนวคิดเป็นของตนเอง การศึกษาในโรงเรียนจึงต้องมีลักษณะเสริมสร้างความสามารถในการคิดภายใต้บรรยากาศที่เป็นกลางทางศาสนา ซึ่งจะเป็นการต่อยอดความคิดในการใช้เสรีภาพในเรื่องอื่น ๆ ต่อไป การออกระเบียบดังกล่าวจึงเป็นข้อสนับสนุน

ความคิดที่ว่า แท้จริงแล้วประเทศไทยไม่มีความเป็นกลางทางศาสนา แต่ให้การสนับสนุนเฉพาะศาสนาพุทธเป็นพิเศษ โดยมักมีการออกกฎระเบียบแทรกแซงเสรีภาพทางศาสนาของประชาชนอยู่เสมอ อีกทั้งการกำหนดให้ต้องมีการสวดมนต์ในโรงเรียนอาจนำไปสู่การแบ่งแยกนักเรียนที่ไม่เข้าร่วมสวดมนต์ออกจากสังคมของนักเรียนคนอื่น

ส่วนการศึกษาวิชาพระพุทธศาสนาเป็นวิชาบังคับโดยตรงนั้นได้ถูกยกเลิกไป แต่การศึกษาเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาอยู่ในกลุ่มวิชาสาระการเรียนรู้เกี่ยวกับสังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 ซึ่งกำหนดให้นักเรียนทุกคนในระดับการศึกษาขั้นพื้นฐานจำเป็นต้องเรียน โดยในส่วนของสาระการเรียนรู้เกี่ยวกับศาสนานั้น มุ่งเน้นการศึกษาประวัติความสำคัญของศาสนา หลักธรรมของพระพุทธศาสนา รวมทั้งให้นักเรียนเข้าใจและตระหนักถึงการปฏิบัติตนเป็นศาสนิกชนที่ดี และธำรงรักษาพระพุทธศาสนา จะเห็นได้ว่าจุดมุ่งหมายในการเรียนการสอนเกี่ยวกับศาสนาในกลุ่มวิชาสาระการเรียนรู้เกี่ยวกับสังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรมส่วนใหญ่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ทั้งในแง่การศึกษาประวัติศาสตร์ของศาสนา และการเผยแพร่หลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนา²⁶ ซึ่งมีผลเป็นการเผยแผ่ศาสนาไปพร้อมกับการจัดการเรียนการสอน นอกจากนี้กระทรวงศึกษาธิการซึ่งเป็นหน่วยงานของรัฐยังได้ริเริ่มโครงการโรงเรียนรูปแบบใหม่ เช่น โรงเรียนวิถีพุทธซึ่งใช้แนวทางของพระพุทธศาสนาเป็นหลักในการจัดการศึกษา มีการกำหนดตัวชี้วัดยึดโยงกับศาสนา เช่น²⁷ การมีพระพุทธรูปในห้องเรียน การรักษาศีล 5 การบริหารจัดการเจริญปัญญาก่อนเข้าเรียน รวมถึงการนิมนต์พระสงฆ์มาสอนนักเรียนอย่างสม่ำเสมอ ซึ่งแสดงให้เห็นว่า พระพุทธศาสนาและการจัดการศึกษาไม่อาจแยกออกจากกันได้ ในทางตรงกันข้าม การจัดการศึกษายังมีส่วนช่วยในการสนับสนุนและส่งเสริมศาสนาพุทธเป็นพิเศษ โดยไม่มีวิชาเลือกให้กับนักเรียนที่ไม่นับถือศาสนา ในขณะที่การปกครอง

²⁶ ตัวชี้วัดและสาระการเรียนรู้แกนกลางต้องรู้และควรรู้กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรมตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 จัดทำโดยกลุ่มพัฒนาหลักสูตรและมาตรฐานการเรียนรู้ สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน กระทรวงศึกษาธิการ ฉบับลงวันที่ 15 สิงหาคม 2559, “สืบค้นเมื่อวันที่ 30 พฤษภาคม 2560, จาก <http://academic.obec.go.th>

²⁷ คู่มือมาตรฐานการดำเนินงานโรงเรียนวิถีพุทธพระราชทาน พ.ศ. 2558 จัดทำโดยสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน กระทรวงศึกษาธิการ, “สืบค้นเมื่อวันที่ 30 พฤษภาคม 2560, จาก <http://www.vitheeabuddha.com>

แบบเสรีประชาธิปไตยควรให้ความสำคัญกับการปลูกฝังให้เยาวชนมีเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นอย่างมีเหตุผล เช่น ประเทศฝรั่งเศส วิชาปรัชญาถือเป็นวิชาบังคับในระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย เนื่องจากเล็งเห็นว่าปรัชญาเป็นฐานสำคัญของการเป็นพลเมืองที่รู้แจ้ง มีจิตใญ่พากษ์วิจารณ์ เป็นรากฐานสำคัญอย่างหนึ่งในการใช้เสรีภาพในการแสดงความคิดเห็น²⁸ ในขณะที่ในสังคมไทยนั้น โดยที่ในสมัยก่อนการศึกษามีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาอย่างมาก เพราะอาศัยวัดเป็นสถานที่เรียน มีพระสงฆ์เป็นผู้สอน เมื่อแรกตั้งกระทรวงธรรมการก็มีหน้าที่ปกครองดูแลทั้งด้านศาสนาและการศึกษา แม้ว่าในระยะต่อมาจะมีการเปลี่ยนแปลงโดยการจัดตั้งโรงเรียนรัฐกระจายไปทั่วประเทศ เปลี่ยนผู้สอนเป็นครู และตั้งกระทรวงศึกษาธิการขึ้นมาดูแลด้านการศึกษาโดยเฉพาะ แต่สภาพการเรียนการสอนของไทยก็ยังคงดำรงไว้ซึ่งการนำพระพุทธศาสนาเป็นส่วนหนึ่งในการจัดการศึกษาของประเทศโดยโรงเรียนรัฐบาลซึ่งใช้งบประมาณของประเทศ และโรงเรียนเอกชนซึ่งได้รับการสนับสนุนจากงบประมาณของประเทศ ต่างก็เป็นส่วนหนึ่งในการอบรมสั่งสอนให้นักเรียนมีความศรัทธาในพระพุทธศาสนา ทั้งที่แท้จริงแล้วงบประมาณของประเทศมาจากเงินภาษีอากรของประชาชนในประเทศ ซึ่งประกอบไปด้วยประชาชนผู้ที่นับถือศาสนาพุทธ ศาสนาอื่น หรือไม่นับถือศาสนา แต่รัฐกลับใช้เงินดังกล่าวสนับสนุนพระพุทธศาสนาเป็นพิเศษตลอดมา ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่ารัฐมองข้ามการใช้เงินงบประมาณเพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อประชาชนทุกศาสนาอย่างเท่าเทียมกัน

นอกจากนี้ โรงเรียนบางแห่งที่จัดตั้งขึ้นในเขตธรณีสงฆ์ก็หลีกเลี่ยงอย่างไม่ได้ในการให้ความสำคัญเป็นพิเศษกับการสนับสนุน ส่งเสริม และเผยแพร่พระพุทธศาสนาแก่นักเรียนตามแนวปฏิบัติที่สืบเนื่องมาตั้งแต่อดีต ซึ่งอาจทำให้พบกับปัญหาบางประการในความหลากหลายทางศาสนาของนักเรียนและผู้ปกครอง ยกตัวอย่างเช่น กรณีโรงเรียนมัธยมหนองจอกซึ่งตั้งอยู่บริเวณวัดหนองจอกได้มีคำสั่งห้ามนักเรียนผู้นับถือศาสนาอิสลามคลุมฮิญาบในโรงเรียน ต่อมา มหาเถรสมาคมได้มีมติมายังสำนักงานพระพุทธศาสนา 4 ข้อ ได้แก่²⁹ ข้อที่หนึ่ง โรงเรียนหรือหน่วยราชการใดที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ของวัดหรือที่ธรณีสงฆ์ การใช้พื้นที่ต้องปฏิบัติตามขนบธรรมเนียม จารีตประเพณี วิถีไทยและวิถีพุทธ และกฎระเบียบของวัด ข้อที่สอง ให้คณะสงฆ์มีส่วนร่วมในการพิจารณาแต่งตั้งผู้บริหารของโรงเรียนหรือ

²⁸ Annabelle Laurent, “Pourquoi la France philosophe?,” Accessed Apr 10, 2016, from <http://www.slate.fr>

²⁹ มติมหาเถรสมาคมที่ 46/2554 เรื่อง รายงานผลการดำเนินการเกี่ยวกับโรงเรียนมัธยมวัดหนองจอก

หน่วยราชการที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ของวัดหรือที่ธรณีสงฆ์ ข้อที่สาม ควรให้พระสงฆ์เข้าไปมีบทบาทในการกำหนดหลักสูตรการเรียนการสอนวิชาพระพุทธศาสนา หลักคุณธรรม จริยธรรมทุกระดับชั้น และข้อที่สี่ โรงเรียนหรือหน่วยราชการใดใช้พื้นที่ของวัดหรือที่ธรณีสงฆ์ ต้องหารือและได้รับความยินยอมจากเจ้าอาวาสและคณะสงฆ์ผู้ปกครองทุกระดับจนถึงเจ้าคณะจังหวัดก่อน ทั้งนี้ ให้สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติแจ้งมติมหาเถรสมาคมดังกล่าวและให้มีผลตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป หากพิจารณามติมหาเถรสมาคมดังกล่าวจะพบว่า มหาเถรสมาคมไม่ได้วินิจฉัยหรือให้ความเห็นต่อประเด็นปัญหาเรื่องห้ามคลุมฮิญาบในโรงเรียนมัธยมวัดหนองจอกโดยตรง แต่มติมหาเถรสมาคมมีลักษณะอาศัยปัญหาที่เกิดขึ้นเพื่อที่จะผูกขาดความชอบธรรมบนพื้นที่ที่ตนอ้างสิทธิความเป็นเจ้าของ โดยไม่คำนึงในทางกฎหมายว่า พื้นที่วัดมิได้เป็นกรรมสิทธิ์ของวัดอย่างเอกชนมีกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินของตนเองเป็นเอกเทศ แต่พื้นที่วัดเป็นทรัพย์สินของแผ่นดินซึ่งรัฐไทยเป็นเจ้าของ และผู้เป็นเจ้าของรัฐไทย คือ ปวงชนชาวไทย มิใช่พุทธจักรหรือมหาเถรสมาคม การที่มหาเถรสมาคมแสดงเจตนาขอให้คณะสงฆ์มีส่วนร่วมและมีอำนาจบางประการในการบริการสาธารณะของรัฐไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง กิจการด้านการศึกษา ย่อมเท่ากับว่ามติมหาเถรสมาคมนี้กระทบต่ออำนาจอธิปไตยของประเทศไทยที่รัฐธรรมนูญในขณะนั้นสะท้อนว่าอำนาจของรัฐเป็นกลางทางศาสนา³⁰ นอกจากการอาศัยปัญหาที่เกิดขึ้นเพื่อผูกขาดอำนาจวัดในกรณีโรงเรียนมัธยมวัดหนองจอกแล้ว มหาเถรสมาคมยังเคยมีมติไปถึงกรณีที่ใช้โรงเรียนที่มีคำว่า “วัด” ตัดคำดังกล่าวออก และเปลี่ยนชื่อโรงเรียน โดยมหาเถรสมาคมมีมติห้ามไม่ให้ตัดคำว่าวัดที่ใช้หน้าหน้าชื่อโรงเรียนหรือสถาบันการศึกษาที่ตั้งอยู่บนพื้นที่ของวัดหรือธรณีสงฆ์ หากโรงเรียนใดตัดคำว่าวัดออกไปแล้ว ต้องนำกลับมาใส่หน้าชื่อโรงเรียนเหมือนเดิม ยกเว้นโรงเรียนที่ได้รับชื่อพระราชทาน ถ้าโรงเรียนใดเพิกเฉย หรือไม่ปฏิบัติตาม จะไม่ต่อสัญญาเช่าพื้นที่ธรณีสงฆ์³¹ ต่อประเด็นปัญหากรณีนี้ที่ห้ามนักเรียนและครูผู้นับถือศาสนาอิสลามคลุมฮิญาบในโรงเรียนนั้น ผู้อำนวยการโรงเรียนมัธยมวัดหนองจอกให้เหตุผลว่า เนื่องจากเป็นโรงเรียนที่ดูแลโดยวัดหนองจอก ผู้ปกครองที่นับถือศาสนาอิสลามและศาสนาอื่นย่อมมีความเข้าใจและเคารพในสถานที่ที่โรงเรียนตั้งอยู่ โดยโรงเรียนได้จัดให้มีการเรียนการสอนศาสนาอิสลามในโรงเรียนแล้ว จึงทำให้วิถีชีวิตในโรงเรียนมัธยมวัดหนองจอกดำเนินอยู่ได้โดยไม่มีการแตกแยก ผู้ปกครองที่นับถือศาสนาอิสลามก็รับทราบและยอมรับในแนวปฏิบัติที่ถือว่าเป็นวิธีการดำเนินการมาตั้งแต่ก่อตั้งจนถึงปัจจุบัน เพื่อเป็นการเคารพในสถานที่ธรณีสงฆ์ และจากการที่

³⁰ อานนท์ มาเฝ้า, *อ้าวแล้ว เชิงอรุณที่ 19*, น. 58-62.

³¹ มติชนออนไลน์, “จับตา...มติมหาเถรสมาคม ห้าม ร.ร. ตัดคำว่า วัด,” สืบค้นเมื่อวันที่ 22 มิถุนายน 2559, จาก <http://www.matichon.co.th>

โรงเรียนมีแนวปฏิบัติจนเป็นที่ยอมรับมา 50 ปี นักเรียนและผู้ปกครองอยู่กันอย่างมีความสุข และไม่รู้สึกเกิดการแบ่งแยก จึงเห็นว่าไม่ควรอนุญาตตามที่ขอให้ให้นักเรียนมุสลิมคลุมฮิญาบเข้าเรียน³² เมื่อพิจารณาเหตุผลดังกล่าวแล้วพบว่า การสั่งห้ามคลุมฮิญาบซึ่งถือเป็นการจำกัดสิทธิเสรีภาพในการปฏิบัติตามความเชื่อทางศาสนาของนักเรียนและครูชาวมุสลิม อาศัยเพียงแนวปฏิบัติที่ต้องเคารพสถานที่วัดที่โรงเรียนตั้งอยู่ โดยปราศจากเหตุผลด้านความสงบเรียบร้อยของสังคม ทั้งที่แท้จริงแล้วศาสนาพุทธไม่มีแนวคิดด้านการกีดกันทางศาสนาแต่อย่างใด ในทางตรงกันข้าม หากรัฐตระหนักถึงการให้หลักประกันในการใช้เสรีภาพทางศาสนาของประชาชน และมีความเป็นกลางทางศาสนา การออกกฎหมายหรือการกระทำใด ๆ ก็ตามที่เป็นการจำกัดสิทธิเสรีภาพของประชาชน รัฐย่อมต้องมีเหตุผลที่สำคัญอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ในการแทรกแซงและจำกัดสิทธิเสรีภาพในการปฏิบัติตามความเชื่อทางศาสนาดังกล่าว

4.2.1.5 ปัญหาในการจำกัดเสรีภาพในการแสดงออกเพื่อปกป้องคุ้มครองนักบวชในพระพุทธศาสนา

โดยที่เสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อย่อมมีความหมายกว้างขวางถึงทุกศาสนาและความเชื่อ รวมไปถึงความไม่เชื่อในศาสนาใด และความเชื่อที่ไม่เกี่ยวข้องกับศาสนา ซึ่งเสรีภาพดังกล่าวมีรากฐานมาจากเสรีภาพทางความคิด เช่นเดียวกับเสรีภาพในการแสดงออกประการอื่น ๆ เช่น เสรีภาพในการพูด เสรีภาพในการเขียน หรือเสรีภาพในการสื่อสารในรูปแบบอื่น ๆ โดยเสรีภาพในการแสดงออกดังกล่าวถือเป็นองค์ประกอบที่สำคัญประการหนึ่งของการมีเสรีภาพทางความคิดซึ่งเป็นสิทธิธรรมชาติของมนุษย์ทุกคน การใช้เสรีภาพในการแสดงออกบางครั้งเกี่ยวข้องกับศาสนาหรือความเชื่อ ความศรัทธาของบุคคลอื่น กล่าวคือ บุคคลย่อมมีเสรีภาพในการแสดงออกซึ่งความคิดเห็นของตนแม้ว่าจะเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องศาสนาหรือความเชื่อ ไม่ว่าจะเป็นการแสดงออกอย่างยกย่อง เพิกเฉย หรือแม้กระทั่งการแสดงออกอย่างเป็นปฏิปักษ์ต่อศาสนาหรือความเชื่อนั้น อย่างไรก็ตาม เสรีภาพในการแสดงออกไม่ได้มีลักษณะเด็ดขาดและได้รับการคุ้มครองอย่างบริบูรณ์ดังเช่นเสรีภาพในการนับถือศาสนาหรือความเชื่อซึ่งเป็นเสรีภาพภายในจิตใจ แต่เสรีภาพในการแสดงออกมีลักษณะเป็นการกระทำออกมาสู่ภายนอกซึ่งย่อมอยู่ภายใต้เงื่อนไขข้อจำกัดของรัฐเพื่อประโยชน์ของผู้อื่นและสังคมเช่นเดียวกับเสรีภาพในการปฏิบัติตามหลักศาสนาหรือความเชื่อ เนื่องจากความจริงที่ว่าไม่มีผู้ใดสามารถมีเสรีภาพเหนือผู้อื่น ทุกคนมีเสรีภาพอย่างเท่าเทียมกัน แต่เป็นที่น่าสนใจที่เมื่อใดก็ตามที่เสรีภาพในการแสดงออกนั้นเกี่ยวข้องกับ

³² ชมรมพระพุทธศาสนา เอไอเอ, “ความจริงที่วัดหนองจอก,” สืบค้นเมื่อวันที่ 7 มิถุนายน 2559, จาก www.surasaha.com

ความศรัทธาของของพุทธศาสนิกชน รัฐมักจะมีแนวโน้มในการมุ่งปกป้องคุ้มครองความรู้สึกของบรรดาผู้ศรัทธาในศาสนา ทั้งที่แท้จริงแล้ว เสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อ ย่อมรวมไปถึงความไม่เชื่อในศาสนาใด และความเชื่อที่เป็นปฏิปักษ์ต่อศาสนาด้วย นอกจากนี้ เสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อไม่ได้หมายถึงการที่ศาสนาหรือความเชื่อนั้นจะได้รับการป้องกันจากการถูกวิพากษ์วิจารณ์หรือการแสดงออกในลักษณะที่เป็นปรปักษ์ และไม่ได้มุ่งปกป้องความรู้สึกของบรรดาผู้ศรัทธาที่อาจได้รับการกระทบกระเทือนจากการแสดงออกนั้น เพียงแต่รัฐมีหน้าที่เข้ามาดูแลจัดการหากการแสดงออกนั้นจะถึงขนาดยั่วให้เกิดความไม่สงบสุขในสังคมซึ่งต้องคำนึงถึงสังคมโดยรวมมิใช่เพียงศาสนาใดศาสนาหนึ่งโดยเฉพาะ

เมื่อพิจารณาเสรีภาพในการแสดงออกในเรื่องที่เกี่ยวกับศาสนานั้น เนื่องจากประเทศไทยไม่มีกฎหมายอาญาดูหมิ่นศาสนาหรือความเชื่อของบุคคลอื่น เสรีภาพในการแสดงออกหรือแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับศาสนาโดยหลักแล้วจึงสามารถกระทำได้ แต่อย่างไรก็ดี พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 ได้บัญญัติห้ามการแสดงออกบางประการที่กระทบเทือนต่อสมเด็จพระสังฆราชและคณะสงฆ์ ซึ่งมุ่งเน้นการปกป้องคุ้มครองบุคคลซึ่งก็คือ พระสงฆ์ มากกว่าเป็นการป้องกันการกระทำที่ยั่วให้เกิดความเกลียดชังหรือความรุนแรงด้วยเหตุทางศาสนา โดยพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 มาตรา 44 ทวิ บัญญัติว่า “ผู้ใดหมิ่นประมาท ดูหมิ่น หรือแสดงความอาฆาตมาดร้ายสมเด็จพระสังฆราชต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินหนึ่งปีหรือปรับไม่เกินสองหมื่นบาท หรือทั้งจำทั้งปรับ” และมาตรา 44 ตริ บัญญัติว่า “ผู้ใดใส่ความคณะสงฆ์หรือคณะสงฆ์อื่นอันอาจก่อให้เกิดความเสื่อมเสียหรือความแตกแยกต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินหนึ่งปีหรือปรับไม่เกินสองหมื่นบาท หรือทั้งจำทั้งปรับ” โดยไม่มีนักบวชในศาสนาอื่นได้รับการปกป้องคุ้มครองเช่นนี้

นอกจากการห้ามหมิ่นประมาท ดูหมิ่น หรือแสดงความอาฆาตมาดร้ายสมเด็จพระสังฆราช หรือห้ามใส่ความคณะสงฆ์ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 ซึ่งมีเจตนารมณ์ในการปกป้องคุ้มครองนักบวชในพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะแล้ว ยังปรากฏความพยายามของรัฐในการกำหนดโทษทางอาญาสำหรับการดูหมิ่นศาสนาตามร่างพระราชบัญญัติอุปถัมภ์และคุ้มครองพระพุทธศาสนา พ.ศ. ซึ่งหากมีผลใช้บังคับจะเป็นการจำกัดการใช้เสรีภาพในการแสดงออกที่อาจขัดต่อรัฐธรรมนูญ³³

³³ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 มาตรา 34 บัญญัติว่า “บุคคลย่อมมีเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็น การพูด การเขียน การพิมพ์ การโฆษณา และการสื่อความหมายโดยวิธีอื่น การจำกัดเสรีภาพดังกล่าวจะกระทำมิได้ เว้นแต่โดยอาศัยอำนาจตามบทบัญญัติแห่งกฎหมายที่ตราขึ้นเฉพาะเพื่อรักษาความมั่นคงของรัฐ เพื่อคุ้มครองสิทธิหรือเสรีภาพของบุคคลอื่น เพื่อรักษาความสงบเรียบร้อยหรือศีลธรรมอันดีของประชาชน หรือเพื่อป้องกันสุขภาพของประชาชน”

และกติการระหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมือง³⁴ ซึ่งได้กำหนดหลักประกันเสรีภาพในการแสดงออก (Freedom of expression) ให้บุคคลทุกคนมีสิทธิที่จะมีความคิดเห็นโดยปราศจากการแทรกแซง แต่การใช้สิทธิดังกล่าวอาจมีข้อจำกัดตามกฎหมายเท่าที่จำเป็นต่อการเคารพในสิทธิหรือชื่อเสียงของบุคคลอื่น การรักษาความมั่นคงของชาติ หรือความสงบเรียบร้อย หรือการสาธารณสุข หรือศีลธรรมของประชาชน เนื่องด้วยการกระทำในลักษณะวิพากษ์วิจารณ์ศาสนาถือเป็นเสรีภาพในการแสดงออกของประชาชน เสรีภาพนี้ถือเป็นสิ่งบ่งชี้ว่าประเทศนั้นให้ความเคารพในการปกครองในระบอบประชาธิปไตยที่จะต้องยอมรับฟังความเห็นที่แตกต่างและมีขั้นตอนต่อการถูกวิพากษ์วิจารณ์ ดังนั้น เสรีภาพในการแสดงออกซึ่งการกระทำดังกล่าวจึงไม่ถือเป็นสิ่งที่ต้องห้ามและยังได้รับความคุ้มครองตามรัฐธรรมนูญ รัฐไม่อาจออกกฎหมายจำกัดได้ เว้นแต่เพื่อรักษาความมั่นคงของรัฐ เพื่อคุ้มครองสิทธิหรือเสรีภาพของบุคคลอื่น เพื่อรักษาความสงบเรียบร้อยหรือศีลธรรมอันดีของประชาชน เพื่อป้องกันสุขภาพของประชาชน หรือเพื่อป้องกันมิให้เกิดความแตกแยกหรือเกลียดชังในสังคม ซึ่งต้องคำนึงถึงประชาชนในสังคมโดยรวมที่ประกอบไปด้วยความหลากหลายทางศาสนา ไม่เพียงแต่คำนึงถึงเฉพาะผู้ที่นับถือศาสนาพุทธเท่านั้น ส่วนความผิดฐานเหยียดหยามศาสนาตามประมวลกฎหมายอาญา แม้จะมีลักษณะที่ปกป้องคุ้มครองทุกศาสนาเหมือนกัน แต่ก็อาจมีผลเป็นการละเมิดเสรีภาพในการแสดงออกด้วยเหตุผลทางศาสนา ซึ่งจะได้กล่าวถึงในหัวข้อปัญหาในการจำกัดเสรีภาพในการแสดงออกด้วยเหตุผลทางศาสนาต่อไป

³⁴ ICCPR Article 19

1. Everyone shall have the right to hold opinions without interference.
2. Everyone shall have the right to freedom of expression; this right shall include freedom to seek, receive and impart information and ideas of all kinds, regardless of frontiers, either orally, in writing or in print, in the form of art, or through any other media of his choice.
3. The exercise of the rights provided for in paragraph 2 of this article carries with it special duties and responsibilities. It may therefore be subject to certain restrictions, but these shall only be such as are provided by law and are necessary:
 - (a) For respect of the rights or reputations of others;
 - (b) For the protection of national security or of public order (ordre public), or of public health or morals.

อาจกล่าวได้ว่าตลอดการพัฒนาการของพระพุทธศาสนาในประเทศไทยจนถึงปัจจุบัน การวางตัวเป็นกลางทางศาสนาของรัฐเป็นสิ่งที่กระทำได้อย่างยิ่ง ทั้งนี้ เนื่องจากรัฐและศาสนาต่างมีความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงกันอย่างใกล้ชิดในลักษณะเกื้อกูลกันมาโดยตลอด ในประเทศไทยนั้น สถาบันศาสนาทำหน้าที่ส่งเสริมความสงบเรียบร้อยของสังคม ยิ่งไปกว่านั้น ยังมีบทบาทสำคัญในการเสริมสร้างความมั่นคงของอำนาจรัฐด้วย ในการนี้รัฐก็ได้ให้การอุปถัมภ์ค้ำจุนศาสนาเป็นการตอบแทน และโดยที่ประชาชนส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ การที่รัฐแสดงให้เห็นว่าตนได้ทำหน้าที่อุปถัมภ์ค้ำจุนพระพุทธศาสนา มากเพียงใด ก็เท่ากับว่ารัฐจะได้รับการสนับสนุนจากประชาชนส่วนใหญ่มากเช่นกัน ด้วยเหตุนี้จึงส่งผลให้การรับรองหลักความเป็นกลางทางศาสนาของรัฐไม่อาจเกิดขึ้นได้ในประเทศไทย อย่างไรก็ตาม เพื่อให้หลักการสำคัญของรัฐเสรีประชาธิปไตยที่มุ่งคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพของประชาชนดำเนินต่อไปได้ภายใต้รัฐที่ไม่เป็นกลางทางศาสนา จึงจำเป็นต้องบัญญัติรับรองและคุ้มครองเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อแก่ประชาชนไว้ในรัฐธรรมนูญซึ่งเป็นกฎหมายสูงสุดของประเทศ เพื่อป้องกันมิให้ความไม่เป็นกลางของรัฐส่งผลเป็นการเบียดเบียนหรือกีดกันเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อของประชาชน ซึ่งจากการพิจารณา รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยและกฎหมายที่เกี่ยวข้องพบว่า โดยหลักแล้วรัฐไทยได้ให้การรับรองเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อแก่ประชาชน แต่เป็นไปในลักษณะที่ไม่ครอบคลุมและชัดเจน จากลักษณะดังกล่าวได้ก่อให้เกิดปัญหาบางประการที่มีผลเป็นการจำกัดเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อของประชาชน ซึ่งจะได้กล่าวถึงในหัวข้อต่อไป

4.2.2 ปัญหาเกี่ยวกับการรับรองเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อ

ก่อนที่จะกล่าวถึงปัญหาเกี่ยวกับการรับรองเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อนั้น ในทางทฤษฎีสามารถจำแนกประเภทของเสรีภาพทางศาสนาจากรัฐธรรมนูญไทยฉบับต่าง ๆ ได้เป็น 2 ประเภท ได้แก่ เสรีภาพในการถือศาสนา กับ เสรีภาพในการปฏิบัติตามความเชื่อทางศาสนา โดยเสรีภาพทางศาสนาประเภทแรก คือ เสรีภาพในการถือศาสนา ซึ่งมีลักษณะเป็นเสรีภาพโดยบริบูรณ์ หมายความว่า การนับถือศาสนารวมถึงการไม่นับถือศาสนาใดเลย³⁵ เป็นเสรีภาพที่ไม่อยู่ภายใต้การจำกัดโดยกฎหมายใด ๆ ทั้งสิ้น ตัวอย่างเช่น มาตรา 37 วรรคหนึ่ง ของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 บัญญัติรับรองเสรีภาพในการถือศาสนาว่า “บุคคลย่อมมีเสรีภาพบริบูรณ์ในการถือศาสนา นิกายของศาสนา หรือลัทธินิยมในทางศาสนา...” ความสำคัญที่รัฐยังจำต้องรับรองให้เสรีภาพใน

³⁵ มานิตย์ จุมปา, คำอธิบายรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย (พ.ศ. 2550) เล่ม 1, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2555), น. 207.

การถือศาสนาเป็นเสรีภาพโดยบริบูรณ์นั้น มีเหตุผล 3 ประการ³⁶ ประการที่หนึ่ง ความเชื่อทางศาสนาเป็นเรื่องของความรู้สึกนึกคิดที่อยู่ภายในจิตใจของมนุษย์ รัฐไม่มีความสามารถที่จะล่วงรู้หรือเข้าไปบังคับหรือจำกัดความคิดของมนุษย์ได้ ประการที่สอง แม้ว่ารัฐสามารถอาศัยเทคโนโลยีบังคับการทำงานของสมองให้ถือศาสนาใดศาสนาหนึ่งหรือไม่ถือศาสนาใดเลย หรืออาศัยอำนาจของกฎหมายบังคับกดดันเพื่อให้บุคคลจำต้องมีความเชื่อทางศาสนาเป็นไปในทางหนึ่งทางใดก็ตาม แต่การกระทำของรัฐดังกล่าวย่อมทำลายศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ เพราะเหตุว่า ความสามารถในการนึกคิดหรือตัดสินใจเชื่อหรือไม่เชื่อสิ่งใดถือเป็นคุณสมบัติตามธรรมชาติของมนุษย์ ประการสุดท้าย รัฐพึงต้องตระหนักในเชิงภารกิจว่า รัฐไม่ได้อยู่ในฐานะผู้นำทางจิตวิญญาณและไม่ได้ถูกสร้างขึ้นเพื่อเป็นยานบรรทุกสรรพสัตว์ข้ามพ้นทุกข์ไปสู่สวรรค์หรือภพภูมิอันสูงสุดอย่างศาสนา สำหรับเสรีภาพทางศาสนาประเภทที่สอง คือ เสรีภาพในการปฏิบัติตามความเชื่อทางศาสนา เสรีภาพนี้มีได้มีลักษณะบริบูรณ์ หากแต่เป็นเสรีภาพที่อยู่ภายใต้เงื่อนไขข้อจำกัดว่าต้องไม่เป็นปฏิปักษ์ต่อหน้าที่ของพลเมืองและไม่เป็นการขัดต่อความสงบเรียบร้อยหรือศีลธรรมอันดีของประชาชน ตัวอย่างเช่น มาตรา 37 วรรคหนึ่ง ของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 บัญญัติรับรองเสรีภาพในการถือศาสนาไว้ในตอนต้นของวรรค และบัญญัติเสรีภาพในการปฏิบัติตามความเชื่อทางศาสนาไว้ในตอนท้ายของวรรค ดังนี้ “บุคคลย่อมมีเสรีภาพบริบูรณ์ในการถือศาสนา นิิกายของศาสนา หรือลัทธินิยมในทางศาสนา และย่อมมีเสรีภาพในการปฏิบัติตามศาสนธรรม ศาสนบัญญัติ หรือปฏิบัติพิธีกรรมตามความเชื่อถือของตน เมื่อไม่เป็นปฏิปักษ์ต่อหน้าที่ของพลเมืองและไม่เป็นการขัดต่อความสงบเรียบร้อยหรือศีลธรรมอันดีของประชาชน” อันแสดงให้เห็นว่า การปฏิบัติตามความเชื่อทางศาสนาไม่ว่าจะเป็นการกระทำหรือการงดเว้นการกระทำอย่างหนึ่งอย่างใด ย่อมไม่อาจแสดงออกมาขัดต่อเหตุผลของรัฐในการรักษาความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง ดังที่ปรากฏในบทบัญญัติเรื่องเงื่อนไขข้อจำกัดดังกล่าวโดยมีความเห็นทางกฎหมายและคำวินิจฉัยของศาลเกี่ยวกับการใช้เสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อดังนี้

ความเห็นคณะกรรมการกฤษฎีกา เรื่องเสรีจที่ 250/2546 เรื่อง การปฏิเสธการถ่ายเลือดของกลุ่มศาสนาคริสต์นิกายพระเยซูคริสต์ มีข้อพิจารณาว่าการแสดงเจตจำนงไว้ล่วงหน้าของสมาชิกกลุ่มศาสนาคริสต์นิกายพระเยซูคริสต์ ในการปฏิเสธการรักษาใด ๆ ที่ต้องใช้เลือดนั้น เป็นการใช้สิทธิและเสรีภาพที่เป็นปฏิปักษ์ต่อหน้าที่พลเมือง หรือขัดต่อความสงบเรียบร้อยหรือศีลธรรมอันดีของประชาชนหรือไม่ ซึ่งแยกพิจารณาได้เป็นสองกรณี คือ กรณีผู้ป่วยที่ไม่อยู่ในภาวะเสี่ยงอันตรายถึงชีวิต

³⁶ อานนท์ มาเฝ้า, *อ้าวแล้ว เชิงอรรถที่ 19*, น. 76-77.

หากเป็นการแสดงเจตจำนงไว้ล่วงหน้าของผู้ป่วยในขณะที่มีความรู้สึกผิดชอบสำหรับตนเองในการปฏิเสธการรักษาใด ๆ ที่ต้องใช้เลือด ย่อมไม่เป็นปฏิปักษ์ต่อหน้าที่พลเมืองและไม่ขัดต่อความสงบเรียบร้อยหรือศีลธรรมอันดีของประชาชน ดังนั้น แพทย์สามารถปฏิบัติตามเจตจำนงดังกล่าวของผู้ป่วยได้ แต่ในกรณีผู้ป่วยที่อยู่ในภาวะเสี่ยงอันตรายถึงชีวิตและตามมาตรฐานของการประกอบวิชาชีพเวชกรรม แพทย์ผู้ให้การรักษามีจำเป็นต้องใช้วิธีการรักษาโดยการถ่ายเลือดเท่านั้น จึงจะสามารถช่วยชีวิตผู้ป่วยไว้ได้ การแสดงเจตจำนงไว้ล่วงหน้าในการปฏิเสธการรักษาใด ๆ ที่ต้องใช้เลือด ซึ่งจะมีผลให้ผู้ป่วยนั้นต้องเสียชีวิตทั้ง ๆ ที่ยังมีวิธีการรักษาโดยการถ่ายเลือด ซึ่งจะสามารถช่วยชีวิตผู้ป่วยไว้ได้ ในกรณีนี้การแสดงเจตจำนงดังกล่าวของผู้ป่วยย่อมเป็นปฏิปักษ์ต่อหน้าที่พลเมืองและขัดต่อความสงบเรียบร้อยหรือศีลธรรมอันดีของประชาชน และตกเป็นโมฆะตามมาตรา 150 แห่งประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ดังนั้น แพทย์จึงไม่สามารถปฏิบัติตามเจตจำนงดังกล่าวของผู้ป่วยได้ มิฉะนั้น แพทย์จะมีความผิดตามประมวลกฎหมายอาญาเนื่องจากเป็นกรณีที่แพทย์เห็นผู้ป่วยตกอยู่ในภยันตรายแห่งชีวิตซึ่งตนอาจช่วยได้ แต่ไม่ช่วยตามความจำเป็นและอาจเป็นผลให้แพทย์ผู้นั้นถูกแพทยสภาสอบสวนและลงโทษได้ตามพระราชบัญญัติวิชาชีพเวชกรรม พ.ศ. 2525 เนื่องจากเป็นการฝ่าฝืนจริยธรรมแห่งวิชาชีพเวชกรรมซึ่งกำหนดให้แพทย์ต้องรักษามาตรฐานของการประกอบวิชาชีพเวชกรรมในระดับที่ดีที่สุด และพยายามให้ผู้ป่วยพ้นจากอาการทรมานจากโรคและความพิการต่าง ๆ

ซึ่งจะเห็นได้ว่าการใช้เสรีภาพทางศาสนาในการแสดงออกตามความเชื่อของตน ย่อมอยู่ภายใต้เงื่อนไขข้อจำกัดของรัฐเท่าที่ไม่ละเมิดสิทธิและเสรีภาพของบุคคลอื่น ไม่เป็นปฏิปักษ์ต่อหน้าที่พลเมือง และไม่ขัดต่อความสงบเรียบร้อยหรือศีลธรรมอันดีของประชาชน โดยความเห็นของคณะกรรมการกฤษฎีกาในกรณีนี้เป็นตัวอย่างในการชี้แจงนำหน้าระหว่างการคุ้มครองเสรีภาพทางศาสนาของประชาชนกับการรักษาความสงบเรียบร้อยในสังคม โดยกรณีที่ผู้ป่วยไม่ได้เสี่ยงอันตรายถึงชีวิตจากการปฏิเสธการถ่ายเลือด รัฐย่อมมุ่งให้ความคุ้มครองการใช้เสรีภาพทางศาสนาของผู้ป่วยได้โดยไม่ก่อให้เกิดผลกระทบต่อผู้อื่นหรือสังคม แต่ในกรณีที่ผู้ป่วยอาจได้รับอันตรายถึงชีวิตจากการปฏิเสธการถ่ายเลือด และแพทย์ที่รักษาต้องได้รับโทษทางกฎหมายจากการยอมให้ผู้ป่วยใช้เสรีภาพทางศาสนาในการปฏิเสธการถ่ายเลือด ในกรณีนี้รัฐย่อมจำกัดการใช้เสรีภาพดังกล่าวได้ เนื่องจากการใช้เสรีภาพทางศาสนาในการปฏิเสธการถ่ายเลือดจนทำให้ตนเองเสียชีวิตเป็นการใช้เสรีภาพที่กระทบกับประโยชน์ของสังคมและผู้อื่นอย่างร้ายแรง กล่าวคือ แพทย์ผู้รักษาต้องได้รับโทษตามประมวลกฎหมายอาญาและพระราชบัญญัติว่าด้วยวิชาชีพเวชกรรม และยังเป็นกรณีที่ผู้ป่วยจงใจทำให้ตนเองเสียชีวิตทั้งที่มีทางรักษาอันมีลักษณะเป็นปฏิปักษ์ต่อหน้าที่พลเมืองและขัดต่อความสงบเรียบร้อยหรือศีลธรรมอันดีของประชาชน

โดยการใช้เสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อในกรณีดังกล่าวย่อมไม่ถือเป็นคุณค่าสูงสุดที่ต้องได้รับการรับรองให้บุคคลมีสิทธิในการตัดสินใจด้วยตนเองเกี่ยวกับชีวิตของตนได้อย่างอิสระตามความเชื่อของตนโดยปราศจากการแทรกแซงจากรัฐ

กรณีข้างต้นนี้อาจเทียบเคียงได้กับคดีที่ศาลรัฐธรรมนูญเยอรมันตัดสินเกี่ยวกับการปฏิเสธการถ่ายเลือดของกลุ่มศาสนา Evangelischer Brüderverein³⁷ โดยในคดีดังกล่าวศาลเห็นว่าการที่สามีไม่พยายามชักชวนภรรยาให้เข้ารับการรักษาในโรงพยาบาลตามคำสั่งแพทย์ซึ่งต้องมีการถ่ายเลือดเนื่องจากตนและภรรยามีความเชื่อทางศาสนาอย่างเคร่งครัดว่าการถ่ายเลือดถือเป็นการขัดต่อหลักศาสนา ดังนั้น การที่สามีไม่ดำเนินการใด ๆ กับภรรยาซึ่งเป็นไปตามความเชื่อทางศาสนาทั้งของตนและภรรยาจึงไม่ก่อให้เกิดความรับผิดใด ๆ แก่ผู้ที่เป็นสามี เนื่องจากกรณีดังกล่าวเป็นการสอดคล้องกับหลักการรับรองเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อ ซึ่งถือเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานที่ได้รับการรับรองไว้ในรัฐธรรมนูญ โดยรัฐต้องยึดถือหลักศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์เป็นคุณค่าสูงสุด ซึ่งรวมถึงสิทธิในการตัดสินใจด้วยตนเองของแต่ละบุคคลเกี่ยวกับชีวิตของตนได้อย่างอิสระตามความเชื่อของตนโดยปราศจากการแทรกแซงจากรัฐ ซึ่งจะเห็นได้ว่า ในกรณีนี้ศาลรัฐธรรมนูญเยอรมันยืนยันถึงสิทธิเสรีภาพโดยสมบูรณ์ของบุคคลในการกำหนดชะตาชีวิตของตนเองได้โดยไม่ต้องขึ้นอยู่กับความยินยอมของผู้อื่นหรือรัฐในการบังคับการตามเจตจำนงของตนเพื่อให้สอดคล้องกับความเชื่อภายในจิตใจ ในขณะที่กรณีตามความเห็นคณะกรรมการกฤษฎีกาข้างต้นนั้น การใช้เสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อในกรณีดังกล่าวย่อมอยู่ภายใต้เงื่อนไขข้อจำกัดของรัฐที่มีขึ้นเพื่อคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของบุคคลอื่นและความสงบเรียบร้อยของสังคม โดยมีข้อสังเกตว่า ในรัฐธรรมนูญเยอรมันได้บัญญัติรับรองเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อไว้อย่างกว้างขวางกว่ารัฐธรรมนูญไทย โดยไม่ได้รับเงื่อนไขข้อจำกัดเสรีภาพไว้ แต่ในการวินิจฉัยของศาลอาจมีการจำกัดเสรีภาพดังกล่าวได้เป็นกรณี ๆ ไป ส่งผลให้โดยหลักแล้วเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อย่อมได้รับการรับรองว่ามีคุณค่าสูงสุดตามรัฐธรรมนูญ

คำพิพากษาศาลปกครองสูงสุดที่ อ. 555/2558 การที่นายทะเบียนสมาคมกรุงเทพมหานครมีคำสั่งไม่รับจดทะเบียนจัดตั้งสมาคมศึกษาฝ่าหลุนกงแห่งประเทศไทย โดยให้เหตุผลว่า หากรับจดทะเบียนจัดตั้งสมาคมให้ในเวลานี้ย่อมสะท้อนภาพถึงการเข้าไปให้ความช่วยเหลือสนับสนุนการดำเนินการของกลุ่มฝ่าหลุนกงในการใช้ประเทศไทยเป็นฐานในการโจมตีพรรคคอมมิวนิสต์และรัฐบาล

³⁷ BVerfGE 32, 98,” Accessed Dec 1, 2016, from <http://www.bundesverfassungsgericht.de>

ประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีน ประกอบกับคำสอนมีลักษณะบิดเบือนหลักศาสนาพุทธ เป็นภัยต่อความมั่นคงหรือกระทบความสัมพันธ์กับประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีน อันอาจเกิดผลเสียหายต่อประเทศชาติโดยรวมนั้น เป็นการใช้ดุลพินิจโดยปราศจากเหตุผลอันสมควร อันเป็นการกระทำที่ไม่ชอบด้วยกฎหมาย เนื่องจากเมื่อพิจารณาตามวัตถุประสงค์ในการยื่นคำขอจัดตั้งสมาคมศึกษาฝ่าหลุนกงแห่งประเทศไทย โดยระบุว่า มีวัตถุประสงค์เพื่อ (1) ส่งเสริมการฝึกชี่กงแบบฝ่าหลุนกงเพื่อเสริมสร้างสุขภาพกายและใจ (2) เป็นศูนย์กลางการแลกเปลี่ยนข่าวสารแก่สมาชิกและบุคคลทั่วไป (3) เป็นศูนย์กลางการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ระหว่างผู้ฝึก (4) ให้ข้อมูลข่าวสารที่ถูกต้องเกี่ยวกับฝ่าหลุนกงให้กับบุคคลทั่วไป (5) เป็นสมาคมที่ไม่เกี่ยวข้องกับการเมือง ศาสนา หรือลัทธิใด ๆ และ (6) เป็นสมาคมที่ไม่มีวัตถุประสงค์ทางธุรกิจและไม่แสวงหากำไร ถือได้ว่าไม่ขัดต่อกฎหมายหรือศีลธรรมอันดีของประชาชน หรือไม่เป็นภัยอันตรายต่อความสงบสุขของประชาชนหรือความมั่นคงของรัฐ เหตุผลที่ปฏิเสธไม่รับจดทะเบียนจัดตั้งสมาคมเป็นการกล่าวอ้างการกระทำที่เกิดขึ้นของกลุ่มบุคคล มิใช่เป็นการกระทำของสมาคม ข้อกล่าวอ้างดังกล่าวเป็นการคาดการณ์ล่วงหน้าในการกระทำของสมาคม การดำเนินกิจการของสมาคมตามความเชื่อและข้อมูลข่าวสารที่ถูกต้องเกี่ยวกับฝ่าหลุนกง บุคคลทั่วไปย่อมมีเสรีภาพในการปฏิบัติตามความเชื่อถือของตน และย่อมได้รับความคุ้มครองตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย เว้นแต่การปฏิบัตินั้นเป็นปฏิปักษ์ต่อหน้าที่ของพลเมืองและเป็นการขัดต่อความสงบเรียบร้อยหรือศีลธรรมอันดีของประชาชน อย่างไรก็ตาม หากความปรากฏภายหลังว่า การดำเนินกิจการของสมาคมขัดต่อกฎหมายหรือศีลธรรมอันดีของประชาชน หรืออาจเป็นภัยอันตรายต่อความสงบสุขของประชาชน หรือความมั่นคงของรัฐ นายทะเบียนสมาคมกรุงเทพมหานครก็ย่อมให้มีการถอนชื่อสมาคมออกจากทะเบียนได้ โดยคำพิพากษาดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า ศาลปกครองไทยรับรองเสรีภาพในการจดทะเบียนเป็นสมาคม แม้จะเป็นสมาคมที่อาจมีความเกี่ยวข้องกับศาสนาก็ตาม แต่อย่างไรก็ดี หากปรากฏภายหลังว่า การดำเนินการของสมาคมขัดต่อกฎหมายหรือศีลธรรมอันดีของประชาชน หรืออาจเป็นภัยอันตรายต่อความสงบสุขของประชาชน หรือความมั่นคงของรัฐ ก็อาจถูกถอนชื่อสมาคมออกจากทะเบียนได้ เนื่องจากบุคคลซึ่งรวมถึงนิติบุคคลย่อมไม่อาจใช้เสรีภาพของตนเหนือผู้อื่นหรือก่อให้เกิดผลเสียหายต่อส่วนรวม

เดิมก่อนมีรัฐธรรมนูญ การรับรองเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อของประชาชน มีความไม่แน่นอน ขึ้นอยู่กับพระมหากษัตริย์หรือความมีชั้นดีธรรมของพระมหากษัตริย์เฉพาะพระองค์ ในเรื่องนั้น ๆ³⁸ ต่อมา เมื่อมีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2475 ได้เริ่มมีการบัญญัติรับรองเสรีภาพทางศาสนาไว้ในรัฐธรรมนูญซึ่งเป็นกฎหมายสูงสุดของประเทศ เพื่อเป็นหลักประกันสิทธิเสรีภาพของประชาชน โดยในมาตรา 1 วรรคสอง บัญญัติให้ความคุ้มครองประชาชนอย่างเสมอภาคกันว่า “ประชาชนชาวสยามไม่ว่าเหล่ากำเนิดหรือศาสนาใด ย่อมอยู่ในความคุ้มครองแห่งรัฐธรรมนูญนี้เสมอกัน” และได้บัญญัติรับรองเสรีภาพในการนับถือศาสนาของประชาชนไว้ในมาตรา 13 ว่า “บุคคลย่อมมีเสรีภาพบริบูรณ์ในการถือศาสนาหรือลัทธิใด ๆ และย่อมมีเสรีภาพในการปฏิบัติพิธีกรรมตามความเชื่อถือของตน เมื่อไม่เป็นปฏิปักษ์ต่อหน้าที่ของพลเมืองและไม่เป็นการขัดต่อความสงบเรียบร้อยหรือศีลธรรมของประชาชน” การบัญญัติดังกล่าวเกิดจากการรับเอาแนวคิดเกี่ยวกับสิทธิเสรีภาพของสังคมตะวันตกมาเป็นแบบอย่างเพื่อป้องกันการแตกแยกในหมู่ประชาชนเนื่องจากการแบ่งแยกคนด้วยเหตุศาสนา³⁹ ต่อมาเมื่อครั้งประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2489 มีการแก้ไขเพิ่มเติมคำว่า “ลัทธิใด ๆ” ในมาตรา 13 ของรัฐธรรมนูญเดิมฉบับปีพุทธศักราช 2475 เป็นคำว่า “ลัทธินิยมใด ๆ” เพื่อแสดงถึงการรับรองเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อให้กับลัทธิเฉพาะที่ประชาชนส่วนใหญ่นิยมนับถือเท่านั้น ซึ่งแท้จริงแล้วคุณค่าของลัทธิไม่ได้ขึ้นอยู่กับความนิยมในหมู่ประชาชน หากแต่คุณค่าของลัธีย่อมเป็นไปตามทัศนะของผู้นับถือ อย่างไรก็ตาม รัฐธรรมนูญฉบับต่อมาก็ได้บัญญัติเรื่องเกี่ยวกับศาสนาไว้ในแนวทางเดียวกัน จนกระทั่งรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2492 ได้มีการบัญญัติคุ้มครองการใช้เสรีภาพในการนับถือศาสนาของประชาชนเพิ่มเติมจากการรับรองเสรีภาพในการนับถือศาสนา โดยมาตรา 28 วรรคสอง บัญญัติว่า “ในการใช้เสรีภาพดังกล่าวในวรรคก่อน บุคคลย่อมได้รับความคุ้มครองมิให้รัฐกระทำการใด ๆ อันเป็นการรอนสิทธิหรือเสียประโยชน์อันควรสมควรได้ เพราะเหตุที่ถือศาสนา นิายของศาสนา หรือลัทธินิยมในทางศาสนา หรือปฏิบัติพิธีกรรมตามความเชื่อถือแตกต่างจากบุคคลอื่น” ซึ่งเป็นผลมาจากสภาร่างรัฐธรรมนูญในขณะนั้นได้รับอิทธิพลจากการยกร่างปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชนของสหประชาชาติ (Universal Declaration of Human Rights) ประกอบกับการจัดทำรัฐธรรมนูญในขณะนั้นอยู่ในบรรยากาศที่คนทั่วไปต่างห่วงใยในสิทธิเสรีภาพ

³⁸ วิษณุ เครืองาม, “สิทธิเสรีภาพตามรัฐธรรมนูญ,” ใน สู่สิทธิมนุษยชน : สิทธิหรือหน้าที่ในประเทศไทยปัจจุบัน, (กรุงเทพมหานคร : คณะนิติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2535), น. 30.

³⁹ รายงานการประชุมของสภานิติบัญญัติแห่งชาติ ครั้งที่ 9/2475

จากการใช้อำนาจรัฐกดขี่ข่มเหงประชาชน⁴⁰ ดังนั้น เพื่อเป็นการป้องกันไม่ให้เกิดการกีดกันหรือรังเกียจกันด้วยเหตุศาสนา จึงได้มีการบัญญัติหลักการห้ามรอนสิทธิหรือเสียประโยชน์อันควรมีควรได้เพราะเหตุที่ถือศาสนาไว้ในรัฐธรรมนูญ⁴¹ นอกจากนี้ยังได้บัญญัติรับรองเสรีภาพในการนับถือนิกายของศาสนาเพิ่มเติมจากเดิมที่มีเพียงการรับรองศาสนาและลัทธินิยม เนื่องจากในขณะนั้นศาสนาพุทธในประเทศไทยได้แยกออกเป็นสองนิกาย คือ นิกายเถรวาทหรือหินยาน และนิกายมหายาน แต่อย่างไรก็ดี การรับรองนิกายและลัทธิที่จำกัดเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับศาสนาเท่านั้น เนื่องด้วยการแก้ไขเพิ่มเติมคำว่า “ศาสนา” ต่อท้ายคำว่า นิกายและลัทธินิยมเป็น “นิกายของศาสนา” และ “ลัทธินิยมในทางศาสนา” หลังจากนั้นรัฐธรรมนูญฉบับต่อ ๆ มาก็ได้บัญญัติเรื่องศาสนาไว้ในทำนองเดียวกัน

กล่าวโดยสรุปเกี่ยวกับการรับรองเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยฉบับที่ผ่านมาจะเห็นได้ว่า มีการรับรองเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อแก่ประชาชน ถึงแม้ว่าจะเป็นกรรับรองเฉพาะศาสนาและนิกายหรือลัทธินิยมที่เกี่ยวข้องกับศาสนาโดยไม่บัญญัติรับรองอย่างกว้างขวางให้หมายความรวมถึงความเชื่ออื่น ๆ เช่น ความเชื่อทางอุดมการณ์ ลัทธิที่ไม่เกี่ยวข้องกับศาสนา หรือการไม่เชื่อในศาสนา ในแนวทางเดียวกับสังคมตะวันตกซึ่งมีการต่อสู้และเรียกร้องให้รัฐตระหนักถึงเสรีภาพดังกล่าวของประชาชนอย่างกว้างขวาง แต่ก็นับว่าการรับรองเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อดังกล่าวของไทยก่อให้เกิดผลดีแก่ประชาชนตามสมควร เมื่อเทียบกับความหลากหลายทางศาสนาของประชาชนชาวไทยในช่วงที่ผ่านมาซึ่งมีไม่มากนัก นอกจากนี้ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยยังมีการบัญญัติหลักประกันเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อให้แก่ประชาชนโดยห้ามรัฐรอนสิทธิหรือทำให้บุคคลใดต้องเสียประโยชน์อันควรมีควรได้เพราะเหตุที่ถือศาสนา นิกายของศาสนา หรือลัทธินิยมในทางศาสนา หรือปฏิบัติพิธีกรรมตามความเชื่อแตกต่างจากบุคคลอื่น รวมทั้งการกำหนดขอบเขตในการจำกัดเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อของประชาชนก็เป็นไปอย่างสอดคล้องกับหลักสากลในหลายประเทศทั่วโลก ซึ่งบัญญัติให้บุคคลย่อมมีเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อ ตราบเท่าที่ไม่เป็นอุปสรรคต่อหน้าที่ของพลเมืองและไม่เป็นการขัดต่อความสงบเรียบร้อยหรือ

⁴⁰ มุกดา เอนกโลกาภิกข, “รัฐธรรมนูญและสถาบันการเมือง : ศึกษารัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2492,” (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต คณะนิติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2542), น. 147.

⁴¹ ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมท, คำบรรยายเรื่องสิทธิหน้าที่ของประชาชนตามรัฐธรรมนูญ, (พระนคร : โรงพิมพ์ศึกษานุกูล, 2493), น. 36.

ศีลธรรมของประชาชน อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาบทบัญญัติเกี่ยวกับการรับรองเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อในรัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบันกลับพบว่า การรับรองเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อให้แก่ประชาชนมีความถดถอย ส่งผลเป็นการแทรกแซงและจำกัดเสรีภาพดังกล่าวของประชาชนหลายประการ ดังนี้

4.2.2.1 การรับรองเสรีภาพในการนับถือศาสนาและความเชื่อ

การรับรองเสรีภาพในการนับถือศาสนา ได้บัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 มาตรา 31 ว่า “บุคคลย่อมมีเสรีภาพบริบูรณ์ในการถือศาสนาและย่อมมีเสรีภาพในการปฏิบัติหรือประกอบพิธีกรรมตามหลักศาสนาของตน แต่ต้องไม่เป็นปฏิปักษ์ต่อหน้าที่ของปวงชนชาวไทย ไม่เป็นอันตรายต่อความปลอดภัยของรัฐ และไม่ขัดต่อความสงบเรียบร้อยหรือศีลธรรมอันดีของประชาชน” ในประเด็นเรื่องการบัญญัติเสรีภาพทางศาสนาตามมาตรา 31 ของรัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบันนั้น พบว่ามีความแตกต่างจากแนวทางการบัญญัติเรื่องเสรีภาพทางศาสนาในรัฐธรรมนูญฉบับที่ผ่านมา เนื่องจากรัฐธรรมนูญฉบับที่ผ่านมาได้บัญญัติให้บุคคลมีเสรีภาพบริบูรณ์ในการถือศาสนา นอกจากนี้ ยังรวมถึงการมีเสรีภาพบริบูรณ์ในการถือนิกายของศาสนา หรือลัทธินิยมในทางศาสนาด้วย⁴² ซึ่งจะมีความหมายที่กว้างกว่ารัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบัน โดยคำว่า “นิกาย” ตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 หมายความว่า หมู่ พวก หมวดย ใช้เกี่ยวกับศาสนา ในกรณีเช่น คณะนักบวชในศาสนาเดียวกัน ที่แยกออกไปเป็นพวก ๆ เช่น มหานิกาย ธรรมยุติกนิกาย นิกายโรมันคาทอลิก นิกายโปรเตสแตนต์ คำว่า “ลัทธิ” หมายความว่า คติความเชื่อถือ ความคิดเห็น และหลักการที่มีผู้นิยมนับถือและปฏิบัติตามสืบเนื่องกันมา เช่น ลัทธิสังคมนิยม ลัทธิชาตินิยม ลัทธิทุนนิยม ส่วนคำว่า “ศาสนา” หมายความว่า ลัทธิความเชื่อถือของมนุษย์อันมีหลัก คือ แสดงกำเนิดและความสิ้นสุดของโลก ประการหนึ่ง แสดงหลักธรรมเกี่ยวกับบุญบาปอีกประการหนึ่ง พร้อมทั้งลัทธิพิธีที่กระทำตามความเห็นหรือตามคำสั่งสอนในความเชื่อถือนั้น ๆ หรือหากพิจารณาความหมายตามรูปศัพท์เดิมในภาษาสันสกฤต คือ ศาสน์ และตรงกับในภาษาบาลีว่า สาสน์ แปลว่า คำสั่งสอน คำสอน

⁴² เช่น รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 มาตรา 38 วรรคหนึ่ง “บุคคลย่อมมีเสรีภาพบริบูรณ์ในการถือศาสนา นิกายของศาสนา หรือลัทธินิยมในทางศาสนา และย่อมมีเสรีภาพในการปฏิบัติตามศาสนบัญญัติหรือปฏิบัติพิธีกรรมตามความเชื่อถือของตน เมื่อไม่เป็นปฏิปักษ์ต่อหน้าที่ของพลเมืองและไม่เป็นการขัดต่อความสงบเรียบร้อยหรือศีลธรรมอันดีของประชาชน” โดยรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 มาตรา 37 วรรคหนึ่ง บัญญัติในทำนองเดียวกัน

หรือการปกครอง ซึ่งคำสั่งสอนต้องมืองค์ประกอบ คือ กล่าวถึงความเชื่อในอำนาจของสิ่งที่มีอาจมองเห็นได้ด้วยตา เช่น ศาสนาพุทธเชื่ออำนาจแห่งกรรม มีหลักศีลธรรม เช่น สอนให้ละความชั่ว สร้างความดี และทำจิตใจให้บริสุทธิ์ มีจุดหมายสูงสุดในชีวิต เช่น นิพพาน มีพิธีกรรม เช่น พิธีบรรพชาและพิธีอุปสมบท มีความเข้มงวดกวดขันในเรื่องความจงรักภักดี⁴³ หรือหากพิจารณาความหมายตามรูปศัพท์ในภาษาอังกฤษ คือ คำว่า Religion มาจากภาษาละตินว่า Religare มีความหมายเป็นภาษาอังกฤษว่า To bind fast หรือ ยึดถือผูกพันอย่างแน่นแฟ้น กล่าวคือ ผูกพันอย่างเหนียวแน่นต่อพระผู้เป็นเจ้า (God) หรือพระผู้สร้าง (Creator) และอีกศัพท์หนึ่งว่า Relegere แปลว่า การปฏิบัติต่อ หรือการเกี่ยวข้องกับความระมัดระวัง เป็นการปฏิบัติตนเพื่อแสดงความเลื่อมใสหรือเกรงกลัวอำนาจเหนือตน⁴⁴ ดังนั้น เมื่อพิจารณาความหมายของคำว่า นิกายและลัทธิ จะเห็นได้ว่ามีความแตกต่างจากคำว่า ศาสนา โดยนิกายเป็นเพียงสาขาย่อยของศาสนา ซึ่งอาจเกิดขึ้นจากสาเหตุความกดดันทางสังคม เช่น ความไม่เท่าเทียมกัน ทำให้กลุ่มบุคคลที่เสียเปรียบทางสังคมหาทางแก้ไขปัญหาและดำรงไว้ซึ่งวัฒนธรรมของตนโดยการฟื้นฟูศาสนาและระบบทางสังคมให้เป็นของตนเองขึ้นมาใหม่ในรูปของนิกาย นิกายในแง่นี้จึงอาจไม่เหมือนหรือไม่สอดคล้องกับศาสนาดั้งเดิมที่คนส่วนใหญ่นับถือ ส่วนลัทธิอาจไม่จำเป็นต้องมีความเกี่ยวข้องกับความเชื่อในทางศาสนาหรือหลักศีลธรรมคำสอน ดังนั้น การไม่บัญญัติถึงนิกายหรือลัทธิอาจก่อให้เกิดปัญหาว่าผู้ที่ถือนิกายหรือลัทธิ จะได้รับการรับรองสิทธิและเสรีภาพส่วนบุคคลในทางศาสนาอย่างเท่าเทียมกันกับผู้ถือศาสนาหรือไม่ และแท้จริงแล้วคำว่า ศาสนา โดยลัทธิมีความหมายครอบคลุมถึงนิกายและลัทธิหรือไม่ เพียงใด แต่โดยที่เสรีภาพในการนับถือศาสนาหรือความเชื่อใด ๆ ไม่ว่าจะมืองค์ประกอบของการเป็นศาสนาครบถ้วนหรือไม่ ย่อมเป็นเสรีภาพที่มีความบริบูรณ์ในตนเอง เนื่องจากเป็นเสรีภาพของความเชื่อที่อยู่ในจิตใจของคน รัฐไม่อาจที่จะล่วงรู้ได้และไม่อาจจะบังคับให้เชื่อหรือไม่เชื่อหรือให้เลิกเชื่อ อีกทั้งเสรีภาพดังกล่าวย่อมไม่อาจก่อให้เกิดอันตรายแก่บุคคลใดได้ เสรีภาพในการนับถือศาสนา ซึ่งรวมถึงนิกาย ลัทธิ หรือความเชื่ออื่น ๆ จึงเป็นสิทธิเด็ดขาด (Absolute) รัฐจึงไม่อาจรับรองเสรีภาพดังกล่าวอย่างมีเงื่อนไขหรือข้อจำกัดใด ๆ ที่ต้องอาศัยการตีความเช่นนี้ได้ แต่อย่างไรก็ดี เสรีภาพในการนับถือที่อยู่ในใจกับเสรีภาพในการแสดงออกในสิ่งที่นับถือนั้นมีความแตกต่างกัน เนื่องจากเสรีภาพในการแสดงออกซึ่งสิ่งที่นับถือนั้นอาจกระทบต่อ

⁴³ สุชีพ ปุญญานุภาพ, ประวัติศาสตร์ศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ บารุงสาส์น, 2532), น. 1.

⁴⁴ W. L. Reese, Dictionary of Philosophy and Religion Eastern and Western and Thought, (New. Jersey: Humanities Press, 1980), pp. 488-489.

สิทธิเสรีภาพของบุคคลจึงต้องมีข้อจำกัดในการใช้เสรีภาพดังกล่าว เมื่อพิจารณาบทบัญญัติรับรองการใช้เสรีภาพทางศาสนาในรัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบันก็มีความหมายแคบลง เนื่องด้วยการรับรองเสรีภาพในการนับถือศาสนาที่แคบลง กล่าวคือ จากเดิมที่บัญญัติให้บุคคลย่อมมีเสรีภาพในการปฏิบัติตามศาสนธรรม ศาสนบัญญัติ หรือปฏิบัติพิธีกรรมตามความเชื่อถือของตน เป็นบัญญัติให้บุคคลย่อมมีเสรีภาพในการปฏิบัติหรือประกอบพิธีกรรมตามหลักศาสนาเท่านั้น ไม่รวมถึงพิธีกรรมตามความเชื่อถืออื่น ที่ไม่ใช่พิธีกรรมตามหลักศาสนา ส่งผลให้รัฐซึ่งเป็นสถาบันทางโลกกลับมีอำนาจในการตีความศาสนาเพื่อจำกัดเสรีภาพของประชาชนให้นับถือศาสนาตามแนวทางของรัฐ

4.2.2.2 การให้หลักประกันการใช้เสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อ

เดิมรัฐธรรมนูญฉบับที่ผ่านมาได้บัญญัติให้บุคคลย่อมได้รับความคุ้มครองมิให้รัฐกระทำการใด ๆ อันเป็นการรอนสิทธิหรือเสียประโยชน์อันควรมีควรได้เพราะเหตุที่ถือศาสนา นิิกายของศาสนา ลัทธินิยมในทางศาสนา หรือปฏิบัติตามศาสนธรรม ศาสนบัญญัติ หรือปฏิบัติพิธีกรรมตามความเชื่อถือ แตกต่างจากบุคคลอื่น ทั้งนี้ เพื่อรักษาความเสมอภาคในสังคมที่ประกอบไปด้วยประชาชนที่นับถือศาสนาแตกต่างกัน และเพื่อเป็นหลักประกันการใช้เสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อของประชาชนมิให้ถูกจำกัดหรือแทรกแซงจากรัฐได้โดยง่าย แต่ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 ไม่ปรากฏบทบัญญัติหลักการห้ามรอนสิทธิด้วยเหตุศาสนาดังกล่าวไว้แต่อย่างใด ส่งผลโดยตรงให้หลักประกันในการคุ้มครองการใช้เสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อของประชาชนมีความถดถอยลงอย่างมาก ประชาชนไม่อาจได้รับความคุ้มครองจากการใช้อำนาจรัฐจำกัดเสรีภาพดังกล่าวโดยอำเภอใจ ดังเช่นที่เคยเกิดขึ้นในอดีตช่วงที่มีการระดมลัทธิชาตินิยมมาใช้ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 เพื่อความมั่นคงของรัฐ โดยมีการใช้อำนาจจำกัดสิทธิเสรีภาพของประชาชนในหลายด้าน รวมถึงด้านเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อ ซึ่งมีการออกระเบียบราชการห้ามบุคคลที่ไม่ได้นับถือศาสนาพุทธเป็นข้าราชการหรือพนักงานเทศบาล⁴⁵

4.2.2.3 เงื่อนไขในการจำกัดเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อ

จากที่ได้กล่าวมาแล้วว่าการรับรองเสรีภาพในการนับถือศาสนาและความเชื่อ รวมถึงการให้หลักประกันการใช้เสรีภาพดังกล่าวแก่ประชาชนในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 มีความถดถอย นอกจากนั้นแล้ว มาตรา 31 ของรัฐธรรมนูญดังกล่าว ได้บัญญัติเพิ่มเงื่อนไข

⁴⁵ รียา เต็ดขาด, “เสรีภาพในการถือศาสนาและการเผยแพร่ศาสนาตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย,” (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2546), น. 74.

ในการจำกัดการใช้เสรีภาพทางศาสนา โดยเพิ่มเงื่อนไขว่า การใช้เสรีภาพดังกล่าวนอกจากจะต้องไม่เป็นปฏิปักษ์ต่อหน้าที่ของปวงชนชาวไทย และไม่เป็นการขัดต่อความสงบเรียบร้อยหรือศีลธรรมอันดีของประชาชนตามแนวทางเดิมแล้ว ยังต้องไม่เป็นอันตรายต่อความปลอดภัยของรัฐด้วย ซึ่งถ้อยคำว่า “ไม่เป็นอันตรายต่อความปลอดภัยของรัฐ” เป็นถ้อยคำที่เพิ่มขึ้นในรัฐธรรมนูญฉบับนี้เป็นครั้งแรก และรัฐอาจอ้างว่าการปฏิบัติพิธีกรรมตามความเชื่อถือบางอย่างของประชาชนซึ่งไม่เป็นไปตามแนวทางของรัฐจะต้องถูกจำกัดเนื่องจากเป็นอันตรายต่อความปลอดภัยของรัฐ การบัญญัติข้อความในลักษณะดังกล่าวย่อมเป็นการเข้าแทรกแซงการใช้เสรีภาพในการปฏิบัติตามความเชื่อทางศาสนาของประชาชนโดยปราศจากเหตุผลอันสมควรอย่างยิ่ง ซึ่งให้เห็นว่ารัฐพยายามเข้าไปก้าวก่ายในเรื่องศาสนา พยายามใช้มาตรฐานของฝ่ายฆราวาสไปตีความและกำหนดคุณค่าของการใช้เสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อซึ่งควรเป็นภารกิจของฝ่ายศาสนาเสียเอง นอกจากบทบัญญัติในรัฐธรรมนูญดังที่ได้กล่าวมาข้างต้นจะมีผลเป็นการแทรกแซงเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อของประชาชน บทบัญญัติบางประการในประมวลกฎหมายอาญาก็มีลักษณะเป็นการจำกัดเสรีภาพในการแสดงออกด้วยเหตุผลที่เกี่ยวข้องกับศาสนาอีกด้วย

4.2.3 ปัญหาการจำกัดเสรีภาพในการแสดงออกด้วยเหตุผลทางศาสนา

นอกจากบทกำหนดโทษในความผิดฐานหมิ่นประมาท ดูหมิ่น หรือแสดงความอาฆาตมาดร้ายสมเด็จพระสังฆราช หรือใส่ความคณะสงฆ์ในพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 จะมีผลเป็นการจำกัดเสรีภาพในการแสดงออกเพื่อปกป้องคุ้มครองนักบวชในพระพุทธศาสนาเป็นการเฉพาะแล้ว บทบัญญัติในประมวลกฎหมายอาญาก็มีผลเป็นการจำกัดเสรีภาพในการแสดงออกด้วยเหตุผลทางศาสนาเช่นกัน โดยในลักษณะ 4 ว่าด้วยเรื่องความผิดเกี่ยวกับศาสนา ได้บัญญัติห้ามกระทำการอันเป็นการเหยียดหยามวัดหรือศาสนสถาน ตามมาตรา 206 ซึ่งบัญญัติว่า “ผู้ใดกระทำด้วยประการใด ๆ แก้วัดหรือสถานอันเป็นที่เคารพในทางศาสนาของหมู่ชนใด อันเป็นการเหยียดหยามศาสนานั้น ต้องระวางโทษจำคุกตั้งแต่หนึ่งปีถึงเจ็ดปีหรือปรับตั้งแต่สองพันบาทถึงหนึ่งหมื่นสี่พันบาท หรือทั้งจำทั้งปรับ” นอกจากความผิดฐานเหยียดหยามศาสนาตามมาตรา 206 แล้ว ประมวลกฎหมายอาญายังบัญญัติความผิดเกี่ยวกับศาสนาในกรณีอื่น ๆ อีก โดยมาตรา 207 บัญญัติว่า “ผู้ใดก่อให้เกิดการวุ่นวายขึ้นในที่ประชุมศาสนิกชนเวลาประชุมกัน นมัสการ หรือกระทำพิธีกรรมตามศาสนาใด ๆ โดยชอบด้วยกฎหมาย ต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินหนึ่งปีหรือปรับไม่เกินสองพันบาท หรือทั้งจำทั้งปรับ” และมาตรา 208 บัญญัติว่า “ผู้ใดแต่งกายหรือใช้เครื่องหมายที่แสดงว่าเป็นภิกษุสามเณร นักพรต หรือนักบวชในศาสนาใดโดยมิชอบ เพื่อให้บุคคลอื่นเชื่อว่าตนเป็นบุคคลเช่นนั้น ต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินหนึ่งปีหรือปรับไม่เกินสองพันบาท หรือทั้งจำทั้งปรับ” แม้บทบัญญัติตามประมวลกฎหมายอาญาจะมีลักษณะที่ปกป้องคุ้มครองทุกศาสนา

เสมอกัน แต่การที่รัฐจะใช้อำนาจในการจำกัดการใช้เสรีภาพในการแสดงออกซึ่งถือเป็นสิทธิพื้นฐานที่แสดงถึงความเป็นมนุษย์โดยสมบูรณ์ นั้น รัฐต้องสามารถอธิบายให้เห็นถึงประโยชน์อันสำคัญอย่างยิ่งที่จำเป็นจะต้องจำกัดการใช้เสรีภาพดังกล่าว โดยเฉพาะในกรณีที่กฎหมายนั้นจะมีผลถึงขนาดที่จะทำให้การแสดงออกไม่สามารถกระทำได้เลย การแสดงออกนั้นจะต้องมีภัยอันตรายร้ายแรงต่อสังคมอย่างชัดเจนอย่างแท้จริงเท่านั้น และการที่รัฐจะใช้อำนาจในการจำกัดเสรีภาพดังกล่าวจะต้องเป็นกรณีที่จำเป็นอย่างยิ่งเพื่อการเคารพในสิทธิเสรีภาพของบุคคลอื่น หรือเพื่อการรักษาความมั่นคงของชาติ หรือความสงบเรียบร้อย หรือการสาธารณสุข หรือศีลธรรมของประชาชน ตามมาตรา 34⁴⁶ ของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 ซึ่งสอดคล้องกับมาตรา 19⁴⁷ แห่งกติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมือง ซึ่งประเทศไทยได้ภาคยานุวัติเข้าเป็นภาคีเมื่อวันที่ 29 ตุลาคม 2539 และมีผลใช้บังคับกับประเทศไทยเมื่อวันที่ 29 มกราคม 2540

ดังนั้น รัฐจึงอาจจะกำหนดข้อจำกัดในการแสดงความคิดเห็นได้โดยจะต้องบัญญัติเป็นกฎหมายเท่าที่จำเป็น โดยกฎหมายนั้นจะต้องตราขึ้นเพื่อรักษาความมั่นคงของรัฐ เพื่อคุ้มครองสิทธิหรือเสรีภาพของบุคคลอื่น เพื่อรักษาความสงบเรียบร้อยหรือศีลธรรมอันดีของประชาชน เพื่อป้องกันสุขภาพของประชาชน หรือเพื่อป้องกันมิให้เกิดความแตกแยกหรือเกลียดชังในสังคมเท่านั้น โดยหลักการที่สำคัญในการอนุญาตให้รัฐจำกัดเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นได้โดยอาศัยเหตุผลแห่งความจำเป็นเพื่อการรักษาความสงบเรียบร้อยหรือศีลธรรมอันดีของประชาชนนั้น การอ้างหลักการแห่งศีลธรรมอันดีของประชาชน (Morals) จะต้องเป็นหลักการแห่งศีลธรรมสากลที่ประชาชนทุกคนให้คุณค่าและเคารพนับถือ สามารถใช้บังคับเป็นการทั่วไปโดยมิได้คำนึงถึงศีลธรรมของศาสนาใดศาสนาหนึ่งเป็นการเฉพาะเจาะจงเนื่องจากศีลธรรมอันดีของประชาชนในระบบกฎหมายไทยเป็นศีลธรรมที่มีได้อาศัยทัศนะของศาสนาพุทธโดยเฉพาะ แม้ว่าในความเป็นจริง ประเทศไทยจะมีประชาชนนับถือศาสนาพุทธเป็นส่วนใหญ่ก็ตาม ในทางตรงกันข้าม หากรัฐนำศีลธรรมอันดีตามทัศนะของศาสนาใดศาสนาหนึ่งไปใช้บังคับเป็นการทั่วไปกับประชาชนทุกคน ก็ย่อมเท่ากับว่าศาสนาสามารถใช้ศีลธรรมของศาสนานั้นครอบงำอำนาจรัฐ ทำให้รัฐสยบต่อศาสนาใดศาสนาหนึ่งไปโดยปริยาย⁴⁸ ซึ่งขัดต่อการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชนทุกคนไม่ว่าจะนับถือศาสนาใดอย่างเสมอภาคกัน สำหรับการอ้างเหตุผลว่าต้องรักษาความสงบเรียบร้อยของ

⁴⁶ อ้างแล้ว เชิงอรรถที่ 33

⁴⁷ *supra* note 34

⁴⁸ อานนท์ มาเฝ้า, อ้างแล้ว เชิงอรรถที่ 19, น. 44-48.

ประชาชน (Public Order) จะต้องไม่ใช่เพียงการอ้างว่าเพื่อความสงบเรียบร้อยตามอำเภอใจของผู้ปกครอง เนื่องจากอำนาจของรัฐจะต้องใช้อย่างชอบธรรมเพื่อประโยชน์ส่วนรวมเป็นสำคัญ ไม่ใช่เพียงการควบคุมกิจกรรมทั่วไปของประชาชนเพื่อความสงบสุขตามที่ผู้ปกครองปรารถนา

เมื่อพิจารณาการกระทำความผิดอาญาเกี่ยวกับศาสนาในประเทศไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ความผิดตามประมวลกฎหมายอาญาฐานเหยียดหยามศาสนา ซึ่งมุ่งลงโทษบุคคลที่กระทำความผิดหรือสถานอันเป็นที่เคารพในทางศาสนาของหมู่ชนใด อันเป็นการเหยียดหยามศาสนา แม้กฎหมายไม่ได้มีเจตนารมณ์เพื่อมุ่งปกป้องวัตถุหรือศาสนสถานของแต่ละศาสนา หากแต่มีเจตนารมณ์เพื่อปกป้องความรู้สึกของประชาชนในการนับถือศาสนา แต่การพิจารณาความผิดในข้อหานี้ว่าการกระทำความผิดจะเป็นการเหยียดหยามศาสนาหรือไม่ ให้ใช้มาตรฐานของวิญญูชนในแต่ละศาสนาเข้าคำนึงประกอบ หากวิญญูชนในศาสนานั้นเห็นว่า เป็นการเหยียดหยามศาสนา ก็ต้องถือว่าเป็นการเหยียดหยามศาสนา ผู้กระทำจะอ้างว่าไม่รู้ว่าเป็นการเหยียดหยามจึงไม่มีเจตนาเหยียดหยามไม่ได้

คำพิพากษาศาลฎีกาที่ 1807 /2550 จำเลยแต่งกายเป็นพระภิกษุยืนอยู่ระหว่างพระพุทธรูปปางห้ามญาติและรูปปั้นหลวงปู่แหวน โดยเท้าข้างหนึ่งยืนอยู่บนฐานพระพุทธรูปปางห้ามญาติและทำท่ายกมือขวาขึ้นเช่นเดียวกับพระพุทธรูปปางห้ามญาติและมีผู้ถ่ายรูปลไว้ ต่อมา หนังสือพิมพ์ได้นำภาพถ่ายของจำเลยที่แสดงท่าทางดังกล่าวลงพิมพ์เผยแพร่ ศาลพิจารณาแล้วเห็นว่า พระพุทธรูปเป็นที่เคารพสักการะในทางศาสนาของประชาชนผู้นับถือศาสนาพุทธทั่วไป จำเลยแต่งกายเป็นพระภิกษุแล้วใช้เท้าข้างหนึ่งยืนอยู่บนฐานพระพุทธรูปปางห้ามญาติ โดยเท้าจำเลยอยู่บนส่วนหนึ่งของพระบาทพระพุทธรูป ยกมือขวาขึ้นเลียนแบบพระพุทธรูป ส่วนใบหน้าของจำเลยแสดงท่าทางล้อเลียนถลึงตาอ้าปากเช่นนี้ นอกจากจะเป็นการไม่เคารพต่อพระพุทธรูปแล้ว จำเลยยังได้แสดงตนเสมอกับพระพุทธรูป จึงเป็นการกระทำอันไม่สมควรและเป็นการดูหมิ่นเหยียดหยามพุทธศาสนา จำเลยจึงมีความผิดตามมาตรา 206 ที่จำเลยอ้างว่าจำเลยทำพิธีรักษาโรคโดยนั่งเพ่งกระแสนจิตเกิดตัวลอยขึ้นไปยืนอยู่บนฐานพระพุทธรูปไม่มีเจตนาล้อเลียนนั้น เป็นข้ออ้างที่ไม่สมเหตุสมผลและไม่มีพยานหลักฐานสนับสนุน

ในการพิจารณาการกระทำความผิดตามประมวลกฎหมายอาญาฐานเหยียดหยามศาสนา นอกจากการนำความรู้สึกของคนปกติทั่วไปในแต่ละศาสนาเข้าคำนึงประกอบโดยไม่พิจารณาถึงความตระหนักรู้ของผู้กระทำ ซึ่งเท่ากับว่าเป็นการนำทัศนคติของศาสนาหนึ่งไปตัดสินผู้กระทำทุกคนไม่ว่าจะนับถือศาสนาหรือไม่แล้ว ยังมีปัญหาว่าการกระทำความผิดดังกล่าวต้องถึงขนาดที่กระทบความมั่นคงของรัฐ ละเมิดต่อสิทธิหรือเสรีภาพของบุคคลอื่น หรือขัดต่อความสงบเรียบร้อยหรือศีลธรรมอันดีของประชาชน อย่างมีนัยสำคัญหรือไม่ ซึ่งเมื่อพิจารณารัฐธรรมนูญประกอบกับบทกติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิพลเมือง

และสิทธิทางการเมือง การที่รัฐจะมีอำนาจบัญญัติกฎหมายห้ามการแสดงออกซึ่งเป็นเสรีภาพของประชาชนนั้น การแสดงออกดังกล่าวต้องถึงขนาดที่กระทบความมั่นคงของรัฐ ละเมิดต่อสิทธิหรือเสรีภาพของบุคคลอื่น หรือขัดต่อความสงบเรียบร้อยหรือศีลธรรมอันดีของประชาชนอย่างมีนัยสำคัญด้วย

จากการพิจารณาปัญหาความเป็นกลางของรัฐกับเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อของไทยสามารถสรุปได้ว่า รัฐไม่ได้เป็นกลางทางศาสนา แม้ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยจะไม่มีบทบัญญัติที่กำหนดให้ศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติ หรือมีการนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา มาบัญญัติเป็นกฎหมายใช้บังคับกับทุกคนดังเช่นในรัฐศาสนาก็ตาม แต่บทบัญญัติบางประการก็สะท้อนให้เห็นว่า รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยยืนยันถึงสถานะอันพิเศษของศาสนาพุทธในสังคมไทยอย่างเด่นชัด และมุ่งให้การส่งเสริมและสนับสนุนพระพุทธศาสนาเป็นพิเศษ ซึ่งเป็นผลมาจากการที่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยได้หลอมรวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับรัฐ และมีบทบาทสำคัญในการสนับสนุนทั้งอำนาจและความชอบธรรมทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมของประเทศ ซึ่งประกอบด้วยชาวพุทธเป็นส่วนใหญ่ตั้งแต่ในอดีตจนถึงปัจจุบัน นอกจากบทบัญญัติในรัฐธรรมนูญที่สะท้อนว่ารัฐไทยไม่ใช่นกลางทางศาสนา การให้การศึกษาโดยรัฐที่มุ่งเน้นการเรียนการสอนเกี่ยวกับศาสนาพุทธในส่วนสาระความรู้เกี่ยวกับศาสนา และการออกกฎหมายจำกัดเสรีภาพในการแสดงออกเพื่อปกป้องคุ้มครองพระพุทธศาสนา เป็นการเฉพาะ ก็เป็นข้อบ่งชี้ถึงการปฏิบัติของรัฐไทยที่ให้ความสำคัญกับศาสนาพุทธมากกว่าศาสนาอื่น ๆ แต่ทั้งนี้ เพื่อเป็นการรักษาบทบาทของการเป็นรัฐเสรีประชาธิปไตยซึ่งมุ่งคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพของประชาชน รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยจึงได้มีบัญญัติรับรองเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อแก่ประชาชน เนื่องด้วยความตระหนักถึงเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อในฐานะที่เป็นสิทธิตามธรรมชาติของมนุษย์ทุกคนและเป็นรากฐานสำคัญของศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ และเพื่อป้องกันมิให้ความไม่เที่ยงกลางของรัฐส่งผลเป็นการเบียดเบียนหรือกีดกันเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อของประชาชน ซึ่งจากการพิจารณารัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยฉบับที่ผ่านมาพบว่า การรับรองเสรีภาพดังกล่าวแก่ประชาชนก่อให้เกิดผลดีในการเป็นหลักประกันว่าประชาชนชาวไทยทุกคน ไม่ว่าจะนับถือศาสนาพุทธหรือไม่ ย่อมไม่ต้องหวั่นเกรงต่อการใช้เสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อของตน ตราบเท่าที่ไม่ขัดต่อความสงบเรียบร้อยหรือศีลธรรมอันดีของประชาชน แต่อย่างไรก็ดี เมื่อพิจารณาบทบัญญัติของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 ฉบับปัจจุบัน กลับพบว่าการรับรองเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อแก่ประชาชนมีความถดถอย ส่งผลกระทบเป็นการแทรกแซงและจำกัดเสรีภาพดังกล่าวของประชาชน ซึ่งย่อมต้องได้รับการแก้ไขให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

บทที่ 5

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

5.1 บทสรุป

ความเป็นกลางของรัฐกับเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อได้ก่อกำเนิดขึ้นในสังคมตะวันตก จากเดิมที่สถาบันศาสนาถือเป็นสถาบันสำคัญที่ครอบคลุมโครงสร้างทางสังคมทั้งหมด จนกระทั่งประสบปัญหาและอุปสรรคในการอยู่ร่วมกันระหว่างสถาบันการเมือง สถาบันศาสนา และประชาชน กล่าวคือ การที่รัฐกับศาสนาถือเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันไม่อาจแยกออกจากกันได้ ก่อให้เกิดการใช้อำนาจรัฐเพื่อประโยชน์ทางศาสนาโดยมิชอบ ประกอบกับการพยายามบีบบังคับให้ประชาชนต้องยอมรับศาสนาใดศาสนาหนึ่งตามความต้องการของผู้ปกครอง มีส่วนก่อให้เกิดอุดมการณ์เสรีนิยมด้วยแนวคิดที่เชื่อมั่นว่ามนุษย์ทุกคนมีเสรีภาพที่จะนับถือและปฏิบัติตามศาสนาที่ตนนับถือได้โดยอิสระ จึงต้องเรียกร้องให้รัฐมีความเป็นกลางทางศาสนา เพื่อเป็นหลักประกันเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อแก่ประชาชน และก่อให้เกิดความเสมอภาคกันระหว่างประชาชนทุกศาสนา ทั้งนี้ ก็เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ในการอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข การเรียกร้องและต่อสู้เพื่อให้เกิดการยอมรับในความแตกต่างทางศาสนาดังกล่าวได้นำไปสู่การแบ่งแยกศาสนาออกจากรัฐ อย่างไรก็ตาม เมื่อมีการแบ่งแยกศาสนาออกจากรัฐในระยะแรกกลายเป็นการใช้อำนาจโดยไม่มีขอบเขตของผู้ปกครอง จึงได้มีนักปรัชญาเสรีนิยมคิดและตีความถึงสิทธิธรรมชาติที่มนุษย์พึงมีต่าง ๆ ซึ่งรวมไปถึงเสรีภาพทางศาสนาด้วย ดังนั้น เพื่อเป็นหลักประกันสิทธิและเสรีภาพดังกล่าวจากการใช้อำนาจตามอำเภอใจของรัฐ จึงต้องมีการบัญญัติหลักประกันสิทธิและเสรีภาพอันถือว่าเป็นคุณค่าสูงสุดของมนุษย์ไว้ในรัฐธรรมนูญซึ่งถือเป็นกฎหมายสูงสุดของประเทศ โดยรัฐธรรมนูญในรัฐเสรีประชาธิปไตยจะยึดถือหลักความเป็นกลางทางศาสนา โดยการที่รัฐต้องดำเนินการปกครองอย่างเป็นอิสระจากอำนาจการควบคุมของสถาบันศาสนาหรือความเชื่อทางศาสนา ไม่ใช่อำนาจตามหลักความเชื่อทางศาสนาในการบังคับประชาชน และไม่มีการมอบอภิสิทธิ์หรือสิทธิพิเศษแก่สถาบันศาสนา รวมไปถึงหลักการรับรองเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อแก่ประชาชน เนื่องจากเป็นที่ประจักษ์แล้วว่า เสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อเป็นสิทธิธรรมชาติของมนุษย์ทุกคนและเป็นรากฐานสำคัญของศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ความพยายามในการบีบบังคับให้มนุษย์คิดและแสดงออกอย่างขัดกับความเชื่อภายในจิตใจ ย่อมทำให้เกิดความขัดแย้งในสังคมจนอาจนำไปสู่สงครามดังเช่นในประวัติศาสตร์ของสังคมตะวันตก

เมื่อพิจารณาการนำหลักความเป็นกลางของรัฐกับเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อ มาบัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญของต่างประเทศจะพบว่า ลักษณะหรือระดับของการรับรองหลักความเป็นกลางของรัฐกับเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อย่อมมีความแตกต่างกันในแต่ละประเทศ โดยมีสาเหตุส่วนหนึ่งมาจากความเป็นมาทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและศาสนาของแต่ละประเทศ

ในประเทศสหรัฐอเมริกา รัฐธรรมนูญของประเทศสหรัฐอเมริกาสะท้อนหลักความเป็นกลางทางศาสนา ในขณะที่เดียวกันก็รับรองเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อของประชาชน โดยบทแก้ไขเพิ่มเติมรัฐธรรมนูญครั้งที่ 1 (First Amendment) บัญญัติว่า “รัฐสภาไม่อาจออกกฎหมายทำการสถาปนาศาสนาใดศาสนาหนึ่งขึ้นโดยเฉพาะ หรือห้ามการปฏิบัติตามความเชื่อทางศาสนาโดยเสรี...” ซึ่งบทบัญญัติดังกล่าวประกอบด้วยหลักสำคัญ 2 ประการ คือ หลักการห้ามสถาปนาศาสนา (The Establishment Clause) และหลักว่าด้วยการใช้เสรีภาพทางศาสนา (The Free Exercise Clause) ส่งผลให้รัฐต้องวางตัวเป็นกลาง ห้ามสนับสนุนศาสนา ในขณะที่เดียวกันก็ห้ามจำกัดการแสดงออกเกี่ยวกับศาสนาเช่นกัน เนื่องด้วยภูมิหลังทางสังคมและการเมืองที่ยังรากลึกของชาวอเมริกันที่ให้ความสำคัญอย่างยิ่งกับเสรีภาพของปัจเจกบุคคลจากการที่ชาวอาณานิคมถูกบีบบังคับทางศาสนาจากอังกฤษ การยึดมั่นในแนวความคิดเรื่องสิทธิธรรมชาติของจอห์น ล็อก ทำให้รัฐและประชาชนต่างตระหนักว่ามนุษย์ทุกคนถูกสร้างขึ้นมาอย่างเท่าเทียมกัน และเกิดมาพร้อมสิทธิบางประการที่จะเพิกถอนมิได้ ซึ่งได้แก่ ชีวิต เสรีภาพ และการแสวงหาความสุขตามแนวทางของตน เมื่อใดก็ตามที่เกิดความขัดแย้งเกี่ยวกับหลักความเป็นกลางทางศาสนาและหลักการรับรองเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อของประชาชน ศาลจะเป็นองค์กรที่พัฒนาหลักเกณฑ์การวินิจฉัยคดีเพื่อให้หลักการทั้งสองบรรลุผล เช่น ในคดีที่เกี่ยวข้องกับสิทธิเสรีภาพขั้นพื้นฐานของประชาชน โดยเฉพาะเสรีภาพทางศาสนาซึ่งได้รับการรับรองโดยรัฐธรรมนูญ ศาลได้พัฒนาเกณฑ์การพิจารณาที่เข้มงวด (Strict Scrutiny Test) โดยกฎหมายที่จำกัดสิทธิเสรีภาพของประชาชน รัฐจะต้องพิสูจน์ให้เห็นว่า กฎหมายนั้นเป็นมาตรการคุ้มครองผลประโยชน์ของรัฐที่จำเป็นอย่างยิ่ง (Compelling Governmental Interest) โดยมาตรการอันจำเป็นนั้นต้องใช้อย่างแคบที่สุดเท่าที่จำเป็นเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ (Narrowly Tailored) และต้องกระทำโดยวิธีการที่จำกัดที่สุด โดยไม่มีวิธีการใดที่จะกระทบกับประชาชนได้น้อยกว่าวิธีการดังกล่าวแล้ว (Least Restrictive Means) ส่งผลให้รัฐไม่อาจจำกัดเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อของประชาชนได้ตามอำเภอใจ

ส่วนการพิจารณาเกี่ยวกับหลักความเป็นกลางทางศาสนาของรัฐนั้น เนื่องจากตระหนักดีว่ารัฐไม่อาจหลีกเลี่ยงการเข้าเกี่ยวข้องกับศาสนาได้ทุกกรณี ศาลจึงเน้นว่าการเข้าเกี่ยวข้องกับศาสนานั้น รัฐจะต้องปฏิบัติต่อกลุ่มศาสนาเช่นเดียวกับกลุ่มอื่น ๆ ในสังคมอย่างเสมอภาคกัน สำหรับการรับรองเสรีภาพในทาง

ศาสนาและความเชื่อในประเทศสหรัฐอเมริกา ศาลตีความว่าเสรีภาพดังกล่าวไม่จำกัดเฉพาะผู้ที่มีความเชื่อในพระเจ้าเท่านั้น แต่ยังรวมถึงความเชื่ออื่นที่บุคคลยึดถือเป็นหลักของชีวิตเทียบเท่ากับความเชื่อในพระเจ้าของบุคคลที่นับถือพระเจ้า รวมถึงความเชื่อทางศีลธรรม จริยธรรม หรือความเชื่ออื่นที่บุคคลมีความเลื่อมใสศรัทธาเทียบเท่ากับศาสนาแบบดั้งเดิม ส่งผลให้มีการรับรองเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อแก่ประชาชนอย่างกว้างขวาง

ในประเทศฝรั่งเศส อิทธิพลจากแนวคิดเกี่ยวกับเสรีภาพและความต้องการอิสรภาพของชาวอาณานิคมได้แพร่เข้าสู่ฝรั่งเศสจากการช่วยประกาศเอกราชจากอังกฤษในการปฏิวัติอเมริกา ประกอบกับแนวคิดต่อต้านระบอบเก่า (Ancien Régime) ที่ปฏิเสธการให้อิทธิแก่ขุนนางและนักบวช ส่งผลให้หลักความเป็นกลางทางศาสนาของประเทศฝรั่งเศสมีลักษณะต่างออกไป ด้วยภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ที่สะท้อนแนวคิดที่ว่า ศาสนาเป็นตัวการทำให้เกิดแยก ลดทอนคุณค่าของประชาชน ส่งเสริมระบอบอิทธิหลักความเป็นกลางทางศาสนาของประเทศฝรั่งเศสแท้จริงแล้วจึงกล่าวได้ว่าเป็นหลักการแบ่งแยกศาสนาออกจากรัฐอย่างเด็ดขาด (Laïcité) ซึ่งถือเป็นหลักการสำคัญของประเทศ โดยรัฐธรรมนูญฝรั่งเศสมาตรา 1 บัญญัติว่า “ฝรั่งเศสเป็นสาธารณรัฐที่แบ่งแยกมิได้ เป็นกลางทางศาสนา (laïque) และเป็นประชาธิปไตย สาธารณรัฐรับรองความเสมอภาคกันต่อหน้ากฎหมายของพลเมืองทุกคน โดยไม่แบ่งแยกกำเนิด เชื้อชาติ หรือศาสนา สาธารณรัฐเคารพทุกความเชื่อ...” รวมทั้งกฎหมายฉบับลงวันที่ 9 ธันวาคม 1905 ก็ได้บัญญัติถึงการแบ่งแยกศาสนจักรออกจากอาณาจักรอย่างเด็ดขาด นอกจากนี้ ยังมีการรับรองคำประกาศว่าด้วยสิทธิมนุษยชนและสิทธิพลเมือง ลงวันที่ 26 สิงหาคม 1789 ไว้ในรัฐธรรมนูญเพื่อเป็นหลักประกันสิทธิเสรีภาพทางศาสนาของประชาชน โดยข้อ 10 ของคำประกาศดังกล่าว กำหนดว่า “บุคคลย่อมไม่ต้องกังวลต่อการแสดงความคิดเห็นของตน แม้ว่าจะเป็นเรื่องทางศาสนาก็ตาม トラบใดที่การแสดงออกนั้นไม่ขัดต่อความสงบเรียบร้อยตามที่กฎหมายกำหนด” จะเห็นได้ว่าประเทศฝรั่งเศสจัดให้เรื่องศาสนาเป็นกิจการของเอกชนหรือปัจเจกชนแต่ละคน รัฐจะไม่สนับสนุนศาสนาใด ๆ ทั้งสิ้น โดยในด้านศาสนจักรนั้น ศาสนิกชนและนักบวชย่อมมีเสรีภาพที่จะนับถือศาสนาและปฏิบัติตามความเชื่อของตน แต่ในสายตาของรัฐนั้น ประชาชนทุกคนไม่ว่าจะนับถือศาสนาหรือไม่ก็ตาม ย่อมเท่าเทียมกัน และด้วยเหตุนี้เอง ประเทศฝรั่งเศสจึงละเว้นจากการเข้าไปเกี่ยวข้องกับศาสนาทุกประการ เว้นเสียแต่ว่าการนั้นจะกระทบต่อความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง อย่างไรก็ดี การแบ่งแยกศาสนาออกจากรัฐในประเทศฝรั่งเศสอย่างเข้มงวด ส่งผลให้มีการจำกัดการแสดงออกเกี่ยวกับศาสนาในที่สาธารณะ โดยการออกกฎหมายจำกัดกิจกรรมทางศาสนาในที่สาธารณะและจำกัดบทบาทขององค์กรทางศาสนาในสังคม ซึ่งแม้จะหลีกเลี่ยงปัญหาเกี่ยวกับความเป็นกลางของรัฐ และประสบความสำเร็จในการขจัดอิทธิพลของ

ศาสนาในทางการเมือง แต่กลับก่อให้เกิดปัญหาเป็นการจำกัดการใช้เสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อของประชาชนอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เช่น การออกกฎหมายห้ามการแสดงสัญลักษณ์ทางศาสนาอย่างชัดเจนในที่สาธารณะ แม้จะใช้บังคับอย่างเสมอภาคกันทุกศาสนา แต่กลับเกิดผลกระทบกับศาสนาอิสลามมากกว่าศาสนาอื่น

ในประเทศเยอรมนี กฎหมายพื้นฐาน (The Basic Law) มาตรา 140 บัญญัติให้นำมาตรา 136 ถึงมาตรา 139 และมาตรา 141 ของรัฐธรรมนูญไว้มาร์ มาเป็นส่วนหนึ่งของรัฐธรรมนูญฉบับนี้ โดยมาตรา 137 ของรัฐธรรมนูญไว้มาร์ ห้ามการจัดตั้งโบสถ์ประจำชาติ นอกจากนี้ กฎหมายพื้นฐานยังมีบทบัญญัติรับประกันความเสมอภาคของประชาชน ส่งผลให้รัฐต้องเป็นกลางทางศาสนา โดยในมาตรา 3 (3) บัญญัติว่า “บุคคลย่อมไม่ถูกรอนสิทธิหรือมีอภิสิทธิ์ด้วยเหตุเกี่ยวกับ... ศาสนา หรือความเห็นในเรื่องศาสนา ...” และมาตรา 4 (1) บัญญัติรับรองเสรีภาพในความเชื่อและมโนธรรม เสรีภาพทางศาสนารวมถึงหลักปรัชญาหรืออุดมการณ์ แต่อย่างไรก็ดี แม้กฎหมายพื้นฐานของประเทศเยอรมนีได้กำหนดหลักการพื้นฐานเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับศาสนา โดยห้ามการสถาปนาศาสนาประจำชาติ ซึ่งเป็นการกำหนดให้รัฐกับศาสนาเป็นอิสระจากกัน รัฐต้องวางตัวเป็นกลางในเรื่องศาสนา ไม่ส่งเสริมศาสนาหรือความเชื่อใดเป็นพิเศษ แต่บทบัญญัติในมาตราอื่นก็ไม่ใช่ว่าการแบ่งแยกศาสนาออกจากรัฐอย่างเด็ดขาด รัฐธรรมนูญยังให้การรับรองสิทธิในการจัดตั้งองค์กรทางศาสนาเพื่อจัดทำบริการสาธารณะ ซึ่งเป็นผลจากการประนีประนอมทางศาสนาระหว่างคริสตศาสนจักรและอาณาจักร เพื่อที่จะไม่จัดตั้งศาสนจักรประจำชาติ แต่ยังคงตระหนักถึงความสำคัญและบทบาทของศาสนาจักรที่ต้องสูญเสียไปจากการประนีประนอมดังกล่าว ประกอบกับการรับรองเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อประชาชนที่พัฒนามาจากการถูกกดขี่ทางศาสนาโดยผู้ปกครอง ดังนั้น ศาสนาโดยเฉพาะศาสนาคริสต์จึงยังคงมีอิทธิพลต่อประเทศและประชาชนเป็นอย่างมาก องค์กรศาสนาคริสต์ถือเป็นนิติบุคคลมหาชน สถานะพิเศษดังกล่าวส่งผลให้ศาสนาคริสต์ได้รับการสนับสนุนหลายประการจากรัฐแตกต่างจากศาสนาอื่น ๆ ที่เติบโตขึ้นในประเทศภายหลัง เช่น ศาสนาอิสลาม สำหรับการให้เสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อของประชาชนก็ถูกจำกัดลงบางส่วนด้วยกฎหมายอาญาในความผิดเกี่ยวกับศาสนาและความเชื่อ ประกอบกับปัจจุบันประชากรของประเทศเยอรมนีที่ไม่นับถือศาสนาใด ๆ มีจำนวนเพิ่มมากขึ้น ซึ่งทำให้ประเทศต้องประสบปัญหาด้านความเป็นกลางของรัฐระหว่างประชาชนที่นับถือศาสนาและไม่นับถือศาสนาอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ในกรณีนี้จะเห็นได้ว่าความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับศาสนาคริสต์ในประเทศเยอรมนีมีความคล้ายคลึงกับความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับศาสนาพุทธในประเทศไทย โดยศาสนาหลักได้รับการรับรองให้มีสถานะพิเศษและได้รับการสนับสนุนหลายประการจากรัฐ อย่างไรก็ตาม แม้ประเทศเยอรมนีจะให้การสนับสนุนศาสนาคริสต์เป็นพิเศษ

แต่รัฐธรรมนูญเยอรมันยังให้การรับรองเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่ออย่างกว้างขวางมากกว่ารัฐธรรมนูญไทย โดยหมายรวมถึงเสรีภาพในความเชื่อ และการไร้ซึ่งความเชื่อ หรือความเชื่ออันเป็นปฏิปักษ์ต่อศาสนา นอกจากนี้ยังรวมถึงอุดมการณ์หรือหลักปรัชญาที่แตกต่างจากหลักศาสนาหรือเป็นปฏิปักษ์ต่อหลักศาสนาอีกด้วย ประกอบกับแนวทางการวินิจฉัยของศาลที่เคารพในเสรีภาพในทางศาสนา และความเชื่อของประชาชนก็มีส่วนทำให้เสรีภาพทางศาสนาของประชาชนแต่ละศาสนายังคงได้รับการรับรองอย่างเสมอภาคกัน เว้นแต่เป็นกรณีของประชาชนผู้ที่ไม่นับถือศาสนาซึ่งมักจะได้รับการปฏิบัติที่แตกต่างออกไป เช่น ในด้านสิทธิพิเศษทางภาษีและการให้การศึกษา เป็นต้น

เมื่อความเป็นกลางของรัฐกับเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อ ถือเป็นหนึ่งในลักษณะที่สำคัญของการเป็นรัฐเสรีประชาธิปไตย กล่าวคือ การปกครองในระบอบประชาธิปไตยให้ความสำคัญกับหลักอำนาจอธิปไตยที่จะต้องเป็นของประชาชน เพื่อให้การปกครองเป็นของประชาชน โดยประชาชน และเพื่อประชาชนอย่างแท้จริง หากอำนาจอธิปไตยยังถูกแทรกแซงหรือได้รับอิทธิพลจากศาสนา การปกครองย่อมไม่อาจเป็นของประชาชนทุกคนโดยไม่จำกัดศาสนาอย่างแท้จริงได้ เหตุผลสำคัญประการต่อมา คือ การปกครองในระบอบประชาธิปไตยย่อมให้ความสำคัญกับเสรีภาพของประชาชน ซึ่งตรงกันข้ามกับสังคมที่ยึดโยงอยู่กับศาสนาและให้ความสำคัญกับศาสนาเป็นพิเศษ เนื่องจากหลักการของศาสนามักถูกผูกติดอยู่กับความจริงแท้อย่างหนึ่งอย่างใดที่ไม่สามารถโต้แย้งได้หรือไม่อาจยอมรับการเห็นต่างหรือวิพากษ์วิจารณ์ได้ หากการปกครองยังให้ความสำคัญอยู่กับหลักความจริงแท้ของศาสนาที่ไม่อาจโต้แย้งได้เหล่านั้น สังคมแห่งการเปิดกว้างทางความคิดและยอมรับการวิพากษ์วิจารณ์ภายใต้หลักการเคารพเสรีภาพในการแสดงออกของประชาชนในสังคมประชาธิปไตยก็ไม่อาจเกิดขึ้นได้จริง เมื่อประชาชนขาดเสรีภาพ ความเสมอภาคในสังคมก็ไม่อาจมีขึ้นได้ เนื่องจากรัฐใดก็ตามที่มีการให้สิทธิพิเศษแก่บางศาสนา นั่นก็คือ รัฐไม่วางตัวเป็นกลางทางศาสนา ซึ่งหมายถึงประชาชนที่นับถือศาสนาตามแนวทางของรัฐจะมีโอกาสที่มากกว่าในสังคม ผลที่ตามมา คือ การบัญญัติและใช้บังคับกฎหมายโดยไม่คำนึงถึงประโยชน์ของประชาชนส่วนรวม ขาดความชอบธรรม และบังคับใช้กับประชาชนอย่างไม่เสมอภาคเท่าเทียมกัน เกิดการเลือกปฏิบัติต่อประชาชนบางกลุ่มศาสนา ประชาชนที่ไม่ได้นับถือศาสนาตามแนวทางของรัฐกลายเป็นเสียงข้างน้อยในสังคมที่อาจถูกละเลย จนในที่สุดเกิดการแบ่งแยกทางศาสนาและความไม่สงบสุขในสังคม ประกอบกับโดยธรรมชาติของมนุษย์ย่อมมีอิสรภาพที่จะแสวงหาความหมายให้กับชีวิต เสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อจึงถือเป็นสิทธิธรรมชาติที่ติดตัวมนุษย์มาแต่กำเนิด โดยความเชื่อเป็นศรัทธาส่วนตัว และเกิดจากความสมัครใจ ไม่ใช่หน้าที่ของรัฐที่จะไปก้าวล่วงเรื่องศาสนา หรือความเชื่อของประชาชน ซึ่งสอดคล้องกับคุณค่าความเป็นมนุษย์ เมื่อใดก็ตามที่รัฐเข้ามาก้าวล่วงใน

เรื่องศาสนา ย่อมหมายความว่ารัฐกำลังละเมิดต่อสิทธิธรรมชาติของประชาชนและแสวงหาอำนาจเกินควร ด้วยเหตุนี้แม้ว่าความเป็นกลางของรัฐกับเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อจะเป็นผลมาจากประวัติศาสตร์ของสังคมตะวันตก แต่ก็ได้รับการพิสูจน์แล้วว่าเกิดผลดีในการเป็นหลักประกันเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อแก่ประชาชน และเป็นลักษณะที่สำคัญของระบอบการปกครองในระบอบประชาธิปไตย สังคมอื่น ๆ ทั่วโลก รวมถึงสังคมไทยจึงไม่อาจละเลยหลักความเป็นกลางทางศาสนาของรัฐกับหลักการรับรองเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อแก่ประชาชน

เมื่อพิจารณาความเป็นกลางของรัฐกับเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อในระบบกฎหมายไทย แม้ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยจะไม่มีบทบัญญัติที่กำหนดให้ศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติ หรือมีการนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาบัญญัติเป็นกฎหมายใช้บังคับกับทุกคนดังเช่นในรัฐศาสนา แต่บทบัญญัติบางประการก็สะท้อนให้เห็นว่า “รัฐไทยไม่ได้เป็นกลางทางศาสนา”

ประการแรก การบัญญัติความเชื่อโยงอย่างใกล้ชิดระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์และสถาบันศาสนาไว้ในมาตรา 7 ให้พระมหากษัตริย์ต้องทรงเป็นพุทธมามกะ โดยที่พระมหากษัตริย์ทรงเป็นพระประมุขหรือเป็นสัญลักษณ์ของชาติและเป็นศูนย์รวมจิตใจของประชาชน การบัญญัติเช่นนี้จึงเป็นการยืนยันถึงสถานะอันพิเศษของศาสนาพุทธในสังคมไทยอย่างเด่นชัดว่า พระประมุขของชาติต้องเป็นผู้ประกาศตนว่านับถือพระพุทธศาสนา อย่างไรก็ตาม นอกจากพระมหากษัตริย์ทรงเป็นพุทธมามกะในขณะเดียวกันก็ทรงเป็นอัครศาสนูปถัมภกผู้ซึ่งทะนุบำรุงศาสนาต่าง ๆ ด้วย ซึ่งมีความหมายโดยนัยว่า แม้จะให้ความสำคัญกับพระพุทธศาสนาเป็นพิเศษ แต่ก็ไม่ได้กีดกันศาสนาอื่นแต่อย่างใด

ประการที่สอง การรับรองสถานะของพระพุทธศาสนาไว้เป็นพิเศษในมาตรา 67 ให้เป็นศาสนาที่ประชาชนชาวไทยส่วนใหญ่นับถือมาช้านาน ย่อมมีความหมายโดยนัยว่าพระพุทธศาสนาเท่านั้นที่เป็นศาสนาซึ่งอยู่คู่กับประเทศไทย หรือเป็นศาสนาประจำชาติ นอกจากนี้ การบัญญัติให้รัฐต้องมีมาตรการและกลไกในการป้องกันมิให้มีการบ่อนทำลายพระพุทธศาสนา และพึงส่งเสริมให้พุทธศาสนิกชนมีส่วนร่วมในการดำเนินมาตรการหรือกลไกดังกล่าว แต่ไม่ได้กำหนดให้รัฐมีหน้าที่ต้องป้องกันมิให้มีการบ่อนทำลายศาสนาอื่นด้วย เท่ากับว่ารัฐธรรมนูญบัญญัติรับรองให้รัฐปฏิบัติต่อศาสนาพุทธเป็นพิเศษแตกต่างจากศาสนาอื่น ๆ ยิ่งไปกว่านั้น บทบัญญัติในมาตรา 67 วรรคสอง ยังแสดงถึงการสนับสนุนพระพุทธศาสนาบางนิกายเป็นพิเศษอย่างชัดแจ้งเป็นครั้งแรก คือ พระพุทธศาสนาเถรวาท ส่งผลให้รัฐมีอำนาจเข้าแทรกแซงตีความคุณค่าแห่งพระพุทธศาสนาว่าอย่างไรถือเป็นนิกายเถรวาทที่แท้จริง นอกจากนี้ ยังอาจเป็นช่องทางให้รัฐใช้พระพุทธศาสนาเป็นเครื่องมือในการทำลายความหลากหลายของ

ศาสนาพุทธเนื่องจากไม่เป็นไปตามแนวทางของรัฐ เสมือนว่ารัฐมีหน้าที่เป็นผู้ปกป้องพระพุทธศาสนาด้วย บทบัญญัติดังกล่าวยังทำให้รัฐอ้างเหตุผลในการตรากฎหมายเพื่ออุปถัมภ์และคุ้มครองพระพุทธศาสนา เป็นการเฉพาะอีกด้วย ดังเช่น ร่างพระราชบัญญัติอุปถัมภ์และคุ้มครองพระพุทธศาสนา พ.ศ.

ประการที่สาม การบัญญัติอุดมการณ์ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ไว้ในรัฐธรรมนูญ หมวด 4 ว่าด้วยเรื่องหน้าที่ของชนชาวไทย โดยมาตรา 50 (1) บัญญัติให้บุคคลมีหน้าที่พิทักษ์รักษาไว้ซึ่งชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และการปกครองระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข กล่าวโดยเฉพาะถึงการบัญญัติให้บุคคลมีหน้าที่พิทักษ์รักษาไว้ซึ่งศาสนา คำว่า “ศาสนา” ในรัฐธรรมนูญ แท้จริงแล้วอาจหมายถึงศาสนาพุทธโดยเฉพาะ เนื่องจากอุดมการณ์ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ เดิมมีที่มาจากการการสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันภายในชาติโดยถือว่า ชาติ ศาสนา (พุทธ) และพระมหากษัตริย์ มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันอย่างใกล้ชิด หากปราศจากซึ่งสถาบันใดสถาบันหนึ่ง ความเป็นชาติไทยจะดำรงอยู่ไม่ได้ แต่แท้จริงแล้วการบัญญัติเรื่องหน้าที่ของชนชาวไทยย่อมหมายถึงประชาชนชาวไทยทุกคน ดังนั้น การที่รัฐกำหนดหน้าที่ให้ประชาชนชาวไทยทุกคนต้องพิทักษ์รักษาไว้ซึ่งศาสนาพุทธจึงเป็นการแทรกแซงเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อของประชาชน เนื่องจากประชาชนชาวไทยทุกคนไม่ได้นับถือศาสนาพุทธทั้งหมด อีกทั้ง การนับถือหรือไม่นับถือศาสนาเป็นสิทธิเด็ดขาดของแต่ละบุคคล การกำหนดหน้าที่ของบุคคลดังกล่าวโดยปราศจากเหตุผลในการปกป้องคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชนคนอื่นหรือเพื่อประโยชน์ส่วนรวม ย่อมเป็นการสะท้อนให้เห็นว่ารัฐไม่เป็นกลางทางศาสนา โดยการใช้ศาสนาพุทธเป็นเครื่องมือในการสร้างความมั่นคงทางการเมืองมาโดยตลอดจนถึงปัจจุบัน

ประการที่สี่ การที่รัฐแสดงออกซึ่งการสนับสนุนพระพุทธศาสนาเป็นพิเศษได้สะท้อนให้เห็นในลักษณะของความไม่เป็นกลางทางศาสนาในการให้การศึกษาด้วยเช่นกัน โดยมีการกำหนดให้โรงเรียนจัดให้นักเรียนสวดมนต์ไหว้พระ รวมทั้งการกำหนดให้การศึกษาเกี่ยวกับศาสนาพุทธอยู่ในกลุ่มวิชาสาระการเรียนรู้เกี่ยวกับสังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ซึ่งนักเรียนทุกคนในระดับการศึกษาขั้นพื้นฐานจำเป็นต้องเรียน โดยวิชาดังกล่าวมีเนื้อหาส่วนใหญ่มุ่งเน้นการศึกษาเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ทั้งในแง่การศึกษาประวัติศาสตร์ของศาสนาและหลักธรรมคำสอน โดยไม่มีวิชาเลือกให้กับนักเรียนที่ไม่นับถือศาสนาแต่อย่างใด ความไม่เป็นกลางทางศาสนาในการให้การศึกษาส่งผลกระทบสำคัญต่อการปลูกฝังเยาวชนให้ได้รับอิทธิพลของศาสนาพุทธเป็นพิเศษตั้งแต่ในชั้นเรียน โดยละเลยการให้ความสำคัญกับการปลูกฝังเยาวชนให้มีเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นอย่างมีเหตุผลโดยปราศจากการครอบงำจาก

อิทธิพลใด ๆ ซึ่งจะเป็นรากฐานสำคัญอย่างหนึ่งในการใช้เสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นในสังคมเสรีประชาธิปไตย ในแง่นี้สามารถกล่าวได้ว่า การศึกษาของไทยไม่อาจแยกออกจากศาสนาพุทธได้ แม้ว่าจะเปลี่ยนสถานที่เรียนจากวัดเป็นโรงเรียน และเปลี่ยนครูผู้สอนจากพระสงฆ์เป็นฆราวาสแล้วก็ตาม

ประการที่ห้า ความไม่เป็นกลางทางศาสนาของรัฐยังส่งผลให้รัฐออกกฎหมายจำกัดเสรีภาพในการแสดงออกประการอื่น ๆ เพื่อปกป้องคุ้มครองนักบวชในพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะ ซึ่งพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 ได้บัญญัติห้ามการแสดงออกบางประการที่กระทบเทือนต่อสมเด็จพระสังฆราชและคณะสงฆ์ ซึ่งมุ่งเน้นการปกป้องคุ้มครองนักบวชในศาสนาพุทธโดยไม่มีนักบวชในศาสนาอื่นได้รับการปกป้องคุ้มครองในลักษณะเดียวกัน

ประการสุดท้าย เนื่องด้วยรัฐถือว่ากิจการเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาถือเป็นงานราชการอย่างหนึ่ง องค์กรที่มีหน้าที่ดำเนินกิจการเกี่ยวกับศาสนาพุทธ คือ วัด จึงมีฐานะเป็นนิติบุคคลมหาชน ส่งผลให้การดำเนินนโยบายต่าง ๆ ด้านศาสนานั้น เป็นหน้าที่ของรัฐบาลและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเป็นผู้ดำเนินการโดยประสานงานกับคณะสงฆ์ การจัดทำบริการสาธารณะหรือการกำหนดนโยบายด้านศาสนาจึงยึดโยงกับพระพุทธศาสนาเป็นพิเศษ เช่น การกำหนดวันหยุดราชการโดยอ้างอิงวันสำคัญทางศาสนา หรือการนำงบประมาณของแผ่นดินไปจัดกิจกรรมทางศาสนาพุทธ เป็นต้น

จากลักษณะที่กล่าวมาข้างต้นเป็นข้อบ่งชี้ได้อย่างชัดเจนว่า รัฐไทยไม่มีความเป็นกลางทางศาสนา ยิ่งไปกว่านั้น การวางตัวเป็นกลางทางศาสนาของรัฐก็เป็นสิ่งที่กระทำได้อย่างยิ่ง สืบเนื่องจากตลอดการพัฒนาการของพระพุทธศาสนาในประเทศไทยจนถึงปัจจุบัน รัฐและศาสนาต่างมีความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงกันอย่างแน่นแฟ้นในลักษณะเกื้อกูลกันมาโดยตลอด ในประเทศไทยนั้น สถาบันศาสนาทำหน้าที่ส่งเสริมความสงบเรียบร้อยของสังคม ยิ่งไปกว่านั้น ยังมีบทบาทสำคัญในการเสริมสร้างความมั่นคงของอำนาจรัฐด้วย ในการนี้รัฐก็ได้ให้การอุปถัมภ์ค้ำจุนศาสนาเป็นการตอบแทน และโดยที่ประชาชนส่วนใหญ่ นับถือศาสนาพุทธ การที่รัฐแสดงให้เห็นว่าตนได้ทำหน้าที่อุปถัมภ์ค้ำจุนพระพุทธศาสนาเพียงใด ก็เท่ากับว่ารัฐจะได้รับการสนับสนุนจากประชาชนส่วนใหญ่ซึ่งเป็นพุทธศาสนิกชนมากเช่นนั้น ด้วยเหตุนี้จึงส่งผลให้หลักความเป็นกลางทางศาสนาของรัฐไม่อาจเกิดขึ้นได้ในประเทศไทย หรืออย่างน้อยก็ไม่อาจเกิดขึ้นได้ในระยะเวลาอันใกล้นี้ อย่างไรก็ตาม เพื่อให้หลักการสำคัญของการเป็นรัฐเสรีประชาธิปไตยที่มุ่งคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพของประชาชนสามารถดำเนินต่อไปได้ภายใต้รัฐที่ไม่เป็นกลางทางศาสนา จึงจำเป็นต้องบัญญัติรับรองและคุ้มครองเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อแก่ประชาชนไว้ในรัฐธรรมนูญ ซึ่งเป็นกฎหมายสูงสุดของประเทศ เพื่อป้องกันมิให้ความไม่เป็นกลางทางศาสนาของรัฐส่งผลเป็น

การเบียดเบียนหรือกีดกันเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อของประชาชน และเพื่อเป็นการแสดงออก ซึ่งการตระหนักถึงความสำคัญของเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อ ซึ่งเป็นสิทธิธรรมชาติที่ติดตัว ประชาชนทุกคนมาแต่กำเนิดและมีความสอดคล้องกับคุณค่าความเป็นมนุษย์

จากการพิจารณาการรับรองเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อในรัฐธรรมนูญแห่ง ราชอาณาจักรไทยฉบับที่ผ่านมามีพบว่า มีการรับรองเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อแก่ประชาชน ถึงแม้ว่าจะเป็น การรับรองเฉพาะศาสนาและนิกายหรือลัทธินิยมที่เกี่ยวข้องกับศาสนา โดยไม่ได้บัญญัติ รับรองอย่างชัดเจนให้หมายความรวมถึงความเชื่ออื่น ๆ เช่น ความเชื่อทางอุดมการณ์ ลัทธิที่ไม่เกี่ยวข้องกับ ศาสนา หรือการไม่เชื่อในศาสนา ในแนวทางเดียวกับสังคมตะวันตกซึ่งมีการต่อสู้และเรียกร้องให้รัฐ ตระหนักและรับรองเสรีภาพดังกล่าวของประชาชนอย่างกว้างขวาง แต่ก็นับว่าการรับรองเสรีภาพในทาง ศาสนาและความเชื่อดังกล่าวของไทยก่อให้เกิดผลดีแก่ประชาชนตามสมควร เมื่อเทียบกับความหลากหลาย ทางศาสนาของประชาชนชาวไทยในช่วงที่ผ่านมาซึ่งมีไม่มากนัก นอกจากนี้ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ยังมีการบัญญัติหลักประกันเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อให้แก่ประชาชน โดยห้ามรัฐรอนสิทธิหรือ ทำให้บุคคลใดต้องเสียประโยชน์อันควรมิควรได้เพราะเหตุที่ถือศาสนา นิกายของศาสนา หรือลัทธินิยม ในทางศาสนา หรือปฏิบัติพิธีกรรมตามความเชื่อที่แตกต่างจากบุคคลอื่น รวมทั้งมีการกำหนดขอบเขตใน การจำกัดเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อของประชาชนอย่างสอดคล้องกับหลักการสากลในหลายประเทศ ทั่วโลก ซึ่งบัญญัติให้บุคคลย่อมมีเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อ ตราบเท่าที่ไม่เป็นปฏิปักษ์ต่อหน้าที่ ของพลเมือง และไม่เป็นการขัดต่อความสงบเรียบร้อยหรือศีลธรรมอันดีของประชาชน

แต่เมื่อพิจารณาบทบัญญัติเกี่ยวกับการรับรองเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อใน รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 ฉบับปัจจุบัน กลับพบว่า การรับรองเสรีภาพในทาง ศาสนาและความเชื่อแก่ประชาชนมีความถดถอย ส่งผลเป็นการแทรกแซงและจำกัดเสรีภาพดังกล่าวของ ประชาชน โดยมาตรา 31 บัญญัติว่า “บุคคลย่อมมีเสรีภาพบริบูรณ์ในการถือศาสนาและย่อมมีเสรีภาพ ในการปฏิบัติหรือประกอบพิธีกรรมตามหลักศาสนาของตน แต่ต้องไม่เป็นปฏิปักษ์ต่อหน้าที่ของปวงชน ชาวไทย ไม่เป็นอันตรายต่อความปลอดภัยของรัฐ และไม่ขัดต่อความสงบเรียบร้อยหรือศีลธรรมอันดีของ ประชาชน” โดยไม่มีบทบัญญัติมิให้รัฐกระทำการใด ๆ อันเป็นการรอนสิทธิหรือเสียประโยชน์อันควรมิ ควรได้เพราะเหตุที่ถือศาสนา นิกายของศาสนา ลัทธินิยมในทางศาสนา หรือปฏิบัติพิธีกรรมตาม ความเชื่อที่แตกต่างจากบุคคลอื่น ดังเช่นที่ปรากฏในรัฐธรรมนูญฉบับที่ผ่านมา นอกจากนี้ การรับรอง เสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อก็ได้บัญญัติถึงเสรีภาพในการนับถือนิกายของศาสนา หรือลัทธินิยม ในทางศาสนาอีกต่อไป ส่งผลให้การรับรองเสรีภาพจำกัดอยู่ในขอบเขตของศาสนา ไม่รวมถึงความเชื่ออื่น

และทำให้รัฐมีอำนาจในการตีความศาสนาเพื่อจำกัดเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อของประชาชนที่ไม่สอดคล้องกับแนวทางของรัฐ ยิ่งไปกว่านั้นคือ รัฐได้เพิ่มเงื่อนไขในการจำกัดการใช้เสรีภาพทางศาสนาของประชาชนว่า ต้องไม่เป็นอันตรายต่อความปลอดภัยของรัฐ ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่ารัฐพยายามใช้มาตรฐานของตนเองไปกำหนดคุณค่าของฝ่ายศาสนา การปฏิบัติใด ๆ ทางศาสนาที่ไม่สอดคล้องกับแนวทางของรัฐอาจถูกตีความว่าเป็นอันตรายต่อความปลอดภัยของรัฐและกลายเป็นสิ่งที่ต้องห้ามไปในที่สุด ส่งผลให้การใช้เสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อของประชาชน แม้ไม่เป็นปฏิปักษ์ต่อหน้าที่ของปวงชนชาวไทย และไม่เป็นการขัดต่อความสงบเรียบร้อยหรือศีลธรรมอันดีของประชาชน ก็ไม่อาจดำเนินการได้อย่างอิสระ เนื่องจากอาจถูกตีความว่าเป็นอันตรายต่อความปลอดภัยของรัฐได้โดยง่าย จึงจำเป็นต้องแก้ไขให้การรับรองเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อเป็นไปอย่างครอบคลุมและชัดเจน เพื่อรักษาคุณค่าของการเป็นรัฐเสรีประชาธิปไตยที่ให้ความสำคัญกับสิทธิและเสรีภาพของประชาชน

ในส่วนของเสรีภาพในการแสดงออกก็ถูกจำกัดในเรื่องที่เกี่ยวกับศาสนา โดยประมวลกฎหมายอาญา มาตรา 206 ได้บัญญัติห้ามกระทำการอันเป็นการเหยียดหยามวัตถุหรือศาสนสถาน แม้บทบัญญัติตามประมวลกฎหมายอาญาจะมีลักษณะที่ปกป้องคุ้มครองทุกศาสนาเสมอกัน แต่การที่รัฐจะใช้อำนาจในการจำกัดการใช้เสรีภาพในการแสดงออกซึ่งถือเป็นสิทธิพื้นฐานที่แสดงถึงความเป็นมนุษย์โดยสมบูรณ์นั้น รัฐต้องสามารถอธิบายให้เห็นถึงประโยชน์อันสำคัญอย่างยิ่งที่จำเป็นจะต้องจำกัดการใช้เสรีภาพดังกล่าว โดยเฉพาะในกรณีที่กฎหมายนั้นจะมีผลถึงขนาดที่จะทำให้การแสดงออกไม่สามารถกระทำได้เลย การแสดงออกนั้นจะต้องมีภัยอันตรายร้ายแรงต่อสังคมอย่างชัดเจนเท่านั้น เช่น เพื่อการเคารพในสิทธิเสรีภาพของบุคคลอื่น หรือเพื่อการรักษาความมั่นคงของชาติ หรือความสงบเรียบร้อยและศีลธรรมอันดีของประชาชน โดยการอ้างหลักการแห่งศีลธรรมอันดีของประชาชนจะต้องเป็นหลักการแห่งศีลธรรมสากลที่ประชาชนทุกคนให้คุณค่าและเคารพนับถือ สามารถใช้บังคับเป็นการทั่วไปโดยมิได้คำนึงถึงศีลธรรมของศาสนาใดศาสนาหนึ่งเป็นการเฉพาะเจาะจง ส่วนการอ้างเหตุผลว่าจะต้องรักษาความสงบเรียบร้อยของประชาชนจะต้องไม่ใช่เพียงการอ้างว่าเพื่อความสงบเรียบร้อยตามอำเภอใจของผู้ปกครอง เนื่องจากอำนาจของรัฐจะต้องใช้อย่างชอบธรรมเพื่อประโยชน์ส่วนรวมเป็นสำคัญ และจะต้องชั่งน้ำหนักเพื่อให้ได้ดุลยภาพกับการเคารพในเสรีภาพในการแสดงออกของประชาชน ซึ่งเป็นสิ่งบ่งชี้ว่าประเทศนั้นให้ความสำคัญในการปกครองในระบอบประชาธิปไตยที่จะต้องยอมรับฟังความเห็นที่แตกต่างและมีขันติธรรมต่อการถกวิพากษ์วิจารณ์

5.2 ข้อเสนอแนะ

หากพิจารณาประเทศที่เป็นรัฐเสรีประชาธิปไตยซึ่งให้ความสำคัญกับหลักการรับรองเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อแก่ประชาชนจะพบว่า สิ่งแรกที่แสดงออกถึงหลักการดังกล่าวได้อย่างชัดเจน คือ รัฐธรรมนูญ ซึ่งถือเป็นกฎหมายสูงสุดในการปกครองประเทศ โดยรัฐธรรมนูญจะมีบทบัญญัติรับรองเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่ออย่างกว้างขวาง เช่น รัฐธรรมนูญประเทศฝรั่งเศส มาตรา 1 ได้บัญญัติไว้ว่า “ฝรั่งเศสเป็นสาธารณรัฐที่แบ่งแยกมิได้ เป็นกลางทางศาสนา (laïque) และเป็นประชาธิปไตย สาธารณรัฐรับรองความเสมอภาคกันต่อหน้ากฎหมายของพลเมืองทุกคน โดยไม่แบ่งแยกกำเนิด เชื้อชาติ หรือศาสนา สาธารณรัฐเคารพทุกความเชื่อ...” ส่วนประเทศสหรัฐอเมริกา บทแก้ไขเพิ่มเติมรัฐธรรมนูญครั้งที่ 1 (Amendment 1) บัญญัติว่า “รัฐสภาไม่อาจออกกฎหมายทำการสถาปนาศาสนาใดศาสนาหนึ่งขึ้นโดยเฉพาะ หรือห้ามการปฏิบัติตามความเชื่อทางศาสนาโดยเสรี...” สำหรับประเทศเยอรมนี กฎหมายพื้นฐาน (The Basic Law) ได้บัญญัติคุ้มครองเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อไว้ในมาตรา 4 อย่างกว้างขวาง โดยบัญญัติรับรองเสรีภาพในความเชื่อและมโนธรรม เสรีภาพทางศาสนา รวมถึงหลักปรัชญาหรืออุดมการณ์ แม้จะไม่ใช้เรื่องศาสนาก็ตาม นอกจากนี้ ศาลรัฐธรรมนูญเยอรมันได้ตีความรวมถึงเสรีภาพที่จะไม่ยึดถือความเชื่อใด ๆ และสิทธิที่จะปฏิเสธความเชื่อที่ต่างจากตนอีกด้วย

แต่โดยที่รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 ไม่ได้สะท้อนพื้นฐานแนวคิดเกี่ยวกับการรับรองเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อของประชาชนอย่างมีประสิทธิภาพ ด้วยเหตุนี้จึงเห็นควรให้มีการแก้ไขเพิ่มเติมรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยฉบับปัจจุบัน เพื่อแสดงถึงการตระหนักต่อบทบาทของรัฐที่ต้องให้ความสำคัญกับเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อแก่ประชาชน ในฐานะที่เป็นสิทธิธรรมชาติของมนุษย์ทุกคน เนื่องจากมนุษย์ไม่ใช่เพียงสิ่งมีชีวิต แต่เป็นสิ่งมีชีวิตที่มีจิตวิญญาณ มีเสรีภาพในการดำเนินชีวิตตามความเชื่อของตน ซึ่งเป็นการบ่งบอกถึงการมีศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ และย่อมต้องได้รับการรับรองและคุ้มครองอย่างเต็มที่ ดังนั้น รัฐธรรมนูญจึงต้องบัญญัติรับรองเสรีภาพในการถือศาสนาแก่ประชาชน ให้รวมถึงนิกาย ลัทธิ และความเชื่ออื่น ๆ เนื่องจากความเชื่อใดก็ตามหากมีความสำคัญกับผู้ยึดถือเพียงพอ แม้จะแตกต่างจากความเชื่อของทุกศาสนาหรือหมายถึงการไม่เชื่อในศาสนาใด ๆ ก็ย่อมต้องได้รับการคุ้มครองเสมอกัน ส่วนเสรีภาพในการแสดงออกซึ่งความเชื่อแม้จะถูกจำกัดด้วยความจริงที่ว่า ไม่มีใครจะใช้เสรีภาพอยู่เหนือผู้อื่น ทุกคนมีสิทธิและหน้าที่อย่างเท่าเทียมกัน ดังนั้น หากการใช้เสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อเป็นการละเมิดต่อสิทธิเสรีภาพของบุคคลอื่นอย่างร้ายแรง

หรือกระทบต่อความสงบเรียบร้อยและศีลธรรมอันดีของประชาชน รัฐย่อมมีหน้าที่จำกัดการใช้เสรีภาพดังกล่าว แต่ทั้งนี้ เงื่อนไขข้อจำกัดต้องเป็นไปตามหลักสากลที่ประชาชนทุกคนให้คุณค่าและเคารพนับถือสามารถใช้บังคับเป็นการทั่วไปโดยมิได้คำนึงถึงศาสนาใดศาสนาหนึ่งเป็นการเฉพาะ ซึ่งหลักการดังกล่าวต้องได้รับการบัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญอย่างชัดเจน นอกจากนี้ รัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบันสมควรมีบทบัญญัติคุ้มครองมิให้รัฐกระทำการใด ๆ อันเป็นการรอนสิทธิหรือเสียประโยชน์อันควรมีควรได้เพราะเหตุที่ถือศาสนา นิายของศาสนา ลัทธินิยมในทางศาสนา หรือปฏิบัติพิธีกรรมตามความเชื่อถือแตกต่างจากบุคคลอื่น ตามแนวทางที่เคยบัญญัติไว้เดิมในรัฐธรรมนูญฉบับที่ผ่านมา ซึ่งจะเป็นการป้องกันไม่ให้เกิดการกีดกันหรือรังเกียจกันด้วยเหตุศาสนา เนื่องจากรัฐไม่มีความเป็นกลางทางศาสนา

นอกเหนือจากข้อเสนอแนะที่กล่าวมาแล้วทั้งหมด ในส่วนของหลักการความเป็นกลางทางศาสนาของรัฐนั้น แม้จะยังไม่อาจเกิดขึ้นได้ในบริบทของสังคมไทยในห้วงเวลาอันใกล้นี้ แต่ผู้ศึกษาเห็นว่า การที่รัฐทำหน้าที่อุปถัมภ์ค้ำจุนพระพุทธศาสนา ส่งผลให้สถาบันศาสนาดำเนินอยู่ภายใต้การควบคุมของรัฐ ในแง่หนึ่งการสงฆ์ย่อมไม่อาจมีอิสระในการกำหนดทิศทางการดำเนินนโยบายด้านศาสนา ไม่ว่าจะเป็นการเผยแผ่พระพุทธศาสนา หรือแม้แต่การตีความหลักธรรมคำสอน อีกทั้งรัฐอาจใช้หรือร่วมมือกับฝ่ายศาสนาเพื่อสร้างความชอบธรรมทางการเมืองการปกครองของฝ่ายรัฐเอง ซึ่งขัดแย้งกับจุดมุ่งหมายของฝ่ายศาสนาที่มุ่งเน้นการพัฒนาจิตใจศาสนิกชน มิใช่การได้มาซึ่งอำนาจและความมั่นคงทางการเมืองการปกครองอันเป็นจุดมุ่งหมายของฝ่ายรัฐ นอกจากนี้ แนวโน้มของสังคมไทยประกอบไปด้วยความหลากหลายทางศาสนาและวัฒนธรรมมากยิ่งขึ้น ดังนั้น การวางตัวเป็นกลางทางศาสนาจึงเป็นหนทางที่จะทำให้ทั้งฝ่ายอาณาจักรและฝ่ายศาสนจักรสามารถบรรลุจุดมุ่งหมายของตนได้โดยปราศจากความขัดแย้ง กล่าวคือ รัฐซึ่งมีภารกิจสำคัญในการบริหารประเทศเพื่อตอบสนองความต้องการด้านวัตถุของประชาชน ย่อมสามารถบริหารจัดการ รวมถึงรับผิดชอบต่อการใช้อำนาจของตนเองได้อย่างเต็มที่โดยปราศจากอิทธิพลของศาสนา นอกจากนี้ การมีเสถียรภาพของรัฐย่อมไม่ขึ้นอยู่กับความศรัทธาทางศาสนาของประชาชนซึ่งเป็นสิ่งที่สามารถเปลี่ยนแปลงได้ตามยุคสมัย อีกทั้งความเป็นกลางของรัฐย่อมไม่ก่อให้เกิดการต่อต้านอำนาจรัฐโดยกลุ่มทางศาสนา เนื่องจากในสายตาของรัฐ ทุกศาสนามีคุณค่าอย่างเท่าเทียมกันสำหรับฝ่ายศาสนจักรนั้น ย่อมสามารถคงไว้ซึ่งความบริสุทธิ์ตามแนวทางของฝ่ายศาสนจักรโดยปราศจากการแทรกแซงจากรัฐ หลักธรรมคำสอนจะได้รับการตีความเพื่อการพัฒนาทางจิตวิญญาณตามหลักการอันเป็นจุดมุ่งหมายของศาสนาอย่างแท้จริงมากกว่าการถูกรอบงำในลักษณะเพื่อรักษาไว้ซึ่งอำนาจรัฐ ศาสนาจะสามารถดำรงอยู่ได้อย่างอิสระเช่นเดียวกับเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อของประชาชน ซึ่งเป็นการสอดคล้องกับการเป็นสังคมเสรีประชาธิปไตย

ด้วยเหตุนี้ผู้ศึกษาจึงเห็นควรให้เริ่มมีการปลูกฝังเด็กและเยาวชนให้ตระหนักถึงสิทธิเสรีภาพ และมีใจรักในการแสดงออกซึ่งความคิดเห็นโดยอิสระอย่างมีเหตุผล ปราศจากการครอบงำโดยอิทธิพลใด ๆ รวมถึงอิทธิพลทางศาสนา ซึ่งจะเป็พื้นฐานสำคัญในการสร้างคุณค่าในเรื่องสิทธิ เสรีภาพ และความเสมอภาค รวมทั้งการตระหนักว่าอำนาจอธิปไตยซึ่งเป็นอำนาจสูงสุดที่ใช้ในการปกครองประเทศเป็นของประชาชนทุกคน โดยไม่มีผู้ใดหรืออำนาจอื่นใดจะอยู่เหนืออำนาจอธิปไตยอันเป็นของประชาชนทั้งปวงได้ เพื่อนำไปสู่การพัฒนาสังคมที่ให้ความสำคัญกับการรับรองเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่ออย่างเสมอภาคควบคู่ไปกับความเป็นกลางทางศาสนาของรัฐ โดยการยอมรับศาสนาในฐานะสถาบันที่มีบทบาททางสังคม แต่ปราศจากการสถาปนา สนับสนุน หรือให้อภิสิทธิ์กับศาสนาใดศาสนาหนึ่งเป็นพิเศษ เนื่องจากการศึกษาปัญหาดังที่ได้กล่าวมาในวิทยานิพนธ์เล่มนี้สะท้อนให้เห็นว่า รัฐและประชาชนส่วนใหญ่ยังคงมีทัศนคติต่อการที่พระพุทธศาสนาได้รับการอุปถัมภ์เป็นพิเศษจากรัฐว่าไม่ถือเป็นการขัดต่อเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อ เนื่องจากไม่ได้มีลักษณะเป็นการบังคับให้ประชาชนที่นับถือศาสนาอื่นหรือไม่นับถือศาสนาต้องได้รับผลร้าย แต่แท้จริงแล้ว การกระทำดังกล่าวย่อมถือเป็นการบีบบังคับโดยอ้อมให้บุคคลที่ต้องการได้รับการสนับสนุนเป็นพิเศษจากรัฐต้องนับถือศาสนาพุทธ ทั้งที่เสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อย่อมหมายความว่าความรวมถึงเสรีภาพที่จะไม่ถูกบังคับโดยรัฐ ไม่ว่าจะโดยทางตรงหรือทางอ้อมให้ต้องได้รับผลกระทบจากความเชื่อที่ตนไม่ศรัทธา เช่นเดียวกับเสรีภาพที่จะนับถือและแสดงออกในสิ่งที่ตนนับถือศรัทธาได้อย่างอิสระ ดังนั้น การสร้างความคิดพื้นฐานในการตระหนักถึงสิทธิและเสรีภาพทั้งของตนเองและผู้อื่นจึงจะเป็นหนทางที่ทำให้หลักความเป็นกลางทางศาสนาและหลักการรับรองเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อแก่ประชาชนดำรงอยู่อย่างมั่นคงและเกิดประโยชน์สูงสุดต่อสังคมอย่างแท้จริงในอนาคต

บรรณานุกรม

หนังสือและบทความในหนังสือ

- กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม. กรมการศาสนา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์
การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด, 2551.
- เกรียงไกร เจริญธนาวัฒน์. หลักกฎหมายว่าด้วยสิทธิเสรีภาพ. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์วิญญูชน,
2547.
- เกรียงไกร เจริญธนาวัฒน์. หลักพื้นฐานกฎหมายมหาชน. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์
วิญญูชน, 2555.
- คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. อารยธรรม สมัยใหม่ - ปัจจุบัน. พิมพ์ครั้งที่ 7.
กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540.
- แครนสตัน มอริช วิลเลียม. ปรัชญาการเมือง 1 บทสนทนาทางการเมืองเรื่องรัฐและความมีน้ำใจกว้าง.
แปลโดย ส. ศิวรักษ์. กรุงเทพมหานคร : ปาจารย์สาร, 2535.
- จรัญ โฆษณานันท์. สิทธิมนุษยชนไร้พรมแดน : ปรัชญา กฎหมาย และความเป็นจริงทางสังคม.
กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์นิติธรรม, 2545.
- จิตร ภูมิศักดิ์. บทวิเคราะห์วรรณกรรมยุคศักดินา. กรุงเทพมหานคร : ชมรมหนังสือแสงตะวัน, 2517.
- เจ. เอ็ม. ทอมป์สัน. ประวัติศาสตร์ยุโรป ค.ศ. 1494 - 1789. แปลโดย นันทา โชติกะพุกกณะ และ นีออน
สนิทวงศ์ ณ อยุธยา. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ ไทยวัฒนาพานิชย์ จำกัด, 2525.
- ปรีดี เกษมทรัพย์. นิติปรัชญา. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2541.
- พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. เทศนาเสือป่า. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2496.
- พิพัฒน์ พสุธารชาติ. รัฐกับศาสนา บทความว่าด้วยอาณาจักร ศาสนจักร และเสรีภาพ. พิมพ์ครั้งที่ 3.
กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ศยาม, 2553.
- เพ็ชรี สุมิตร. อารยธรรมตะวันตก. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2529.
- เสนีย์ ปราโมท, ม.ร.ว. คำบรรยายเรื่องสิทธิหน้าที่ของประชาชนตามรัฐธรรมนูญ. พระนคร : โรงพิมพ์
ศึกษาญกุล, 2493.
- มานิตย์ จุมปา. คำอธิบายรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย (พ.ศ. 2550) เล่ม 1. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร
: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2555.

- วรเจตน์ ภาคีรัตน์. คำสอนว่าด้วยรัฐและหลักกฎหมายมหาชน. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : โครงการตำราและเอกสารประกอบการสอน คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2547.
- วรพจน์ วิศวพิชญ์. สิทธิและเสรีภาพตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์วิญญูชน, 2543.
- วรพจน์ วิศวพิชญ์. สิทธิเสรีภาพตามรัฐธรรมนูญ. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์วิญญูชน, 2538.
- ศรีสุข ทวีชาประสิทธิ์. ประวัติศาสตร์การเมืองยุโรป จากกลางคริสต์ศตวรรษที่ 17 ถึงสิ้นคริสต์ศตวรรษที่ 18. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2534.
- สมคิด เลิศไพฑูรย์ และกล้า สมุทวนิช. รายงานวิจัยการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชนโดยศาลรัฐธรรมนูญ. กรุงเทพมหานคร : ศูนย์ศึกษาการพัฒนาประชาธิปไตย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2546.
- สมคิด เลิศไพฑูรย์. กฎหมายรัฐธรรมนูญ หลักการใหม่ตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2548.
- สมบัติ อารังธัญวงศ์. การเมืองอเมริกา. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ เสมาธรรม, 2545.
- สมบูรณ์ สุขสำราญ. พุทธศาสนากับความชอบธรรมทางการเมือง กรณีเปรียบเทียบประเทศไทย ลาว และกัมพูชา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534.
- สมยศ เชื้อไทย. นิติปรัชญาเบื้องต้น. พิมพ์ครั้งที่ 16. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์วิญญูชน, 2556.
- สมยศ เชื้อไทย. หลักกฎหมายมหาชนเบื้องต้น. พิมพ์ครั้งที่ 9. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์วิญญูชน, 2557.
- สุชีพ ปุญญานุภาพ. ประวัติศาสตร์ศาสนา. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ บารุงสาส์น, 2532.
- สุวัฒน์ จันทระจำนง. ความเชื่อของมนุษย์เกี่ยวกับปรัชญาและศาสนา. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ สุขภาพใจ, 2540.
- หยุด แสงอุทัย. ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับกฎหมายทั่วไป. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ประกายพริก, 2535.
- หยุด แสงอุทัย. คำอธิบายรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย (พ.ศ. 2511) เรียงตามมาตรา และคำอธิบายรัฐธรรมนูญทั่วไปโดยย่อ. พระนคร : บารุงสาส์น, 2511.
- อนันตชัย จินดาวัฒน์. ประวัติศาสตร์ยุโรป. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : ยิปซี กรุ๊ป, 2556.

อานนท์ มาเฝ้า. การแบ่งแยกระหว่างรัฐกับศาสนจักร : มโนทัศน์ทางนิติปรัชญาและกฎหมายมหาชน.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เดียนตุลา, 2557.

แอล ซี แม็คโดแนลด์. ทฤษฎีการเมืองตะวันตก เล่ม 1 สมัยโบราณและยุคกลาง. แปลโดย สมบัติ จันทรวงศ์.

กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ ไทยวัฒนาพานิชย์ จำกัด, 2520.

บทความวารสาร

ชนาทร จิตติเดโช. “เสรีภาพทางศาสนากับปัญหาสิทธิมนุษยชน.” วารสารคณะตุลาการรัฐธรรมนูญ. เล่ม 25.

ปีที่ 9. (ม.ค.-เม.ย.2550) : 77-109.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. “พุทธศาสนากับการสร้างบูรณาการในสมัยอยุธยาตอนต้น : 1350 - 1448.” วารสาร

คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร. เล่มที่ 4. ปีที่ 4 (2548) : 69.

ปิยบุตร แสงกนกกุล. “กฎหมายว่าด้วยการบังคับใช้หลักความเป็นรัฐฆราวาสในโรงเรียนของรัฐ.” จุลนิติ.

เล่ม 1. ปีที่ 3. (ม.ค.-ก.พ. 2549) : 124-126.

ปิยบุตร แสงกนกกุล. “การแก้ไขเพิ่มเติมรัฐธรรมนูญแห่งสาธารณรัฐที่ 5 ของฝรั่งเศสเพื่อการปฏิรูปสถาบัน

การเมือง.” วารสารนิติศาสตร์. เล่ม 4. ปีที่ 36. (ธ.ค. 2550) : 729-758.

วรเจตน์ ภาคีรัตน์. “รัฐธรรมนูญไวมาร์.” วารสารนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. ฉบับที่ 4. ปีที่ 44.

(ธ.ค. 2558) : 808-812, 830-832.

วิชญ์ เครื่องงาม. “สิทธิเสรีภาพตามรัฐธรรมนูญ.” สู่สิทธิมนุษยชน : สิทธิหรือหน้าที่ในประเทศไทย

ปัจจุบัน. : 30.

สุนทรี อาสะไวย์. “ความคิดทางการเมืองแนวพุทธในสถาบันพระมหากษัตริย์ไทย.” รัฐศาสตร์สาร. เล่ม 1.

ปีที่ 24. (2546) : 246-261.

สุภาวดี ชัยโยธา และเจตน์ สถาวรศิลป์พร. “อำนาจดุลพินิจ หลักความเสมอภาคกับการสอบคัดเลือก

เข้ารับราชการ,” วารสารวิชาการศาลปกครอง. ฉบับที่ 1. ปีที่ 6. (มกราคม-เมษายน 2549) :

139-144.

วิทยานิพนธ์

มุกดา อเนกกลากิจ. “รัฐธรรมนูญและสถาบันการเมือง : ศึกษารัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2492.” วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต คณะนิติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2542).

รียา เต็ดชาต. “เสรีภาพในการถือศาสนาและการเผยแพร่ศาสนาตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย.” วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2546.

สื่ออิเล็กทรอนิกส์

กิตติชัย จงไกรจักร. “พระพุทธรูปศาสนากับรัฐธรรมนูญไทย ส่องร่างฉบับ มีชัย ฤชุพันธุ์.” <http://www.komchadluek.net>, 2 เมษายน 2559.

เข็มทอง ต้นสกุลรุ่งเรือง. “ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและศาสนา.” <http://www.pub-law.net>, 30 มีนาคม 2559.

ชมรมพระพุทธรูปศาสนา เอไอเอ. “ความจริงที่วัดหนองจอก.” www.surasiha.com, 7 มิถุนายน 2559.

ธงทอง จันทรางศุ. “การบัญญัติให้พระพุทธรูปเป็นศาสนาประจำชาติในรัฐธรรมนูญ.” <http://web.krisdika.go.th>, 27 มิถุนายน 2559.

ปิยบุตร แสงกนกกุล. “เหตุการณ์สำคัญในกฎหมายมหาชนฝรั่งเศสตลอดปี 2004” <http://www.pub-law.net>, 1 พฤษภาคม 2559.

ภาสพงษ์ เรณูมาศ. “ตุลาการวิวัฒน์กับทฤษฎีแบ่งแยกอำนาจการปกครอง.” <http://www.pub-law.net>, 1 ธันวาคม 2558.

มติชนออนไลน์. “จับตา...มติมหาเถรสมาคม ห้าม ร.ร. ตัดคำว่า วัด” <http://www.matichon.co.th>, วันที่ 22 มิถุนายน 2559.

“มรดกทางความคิดของ โรมัส ฮ็อบส์, จอห์น ล็อก, ชาลส์ มอนเตสกีเอร์ และ จัง-จากส์ รูสโซ ที่ส่งผลต่อ รูปแบบของรัฐบาลในปัจจุบัน.” <http://www.emrajalawhouse.com>, 1 ธันวาคม 2558.

สโรช สันตะพันธุ์. “บทบาทของคริสตศาสนจักรโรมันคาทอลิกในระบบการเมืองยุโรปยุคกลาง.” <http://www.pub-law.net>, 1 ธันวาคม 2558.

Books and Book Articles

- Abraham Hoffman, Paul Soifer. CliffsQuickReview United States History I. New York: Wiley Publishing, Inc., 1998.
- Anastasia Vakulenko. Islamic Veiling in Legal Discourse. New York: Routledge, 2012.
- Aston Nigel. Religion and revolution in France, 1780-1804. Washington D.C.: The Catholic University of America Press, 2000.
- Boris I. Bittker, Frank S. Ravitch, Scott C. Idleman. Religion and the State in American Law. New York: Cambridge University Press, 2015.
- C. Warren Hollister. Medieval Europe: A Short History. New York: John Wiley & Sons Inc., 1982.
- Darien A. McWhirter. The Separation of Church and State. Arizona: The Oryx Press, 1994.
- Darius von Güttner. Nelson Modern History: The French Revolution. Victoria: Cengage Learning Australia, 2015.
- Dominic McGoldrick. Human Rights and Religion: The Islamic Headscarf Debate in Europe. Oxford: Hart Publishing, 2006.
- F.W. Riggs. Thailand: The Modernization of a Bureaucratic policy. Honolulu: East-West Center Press, 1967.
- Georges Lefebvre. The French revolution from its origins to 1793. London: Routledge & K. Paul, 1962.
- Hajo Holborn. A History of Modern Germany: The Reformation. New Jersey: Princeton University Press, 1982.
- Humanistischer Verband Deutschlands. Gläserne Wände Bericht zur Benachteiligung nichtreligiöser Menschen in Deutschland. KDD GmbH: Nürnberg, 2015.
- Jean-Pierre Torrell. Saint Thomas Aquinas. Volume 1, The Person and His Work. Trans. Robert Royal. Washington, D.C.: The Catholic University of America Press, 2005.
- Jeffrey D. Schultz, John G. West, Iain S. MacLean. "American Coalition for Traditional Values." Encyclopedia of Religion in American Politics (American Political Landscape Series) (1999): 148-149.

- Jennifer Selby. Questioning French Secularism: Gender Politics and Islam in a Parisian Suburb. New York: Palgrave Macmillan, 2012.
- Jeremy D. Popkin. A short history of the French Revolution. New Jersey: Prentice Hall, Inc., 1995.
- John Bagnell Bury. A History of Freedom of Thought. New York: Henry Holt and Co., 1913.
- John Henry Merryman and Rogelio Perez-Perdomo. The Civil Law Tradition: An Introduction to the Legal Systems of Europe and Latin America. 3rd Edition. Stanford: Stanford University Press, 2007.
- Jonathan Fox. Political secularism, religion, and the state: a time series analysis of worldwide data. New York: Cambridge University Press, 2015.
- Maurice Cranston. John Locke and the case for toleration. Oxford: Clarendon Press, 1987.
- Otto Pflanze. Bismarck and the Development of Germany, Volume II: The Period of Consolidation, 1871-1880. New Jersey: Princeton University Press, 2014.
- Paul Finkelman. "Free Exercise Clause (I): History, Background, and Framing." Encyclopedia of American Civil Liberties (1949): 627.
- R. Ward Holder. Crisis and Renewal: The Era of the Reformations. Kentucky: Westminster John Knox Press, 2009.
- S.J. Tambiah. The World Conqueror and the World Renouncer. Cambridge: Cambridge University Press, 1977.
- Susanna Mancini and Michel Rosenfeld. Constitutional Secularism in an Age of Religious Revival. Oxford: Oxford University Press, 2014.
- Tony Mauro. Illustrated Great Decisions of the Supreme Court. 2nd Edition. Washington, D.C.: CQ Press, 2006.
- W. L. Reese. Dictionary of Philosophy and Religion Eastern and Western and Thought. New Jersey: Humanities Press, 1980.
- William Doyle. The French revolution: a very short introduction. Oxford: Oxford University Press, 2001.

Articles

Bruce Bueno de Mesquita. "Popes, kings, and endogenous institutions: the Concordat of Worms and the origins of sovereignty." 2 International Studies Review (July 2000): 93-94.

Darius von Güttner. "The French Revolution and Europe – Its Echoes, Its Influence, Its Impact." 51 Agora (Jan 2016): 34-39.

John Witte Jr. "Law, Religion, and Human Rights." 28. Columbia Human Rights Law Review. (1996): 1-17.

Lawrence Henry Gipson. "The American Revolution as an Aftermath of the Great War for the Empire, 1754-1763." 65 Political Science Quarterly (March 1950): 86-104.

Michael J. Perry. "Liberal Democracy and the Right to Religious Freedom." 71 The Review of Politics (2009): p.622.

Nadon Christopher. "The Secular Basis of the Separation of Church and State: Hobbes, Locke, Montesquieu, and Tocqueville." 43. Perspectives on Political Science. (Jan-Mar2014): 21-30.

Othon Guerlac. "The Separation of Church and State in France." 23 Political Science Quarterly (Jun 1908): 263-265.

Theses

R.C.Samson. "Religion, politics and the secular state in India." Ph.D. thesis. University of Hull, 1993.

Electronic Media

Annabelle Laurent. "Pourquoi la France philosophe?." <http://www.slate.fr>, 10 Apr 2016.

Bok Hilary. "Baron de Montesquieu, Charles-Louis de Secondat," <http://plato.stanford.edu>, 1 Dec 2015.

Bundesverwaltungsgericht. "Keine verfassungsrechtliche Verpflichtung zur Einrichtung eines Schulfachs Ethik in der Grundschule." <http://www.bverwg.de>, 1 Mar 2015.

Christopher Nadon. "The Secular Basis of the Separation of Church and State: Hobbes, Locke, Montesquieu, and Tocqueville." <http://www.tandfonline.com>, 1 Mar 2015.

Cynthia V. Ward. "Coercion and Choice under the Establishment Clause." <http://scholarship.law.wm.edu>, 1 Feb 2017.

International Humanist and Ethical Union and European Humanist Federation. "Germany." <http://end-blasphemy-laws.org>, 1 Mar 2015.

Melissa Eddy. "German Catholic Church Links Tax to the Sacraments." <http://www.nytimes.com>, 22 Mar 2015.

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ	นางสาวศุภณัฐ บัวกลาง
วันเดือนปีเกิด	28 สิงหาคม 2529
วุฒิการศึกษา	ปีการศึกษา 2550: นิติศาสตรบัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
ตำแหน่ง	พนักงานคดีปกครอง สำนักงานศาลปกครอง

ผลงานทางวิชาการ

ศุภณัฐ บัวกลาง. “ความเป็นกลางของรัฐกับเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อ”
วิทยานิพนธ์นิติศาสตรมหาบัณฑิต (กฎหมายมหาชน)
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2560.

ประสบการณ์ทำงาน	2552 นิติกร กรมบัญชีกลาง
-----------------	-----------------------------